

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

AZ IZR. MAGYAR
IRODALMI TÁRSULAT
KIADVÁNYAI.

XV.

ÉVKÖNYV.

1902.

BUDAPEST.

1902.

ÉVKÖNYV.

KIADJA

AZ IZR. MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT.

SZERKESZTI

BÁNÓCZI JÓZSEF.

1902.

BUDAPEST.

1902.

FRANKLIN-TÁRSULAT

1857

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

NYOMDÁJA

FRANKLIN-TÁRSULAT

NYOMDÁJA

FRANKLIN-TÁRSULAT

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

I.

IRODALMI MUNKÁLATOK.

*Az Évkönyv irodalmi munkálatainak utánnyomása
a szerkesztőség beleegyezése nélkül tilos.*

A ZSIDÓK A MAGYARSÁG MULTJÁBAN.

Felolvasásra került az IMIT 1901 febr. 5-iki felolvasó estéjén.

Ezer esztendő változataiban, a honfoglalás napjai óta laknak zsidó vallásuak édes hazánk földjén s a magyar zsidóságban egykor elevenen élt a tudat, hogy mióta ez a haza magyar, ő is a nemzetnek alkatelemeihez tartozik. A soproni zsidók már 1526-ban önérzetesen hivatkoztak e tényre, s halottaikat, ősi, sok százados sírköveiket hozták fel bizonyítékul. Csakugyan kifogástalan történelmi kútfők igazolják, hogy a honfoglalás százada óta szakadatlanul laktak zsidók e hazában s állandóan osztoztak sorsában.

Nem a harcz, hanem a béke, a polgárosító munka elemei voltak, s azon a téren érvényesítették tehetségeiket, melyen a magyarság ép annyi dicsőséget aratott, mint karddal kezében a csaták mezején. Nemzetünk hosszú, viharos élete folyamán nem csupán a fegyveres tusában övezte homlokát hervadhatatlan babérral; ép úgy emberül megállta helyét a polgárosodás kevésbé zajos, de áldásos és dicsőséges munkájában, s az emberiség szempontjából még elévülhetetlenebb érdeme az, hogy ezt a földet, mely a honfoglaláskor csak itt-ott különbözött Amerika sivatag ősvadonaitól, értelmességével, verejtékével, törhetetlen kitartásával a polgáro-

sodás, a termelő munka, a vagyonosság tűzhelyévé, tejjel-mézzel folyó Kanaánná varázsolta át. Ez, az események, a pusztító külháborúk által több ízben megzavart, de mindig új önfeláldozással előlről kezdett munka a magyarság nagy nemzeti hőskölteményének ép oly ragyogó, ép oly nagyszerű és világra szóló mozzanata, mint harczias vitézsége. Épen ennek köszönheti fenmaradását ezer esztendő megpróbáltatásaiban. A világtörténelem színpadán minduntalan jelentkeztek nemzetek, melyek óriási hódításokat tettek, roppant területeket igáztak le, s azután hirtelen, a mint feltűntek, mint a meteor, elvesztették fényüket s elenyésztek nyomtalanul, mert azt, a mit fegyverrel szereztek, a munka és a polgárosodás eszközeivel magukévá, örök birtokukká tenni nem tudták.

A magyar megtette ezt is; az ekeszarvával, a fejszével, az ásóval, a kapával, a munka egyszerű eszközeivel is meghódította hazáját, polgárosodásával örök időkre rányomta sajátos egyéniségének bélyegét s oly mélyen lebocsátotta gyökereit a földbe, hogy tatár, török, szláv, német s semmiféle más ellenség soha többé onnan ki nem téphette. Polgárosodása, alkotó munkája tartotta meg a magyart hazája birtokában s ebben a munkában, mely történetének legdicsőségesebb tartalma, zsidó honfitársai is buzgó segéd munkásai voltak. Csakhogy ez a munka, bármi emlékezetes és ragyogó volt, bizonyos tekintetben hálátlan maradt azokra, kik benne részt vettek, bármely felekezethez tartoztak.

A középkor krónikásának csekély érzéke van a munka jelentősége iránt s csak a harcz, a háború, a vérengzés csalfa dicsősége vonzza. A békés tevékenység hőse, az

anyagi és szellemi haladás apostola, általában a tulajdonképeni tömeg, az igazi államfentartó elem nem kelt benne érdeklődést. A középkori magyar krónikás pedig a csaták hőseivel is mostohán bánik el s keveset jegyez fel róla; az meg egyáltalán eszébe sem jut, akár csak egy szóval is megörökíteni azok nevét, kik a polgárosodás zajtalan küzdelmeinek és győzelmeinek intézői voltak. Hogy kellett ilyeneknek is lenniök, az bizonyos, mert a honfoglalás századában hazánk legnagyobb részét végnélküli járatlan ős rengeteg, víz, mocsár, láp, ingovány borította s csak itt-ott tengődött a legkezdetlegesebb viszonyok közt némi csekély lakosság. E vadont a magyarság népesítette meg, a magyarság vonta be a műveltség világába. Mindazáltal a krónikásoktól hasztalan kérünk tájékozást erről a nehéz, töméntelen kitartást, buzgalmat, lelkesedést, nemcsak verejtéket, hanem emberáldozatot is igénylő munkáról, mely a haza földjét a szilaj, kegyetlen természettől és a vadállatoktól elhódította s azt a jólét és a virágzás földjévé változtatta. A hálás utódok följegyezték azok nevét, kik az utóbbi négyszáz év folyamán Észak-Amerika ösvadonába hatoltak, ott az erdőt irtották, a mocsarakat kiszáritották, a földet művelés alá vonták, termékeit távoli vidékekkel kicserélték. Nemzeti életünk első négy százada folyamán ugyanolyan munka folyt magyar földön, folyt ugyanoly kitartással s mert szűkebb területre szorítkozott, folyt még nagyobb gyorsasággal és sikerrel. — De a krónikás alig vesz róla tudomást s azok a férfiak, kik nemzetünk igazi jótevői voltak, kik fáradhatatlan gazdasági tevékenységükkel folyton új hódításokat tettek, kik a magyar uralmat az ország

minden részében a rend és a jólét igazi tűzhelyévé avatták, mind névtelen, ismeretlen hősök, kiknek létezéséről beszél ugyan munkájuk sikere, de nevüket hasztalan keressük multunk évlapjain. Sőt a krónikás közönye és szűk látköre évszázadok multán is érezteti hatását történetírásunkban, mely egészen a jelenkorig csak a katonai és diplomáciai viszonyokat vizsgálja, ellenben megfeledkezik a tulajdonképeni népről, a polgárosító munka összes elemeiről, noha mindenkor rajtuk nyugodott az állam ereje. Ezzel egyszersmind megfeledkezik a magyarság ezer éves multjának legszebb eredményéről s figyelmére is alig méltatja a munkásrétegek millióinak hangyaszorgalmu és államfentartó tevékenységét, bármilyen hitet vallottak, bármilyen templomban imádták is istenüket.

E munkás-elemek közé tartozott a zsidóság. Velük dolgozott s velük mérült feledésbe az ő munkájának értéke és érdeme is. De a feledés nem azt jelenti, hogy buzgó részt nem vettek volna benne. Ezer éven át élnek itt szakadatlanul, eleinte szorosán összeforradva a nemzeti társadalommal s midőn onnan az egyház türelmetlensége kiszorította őket, folyton az állam, a királyi hatalom védelmét élvezve. E védelmet nem ingyen kapták, dolgozniok kellett érte. Ez oltalomban nyer kifejezést a zsidók munkásságának értéke. Hitbuzgó, szigorúan katolikus, egyházukért nagy áldozatokra kész nemzeti királyainkról föl sem tehetni, hogy a legcsekélyebb jóindulattal lettek volna az egyház által annyira üldözött zsidók iránt, ha sürgető szükségük nincs rájuk, ha azt a hivatást, melyet a magyarság szocziálgazdasági szervezetében kijelöltek számukra,

becsületesen, teljes odaadással, sőt ügyesebben, czélszerűbben, mint mások, el nem végezték volna. Nemzeti királyaink állandó oltalma hivatalos bizonyítványa annak, hogy a zsidó magyarság megérdemelte helyét a társadalom munkásrétegei sorában s a századok ködében el nem némuló ékesszólással hirdeti, hogy a zsidók hasznos munkát végeztek magyar hazájukban, hogy ott szükségletet elégítettek ki s a gazdasági munkának állandóan nélkülözhetetlen tényezői voltak. Szerették a hazát, hűségesen ragaszkodtak hozzá, mint innen-onnan való kiüldözésük alkalmával felhangzó keserves panaszai tanúsítják. Sőt a mennyire a viszonyok engedték, csak vallásra akartak honfitársaiktól, kik szintén több felekezetre oszoltak, különbözni. A hol lehetett, összeolvadtak velük s eltanulták azok nyelvét, kiknek körében éltek; egybeforrtak velük vérbelileg is s összeházasodtak keresztény honfitársaikkal. Mint nyelvükben, viseletükben is hazájuk divatjához alkalmazkodtak mindaddig, míg az egyház parancsszava külön ruha és jel viselését nem erőszakolta rájuk. Ünnepeyes alkalmakkor a vagyonosabbak még a zsidó jel uralma idején is díszmagyart öltöttek, lóháton, kardosan járultak a király színe elé, úgy hogy az idegen, ki ily alkalmakkor látta őket, külsejükről meg nem tudta volna, hogy zsidók. A honfoglalás és a királyság első századában az uralkodó és a nép, az állam és a társadalom egyaránt befogadta őket. Lakhattak bárhol, foglalkozhattak mindennel, érvényesíthették tehetségeiket a termelő munka legkülönbözőbb ágaiban, sőt némely alsóbb közhivatalokban is. Éltek is e szabadsággal s kiki oly téren kereste kenyerét, mely hajla-

mainak, képességeinek leginkább megfelelt. Az egyik földet, telket vásárolt és művelte s a zsidó elem az akkor nagyrészt nomadizáló társadalomban, mikor az állattenyésztés volt a legkönnyebb és jövedelmezőbb foglalkozás, a még fölöttébb szűk körű hazai földművelés fejlesztésén fáradozott. Mások ipart űztek vagy a kereskedelemre, egyes vidékek fölöslegének kicserélésére és értékesítésére adták magukat. Sőt e munkájuk túlterjedt a haza határain s a magyar zsidók is azon elemek közé tartoznak, melyek az ifjú Magyarországot a nemzetközi áruforgalomba, a kereskedelmi érintkezésbe bevitték. Pedig akkor a kereskedelem veszedelmes, kockázatos foglalkozás volt, mert a kereskedő nem utazhatott, mint ma, kényelmes gyorsvonaton, nem használhatott postát, távirót, telefont s a nagyszerűen fejlődött modern forgalom és közlekedés más eszközeit. Lóháton, fegyveresen kellett megrakott szekereit kísérenie, melyek a járatlan utakon lassan döcögtek előre, miközben vadállat, zsivány, fegyveres kalandor minduntalan fenyegette. Nemcsak vagyona, hanem egészsége, sőt élete folyton veszedelemben forgott, s középkori krónikások mondják is, hogy néhol a keresztény lakosság épen a sok vesződés és baj miatt nem adta magát a kereskedelemre. A magyar király szívesen fogadta tehát oltalmába azt az elemet, mely e közhasznú keresetmódtól sem riadt vissza s a tömegeknek lehetővé tette, hogy termelésük fölöslegéért készpénzt kapjanak, a kincstárnak meg dús jövedelmet hozott a vámokban. Viszont a zsidó, noha a maga módja szerint imádta istenét, lehetőleg alkalmazkodott a magyar társadalom többi elemeihez, vele dolgozott, köréből háza-

sodott s jó és rossz sorsát hűségesen megosztotta. E haza földjén mindig sokféle felekezet élt s a társadalmat sokáig a türelmesség szelleme hatotta át. Századokig tartott, míg a kath. egyház ezt a szellemet kigyomlálta s a közlélekbe beoltotta a maga fölfogását, mely a kath. társadalomból kérlelhetetlenül kizárta s a rabszolgaénál is keservesébb sorsra kárhoztatta a nem-katholikust, tehát a zsidót is. Csak fokozatosan, hosszú idők folyamán juttatta nálunk érvényre azon törvényeit, melyek a zsidókat társadalmi és gazdasági szabadságuktól megfosztották. Először a vásárokat tétette át vasárnapról szombatra, hogy a zsidót kiszorítsa a vidéki kereskedéstől. Utóbb behozta azon törvényeit, melyek a zsidónak megtiltják, hogy keresztény rabszolgát vagy cselédet tartson s a keresztényekkel összeházasodjék. Ez utolsó tilalom végrehajtása száz évnél tovább elhúzódott, a mi kétségtelen jele, hogy a keresztény társadalom s a zsidók közötti kapcsok nagyon szilárdak voltak s hogy keresztény és zsidó sokáig egyaránt daczolt a tilalommal, noha többször ismételtetett.

De az egyház végre győzedelmeskedett s kiszorította a zsidót a társadalmi közösségből. Kivált a keresztény rabszolgák tartásának tilalmával sújtotta végzetszerűen a magyar zsidóságot. Minthogy a pogány rabszolga bármikor megkeresztelkedhetett, a zsidót a tilalom egyszerűen megfosztotta a földművelés folytatásához nélkülözhetetlen munkaerőtől. Az országnak aránylag nagyon csekély népessége mellett szabad munkást, napszámost kapni abban az időben nem lehetett s a gazdaember családjával és rabszolgáival művelte telkét. Mihelyt tehát a zsidó nem használhatott rabszol-

gát, le kellett mondania a földművelésről. A megélhetés új módját kellett keresnie s minthogy ilyen a vidéken, az egyházi befolyás alatt egyre ellenségesebbé váló társadalomban nem kínálkozott, az akkor fejlődésnek induló királyi városokba huzódott. Városaikban a király szívesen nyújtott menedéket zsidó alattvalóinak. De a nagy gazdasági válság, melyen átmentek, megapasztotta számukat s elszegényítette őket. A XII. század végéről bizonyosan tudjuk, hogy csak néhány városban laktak, alig néhány ezeren voltak s legnagyobb részök oly szegénységben tengődött, hogy néhol a hitközségi személyzetről, papról, kántorról, tanítóról, metszőről sem bírtak gondoskodni. Ez időben kezdődik a magyar zsidók megrendítő tragœdiája, mely sok századon át eltartott. Az állam, a királyi hatalom folyton oltalmazta ugyan őket s IV. Béla király országa zsidó alattvalóit, kik az akkor alapított Buda városa rohamos fölvirágoztatásában ép oly tevékeny részt vettek, mint a mai Budapestében, igen széleskörű és fontos kedvezményeket biztosító kiváltságlevéllel tüntette ki. Ez a nagy kiváltság, melyet azután nemzeti királyaink majdnem mindegyike megerősített, a magyar zsidók örök emlékeztető nemeslevele, megdönthetetlen bizonyága annak, hogy a magyar király nemzete hasznos, munkás, tiszteletre s oltalomra méltó alattvalóinak tekinté.

De a magyar király hatalma a XIV. és XV. század rendi világában, a túlsúlyra jutott egyházi szellem türelmetlensége mellett nem mindig volt elég erős, hogy a kiváltságlevélben biztosított jogok élvezetében meghagyja a zsidó honlakosokat. Hasztalan mondta ki III. Endre király a kiváltságban, melyet 1291-ben Po-

zsony városának adott, hogy az ott lakó zsidókat ugyanazon szabadságokkal ruházza fel, melyeket a város keresztény polgárai élveznek. A türelmetlenség szelleme erősebb volt a királyi parancsnál s a zsidók helyzete egyre sanyarúbbá vált. Az egyház ellenséges indulatához immár a városi polgárság nagyon is anyagi érdeke, alacsony önzése járult. A városi polgárság épen úgy iparra, kereskedésre adta magát, mint a körében meghuzódó zsidóság. Versenyhátrányt látott tehát benne, s minthogy ő kormányozta a várost, az elkeseredett concurrens irgalmatlanságával irányította hatalmát a zsidóra. A korlátolás, az üldözés és erkölcsi megalázás furfangosan kiesztelt rendszerét alkalmazza reá; elzárta előle a czéheket s ezzel lehetetlenné tette, hogy a többi polgárok által folytatott iparban és kereskedésben keresse kenyerét. Kiszorította minden jutalmazóbb foglalkozásból s a zsidó iparosból és kereskedőből mindinkább szegény házaló vagy ószeres lett, míg az az elem, melynek némi tőkéje maradt, pénz- és kölcsönüzlettel kezdett foglalkozni. Erre az egyház terelte a zsidót, midőn a maga híveinek megtiltotta, hogy pénzkölcsön után bármi kamatot szedjenek. E tilalom a gazdasági élet legelemibb szükségleteivel ellenkezett s a valóságban nem is lépett életbe soha, mert a lakosság mindig megtalálta kijátszásának módját. Így például azt az üzletet, midőn ingatlanra ad valaki pénzt kölcsön, nem kamatos üzérkedésnek nevezték, hanem «jövendőbeli termékek megvásárlásának». Ez az elnevezés megnyugtatta a lelkiismeretet s ezt az üzletet, melytől a zsidót hamar eltiltották, nagyban folytatták a keresztények, nemcsak pénzüzerek, hanem

előkelő birtokosok, főtisztségek viselői; folytatta mindenki, a kinek tetszett, ha volt kölcsönadni való pénze, folytatták közeli rokonok, testvérek egymással, noha a valóságban a legszörnyűbb, igazán égbekiáltó uzsora rejlett mögötte. Okirattáraink telvék az idevonatkozó adatokkal s bizonyossá teszik, hogy az igazi, a legkiméletlenebb uzsora, a birtokuzsora, szakadatlanul folyt a keresztény társadalomban s híres, nagy családok romlására, élelmes emberek hirtelen meggazdagodására vezetett. Ebből az uzsorából azonban a zsidót mindig kizárták, mert olyankor sem tarthatta meg az ingatlan zálogbirtokot, midőn általában megengedték neki, hogy ingatlanra kölcsönt adjon. Az ő pénzügyleteit mindinkább ingóságokra, kézi zálogra korlátozták s ezt az üzletet, mert főleg zsidók folytatták, nevezte a középkor uzsorának, akármilyen kamat mellett folyt. A kamat latin neve usora s minthogy az egyház a kamatvételt föltétlenül eltiltotta, egy százalék ép úgy uzsora volt, mint akár 500 százalék; vagyis az egyház uzsorának nevezett minden kamatot, tekintet nélkül a kamatlábra.

Ennek megfelelően uzsorásnak tekintett mindenkit, a ki pénzt kamatra kiadta. Minthogy a kamatvétel ez általános tilalma a kereszténynek bajossá tette ezen üzletág folytatását, mely különben is kockázatos és kellemetlen volt, a kézi záloggal való kölcsönadással mindinkább a más térről kiszorított zsidók foglalkoztak. Itt is szükségletet elégítettek ki, mert bizonyos hitelszervezet nélkül a társadalom még legkezdetleesebb nemzetgazdasági állapotában sem lehet el.

De az akkori közszellem nem sokat törődött azzal,

szükséges, nélkülözhetetlen-e valamely üzletág, s mint-hogy uzsorás nevet nyert mindenki, a ki pénzét kama-toztatta, a kölcsönadással foglalkozó zsidó is uzsorát üzte tehát. Csakhogy akkor e szónak nem az volt az értelme, mint ma, midőn a túlságosan magas kamat-lábat jelzi, hanem egyszerűen azt jelentette, hogy az illető kamatot vesz kölcsönpenze után. Igaz, hogy a középkor egész folyamán a törvényes kamatláb, mint azt hivatalosan a királyi hatalom meg szokta állapítani, 80—100 százalék, sőt néha még nagyobb volt. Ezt azonban ép oly kevéssé okozták a zsidók, mint ma az alacsony gabonaárakat. A pénz roppant drágasága az egyetemes gazdasági élet folyománya volt s a kamat ép oly magas maradt azon országokban, a hol zsidó egyáltalában nem lakott. A kölcsönügylet ez a neme különben sem járt az adósra oly hátrányokkal, mint a keresztény társadalomban hatalmasan virágzó birtok-uzsora. Ha valaki elzálogosította bibliáját, ékszerét, ru-háját, szerszámát s utóbb nem birta kiváltani, ezzel kár érte ugyan, de anyagi lételét ez a veszteség rendesen nem semmisíté meg. Ellenben a ki öröklött jószágát adta zá-logba s vesztette el, az a legtöbb esetben nemcsak ma-gát, hanem gyermekeit, családját is tönkre tette, egész jövőjüket veszélyeztette. Ezt az üzletet az uralkodó tár-sadalom nem minősítette a szó mai értelmében uzso-rának, ellenben annak bélyegezte a sokkal kevésbé romboló hatású s a közhatalom részéről szigorúan ellenőrzött, a mindennapi élet elengedhetetlen szük-ségletét kielégítő kamatüzletet, mert ezzel leginkább zsidók foglalkoztak. Az ügylet nem a szerint mérlegel-ték, minő hatása van a gazdasági életre, hanem azt

nézték, ki folytatja? És e szempontból itélték meg általában a zsidó minden cselekedetét, egész szerepét a nemzet gazdasági életében. A rosszakarat, a gyűlölet, a rágalom nemcsak a zsidó életét tette rettentessé a századok folyamán, hanem megbélyegezte minden munkáját, bármi tisztességesen folytatta. Meggyalázta, megalázta benne az embert, s beszennyezte foglalkozása tisztességét.

Azt a módszert, melyet ma már a társadalomnak csak egy része szokott a zsidó megítélésénél alkalmazni, századokon át az egész társadalom használta s gyűlölete, melyet papjain kívül anyagi érdekek is ébren tartottak benne, a zsidó munkájának helyes értékelésére teljesen képtelenné tette. Milyen volt ez a munka az egyes korszakokban, hogyan utalta át a társadalom a zsidót az egyik tevékenységi körből a másikba, azt ezúttal nem részletezhetem. De bizonyos, hogy az a harmincznál több zsidó nemzedék, mely a magyar haza földjén élt, mindig tevékenyen, buzgón, tőle telhetőleg vett részt az anyagi polgárosodás fejlesztésében s tisztességesen végezte azt a feladatot, melyet a szociálgazdasági szervezetben az állam és a társadalom kijelölt számára.

Noha e munkakört nem maga, nem saját tehetségeihez s kedvteléseihöz mértén választhatta meg, a zsidó a ráerőszakolt munkakörben, az előítélet és az elfogultság rettenetes nyomása alatt is mindenkor hűségesen ragaszkodott a magyar államhoz s megszolgált az oltalmat, melyben részesült. Dolgoznia kellett szakadatlanul, keservesen a mindennapi kenyérért, melyet nem várhatott senkitől, ha verejtékével meg nem szerezte

maga. Az állam kitartottjai, a társadalom heréi közé a zsidó nem tartozhatott soha. Neki dolgoznia kellett, de minthogy munkáját nem maga választotta meg, hanem egy ellenséges társadalom erőszakolta reá, erkölcsi jutalmat, tisztességet, elismerést még a legbecsületebben végzett munka sem hozott neki. Sorsa főleg a nemzeti királyság utáni századokban, mikor a IV. Béla adta s nemzeti királyaink megerősítette szabadságlevél egészen feledésbe ment s a zsidók leginkább magánföldesúri oltalom alá jutottak, egyre gyászosabbá, fájdalmasan lehangolóvá alakult és csupán üldözés, megvetés, szegénység, nyomorúság volt osztályrésze.

Elárvultan, mesterségesen ghettoba zárva, az emberben lappangó bestia minden gonoszságának szabadon ki téve élte át napjait. Foglalkozása, kénytelen elzárkozása, különös jellemvonásokat, rút és szép tulajdonokat, bűnöket és erényeket fejlesztett ki benne, ámbár az ő erkölcsi valójában lényegileg csak a környező társadalom erkölcsi és polgárosodási képe tükröződött vissza.

Elfogulatlanul nézve a régi századokat, el lehet mondani, hogy a zsidók, ha nem voltak jobbak, nem is voltak rosszabbak azoknál, kik uralkodtak rajtuk. A mai nemzedék az ő szenvedéseik árán jutott kedvezőbb, emberhez illőbb helyzetbe s a szerencsésebb utódoknak nemcsak restelleniök nem szabad a multat, hanem hálás kegyelettel kell őrizniök szegény, üldözött, elnyomott őseik emlékét, kik érettök dolgoztak, érettök szenvedtek alacsony, sokszor vigasztalan állapotukban. A munka és a szenvedés heroizmusának egy sugara ragyog homlokukon. A sok százados meddő küzdelmek nem ingatták meg hitöket, az önkény és megalázás nem törte

meg kitartásukat az élet kegyetlen harcaiban. Érettünk szenvedtek, a mint még nekünk is szenvednünk kell jövőnk nemzedékekért. Érettünk dolgoztak, de nem egyedül érettünk. Dolgoztak nemzetünkért, hazánkért, s nekik is megvan a magok része abban az ezer esztendő nagy nemzeti munkában, mely szép magyar hazánkat annyi sorscsapás közepett a szellemi virágzás s az anyagi jólét mai fokára emelte.

Budapest.

Dr. Acsády Ignác.

MÓZES MAGÁNJOGI TÖRVÉNYEI.

(Felolvasásra került az IMIT 1900. január 9-én tartott felolvasó estéjén.)

I.

Miután előadásom tárgyát Mózes magánjogi törvényei képezik, néhány szóval jelezni akarom, hogy mi a magánjog és mi képezi tárgyát.

Az egész jogot két nagy részre szokták felosztani: a közjogra és a magánjogra. A közjog azon jogszabályokat foglalja össze, a melyek az államra, valamint annak egyes részeire és közegeire vonatkoznak és az egyesnek azokkal szemben fennálló jogviszonyait szabályozzák. A magánjog ellenben azon jogszabályok összesége, a melyek az egyes embereknek egymásközti jogviszonyait szabályozzák. Rendszerint a magánjogot szembeállítják a büntetőjoggal is; a kettő közti különbség az, hogy a magánjog azokkal szemben, a kik szabályait megsértik, csak a jogrend helyreállításáról gondosko-

dik, míg a büntető jogszabályainak megsértése büntetést von maga után.

A magánjognak kettővel kell foglalkoznia: az emberrel, jogi műnyelven a *személylyel*, és a külvilág egyéb dolgaival, a melyek az emberrel gazdasági és jogi kapcsolatba hozva a *vagyont* képezik. A magánjognak ennél fogva két főrésze van: a személyjog, a mely az ember általános jogi állapotát szabályozza, és a vagyonjog, a mely a vagyon megosztásával, a vagyontárgyak szerzésével, birtoklásával és elvesztésével foglalkozik. A személyjog kibővítéseként jelentkezik a családjog, a vagyonjog kibővítésekép pedig az örökösödési jog, a melyeket több oknál fogva mint a magánjog különálló részeit tárgyalják. Ezuttal a két utóbbi részszel nagy fontosságuk daczára nem fogok foglalkozni és csakis a szűkebb értelemben vett személyjog és vagyonjog vázlatára akarok szorítkozni.

Úgy a személyjogot, mint a vagyonjogot különféle alapon lehet felépíteni, különböző módon lehet szabályozni.

A személyjogot vagy úgy lehet szabályozni, hogy a jogokat egyes osztályok vagy rendek szerint egyenlőtlenül osztjuk meg, egyik osztálynak vagy rendnek több, a másiknak kevesebb jogot adunk. Vagy úgy lehet szabályozni, hogy általánosságban jogilag minden ember egyenlő, ugyanazon jogokkal és kötelességekkel bír. Az előbbi esetben a jog aristokratikusnak, az utóbbi esetben demokratikusnak nevezhető.

A vagyonjogot is kétféle alapon lehet szabályozni. Vagy abból indulunk ki, hogy a vagyon az egyes emberek közt olyképp legyen megosztva, hogy minden em-

ber korlátlan ura a maga vagyontárgyainak, azok fölött más embertársára való tekintet nélkül szabadon rendelkezik. Vagy abból indulhatunk ki, hogy a vagyon az egész társadalomé, az egyes azt csak használja és élvezi, még pedig annak használatánál és élvezeténél mindig tekintettel kell lennie más embertársaira is. Az első alapon állók az egyénből indulnak ki, és az egyéni jólétet tartják szem előtt; az utóbbi alapon állók a társadalmi jólétből indulnak ki és annak körén belül tartják legjobban megvalósíthatónak az egyéni jólétet is. Az első alapon felépített vagyonzogot individualistikusnak, a második alapon állót socialistikusnak nevezzük.

Nem lehet feladatomban, hogy ez alkalommal ezen ellentétes álláspontokat bővebben megvilágítsam. Az emberiség haladásának legnagyobb kérdései azok, kérdések, a melyekről ugyanazt lehetne mondani, a mit a költő az élet rejtélyes kérdéseiről mondatott: «worüber schon manche Häupter gegrübelt, Häupter in Hieroglyphenmützen, Häupter in Turban und schwarzem Barett, Perückenhäupter u. Tausend andere, arme schwitzende Menschenhäupter». Csak szives figyelmüket akartam felhívni, hogy a társadalom legégetőbb kérdéseivel állunk itt szemközt. A jogegyenlőséget, a személyjognak demokratikus alapon való szervezését a nagy francia forradalom kiküzdötte ugyan már, a socialistikus vagyonzog kérdései azonban mély lidércnyomásként nehezdednek társadalmi szervezetünkre. A legnagyobb kérdések azok, a melyeket a XIX. század most megnyiló XX. századunkra örökségül hagyott. Képes lesz-e ez utóbbi azokat megoldani? Hová fog az minket ez irányban vinni? ezt senki sem képes megmondani.

Csak annyit sejtünk nehéz szívvel, hogy a küzdelem e kérdések körül az emberiségnek még sok véérébe és sok könnyébe fog kerülni.

Ez az a pont, a hol a magánjog látköre kiszélesül és összeolvad az emberiség nagy kérdéseivel. Miképen gondolkozott Mózes e kérdésekről, mikép szabályozta e lángelme ezeket a viszonyokat? ez oly kérdés, a mely nemcsak a jogászt érdekli.

És itt érdekes kiemelni, hogy Mózes joga teljesen ellentétes állásponton van az ókor nagy alapvető jogával, a római joggal. A római jog személyjoga aristokratikus, vagyonjoga individualistikus; Mózes törvényeinek személyjoga demokratikus, vagyonjoga socialistikus.

Nem a véletlen dolga e különböző szabályozás. Két ellentétes nagy világnézet áll itt egymással szemben, a melyek kinyomatát hordja magán a jog. A római az erőben, a hatalomban találta a jog gyökerét, az erkölcsi jó és rossz fogalmai, úgy a mint mi azokat ismerjük előtte ismeretlenek vagy alárendeltek voltak. A jog szerinte jelképileg is a lándzsában, sub hasta, nyer kifejezést. Mózes joga ellenben a vallásból és az erkölcsből indul ki, nem a nyers erő és hatalom, hanem a szeretet és testvériesség eszméjéből.

Ezek után legyen szabad áttérnem felolvasásom tulajdonképi tárgyára, Mózes személyjogi és vagyonjogi törvényeinek ismertetésére.

II.

1. A mint már említettem, Mózes személyjoga *a jog-egyenlőség* eszméjén épül fel. Nem ismer különbségeket ember és ember közt, nem osztja a népet osztályokra, a melyek közül egyesek több joggal birnak, mint a többi. Izraél minden fia egyenlő Isten előtt, mindegyiknek egyenlők a jogai és kötelességei, semminemű válaszfal nem választja el őket. Innen van, hogy Mózes törvénye nem ismer mesallianceot, a király és a főpap Izraél bármely lányát teljes joggal nőül veheti.

Ez az egyenlőség világos kifejezést nyer abban, hogy Izraél minden fia egyenlő fejadót fizet, fél sékelt, tekintet nélkül arra, hogy gazdag-e vagy szegény. «Mind a ki átmegy a megszámláláson húsz évestől felfelé, adja az Örökkévaló adományát; a gazdag ne adjon többet és a szegény ne adjon kevesebbet a fél sékelnél. És vedd az engesztelés pénzét Izraél fiaitól és add azt a találkozás sátrának szolgálatára; és legyen Izraél fiainak emlékül az Örökkévaló színe előtt, engesztelésül a lelkeitekért». (Mózes II. k. 30. 14—16.) *

2. Első tekintetre ugy látszik, hogy ez az egyenlőség át van törve egy ponton: Lévi törzsére nézve *a papi osztálynál*. Ez azonban csak látszat. Kétségtelenül kiváló helyet és befolyást biztosít Mózes törvénye Lévi törzsének, midőn a vallási szolgálatot reá bizza. Oly népnél, mint a zsidó, mely létének alapját és főfeladatát a vallásban találta, ez a kivételes helyzet könnyen Izraél urává

* A Mózes öt könyvéből vett idézetekben az IMIT kiadta szentírásfordítást követem.

tehetne volna Lévi nemzetségét. Mózes vallása nem ismer ugyan vallási hierarchiát lelkiismereti hatalommal, Izraél minden fia közvetlen kapcsolatban van Istenével, mindegyik egyaránt annak papja. Csak a külső vallási szolgálat az, a mi a leviták tisztét képezi. Azonban ez is elegendő lehetett arra, hogy ők, a kik a törvényláda őrzői és ennél fogva a törvény őrei is, erkölcsi hatalmukat fegyverül használhatták volna világi javak és a politikai hatalom megszerzésére. A világtörténelem elég példát mutat erre. Mózes lángeszé belátta a veszélyt, a mely ebben rejlett. Az európai nemzeteknek évszázados tapasztalatokra volt szükségük, hogy az egyház e tulkapásainak meggátlására megalkossák a holtkézi törvényeket és korlátozzák az egyház vagyonszerző képességét. Mózes már az államszervezet megalkotásánál gondoskodott a papság elhatalmasodásának ellenszeréről: megszorította Lévi törzsének birtokjogát.

Ez a rendelkezés a Szentírás szerint már a pusztai bolyongás alatt, a törvénytáblák megalkotása után történt.

«Abban az időben elkülönítette az Örökkévaló a Lévi törzsét, hogy vigye az Örökkévaló szövetségének ladját, hogy álljon az Örökkévaló színe előtt, szolgálatát végezve és áldva az ő nevében mind e napig. Azért nem jutott Lévinek rész és örökség testvéreivel; az Örökkévaló az ő öröksége». (Mózes V. k. 10. 8. 9.)

És midőn később megszabja az állam és a vallás végleges rendjét, nyomatékkal ismétli e tilalmat:

«Ne legyen a levita papoknak, Lévi egész törzsének része és birtoka Izraéllal; az Örökkévalónak tűzáldozatait és birtokát egyék. De birtok ne legyen számára

testvérei között: az Örökkévaló az ő birtoka, a mint mondta neki». (Mózes V. k. 18, 1. 2.)

Nem kedvezményes állás és előjog tehát az, melyet Mózes törvénye a levitáknak nyújt, hanem magas kötelesség, párosulva szegénységgel és függőséggel. A levitát mindenütt egy sorban említi a szegénynyel, az árvával és özvegygel, a kit a közösség lát el. És ez az ellátás nem is kikényszeríthető adóban áll, hanem a könyöradomány jellegével bír.

«A levitát pedig, a ki kapuidban van, azt ne hagyd el, mert nincs neki része és birtoka nálad. Három év végével vedd ki minden tizedét termésednek abban az évben és tedd le kapuidban; s jöjjön a levita, mert nincs neki része és birtoka nálad, meg a jövevény, az árva és az özvegy, kik kapuidban vannak, hogy egyenek és jólakjanak». (Mózes V. k. 14. 27—29.)

Ez a szegénység és a függőség a legjobb eszköz volt annak meggátlására, hogy Lévi törzse, a papság ne hatalmaskodjék el és ne váljék hűtelenné eredeti hivatásához.

3. Nem képez előjogokkal felruházott osztályt a katonai rend sem, a mint azt más nemzeteknél a fejlődés e fokán általában találjuk. A hadviselési kötelesség általános, de nincs kényszereszközökkel biztosítva. Önkéntes hozzájárulás az a nemzet fentartásához, a melylyel — legalább a törvény szerint — nem jár előjog és a mely alól bárki jogos okból hátrány nélkül kivonhatta magát:

«És beszéljenek a tisztviselők a néphez, mondván: ki az a férfi, a ki épített új házat és nem avatta fel? Menjen és térjen vissza házába, nehogy meghaljon a

harczban és más férfi avassa azt fel. És ki az a férfi, a ki ültetett szőlőt és nem vehette hasznát? Menjen és térjen vissza házába, nehogy meghaljon a harcban és más férfi vegye hasznát. És ki az a férfi, a ki eljegyzett nőt és nem vette el? Menjen és térjen vissza házába, nehogy meghaljon a harcban és más férfi vegye el. — Továbbá is beszéljenek a tisztviselők a néphez és mondják: ki az a férfi, a ki félenk és csüggedt szívü? Menjen és térjen vissza házába, hogy el ne csüggedjen testvéreinek szive, mint az ő szive». (Mózes V. k. 20. 5—8.)

4. A személyi állapotban egy különbséget ismer Mózes törvénye: a szabad emberrel szemben áll a *szolga*. Minden társadalom fejlődésének bizonyos stadiumban ott találjuk a szolgaság állapotát. Mily különbség van azonban a római jog és Mózes törvényeinek szolgasága közt. Amott a szolgát — legalább hosszú időn át a császárság törvényhozásáig — úgy tekintik, mint emberi jogoktól megfosztott dolgot, fölötte feltétlenül uralkodik urának önkénye; itt a szolga elszegényedett testvér, a ki a vallás és a jog védelme alatt áll.

Mindenekelőtt is zsidó nem lehet örökös rabszolga. «Mert szolgálaim ők, a kiket kivezettem Egyiptom országából, ne adassanak el, a mint eladnak rabszolgát». (Mózes III. k. 25. 42.) Örök szolgaságba csak idegen nemzet tagja jöhet. «Szolgád és szolgálód pedig, a kik lesznek neked a népektől, melyek körülöttetek vannak, azoktól vehettek rabszolgát és rabszolgálót. A zsellérek gyermekei közül is, a kik tartózkodnak nálatok, azok közül vehettek és családjukból, mely nálatok van, a kiket nemzetek országokban, hogy legyenek nektek birtokul. Birtokba vehetitek azokat magatoknak, gyer-

mekeitek számára utánatok, hogy örököljék birtok gyánánt, örökre tartsátok őket szolgaságban». (Mózes III. k. 25. 44—46.)

Zsidó eladhatja magát ugyan szolgának, azonban szolgasága csak ideiglenes. «Midőn héber szolgát veszel, hat évig szolgáljon; a hetedikben pedig menjen el szabadon, ingyen. Ha egymagában jön, egymagában menjen el: ha nős férfi, menjen el vele a felesége». (Mózes II. k. 21. 2. 3.)

Szolgasága idején nem szabad vele rosszul bánni, öt munkával túlterhelni. «Midőn elszegényedik testvéred melletted és eladja magát neked, ne dolgoztass vele, mint dolgoztatnak rabszolgával. Mint béres, mint zselér legyen nálad». (Mózes III. k. 25. 39.)

A szolgaság megszűnésével is gondoskodják róla gazdája. «S midőn elbocsátod szabadon magadtól, ne bocsásd el üresen. — Meg kell őt ajándékoznod juhodból, szérüdből és sajtó-házadból; abból, a mivel megáldott téged az Örökkévaló, a te Istened, adj neki». (Mózes V. 15. 13. 14.)

Nem áldozatként kell ezt tekinteni és nem haraggal a szívben kell a szolgát szabaddá tenni. «Ne legyen nehéz a szemeidben, midőn elbocsátod őt szabadon magadtól, mert egy béresnek kétszeres bérét szolgált meg nálad hat éven át». (Mózes V. k. 15. 18.)

Azonban még az idegen nemzetbeli rabszolga sorsa is sokkal enyhébb, mint más nemzeteknél. Először is a szombati nap általános pihenése ő rá is kihat, neki is javára van. A negyedik ige azt parancsolja, hogy a szombat napján «ne végezz semmi munkát, sem te, sem fiad, sem leányod, szolgád és szolgálód, sem bar-

mod, sem jövevényed, ki kapuidban van». (Mózes II. k. 20. 10.) Hasonlóképp pihennie kell a szolgának a hetedik évben, az úgynevezett szombati évben, mert az egész országnak nyugalom, pihenés van előírva. Egyéb-ként is védi őt a törvény urának önkénye ellen. «Midőn megveri valaki szolgáját vagy szolgálóját bottal, úgy hogy meghal keze alatt, akkor torolják meg rajta. De ha egy napig vagy két napig megmarad, ne torolják meg rajta, mert a pénze ő». (Mózes II. k. 21. 20. 21.) Továbbá: «Midőn megüti valaki szolgájának a szemét, vagy szolgálójának a szemét, úgy hogy megrontja azt: szabadon bocsássa el szeméért. És ha szolgájának fogát vagy szolgálójának fogát üti ki, szabadon bocsássa el fogáért». (Mózes II. k. 21. 26. 27.)

Ha pedig a gazda oly rosszul bánik a szolgálával, hogy ez szökni kénytelen és szökése sikerül, akkor nem a gazdát, hanem a szolgát kell támogatni és nem szabad őt újból kiszolgáltatni ura kegyetlenségeinek. «Ne szolgáltatass ki szolgát az urának, a ki menekül hozzád urától. Nálad lakjék, közepetted, azon helyen, melyet majd választ kapuid egyikében, a hol jó neki, ne sanyargasd». (Mózes V. k. 23. 16. 17.)

5. Minden nemzeti jog a fejlődés első fokain kedvezőtlen az *idegenre* nézve. Hol korlátozza jogképességét, hol megtagadja tőle a jogvédelmet. Hosszú, százados fejlődés kellett ahhoz, hogy a magánjog terén eltűnjék a különbség a nemzetbeli és az idegen között. Mózes törvényhozásának magas erkölcsi fokáról tesz tanúságot, hogy magánjogi szempontból — a szolgaság fent vázolt szabályozásán kívül — alig ismer különbséget nemzetbeli és idegen között.

Nem gyűlöletet, de szeretetet és békét hirdet Mózes törvénye az idegen iránt. «Ne utáld az edómit, mert testvéred ő; ne utáld az egyiptomit, mert jövevény volt országában. Gyermekük, a kik születnek nekik — a harmadik nemzedék jusson be közülök az Örökkévaló gyülekezetébe». (Mózes V. k. 23. 8—9).

Szabadelvűségében annyira megy, hogy még azt is megengedi az idegének, hogy zsidó szolgát vásároljon magának ugyanazon feltételek mellett, a melyek mellett zsidó vehet zsidó szolgát, ideiglenesen, hat évre. «Midőn módhoz jut a jövevény és a zsellér nálad, testvéred pedig elszegényedik mellette és eladja magát a jövevénynek, a zsellérnek nálad vagy a jövevény ivadékának: miután eladta magát, kiváltás legyen számára; egy a testvérei közül váltsa ki, vagy nagybátyja vagy nagybátyjának fia váltsa ki, vagy valamelyik vérrokona váltsa ki, vagy ha módhoz jut, maga váltsa ki magát. Mint a ki évről-évre béres, úgy legyen nála, ne uralkodjék rajta szigorúsággal szemeid előtt. De ha ezek által nem váltatik ki, menjen ki a jóbél évében, ő és gyermekei vele». (Mózes III. k. 25. 47—49. 53. 54.)

A ki ismeri a jog őskorát és nem a mai kornak, hanem Mózes korának felfogásából indulva mérlegeli a jogintézmények értékét, csak az tudja megbecsülni e szabályozásban rejlő magas erkölcsi színvonalat.

III.

1. Mózes magánjogának legérdekesebb része kétségtelenül a *vagyonjog*. Egy nagy törvényhozói elme teljesen eredeti conceptióját találjuk itt.

Teljesen kidolgozott, mélyen átgondolt *socialistikus* rendszer az.

Társadalom-tudományi szempontból különösen két körülmény teszi e rendszert rendkívül érdekessé.

Minden nemzet őskorában *socialistikus* szervezettel bír. Még a római nemzet is, a mely leghamarább emelte érvényre szervezetében az egyéniséget, kezdetleges állapotában nem ismerte a szabad egyéni tulajdont. Az egyén a társadalmi fejlődés e fokán még nem bír azzal az önállósággal, hogy egy *individualistikus* vagyonszisztem leheto legyen. Ha Mózes törvényeiben a *socialismus* ezen kezdetleges alakjával találkozánk, ebben semmi csodálatos nem volna. Mózes *socialismus* azonban nem ilyen. Nem egy fejletlen társadalom önkéntelen *productuma* az, hanem egy magasröptü és mélyen járó szellemnek gondolkozás útján kifejtett rendszere, melynek alapját vallási és politikai elemek szolgáltatták. Ez képezi egyik érdekességét.

A másik nagy érdekessége abban áll, hogy a vagyonszisztem és az egyéni tulajdon összeegyeztetését kíséri meg. A problema tehát ugyanaz, a mely előtt a mi korunk is áll. Társadalmi és gazdasági rendünknek legmelegebb védői sem állíthatják, hogy az egyéni tulajdon és a szabad verseny korlátlan érvényesülésekben nem sértenék egyik vagy másik ponton erkölcsi érzékünket és a közjót; csak azt mondják, hogy a velük járó rossz aránytalanul kisebb, mint az, a melyet az egyéni törekvések elnyomása maga után vonna. Viszont nincs a *socialismus* hirdetői közt egy sem, a kinek sikerült volna eloszlatni azokat az aggodalmakat, a melyeket az egyéni tulajdon és a szabad verseny elnyomása

kétségbevonhatlan közigazdasági törvények folytán felidéz. Ezért a legszabadelvűbb államférfiú — a szabadelvűséget az individualismus értelmében használva — sem fogja nélkülözhetni az állami gépezet működésében a socialistikus olajcsöppet; és a legszélsőbb socialista sem tűzhetné ki céljául a szabad egyéniség teljes megsemmisítését. A kérdés csak az, hogy mikép kell e két elemet vegyíteni, egymással összeegyeztetni. Minden kor és minden törvényhozó erre más-más feleletet ad. Az a megoldás, a melyet Mózes e kérdésre ad, kétségtelenül nem felel meg a maga egészében a mi korunk szükségleteinek. De már az a körülmény, hogy e problema teljes nagyságában, világosan állott előtte és az a mód, a melyen annak megoldását realis alapon törvényhozási úton megkísérlette, Mózes vagyoni jogi törvényeinek nagy érdekességet biztosítanak.

2. Az alapeszme, a melyből Mózes törvényhozása kiindul, az, hogy a vagyon, a természetnek az emberi szükségletek kielégítésére szolgáló tárgyai, Isten adománya, a melyet az embereknek csak használatul adott, a mely fölött azonban ezután is Ő rendelkezik. Adományozta pedig az országot Izraél egész népének, mert egyaránt fiai e nép tagjai. Közös tulajdona tehát az ország Izraél népének; a birtoklás, a haszonélvezet azonban meg van osztva határozott időre, ötven évre, az egyesek közt. A közös tulajdon mellett tehát az egyéni gazdálkodás, egyéni termelés és fogyasztás képezi az alapeszmét. Az első képezi a socialistikus, a második az individualistikus alapot. Ezzel biztosítva van az egyesek érdeke is, a mennyiben aránylag hosz-

szú időtartamra le van kötve a vagyon az egyes egyének gazdasági és jogi vagyonkörébe.

Ez a socialistikus, vagyonközösségi elv első sorban és legvilágosabban az ingatlanra, a földre nézve nyer kifejezést, a mely a cultura ama fokán messze túlnyomó fontossággal bírt. «A föld ne adassék el véglegesen, mert enyém a föld; mert jövevények és zsellérek vagytok ti nálam» mondja az Úr. (Mózes III. 25. 23.)

Az elfoglalt országot felosztották Izraél fiai közt, arányosan törzsök és családok szerint sors útján. «És vegyétek birtokba az országot sors útján családjaitok szerint, a nagyszámúnak adjatok nagy birtokot, a csekély számúnak adjatok csekély birtokot, a hová kijut számára a sors, az legyen az övé; atyáitok törzse szerint vegyétek birtokba» — így szólott az Úr. (Mózes IV. k. 33. 54.)

Ezen megoszlás után tehát a birtok egyéni lesz. Az egyes családok munkálják és élvezik a földnek azt a részét, a mely nekik osztályrészül jutott. Ez a haszonélvezet azonban mégsem kizárólagos. A közös jog eszméje mindenütt áttör az egyéni birtok és használat rendszerén át.

a) Első sorban korlátozva van ez az egyéni használat a szegények javára.

«És mikor learatjátok országotok aratását, ne teljesen arasd le földed szélét, és aratásod szedését ne szedeged. — Szöllődet ne böngéssz és szőlőd elhullott szemeit ne szedeged föl, a szegénynek és jövevénynek hagyd azokat». (Mózes III. k. 19. 9. 10.)

«Midőn learatod aratásodat a meződön és elfelejtesz egy kévét a mezőn, ne térj vissza, hogy elvidd, a jöve-

vényé, az árvái és az özvegyé legyen azért, hogy megáldjon téged az Örökkévaló, a te Istened kezed minden munkájában. — Midőn levered olajfadat, ne szedd le magad után a felső ágakat: a jövevényé, az árvái és az özvegyé legyen. — Midőn leszüreteled szőlődet, ne böngészs magad után: a jövevényé, az árvái és az özvegyé legyen». (Mózes V. k. 24. 19—21.)

b) Azonban még erélyesebben nyer kifejezést ez a közös jog abban, hogy *személyes szükségletét* bárki idegen birtokból is kielégítheti.

«Midőn bemész felebarátod szőlőkertjébe, ehetsz szőlőt kedved szerint, jóllakásig, de edényedbe ne tégy. Midőn bemész felebarátod gabonája közzé, leszakíthatsz kalászokat kezdeddel, de sarlót ne emelj felebarátod gabonájára». (Mózes V. k. 23. 25. 26.)

Bizonyára igen messze menő közös használati jog ez, a melynél nincs különbség gazdag és szegény között. A magántulajdon eszméje itt teljesen háttérbe szorul a testvériségen alapuló közösség eszméje mögött.

c) De még a leszedett és behordott termés fölött sem rendelkezik korlátlanul a birtokos. Minden évben egy *tizedet* ki kell vennie és Jeruzsálemben az ünnepi ott tartózkodás alkalmával közösen el kell fogyasztani.

«Tizedet adj vetésed minden terméséből, a mely terem a mezőn évről-évre. És edd az Örökkévaló, a te Istened színe előtt, azon helyen, melyet majd kiválaszt, hogy ott lakoztassa nevét, tizedét gabonádnak, mustodnak és olajodnak, meg elsősülöttjeit marhádnak és apró jószágodnak, hogy félni tanuljad az Örökkévalót, a te Istenedet, minden időben. — Midőn pedig hosszú neked az út, hogy nem bírod elvinni, mert nagyon is

távol van a hely, melyet kiválaszt az Örökkévaló, a te Istened, hogy rátegye nevét: akkor add pénzben, kösd be a pénzt kezeden és menj azon helyre, melyet kiválaszt az Örökkévaló, a te Istened. És add a pénzt mindazért, a mit kíván lelked: marháért, apró jószágért, borért és részegítő italért, mindenért, a mit kér tőled lelked; egyél ott az Örökkévaló, a te Istened színe előtt és örülj te és házad.» (Mózes V. k. 14. 22—26.)

«Nem szabad enned kapuidban gabonád, mustod és olajod tizedét, marhád és apró jószágod elsőszülöttjeit, sem bármily fogadásaidat, melyeket fogadsz, sem fölajánlásaidat és kezéd adományait: hanem az Örökkévaló, a te Istened színe előtt edd meg azon a helyen, a melyet kiválaszt az Örökkévaló, a te Istened, te, fiad és leányod, szolgálád és szolgálód, meg a levita, ki kapuidban van.» (Mózes V. k. 12. 17. 18.)

Azonkívül minden három évben egy további tizedet kell kivenni a leviták és szegények részére.

«Három év végével vedd ki minden tizedét természetnek abban az évben és tedd le kapuidban; s jöjjön a levita, mert nincs neki része és birtoka nálad, meg a jövevény, az árva és az özvegy, kik kapuidban vannak, hogy egyenek és jóllakjanak.» (Mózes V. k. 14. 28. 29.)

3. Az *ingó vagyon* fejletlen gazdasági viszonyok közt nem játszik nagy szerepet. A tőkének nagy hatalma ismeretlen e korban. A közösségi eszméknek ennél fogva itt kevesebb terük nyílt. Mózes törvényeinek socialistikus iránya tehát első sorban a földbirtoknál érvényesül. Azonban e gondolatirány befolyását megtaláljuk a kölcsön szabályozásánál is.

Ennek folyománya a *kamatvételi tilalom* is, melyet

Mózes törvénye felállít. Kétségtelenül philantropikus czélzata is van e tilalomnak, a mely első sorban a megszorult szegényt védi.

«Midőn elszegényedik testvéred és lehanyatlik a keze melletted, támogasd őt, akár jövevény, akár zsellér, hogy élhessen melletted. Ne végy tőle kamatot vagy többletet s félj Istenedtől, hogy élhessen testvéred melletted. Pénzedet ne add neki kamatra és többletre ne add eledeledet.» (Mózes III. k. 25. 35—37.)

Azonban e philantropikus czélon tulmegy és csak a közösségi eszmével indokolható az, hogy e tilalom Izraél minden fiával szemben érvényes.

«Ne fizetess kamatot testvéreddel, kamatot pénzre, kamatot eledelre, kamatot bármire, a mire kamatot fizetnek. — Az idegennel fizettethetsz kamatot, de testvéreddel ne fizetess kamatot.» (Mózes V. k. 23. 20. 21.)

Roszakaratu értelmezés e parancsban azt akarta találni, hogy Mózes törvénye megengedi az uzorát idegennel szemben és csak zsidóval szemben tiltja azt. Az ily magyarázat szándékos ferdítés. Itt nincs szó uzoráról, a melyet Mózes törvénye senkivel szemben nem enged meg, miután tiltja a jövevény fosztogatását is. (Mózes II. k. 23. 9. V. k. 24. 14.) Hogy a kamatvételi tilalom csak Izraél fiaival szemben áll fenn, az folyamánya annak, hogy Mózes csak azokra nézve indul ki abból, hogy közös a föld, közös a vagyon. Az idegenre nézve tehát, a ki nincs e közösségben, a tilalomnak nincs alapja.

Még erősebben domborodik ki a közösség elvének alkalmazása az ingó vagyonra a hetedik évben való elengedésben, a melyre most rá akarok térni.

4. Mózes törvényeinek egyik legsajátosabb és leg-

érdekesebb része a *hetedik év, a nyugalmi év* szabályozása.

Valamint a hetedik nap, a szombat, Istennek van szentelve, hogy az ember e napon a mindennapi munka gondjaitól menten magasabb eszmekörbe emelkedjék föl: épúgy a hetedik év is a nyugalomnak, az elmélkedésnek szolgáljon; szüneteljen a munka és a lélek a föld porából emelkedjék fel Alkotójához. A föld maradjon munkálatlanul és a mit terem, az szolgáljon közös eledelül minden élő lénynek, embernek úgy mint állatnak, mert hiszen az erdő vadja is Isten teremtménye és neki is joga van ahhoz, a mit a föld létrehoz.

«Hat éven át vesd be meződet és hat éven át messed meg szőlődet és gyűjtsd be termését; de a hetedik évben szombat nyugalma legyen az országnak, szombat az Örökkévalónak, meződet ne vesd be és szőlődet ne messed meg. Aratásod utótermését ne arasd le és metsetlen szőlőd bogyóit ne szüreteld le; szombati nyugalom éve legyen az országnak. — És legyen az ország szombatjának termése nektek eledelül, neked, szolgálóknak és szolgálódnak, béresednek és zsellérednek, kik nálad tartózkodnak, meg barmodnak és a vadnak, mely országodban van, legyen minden termése eledelül.» (Mózes III. 25. 3—5.)

Vajjon nem rejlik-e ezen intézkedés mögött az a bölcs gondolat is, hogy a földnek is pihennie kell, hogy megtartsa és visszanyerje termőképességét? Mózesnek hány törvényében egyesül a magas erkölcsi cél a természet törvényeit tekintetbe vevő bölcs megfontolással!

Örömév, a nyugalom éve legyen a hetedik év az embernek minden tekintetben. Gond ne nyomja vállát,

lelke nyugalalmát ne zavarja az, hogy ő adósa ember-társának, hogy ez szolgáltatásokat követelhet tőle.

«Hét év végével tégy elengedést. — Ez az elengedés módja: engedje el minden hitelező az adósságot, a mit hitelezett felebarátjának; ne szorítsa felebarátját és testvérét, mert hirdettek elengedést az Örökkévalónak.» (Mózes V. 15. 1. 2.)

Érezte Mózes, hogy az emberszeretet és önzetlenség nagy áldozatát követeli az embertől. Közgazdáink talán mosolyognak is a gondolaton. Ki lesz oly esztelen, hogy ily körülmények közt kölcsönt adjon? fogják mondani és nem alaptalanul. Mózesnek azonban rendelkezésére állanak az eszközök, a melylyel ezt az intézkedést hatályossá teszi: a hivatkozás a vallásra, a mely mindeknek fölött álljon.

«Midőn lesz közötted szükölködő, testvéreid egyike, kapuidnak egyikében, országodban, melyet az Örökkévaló, a te Istened ad neked, ne keményítsd meg szivedet és ne zárd be kezedet szükölködő testvéredtől, hanem meg kell nyitnod kezedet számára és kölcsönt kell neki adnod szükségéhez képest, a mennyire szüksége van. Óvakodjál, nehogy legyen szivedben alávaló gondolat, mondván: közeledik a hetedik év, az elengedés éve — és irigy volna a szemed szükölködő testvéredre, hogy nem adnál neki, ő pedig kiált ellened az Örökkévalóhoz és vétek lesz rajtad.» (Mózes V. k. 15. 7—9.)

5. Betetőzését találja ez a socialistikus vagyonjog az *ötvenedik év, az örömév, a jóbél évének* intézményében.

Hét nap tesz egy hetet, melynek utolsó napja a szombat; hét év tesz egy évhetet, melynek utolsó éve

a nyugalom szombati éve; hét évhét, tehát negyvenkilencz év, tesz egy korszakot, a melynek befejeztét jelzi a jóbél.

Megifjodik és új életet kezd ekkor Izraél népe. A hetedik év ünnepi nyugalma fokozódik. A ki az előző korszakban elszegényedett, az visszanyeri birtokát, feléled a régi vagyonközösség és helyre áll az eredeti egyenlőség, úgy a mint az az ország első felosztásakor létezett. A törvény dithyrambikus lendülettel szól ez örömeiről.

«És számlálj magadnak hét évhetet, hét évet hétszer, úgy hogy lesznek neked a hét évhétnek napjai negyvenkilencz év. — Akkor szólaltasd meg a harsona riadását a hetedik hónapban, a hónap tizedikén; az engesztelés napján szólaltassátok meg a harsonát szerte egész országtokban. — És szenteljétek meg az ötvenedik év esztendejét, hirdessetek szabadságot az országban mind a lakóinak; jóbél az, a mely legyen számotokra, hogy visszatérjétek kiki birtokához és kiki családjához térjétek vissza. — Jóbél az, az ötvenedik év esztendeje legyen számotokra; ne vessetek és ne arassátok le utótermését és ne szüreteljétek le metszetlen szőlőit. Mert jóbél az, szent legyen nektek; a mezőről egyétek termését. — A jóbél ez évében térjétek vissza kiki a birtokához.» (Mózes III. k. 25. 8—13.)

Most tűnik csak ki, hogy az a föld, a melyet kiki az ötven év alatt birt és haszonélvezett, nem az övé volt, hanem Izraél egész népeé. És ezt szem előtt kell tartania mindenkinek, a ki földet vesz és elad, mert a mit vesz és elad, az nem az örök időkre szóló tulajdonjog, hanem a jóbél éveig tartó haszonélvezet.

«S midőn eladsz valamit embertársadnak vagy veszel embertársadtól, ne szorongassátok egyik a másikat. — A jóbél utáni évek száma szerint vedd meg embertársadtól, a termés éveinek száma szerint adja el neked. Az évek sokaságához képest sokasítsd vételárát és az évek kevés voltához képest kevesbítsd vételárát, mert a termések számát adja ő el neked.» (Mózes III. k. 25. 14—16.)

6. Ha a vagyonszövetség eszméje szolgáltatja ezek szerint Mózes vagyonszövégi intézményeinek alapját: e mellett a szegények, a gyöngék védelme, a felebaráti szeretet az, a mi ezen intézmények egyes részleteinél érvényesül és az egész jogrendszert átlengi.

Napjainkban a törvényhozás mindinkább hajlik ezen irány felé. Törvényhozásunk igyekvése oda irányul, hogy a hitelező ne foszthassa meg inségbe jutott adósát a kereset és az életfentartás eszközeitől. Hosszú küzdelem eredménye ez az irány. Mózes törvényhozása már ezen az állásponton van, mikor egyes zálogolási tilalmakat felállít.

«Ne vegyenek zálogba malmot, se felső malomkövet, mert az életet vennék zálogba.» (Mózes V. k. 24. 6.)

«Ne hajlítsd el jogát jövevénynek, árvának és ne vedd zálogba özvegynek ruháját.» (Mózes V. k. 24. 17.)

Mily gyöngéd érzelem nyilvánul a következő intézkedésben:

«Midőn hitelezel felebarátodnak bármely hitelt, ne menj be házába, hogy elvedd zálogját; künn állj meg és azon ember, a kinek hitelezője vagy, hozza ki neked a zálogot az utcára. Ha pedig szegény ember ő, ne feküdjél le zálogjával. Vissza kell neki adnod a zálo-

got naplementekor, hogy lefeküdhessék ruhájában és áldjon téged.» (Mózes V. k. 24. 10—13.)

És mily bölcs és emberbaráti a szegény munkás javáról való gondoskodás a következő parancsban :

«Ne fosztogasd a szegény és szükölködő bérest, testvéreid közül vagy jövevényed közül, a ki országodban van kapuidban. Az nap add meg bérét és ne menjen le fölötte a nap, mert szegény ő és az után vágyódik lelke.» (Mózes V. k. 24. 14. 15.)

★

Rövid áttekintést igyekeztem ezekben adni Mózes törvényeinek személyjogi és vagyoni jogi része fölött, mintegy vázát socialis törvényhozásának. Nem kívánok ez alkalommal mélyebben hatolni be e törvényhozás részleteibe, történeti és socialis jelentőségének megvilágításába. Mózes magánjogi törvényeinek egy nagy és fontos csoportját, a családjogra vonatkozókat pedig egészen figyelmen kívül kellett hagynom.

De ezen rövid ismertetés is elegendő arra, hogy e törvények magas értelmi és erkölcsi színvonalát világosan elénk állítsák. Jogos büszkeséggel mondhatta e törvényekről Mózes: «És melyik az a nagy nemzet, melynek oly igazságos törvényei és rendeletei vannak, mint ez egész tan, melyet én ma elétek teszek?» (Mózes V. k. 4. 8.)

Budapest.

Dr. Fodor Ármin.

OROSZ HATÓSÁGOK, ÁLLAMFÉRFIAK, FŐ- PAPOK ÉS IRÓK ITÉLETE AZ OROSZ ZSI- DÓKRÓL.

1891-ben Szt.-Pétervárott a maga nemében páratlan könyv került ki sajtó alól. Tartalmát teszik ítéletek az orosz zsidókról, valamint a zsidókra vonatkozó törvényhozás- és közigazgatásról; mindannyian orosz hatóságok, vagy kiváló orosz férfiaktól származnak. Az egybegyűjtött adalékok egyike sem lett külön ezen könyv számára megírva. A könyv szerkesztője a hivatalos és magánjellegű ítéleteket összegyűjtötte, úgy hogy teljesen megbízható, részrehajlatlan adatokkal állunk szemben. A munka már készen volt, közzé akarták tenni, de mielőtt ez megtörténhetett volna, az egész kiadás nyomtalanul eltűnt. Most tíz év múlva sikerült egy példányt kézrekeríteni, mely a londoni British Museum birtokába került, a hol mindenki olvashatja. Az orosz könyv német fordítását *Scholz Ágoston* készítette (Berlin, 1900). Nem csak érdekes, hanem fölötte fontos forrásmunka ez; különböző állású és foglalkozású férfiak, kiknek hazafiasságához és árja származásához kétség nem fér, nyilatkoznak benne az évtizedek óta égető orosz zsidókérdésről. Azt hiszem, hasznos munkát végzek, midőn e könyv tartalmát rövid vázlatban az Évkönyv olvasóival közlöm.

Magától értetődő elvnek hirdette 1772-ben Fehér-Oroszország akkori kormányzója Tsernysev Grigorjevits gróf, Katalin czárné nevében és parancsából, Lengyel-

ország első felosztása folytán Oroszországhoz csatolt területeken élő zsidóknak szabad vallásgyakorlatát, vagyonuk sérthetetlenségét és polgári szabadságuk zavartalan élvezetét, mert úgy mondá «Ő császári Felségének emberszeretete nem engedi, hogy ők (t. i. a zsidók) egyedül legyenek kizárva az általános kegyelemből és az Ő áldásos uralma alatt fejlődésnek induló jólétből mindaddig, míg hű alattvalókul a törvényeknek engedelmeskednek és mint eddig kereskedést és ipart űznek. Az igazságszolgáltatás fog ezentúl is azon helyeken, melyekben most laknak, a császári hatalom nevében és alapján a legszigorúbb törvényszerűség mellett folyni.

Ilyen emberbaráti indulattal viseltetett a zsidók iránt azon bizottság is, mely 1802 november 9-én kibocsátott császári rendelet alapján «a zsidó ügyek ujjaszervezésére» kineveztetett. Alapos és beható tanulmányainak eredményéül egy rendeletet terjesztett szentesítés végett I. Sándor elé, mely a következő elveken alapul: A zsidó lakosság erkölcsi és anyagi emelésének föltételei a következők:

1. Mindenekelőtt a zsidókat mostani lealázó helyzetükből kell felszabadítani, még pedig az által, hogy nekik módot nyújtsunk arra, miszerint magukat becsületes és hasznos munka által fentarthassák.

2. Belügyeik külön közigazgatása korlátozandó és érdekeik az általános, valamennyi alattvaló számára érvényes közigazgatás alapján előmozdítandók.

3. A műveltséghez és a felvilágosodottsághoz vezető minden út nekik is megnyitandó, sőt fel kell őket errebátorítani és ösztönözni, s a hazai nyelv elsajátítását kötelességükké kell tenni.

4. A mennyire csak lehetséges a földművelésre, gyári munkára, kéziiparra és a lakosság többi részeivel való együttélésre kell őket szoktatni.

A bizottság azonban nem elégedett meg ezen elvek kiemelésével, hanem iparkodott az eszközökre is utalni, melyek által a jelzett cél elérhető volna. Fölötte érdekes látni, mely vezérlő szempontok voltak e tekintetben irányadók.

A bizottság erről következőképen nyilatkozott: Egyrészt úgy látszhatott volna, mintha a zsidók, kik a róluk uralkodó nézet szerint lealázott, gondolkodásukban és erkölcsükben süllyedt nép, erőszakos eljárás, nem pedig buzdítás által szabadithatók föl mostani állapotukból. Másrészt azonban meg kellett fontolni, hogy sok évi szokások átalakítása csak az érdekeknek más, jobb cél felé terelése által érhető el; hogy mindazon újítások, melyek elhamarkodottan és nagy felforgatások mellett mentek végbe, csak rövid ideig maradtak fenn, hogy az indító okok közt, melyek az emberi cselekedeteket intézik, rendszerint a személyes előny is tekintetbe veendő; hogy mindazon intézményekben, a melyek magánérdekből keletkeztek s szabadon fejlődtek és melyeknek a törvény csak irányt szabott, belső tartósságot kölcsönző erő mutatkozott; hogy ennek következtében a zsidók helyzetét mérsékelt s lassan ható eszközök által kell javítani, nekik a saját előnyük elérésére vezető utakat megnyitni s őket mindattól távol tartani, a mi ezen útról eltéríthetné. A bizottság a két irány közt nem ingadozhatott. Az általa a «rendelet»-be vett intézkedések nem egyebek mint azon mérsékelt, fokozatosan haladó rendszer alkalmazása,

mely a zsidók személyes előnyén és politikai helyzetük előmozdításán alapszik.

A bizottság meg akarta a zsidóknak mutatni, hogy a kormány önzetlen gondoskodásának nem az a célja, hogy őket mostani helyzetükből erőszakkal kiragadja, hanem inkább számukra jobb és előnyösebb állapotot teremtsen; a kormány a zsidók lelkiismereti szabadságának védelmezésével, vallásuk épségben tartásával, sőt előítéleteik kimélésével csak egy cél felé törekszik, t. i. a zsidók anyagi helyzetét törvényes alapon biztosítani és őket azon előnyökben és tiszteletben részesíteni, melyeknek az ország többi lakói örvendeznek a törvények, a türelem és a közrend közös védelme mellett.

De e jóakaró fölterjesztésnek nem volt fogantatja; nem képezheti feladatomat, hogy itt ennek okát magyarázzam, valamint nem bocsátkozhatom a szóban forgó emlékirat további történetébe sem. Ötven évnél tovább tartott, míg egy más, szintén igen előkelő hatóság hasonló javaslattal előlépett. 1859-ben az orosz belügyminiszter, gróf Lanskoj Szergej, valóságos titkos tanácsos, a csárnak a zsidók helyzetéről jelentést tett. Jelentésének egy igen érdekes részét már azért is közölnöm kell, mert szorosán tárgyamhoz tartozik. Azon radikális reform óta, mely a zsidó elem nyilvános jogi állására vonatkozólag történt, a nyugati Európa felvilágosodott zsidóinál általánosan azon törekvést lehetett észrevenni, miszerint erkölcsök és szokások dolgában az európai államok többi lakosságával asszimilálódjanak. Franciaországban ezen összeolvadási proceszus már annyira érlelődött, hogy ott

még a «zsidó» elnevezés is eltűnt és már csupán zsidóhitű francziákról beszélnek.

A felvilágosodottság ezen hatalmas befolyása, mely még a zsidók vallási nézeteiben is újítást idézett elő, azon orosz zsidók körében is nyilvánult, a kik magasabb műveltségben részesültek, noha azoknak a száma még jelentéktelen. A legújabb időben kormányunk a zsidókra fordította különös figyelmét és erkölcsi átalakításukat, valamint egybeolvasztásukat a birodalom törzslakóival tűzte magának ki célul.

Azon nézetből indulva ki, hogy a zsidók erkölcsi reformálására a rabbiknak, mint a zsidó hitközségek tanítóinak és előljáróinak kiváló befolyást kell gyakorolniok, a kormány törvényt hozott, melynek értelmében csak olyan egyének lehetnek rabbik, kik magasabb műveltséggel bírnak, még pedig első sorban a rabbiképzőintézetek növendékei.

A legmagasabb helyen megpendített intézkedések a zsidóknak teljes egybeolvasztására a birodalom törzslakosságával — intézkedések, melyek a megszorítások lassankénti megszüntetésére és a zsidóknak a többi állampolgárokkal való egyenjogosultságára czéloznak — a miniszterium különös gondjainak tárgyát képezték.

A Krim kormányzója, Alexandrovics Sándor tábornagy, figyelmeztette kerületének lakóit (1881-ben) azon fontos állami és közigazgatási elvre, mely szerint «a minden oroszok czárjának az orosz, a zsidó, a német vagy a tatár egyaránt drága; mindnyájan a czár alatt valói, mindnyájan Oroszország lakói és egyformán élvezik a törvény védelmét. A különféle zsidóellenes

hírek olyan emberektől származnak, kik nem törődnek hazájuk jólétével és nyugalmaival.»

Igaz ugyan, hogy az idézett beadványok és javaslatok vezérgondolata kizárólagosan a humanitas és az igazságosság, de szerzőik általuk az állam érdekét is akarták előmozdítani; nem zárkóztak el azon belátástól sem, hogy a zsidók az államnak igen hasznos tagjai, hogy sok helyütt a közgazdasági viszonyok felvirágoztatására nagy befolyást gyakorolnak. Állításom igazolására csak egynehány adatot közlök.

Midőn 1827 deczember 2-án egy rendelet adatott ki, mely szerint a zsidók Kiev városából kiutasítandók, ezek Vasziljevits Vaszili gróf, Podolia és Volhynia fő-kormányzójától azt kérték, hogy egy külön, Kiev mellett fekvő külvárosban települhessenek le; a gróf kérvényüket a következő jelentés kíséretében terjesztette föl a belügyminiszter elé: «Vonatközással a kormánynak a zsidók ügyében kiadott több rendbeli kedvező rendeletére (következik ilyen egyes rendeletek felsorolása), a fő-kormányzó a maga részéről semmiféle okot nem lát a kérvény elutasítására, annál is kevésbé, mivelhogy a zsidóknak megmaradását Kiebben már azért is hasznosnak tartja, mert egyszerű és mérsékelt életmódjuk folytán az árúkat sokkal olcsóbban adhatják, s határozottan állíthatni, hogy kiutasításuk után nemcsak sok árúcsikk és gyártmány ára fog emelkedni, hanem egyáltalán nem lesznek kaphatók. Ezért inkább az összlakosság érdekét kell szem előtt tartani, mint azon nyereséget, melyet a keresztény kereskedők a zsidók kiutasításától várnak.»

Suvalov gróf, a balti tenger-melléki orosz tartomá-

nyok kormányzója, az általa kormányzott és a velök határos tartományok érdekében azon törvénynek hatályon kívül való helyezését sürgette, mely a zsidóknak megtiltotta, hogy az említett tartományokban lakjanak, sőt kívánatosnak mondta, hogy a zsidóknak minél előbb engedjék meg, hogy az egész országban letelepülhessenek. Timirjaszev, Asztrachán kormányzójának egyik beadványában olvassuk: «Igen ajánlatos a zsidóknak megengedni, hogy egész Asztrachánban tartózkodhassanak, még pedig egyrészt azért, mert ilyképen az egész vidéket derék kézművesekkel és iparosokkal lehetne ellátni, másrészt, mert csak ily módon lehetne a nélkülözhetetlen iparágakat a törzslakosság közt terjeszteni, mert ezen távol eső vidék ilynemű emberek nélkül szükölködik.»

Nem csak államférfiak nyilatkoznak oly kedvezően az orosz zsidók fölött, magasrangú katonatisztek is teljesen elismerik a zsidók erényeit és vitézségét.

Davydov Vasziljevics Dénes, ki az önkéntesek hadtestének fővezére volt, 1812-ben következőképen nyilatkozott a zsidókról: «Valamennyi Lengyelországban lakó zsidó oly hű volt hozzánk, hogy nyereségvágyuk daczára az egész idő alatt nem akartak I. Napoleonnak kémszolgálatot tenni, ellenben nekünk igen gyakran az ellenségről a legfontosabb híreket hozták.

1812 december 9-én egész hadtestemmel Grodno városába bevonultam. A rendőr-főkapitányban és közegeiben, kik kivétel nélkül lengyelek, nem bizhattam, azért megparancsoltam embereimnek, hogy minden ügyben a zsidó hitközség előljáróihoz forduljanak. Minthogy a zsidók hűségét az oroszokhoz ismerem, a

Kagal egy tagját rendőrkapitánynak neveztem ki, és felelőssé tettem minden előforduló rendellenességért, s minden titkos összejövetelért, mely tudta nélkül történék; az ő dolga, a zsidók közül segédjeit a rendőri teendők végzésére, valamint a lengyel lakosság ellenőrzésére megválasztani. Azt mondják, hogy ezen zsidó rendőrfőnök büszke a reá és a zsidókra ruházott hatalomra, hadd tudják, hogy buzgóságuk és kötelességtudásuk magasabb helyen nem marad ismeretlen.»

Az idők folyásával a zsidók hazafiassága és az uralkodóházhoz való ragaszkodásuk nem változott. 1865-ben a czár Rajkovszki Andrejevicset, vezérkari ezredest megbizta a lengyel fölkelésre vonatkozó adatok összegyűjtésével; a lengyel levéltárak titkos okiratait is át-nézhetette; jelentéséből a következő helyet közlöm: Hogy olyan erős tényezők ellentállását, a milyenek a nagy földbirtokosok és a papok, ellensúlyozni lehessen, a törvényes hatalom néhány látszólag nagy befolyású segélyerőt, úgymint azon vidék orosz és részben zsidó lakosságát egyesítette. De e segélyerőknek csak úgy lehetett hasznát venni, ha e tartományok közigazgatási rendszerét gyökeresen átalakítjuk. Eszem ágában sincs a zsidók orosz hazafiasságának dicséretét zengeni, de másrészt nem érthetek egyet azokkal, kik a nyugati tartományok zsidó lakosságától Oroszország iránt táplált hűségüket elvitatják.

«Igaz ugyan, hogy ezen érzület ritkán került oly világosan napfényre, mint Pumpajanszki, ponevesi rabbi ismeretes hitszónoklatában, ki a legvadabb tüntetések idejében — 1861 augusztus havában — merte hiveit a templomban orosz hazafias szellemben lelkesíteni.

A zsidók ezen érzését mesterséges módon elnyomták ugyan az által, hogy a zsidókat a többi lakóktól elkülönítették, hogy a német nyelvet iskolákba kötelező tantárgyul elrendelték s hogy vallásuk és községük ügyeibe rendőri úton beavatkoztak; de azért Nyugat-Oroszország zsidói hű pártolói maradtak az orosz érdekeknek. . . . Nem ok nélkül képezték a lengyel urak titkos társaságokat oly czélból, hogy a zsidók kezéből a kereskedést kiragadják és azt kizárólagosan lengyel kezekbe tereljék, vagy hogy az országban zsidó-mészárlások szükségéről mindenféle híreket terjeszszenek.» De a zsidók nem tágitottak, nem hagyták magukat sem megfélemlíteni, sem a lengyelek partjára csábítani.

Az orosz-török háborúban 1877-ben «a zsidók ép oly vitézül harczoltak és meghaltak, mint a többi orosz katonák, és a jövőben is így fognak viselkedni, ha csak hivatott vezérek állanak majd élükön,» mondta Kuropatkin Alexej Nikolajevits, volt orosz hadügyminiszter.

És mivel hálálta meg az orosz nép és az orosz kormány ezen hűséget, hazafiságot, áldozatkésztséget és becsületes munkásságot? Még élénk emlékezetünkben vannak a borzasztó zsidóüldözések, még mindig fennállanak a kivételes törvények, melyek a zsidók helyzetét oly szomorúvá teszik. — De épen akkor, midőn a zsidók insége égbe kiáltott, léptek érdekükbe sorompóba az orosz uralkodó egyház fenkelt, s jámbor és nagytudományú főpapjai, oktattván a népet és intvén a hatóságokat. Csak egynehány idevágó nyilatkozatot fogok közölni, nehogy ezen cikkem határait átlépjem. Makariosz, Moszkva és Kolomna metropolitája (1879—

1882), azelőtt Litvania és Vilna érseke (1868—1879), a következő pásztorlevelet intézte hiveihez:

«Vigyázzatok, hogy benneteket senki félre ne vezessen (Máté 24, 4). Ha minden korban, akkor különösen a mi napjainkban kell, szeretett testvérek, Krisztus ezen parancsát szigorúan követnünk. Mennyi félrevezető jelenik meg most közöttünk! És ezen félrevezetők épen azokra irányítják figyelmüket, kiket legkönnyebben lehet megejteni, ifjakra, kiknek nézetei még nem szilárdultak meg és az egyszerű népre, mely csak csekély mértékben művelt, vagy teljesen műveletlen. És milyen borzasztó következményeket szülnek ilyen félrevezetések! Élő példa áll előttünk. Hallottátok, mi történik déli vidékünk egyes városaiban és falvaiban, vagy még röviddel ezelőtt mi történt, miképen kelt föl szerencsétlen népünk, félrevezetve vagy felbőszítve, tömegesen a zsidók ellen, miképen rombolta le azoknak házait, zsákmányolta és pusztította javaikat és vagyonukat, sőt templomaikat sem kimélték meg. És jaj! ezt oly emberek tették, kik magukat igazhitű keresztényeknek nevezik, így cselekedtek Oroszország fiai! Szégyen, gyalázat!

Hát erre tanít bennünket Jézus Krisztus igazi, helyes vallása? Méltók-e ilyen tettek orosz alattvalókhöz, kik császáruk és hazájuk hű fiai?

Ha csak rokonainkat és barátainkat, törzsünket és hitfelekezetünk fiait szeretjük, abban kevés keresztényi érzés nyilatkozik; ilyen felebaráti szeretet a nem keresztényekben is megvan. Szeressetek inkább valamennyi embert különbség nélkül, bármilyen származásuk, vagy hitük is, akár igazhitű keresztények,

akár zsidók, vagy mohamedánusok, vagy pogányok. . . Itéljetez magatok, ó ti igazhitűek, hogy mily súlyosan vétkeztek szent hitünk ellen, testvéreink közt ama szerencsétlenek, kik szenvedélyből vagy fejetlenségből a zsidók ellen felkelnek és vagyonukat kiméretlenül megsemmisítik. . . .

De eltévedt testvéreinknek ez még nem minden bűnük. Mint Oroszország fiai a hon atyja és a haza ellen is vétkeztek. Csak röviddel ezelőtt a mindenható istenre és szent evangéliomára esküdtünk, hogy új legkegyelmesebb urunkat és császárunkat hűségesen fogjuk szolgálni, neki mindenben engedelmeskedni, rendeleteit teljesíteni, törvényeit tisztelni, polgártársaink jogait pedig megsérteni nem fogjuk. De mit tesznek azon oroszok, kik valamely okból a zsidók ellen felkelnek, jogaikat lábbal tiporják és vagyonukat rabolják, vagy pusztítják? Hisz a zsidók ép úgy mint az oroszok és az orosz birodalomban lakó többi néptörzsek császárnak alattvalói, a mi polgártársaink, ugyanazon császári atya fiai és a mi földieink. Hogy merészkedhetünk kezeinket azok ellen emelni, kik államilag és a törvény szerint a mi testvéreink, bármily hitűek és bármily törzsbeliek legyenek?

Azon tudatlan és felingerelt emberek azt vélik, hogy a zsidók és vagyonuk ellen irányított balga támadásaikkal csak a zsidókat károsítják, míg tényleg magukat és övéiket is tönkre teszik. És nemcsak önmaguknak ártanak, hanem az egész társadalomnak, az egész államnak. Ezen törvényellenes mozgalom, forduljon az a zsidók, vagy polgártársaink közt bárki ellen, zavarja a közrendet és a köznyugalmat, bénítja és alá-

ássa a kereskedelmet és az ipart és egyáltalán az állami és a nyilvános élet valamennyi intézményeit, összezavarja a szellemeket, nyugtalanítja a lelkeket és általános szomorúságot és gyászt idéz elő.»

A nemesen és józanul gondolkodó főpapnak ezen fenkelt szavai, melyek világosan tanuskodnak a zsidók jelentőségéről az állami és társadalmi életben, nem szorulnak semmiféle bővebb magyarázatra.

Nem idézhetem mindazon hasonló szellemű nyilatkozatokat, melyeket orosz főpapok az üldözött zsidók érdekében és az üldözések kárhoztatására tettek, de azt hiszem, hogy helyén lesz itten a nisni-novgorodi püspöknek (Chryszanthosz 1877—1879) ítéletét a zsidókról és a zsidó vallásról hű fordításban közölni.

«A legközelebbi multban a zsidók politikai helyzete gyökeresen megváltozott. Már a középkor végén és a reformáció első idejében megszűntek Nyugat-Európában ezen szerencsétlen de erőteljes nép üldözései, a mult század végén pedig az európai uralkodók azzal kezdtek foglalkozni, hogy a zsidókat keresztény alattvalóikkal egyforma jogokban részesítsék. Azóta a zsidók is kiléptek addigi elkülönítésükből és nemzeti elzárkózottságukból és az európai műveltség elsajátítására törekedtek. Idővel mindinkább csökkent a keresztények és zsidók közti ellenségeskedés, a megvetett nemzet és az európai népek közti kötelék mindig erősebb lett, polgári jogaik köre bővült és politikai helyzetük javult.

Nem mondhatjuk, közel vagy messze van-e még a zsidók társadalmi állása megkezdett reformációjának befejezése, de azt hangsúlyozhatjuk, hogy zsidó kortársaink tényleg át vannak hatva azon erős és egylelkű

törekvéstől, miszerint a keresztényekhez közeledjenek és hogy ezen törekvés mindennap világosabban mutatkozik. Még nincs hosszú ideje annak, hogy egész Európa láttára francia, német, orosz és amerikai zsidó hitközségek nagy adakozásokat tettek a szyr keresztények javára.»

A tiszteletre méltó Chrysanthosz a kievi papi akadémia közleményeiben értekezett «a mai zsidóságról és viszonyáról a keresztényekhez.» Legyen szabad ez értekezéséből némely helyet idézni: «A zsidók vallása az összes embereknek és népeknek kivétel nélkül nemes származást és szellemi, s erkölcsi becset tulajdonít. Csak egyedül az beszél világosan és határozottan az összes embereknek közös őstől való származásáról. Az összes emberek és népek közös származásának eszméje, melyet az ó-kor nem ismert, vagy tudatába át nem ment, társadalmi és erkölcsi tekintetben egyaránt nagy jelentőségű az emberi életre. Nyilvánvalóvá teszi, hogy az egész emberi nemnek közös feladatai és közös céljai vannak és világosságot terjeszt az emberiség egész történetére.

A zsidók istenének tiszteletében kivétel nélkül az a magasztos felfogás jut kifejezésre, hogy csak egyetlen egy isten van s benne minden az embernek Istenhez való tisztán erkölcsi viszonyát mozdítja elő.

Ha a zsidó vallásban az ünnepek eszméje nemes jellege által tűnik ki, másrészt azoknak szertartásos intézményei is magukon viselik a hasonló magasfokú erkölcsi jelleg bélyegét. A zsidó vallás az egyedüli, mely ment az érzéki, erkölcstelen, aszketikus és rajongó ünnepi szertartásoktól. Semmi sem található kultuszában,

mi a véteknek és bűnnek hizelegne, semmi a mi a nyugodt öröm és csendes visszavonultság határain túl lépne; még ünnepeik legvidámabbikját, a sátoros ünnepet is csendesen és békésen ülik; ezen ünnep sem szolgáltat megbotránkozásra okot. A zsidó vallás még a hamis aszkezist sem ismerte, mely az ókori vallások legnagyobb részét jellemezte és a mely az embernek egyéni életén erőszakot követett el.

A zsidó vallás erkölcstana a többi ókori vallás nézeteihez képest ép oly magasztos és tiszta mint szertartásai és dogmatikus tanai.

Ki tudott felemelkedni a zsidó próféták erkölcsi eszményképének magaslatára, a midőn a Mesziás idejét leirták? Az egész föld tele lesz istenismerettel; az isteni igazság el nem muló szellemi világossága fog valamennyi népen uralkodni, általános béke lesz a földön — im ezek a vonások, melyekkel a próféták az emberiség erkölcsi ujjaszületésének óhajtott korszakát rajzolták. Mennyire hatolt lelkes érzésük a jövőbe! Mily messzire előre látott isten szelleme által felvilágosított szemük! A népek még nem alakították át kardjaikat ekékké, dárdáikat sarlókká, még mindig nem felejtették el a hadviselést . . .

Egy ilyen tiszta és magasztos tanokból álló vallástól természetesen várhatni, hogy a kiválasztott nép közéletére üdvös befolyással lesz. És a zsidó e tekintetben tényleg felülmulta a többi népeket.

Olyan vallásban, mely egyedül birt valamennyi vallás közt tiszta fogalommal az összes embereknek egy közös atyától való származásáról és a mely az ember értékét oly nagyra becsülte, nem lehetett helye nép és

nép közti megkülömböztetésnek magasabb és alacsonyabb fajokra, sem pedig felosztásnak barbár és nem barbár törzsekre. A zsidók az óvilág egyedüli népe, melynek az emberi élet és az emberi társadalom tekintetében, helyes történeti felfogása volt — oly felfogás, mely még a görögöknél, az ókor népeinek legkiválóbbjánál is hiányzott. Ők soha sem veszítették el sem az összes népek egységének, sem az egész emberi nem magasabb általános végcéljának tudatát.

A mózesi törvény az idegenek iránt oly szelidlelkűséget és barátságos bánásmódot parancsol, mint a milyent a régi törvényhozásokban sehol nem találni.»

Más szempontból indul ki Podgorszki Simon, egy egyszerű falusi pap, midőn a zsidóüldözések dolgában híveit inti.

«A rablók azon állítással igazolják gaztetteiket, hogy a zsidók a földbirtokot, a kereskedést és a tőkét hatalmukba ejtették, úgy hogy az oroszok nem keresztények kezeiben vannak, kiktől csak úgy szabadulhatnak, ha vagyonukat elpusztítják. Ha azonban a zsidók gazdagabbak lettek mint az oroszok, — ki ennek az oka? Gondolkodott e fölött a csöcselék örült tetteinek végbevitelénél? A ki az oroszok, valamint a zsidók életmódját előítélet nélkül megfigyeli, bátran állíthatja, a nélkül, hogy az igazság ellen vétkeznek, hogy az oroszok maguk annak az okozói, hogy szegényebbek a zsidóknál. Találni-e a zsidók közt sok részegyet és semmittevőt, mint a milyenek az oroszok közt igen nagy számmal vannak? Találni-e sok zsidót, ki teljesen foglalkozás nélkül van? Ellenben az oroszok közt még aratás idején is láthatni munkakerülőket, kik a pálinkaki-

mérésekben üldögélnek, vagy az utczákon lebzselnek. Ki a hibás, ha az oroszok tunyaságuk és iszákosságuk következtében szegények? Talán a zsidó? Ez dolgozik, takarékoskodik és ezért van valamije, az orosz pedig mértéktelen rest és azért nincs semmije. De enni és ruházkodni azért akar és különféle adót is kell fizetnie. Tunyasága és iszákossága által elszegényedvén az orosz, kénytelen a zsidóhoz fordulni, hogy legsürgetőbb szükségleteit kielégítse; és a zsidó nem utasítja vissza a kérelést, hitelre ad neki kenyeret és ruhát. A jómódú orosz nem nyújtja mindig a lustaság és iszákosság által tönkre ment felebarátjának azt a segílyt, melylyel a zsidó szívesen istápolja.

Nem lehet ugyan tagadni, hogy az oroszok nehéz munkát végeznek; de tudja-e munkáját úgy megbecsülni, hogy a keservesen keresett fillért félretenné? Épen nem, sőt egy kis szeszese italért odaadja akárki az eladója, orosz-e vagy zsidó!

Azért az egyedüli eszköz, hogy az oroszok ne kerüljenek, a mint panaszkodnak, a zsidók hatalmába: a munkásság, a józan élet, az okos megfontolás és készséges támogatása minden inséget szenvedő keresztény testvérnek.»

A derék pap azon mindenütt elterjedt nézetből indult ki, hogy a zsidók kezeiben a tőke felhalmozódott; hogy ezen állítás alaptalan, az nem szorul ugyan bizonyításra, mindazonáltal nem lesz fölösleges ez állítást orosz források alapján megczáfolni. Funduklej Iván Ivanovics, ki 1839—1852 Kievet polgári kormányzója volt, háromkötetű munkájában (A kievi gouvernement statisztikai leírása, orosz nyelven) a zsidók anyagi

helyzetével is foglalkozik. Többek közt a következőket írta e tárgyról: «Szem előtt kell tartani, hogy a földművelés nem könnyű foglalkozás és habár nem valami különös tehetségeket kíván, de gyermekkortól fogva gyakorolt megszokást és tapasztalatot követel. Az orosz parasztok közt is meg lehet figyelni, hogy oly családok, melyek az udvari személyzet közé fölvétettek, a földműveléstől elszoknak és hogy azoknak gyermekei már nem tudnak az ekével bánni. Annál kevésbé lehet egy felnőtt zsidótól, ki előtt a földművelési foglalkozás idegen, ama tapasztalatokat, ügyességet, kitartást és erőt várni, melyet a parasztbirtok művelése igényel. Ebből azt lehet következtetni, hogy leghelyesebb volna, ha a zsidókat gyermekkoruktól fogva szoktatnák a földművelésre. E közgazdasági kérdés csak azután fog egy más nem kevésbé fontos kérdéssé átváltozni, mely a zsidók nevelésére vonatkozik, t. i. miféle intézetekben nyerhetnének praktikus ismereteket a földművelésről és iparról oly szellemben és mértékben, melyben az ország üdve és a zsidók haszna azt követeli.

Általában mondhatni, hogy Berdicsevben a jó polgári rend alapja még nincsen megvetve. Lényeges akadályt képez a zsidó lakosság nagy részének körülbelül 5000 család, vagy 25000 léleknek szegénysége és tisztátalansága. Igen szűken laknak egymás mellett, gyakran több család egy régi, bomlófélben levő kunyhónak egy vagy két kis szobájában, úgy, hogy éjnek idején, ha valamennyi lakó otthon van, a padlón alig van egy kis szabad köz az alvók közt. Sok ilyen ház folyosók által több kis lakásra van osztva, melyekben a bérlők gyertya-öntő, bőreserző és egyéb kis műhelyeiket beren-

dezik és hol a családtagja az övéivel nem csak dolgozik, hanem lakik is. Ezen életmód, mely különösen a gyermekek fejlődésére káros hatással van, nem jellemzi kizárólag a berdicsevi lakosságot, hanem tudvalevőleg valamennyi szegény zsidó családdal közös. Berdicsev lakossága helyzetének javítása és a városi viszonyok rendezése lényegesen függ azon intézkedések eredményétől, melyeket Lengyelország összes zsidó népelemének ujjászervezésére terveznek.»

Hasonló szomorú képet ad a zsidók viszonyairól Karnovics Jevgeni Petrovics «a zsidók műveltségéről Oroszországban» című rendkívül érdekes tanulmányában. Átengedem neki a szót.

«A zsidók általában kitűnnek a velök született tehetségeik által és nehéz meghatározni, mely tantárgyra képzetebbek, mivelhogy az összes tudományokban, egy-néhánynak kivételével, szépen haladnak. Az erkölcsi magaviseletet illetőleg ki kell emelnem, hogy a zsidó tanulók szorgalom és engedelmesség által kiválnak; a zsidó, az inség és a nyomor fia, nem szereti a pajkos-ságot; kétségkívül nekik is vannak hibáik, de általában mondhatni, hogy a zsidó iskolák tanulóinak magaviselete igen kielégítő. Gyakran hallatszanak ugyan panaszok, rendetlen iskolalátogatásukról; de a zsidó tanulók iskolamulasztásainak oka legnagyobbbrészt nem a tanítástól való idegenkedésben keresendő, hanem abban, hogy igen gyakran nincs ruhájuk s hogy igen távol laknak, mert a tanulók kénytelenek az őszi esőzés idején, vagy a kemény télen hosszú utat tenni és pedig nemcsak melegebb felső ruha nélkül, hanem általában csak rongyokban, melyek a testet alig takarják.

A tanulók tisztátlanságáról is panaszkodnak; de lehetséges-e a borzasztó nyomor mellett, melyben a zsidók többsége sínlődik, tisztaságra ügyelni?

Én azon véleményen vagyok, hogy a zsidók közt és közöttünk fennálló vallási korlátok daczára jóakaró emberek figyelmét kellene a zsidó nép helyzetére fordítani, mely évszázados előítéletek terhét hordja vállain és inkább könyörületet és részvétet érdemel, mintsem megvevést és üldözést. Én azt hiszem, hogy sokan közülünk a türelem és emberszeretet érzésétől áthatva, még a szegény zsidót is felebarátuknak fogják tekinteni és hogy a zsidók a maguk részéről is meggyőződve, hogy a keresztények nem ellenségeik, a talmud (!) azon mondasáról fognak megemlékezni, hogy az összes népek egy és ugyanazon isten gyermekei.»

Végre hadd halljuk még egy kiváló orosz író ítéletét és fejtegetését a zsidók anyagi helyzetéről. Lenszki Ongirszki Boleszlav Petrovics a «Zsidó és Kulak. Közgazdasági párhuzam» című becses értekezésében erről következőképen nyilatkozik: «A zsidók nagy tömege nem rendelkezik tekintélyes tőke felett, mindegyikök csak annyival bír, hogy pénzét forgalomba hozhatja, és azért kell a forgalmat gyorsan lebonyolítani, hogy élete fentartására alig elegendő csekély nyereséget érhessen el. A tőke csekélységén kívül még a zsidó lakosságnak sűrű együttélését is tekintetbe kell venni. A délnyugati tartományok városai hemzsegnek zsidóktól és mindnyájan egy és ugyanazon üzletet üzik. Azért van köztük, a külön szervezetről (Kagal) uralkodó nézettel ellentétben, oly nagy verseny.

A zsidóknak sem nagy tőkéjük, sem szervezetük

nincsen. Csak kevés zsidó nagy gyáros, első osztályú kereskedő és szállító van. A nagy tömeg koldusokból és politikai jogoktól megfosztott egyénekből áll.

Az orosz kulak (kiskereskedő) kapzsi, a zsidó nem. A kulak meggazdagodik, a zsidó «kizsákmányoló» ellenben szegény marad. Nagy különbség az, hogy vajjon az ember kapzsiságból üz-e kereskedést és nyereségre törekszik, vagy azért mert éhségét akarja csillapítani. Hogy pedig a zsidó «kizsákmányolók» inségben sinlődnek, meg nem czáfolható tény. A ki Litvánia és Fehér Oroszország városait ismeri, jól tudja, hogy mi a zsidó szegénység. Különösen szánandó azon kis emberek és kézművesek helyzete, kik saját házzal nem birnak. A kis, piszkos félig összeomlott házak láttára nem hinné az ember, hogy emberi lakások előtt áll. Bármely parasztesalád jobban és kényelmesebben él. A zsidók táplálkozása rendkívül szegényes. Egy font kenyér, egy hering és egynéhány vöröshagyma — ebből áll számos 6—8 tagból álló családnak egész mindennapi eledele.»

Ezen borzasztó állapotok megszüntetésére czéloztak józan, felvilágosodott, hazafias orosz férfiak. Az emberség és a hazaszeretet serkentette őket egyaránt a zsidók helyzetének javítására. A «Ruszkí Invalid» tekintélyes ujság 1858-iki évfolyamának 39. számában a következő cikket olvasni: «Hogy gáncsolhatná orosz katona a zsidókat, ha arra gondol, hogy az orosz hadseregben sok tízezer zsidó katona szolgál, kik a czár és a haza iránti kötelességeket hiven teljesítik? Nem festette Szebasztopol sánczait ép úgy a zsidók vére, kik még hittestvéreik ellen is harcoltak, mint az oroszoké? Legyünk méltók századunkra, mondjunk le azon sze-

rencsétlen szokásról, hogy a zsidókat irodalmunkban a gúny és a megvetés tárgyává tegyük. Fontoljuk meg inkább az okokat, melyek ezen népet ilyen állapotba sodorták, gondoljunk a zsidókkal veleszületett tehetségre a tudomány és a művészet iránt és használjuk fel, nekik köztünk helyet engedvén, energiájukat, ügyességüket és szellemi mozgékonyágukat új eszközül, hogy a naponta fokozódó tarsadalmi szükségleteket kielégítsük.

Kötelességünk szeretettel és béküléssel adózni egy népnek, mely még röviddel ezelőtt mint Istentől elfelejtett és az emberektől lealázott nép el lett taszítva, lealázva, üldözve, rágalmazva és kigúnyolva — értjük az orosz zsidókat, kiknek testvérei más országokban már régóta polgárjogot nyertek.»

A «Szt.-Pétervári hírek» című napilap 1865-ben az oroszok kötelességének mondja, hogy a zsidóknak mindazon utakat megnyissák, melyek az oroszokkal való összeolvadásukhoz vezetnek és melyek előttük eddig el voltak zárva. Ezen feladat annál könnyebben megoldható, mivel egyrészt a zsidók maguk azt óhajtják, másrészt ezen terv keresztülvitele semmiféle különös költségekkel nem jár és semmiféle különös elkészülést nem igényel.

Mindenütt felhangzott a 60-as és 70-es években azon követelés, hogy a zsidóknak a szabad költözködés az egész orosz birodalomban megengedtéssék, hogy nekik a teljes polgárjog megadassék, hogy a kivételes állapot, mely őket elnyomja, véget érjen, mert ez az egész birodalom felvirágzásához sokban hozzájárulna.

De ezen követelések eredménytelenül hangzottak el,

a 80-as években a borzasztó zsidóüldözések újból megkezdődtek, még pedig fokozottabb mértékben; ugyan ekkor nem szüntek meg az igazságos és belátó férfiak az üldözött felekezet érdekében felszólalni, de a várt emanczipáció életbeléptetése megint a messze jövő kérdése lett. Ám azért nem kell elcsüggedni, az igazságot el lehet nyomni, de elnémitani soha, azért biztosan számíthatunk derültebb napok beköszönésére és joggal remélhetjük, hogy az emberszeretet győzni fog a gyűlölet, a világosság a sötétség, a felvilágosodottság a műveletlenség fölött és hogy el fog jönni az idő, melyben minden ország lakói felebarátaikat, mint egy közös anya fiait szeretni és vallási meggyőződésüket kölcsönösen becsülni fogják.

Budapest.

Dr. Bloch Henrik.

HÁROM TEMPLOM.

Három templom van minálunk
 Egymás mellett, egysorjába'.
 Erről hires-nevezetes
 Nagy-Kunságnak rónatája.
 Itt, a hol a Tisza, Zagyva
 Ölelkezve összefoly,
 Itt van ez a három templom,
 Melynek párja nincs sehol.

Kimagaslik a középső,
 Messze fénylik a távolba;
 Körülfogja a két szélső
 Bástyaforma kis kápolna.

Egyikbe' sincs látnivaló,
Czifra pompa, műemlék,
Mérthogy mégis megragadja
Sok nézőnek figyelmét?

Békebontó atyafiak,
Térjetez meg valahára!
Gyertek ide mindannyian,
Kik a vallás talajára
Két marékkal szórjátok a
Gyűlöletnek konkolyát . . .
Nézzétek meg Nagy-Kunságnak
Ezt a három templomát.

Egyik kicsiny, zömök tornyú,
A másik meg karcsú-magas.
Az egyik aranykereszt,
A másikon egy érczkakas.
Harmadikon Dávid pajzsa
Hinti fényét szerteszét,
S a tíz ige ragyogtatja
Az Egyisten szent nevét.

Glóriától környékezve
Közbül áll a zsinagóga.
Ide hallik a szomszédból
Két kápolna harangszója.
Át is jönnek imádkozni
A királyért, nemzetért,
Átjönnek a szomszédból is,
Ha a mise végetért.

Három templom egysorjába'
 Lám mily szépen összeférhet!
 Csak jelvényük nem egyezik,
 Más a forma, egy a lényeg.
 Fönt a tető különválnak,
 De az alap összenőtt:
Egy fatörzsnek három ága
Egy helyről szív táperőt.

A madár is azt dalolja
 Szökdécselve ágról-ágra:
 «Gyertek ide, jó emberek,
 Erre a szép rónatájra.
 Itt az áldás, itt a béke!
 Üdvösségnek szent hona,
 Földi élet menyországa,
 Szentháromság temploma.»

Áhitattal ha megtelik
 A jámbor nép buzgó szíve,
 Itt egy nyelven imádkozik
 Mind a három vallás híve.
 Egybeforr itt mind a három,
 Érzelemben egytestvér,
 Édes hazánk védelmében
 Összetart és egyetért.

Tősgyökeres szittya-nép ez,
 Jó szomszédok, jó barátok.
 Torzsalkodás nincs közöttük,
 Nincs pörpatvar, ezer átok.

Nem gyalázza egyik szomszéd
 A másiknak templomát,
 Szentháromság hitvallója
 Imádja itt az Egyistent, Jehovát.

★

Békebontó atyafiak,
 Gyűlölködő népbarátok !
 Hozzátok is szól az ének,
 Nem értitek, nem halljátok ?

Terjed-árjad a zsolozsma
 Kis templomból nagy templomba.
 Lenge szellő szárnyra kapja,
 Fölszáll véle a magasba.
 Tisza-Zagyva zsongó árja
 Viszhang gyanát megújrázza,
 S tovább viszi, elragadja
 Kis folyóból nagy folyamba.

Vidd el, vidd el, zsongó hullám,
 Vidd el hírét messze tájra :
 Három templom van minálunk
 Egymás mellett, egysorjába'.

Szolnok.

Dr. Heves Kornél.

RÉGI NAPLÓBÓL.

III.

— «Hol beszélnek legszebben magyarul és hol mutatkozik legerősebben a magyar kultúra?» — kérdezé apám a nagyszombati patikárustól, aki az ifju iránt ismételve tanusított jóakaratot.

— «Legszebben magyarul tul a Dunán beszélnek s ott leli az országban a leghaladottabb műveltséget. Meg azután Erdélyben is nagy a «tanulás» — így nevezik amott a tudományosságot — és előkelően, fél-múlt időben szólanak az emberek. De hát Erdély messze, a Balaton közel van.»

Ha ezt meghallotta volna akkor *Eötvös Károly!* De hol volt még Veszprém vármegyének emlékező fiskusa, hol a színes magyar író, az aranyszájú szónok! Hogy volt olyan, aki ő előtte földözte föl a Balatont, ezen bámulna ő legjobban.

Pedig akkor volt az, midőn «*Himfy*» dalai zendültek szerte az udvarházakon gitár mellett s *Berzsenyi* Dániel ódái dörögtek végig az országon.

Rokonul verődtek vissza ez ismeretlen, édes és erős hangok az idegen ifjú szívében. S midőn Fejérvárról haladva délnek, egyszerre fölragyogott előtte az a nagy tó, a Balaton: ujongva dobta fel vásott szalmakalapját és dicsérte Istent, mert valóságos kijelentés-számba ment neki ez a fönséges, végeláthatatlan, fodros kék viz.

És mentül magyarabb lett a vidék, az ő zsidai is enyhébbre váltak. A környező nép jó módja, türelmes-sége leoldotta az elnyomott lelkekről a görcsöt és látott piros, kerek arczu, kisodrott bajuszu *bálbáisz*-okat, akikről azt hitte, hogy legalább is szolgabiráék, ha ugyan nem viczispánok. A mimikri, az alkalmazkodás, a hozzásimulás törvénye itt is bevált. Ezzel mellesleg megadtam a választ arra a hibáztatásra is, melyet egy felekezeti lap támasztott ellenem. Ez a rosszalás azt vetette, mért hogy az az ifju csak gonoszlelkü zsidóval s jólelkü keresztyénnel találkozott eddig? Hogy így

történt, arról nem tehetek; mert változtatnom ez emlékrajon, vagy egyes részleteit elfojtanom nem volt szabad. És bátor innen tovább eredve, amolyan enyhébb zsidókkal találkozik: még e jobbaktól is több keserüséget tapasztal atyám, mint édességet. Ám azért sem hűségében hite, sem ragaszkodásában az ő zsidai iránt meg nem rendül egy pillanatra sem.

Ott bandukolt hát a Balaton tópartján, meg-megfürödve lágy hullámaiban, álmodozva iharosai és füzesei alatt. A tihanyi hegyoldalban szedegette a «kecskeköröm» néven ismert kövecseket, ős-jeleit annak, hogy ez itt hajdan köröskörül tengerfenék volt s héber versekkel költögette a híres ekhót, Tihanynak «riadó leányát.»

Elmerengve a tündöklő sik fölött lebegő halászcsonakok ezüstös csapásán, eszébe jut a mostan már alig ismert *Mathisson*, kinek egyik bájos verse lefösti az estét. «Goldner Schein — deckt den Hain. Fischerkähne — sanft wie Schwäne» usznak tanyájok felé.

S amint szeme elhájáz az andalító jelenet fölött: a messze határon felcsillan egy nagy madárnak fehér szárnya. Nagyobb a hattyunál is. Még eddig nem látta mását s csak rajzokból ismerte. Vitorlás csónak, sőt, bővebb méreteiről ítélve, amolyan *yacht* volt. Egy öreg halásztól, aki ladikját egy korhadt fűzfának az odvas törzséhez kötötte ki, megtudja, hogy az a keszthelyi *Festetics* gróf ur ő méltóságának a hajója, melyet Angolországból hozatott. «Versenyt röpül az a sirálylyal!» mondá.

A yacht mind közelebb jó. Piros-fehér-zöld zászlócska lobog az árbocza hegyében. Most elnyilal mellette és

beretvált, bronz arczu, csikos ruhájú legények ismeretlen beszédét hallja a födélzetről. Angol matrózok voltak. A bejáró gádornak tetejében nyulánk, szőke fiatal ur: a sebes hajónak gazdája, hasmánt fekszik és messzelátóval nézi a vidéket. A yacht megfordul s még közepe-táján sem járt a viznek, midőn hirtelen beborul a világ.

Tarjagos felhők nyargaltak fel az ég boltozatára. A szeliden kéklő Balaton színe haragos-zöldre válik és háznál nagyobb hullámokat vet. A sűrű villámok kábitóan dördültek végig a harsogó viztorlaszokon.

Mintha mozsárlövés hallatszott volna amonnan Kenese felől. De hát ha az is csak egy villámcsapásnak moraja? A felhők megszakadtak és zugott a zápor. Csakugyan mozsárlövés az, mely ismételve ropog bele a zivatarba. Emberek! Segítséget vigyetek!... De hát az ilyen ítélet-időben ki merné megoldani hitvány csónakát? És elmerült a szép angol yacht a kemény angol hajós-legényekkel s a deli fiatal gróffal egyetemben, ott apám szeme-láttára.

A keszthelyi kastélyban nyilván többet tudnak e szerencsétlenség felől, mely 1828-ban esett meg.

Szárszó neve annak a falunak, ahol egyelőre megveti a lábát. A község tehetős előljárójának házához kerül, hogy elsőszülött fiát a szent tudományokba ártsa. *Hirsch* ur, az ő gazdája, nemcsak jómódu, de kegyes férfi is. Szófárokot irat, minjánt tart, szép leányai *Debora* és *Hanna*, arany és ezüst virágokat himeznek piros bársonyra s kék selyemre, borító palástul a szent irás göngyeire. *Deborát*, a nagyobbikat, *Hirsch* ur oda is kínálja apámnak feleségül. Készületlen voltára

való hivatkozással, az ajánlatot köszönettel hajlitja el magától.

— «Hiszen van chaberje, a moréna sem késhetik, miért ne vehetné el Deborát?» véli — az apa. «Ön lesz a község disze és koronája, én meg az ön támogató atyja.»

«De mikor én orvos akarok lenni!» feleli az ifjú.

A helyzet kinosra vált s a kedves fészket, ahol maga is olyan gyorsan fölmelegedett, busan hagyja el. Egy szép karsu leány pedig sirva nézett utána itt is. Írásaiból látom, hogy ez gyakran megesett rajta.

Hirét, jóllehet csak rövid hónapok óta élt e házban, már ismerték a vidéken s az apróbb községek vetélkedtek a birásáért. Ám nem volt, a mi eltéríthette őt szilárd elhatározásától.

De hát ide még messze az út. Előbb a humaniorákon kellett átesnie. Közben a magyar és latin nyelvben megerősödve, csomóstul rázza le magáról a gimnaziális osztályokat Curgón és Kaposvárt. Szorgalma és tudásvágya már inkább hasonlított a lázhoz s tán csakis az ily módon fokozott agyműködés magyarázza rohamos utját az *ars medica* felé.

Nem szabad itt érintetlen hagynom azt a bensőséges viszonyt, melyet abban a falucskában magával egy-ivású ifjakkal szőtt, mert életének következő fejezeteiben döntőleg hatott. A *Braun* fiukkal kötött barátság volt ez. Az egyik *Ignác*: mint *Barnay*, később jegyzője a pesti hitközségnek; a másik *Tóbiás*, még nem is nagyon régen, mint Nógrád-vármegye főorvosa halt meg Losonczon. Amiből világosan látszik, hogy ez ifjakat is a magasbra törő szenvedelem izgatta, kikelni a sanyaruságból a modern műveltség tündöklő tetője felé.

Egymást biztatva s tanítva, időt lelnek még a franczia nyelv megszerzésére is. Élt a helységben egy katonaviselt öreg úr, *Bárczy* huszárkapitány, aki a híres *Simonyi* óbesterrel vonult be diadalmasan Párisba annak idején.

Valamikép ott ragadt, még pedig, mint apám sejtí, egy asszony lábainál; ami főképen katonasorban levő férfiuraknál nem ritkán szokott előfordulni. Hát az öreg tudott valamelyest francziául, s bár úgy ropogott szájában ez a nyelv, mint hű lovának szájában az abrak: utmutatása mégis hasznára vált a törekedő ifjaknak.

Csapongó tervek is kezdtek szárnyra kelni abban az agyagos szobában. Kivándorolnak, világgá mennek szerencsét próbálni. S mégis Józsi, az én atyám t. i., köztük a legvérmesebb, volt az, aki féket vetett az ő gyepelőeresztett vágyaikra. Hiszen van erre idő, mikor már okleveles orvosok lesznek (mert köztük Náczi, a legidősebb is, erre pályázott) s orvosi diplomával a zsebükben, még a jég hátán is megélnek. Ezzel meg is győzte őket.

S még egy esetről kell megemlékeznem, mielőtt élményes utjain tovább kísérem atyámat.

Egy nap épp ebédnél ültek mindnyájan a Hirsch úr házában, midőn egy bozontos, veres szakálú ember jelen meg az ajtóban, ajkain brochéval és kegyes szemforgatással terjesztvén ki karjait. Persze, mindjárt helyet szorítottak neki a bőven megterített családi asztal mellett. Aki vándorral étkezik, megáldoz.

Atyám előtt nagyon ismerősnek tetszett az idegen. A szent férfiu falt mint a tűz és ivott mint a homok. Mikor már ellakott; hosszu, zsiros kabátjának mellső

zsebéből egy kétrét hajtott, gyűrött, a szónak mind a két értelmében pecsétes írást kotort elő és könnybe lábadt szemmel, a megindulástól mekegő hangon beszélte el a lehotai zsinagógának gyászos pusztulását. Leégett az tövig s az omladékból még a téglákat is ellopták. És e pillanatban atyám legott ráismert. Hát a *reb Gárse* volt. Ugyanaz, aki mint tulajdonát elko-bozta tőle azt az ötforintos bankót, melyet talált. Ugyanaz, aki hamisítványok gyártására akarta fogni. Ugyanaz, aki meggyötörte s börtönnel megfenyegette.

Ütött a boszu órája! Meglakolsz most, vén gonosz!

A gazdája már a dagadt pugyilárisába nyult, hogy az elhamvadt zsinagóga fölépítésében megsegítse a lehotai községet: midőn atyám e nagylelkű mozdulatban megakasztotta a derék férfiút s így szólt:

— Már én bőségesen adakoztam erre a kegyes célra. Igaz-e, *reb Gárse*?

S ezzel elejébe állt a Mózes-fillérek istenfélő gyűjtőjének, s mélyen a szeme közé nézett.

Reb Gárse tétován jártatta tekintetét az ifjun.

— Nem tudom . . . nem emlékszem . . . hebegé.

— Már hogy is ne emlékezne? Hiszen csak tavaly volt, a lehotai határban. Öt forintos bankót adtam önnek . . . azaz vett ön el tőlem. Azt mondhatnám, rabolt el tőlem. De mert úgy is mélyen meg voltam fe-lőle győződve, hogy szent célra fordítja, belenyugodtam. Csak azt az egyet magyarázza még meg nekünk, hogy is éghetett le az a templom, melyet még soha föl nem építettek?

Az utolsó szavakat már nem is hallotta *reb Gárse*. Pizkos ajkain egy pizkos átok töredékével ugrott ki

az ajtón, el se köszönve a családtól, mely álmélkodva nézett utána. Nyoma se maradt, ha csak az a rongy nem, melyet a házőrző kutya hasított ki a rohanó cza-diknak bokaverő kabátjából.

★

Ireghen van, a *Nobel* Gábor úr házában. Józsit, az öt gyermek közül az egyetlen fiút, németre és latinra fogja oktatni első sorban, a hébert s mindazt, ami vele jár — vagy igazában ennek, a járatos felfogás szerint csak fontosabb ágait, majd csak mellesleg fogják művelni. Fődolog a latin, mert Józsi, atyámnak ez az ő világeletében legkedvesebb tanítványa és druszája, szintén orvosnak készül. Hiszen akkoron ez volt az egyetlen pálya, melyen a zsidó az előkelő úri házakhoz legbelsejébe is eljutott, míg hány dús gazdag izraelita alig került beljebb a küszöbnél.

Soha sehol boldogabb időket nem töltött atyám, mint itt. A Nobel-ház sokkal föléje magaslott az egész vármegye zsidó családjainak, ugy műveltségre, mint vagyonra. Amennyire akkor tellett: központja volt a nagy vidék tanultabb és neveltebb elemeinek. Zenéltek, szavaltak, apró szindarabokat is játszottak. Magától értetődik, hogy a tehetős szülék pallérozott s csinos lányai első sorban magyarázzák ezt a vonzó erőt. Mint ahogy atyámék házában egykoron lengyel arisztokraták is fordultak meg, azonképen a Nobel családban nem mentek ritkaság számba az oly vendégek is, mint *Fiáth* báró. A két idősb leányt szintén orvosok veszik el. Az egyik a *Wohl* Janka és Stefánia, az erős tehetséggel megáldott magyar írónak lesz az

édes anyja. Stephaniáról minden habozás nélkül merem nyilvánítani, hogy korán esett halála veszteségét jelenti a honi irodalomnak. A másik *Hevesi Lajost* szülte, ez idő szerint, vita nélkül, egyik legkiválóbb stilművészt a német nyelvnek, akiben az ember nem tudja mit csodáljon és szeressen inkább: a ragyogó előadást, a megdöbbenően nagy tudást, vagy a termelés boldog bőségét. Nem vádoló sem embert, sem asszonyt, csak nagy a panaszom a miatt, hogy elterelték tőlünk ezt a kitünő férfiút, aki első sikereit magyar nyelven aratta. Nobel Gábor harmadik veje is orvos volt: aki nem más, mint az a szeretetreméltó öreg ur, aki nélkül Balaton-Füredet már el sem képzelhetjük: Dr. *Mangold* Henrik kir. tanácsos, az európa-szerte ismert balneo-therapeuta.

Ez adatok is bizonyítják e család kiválóságát. Atyám, kit a sors eddig úgy megszitált, nem győzi élvezni révbejutásának termékenyítő békéjét, rokonérző lelkek között a saját lelkének épülését. Tanítván tanul s pillanatra sem téveszti szem elől kitűzött célját, mely felé csak annál nagyobb buzgóságra serkentik a tapasztalt példák. Pedig Braun Ignác barátjának sűrű levelei, melyekben a kivándorlást sürgeti, néha erősen megingatják. Elhatározása azonban már olyan mély gyökeret vert lelkében, hogy a csábító kísértésnek ellen birt állani. Meg aztán a lányok kedves évelődései! Ott bókoltak és röpködtek előtte. «Nini! A kis bachur doktorságra készül! Lám, lám: a tanítóból *tekintetes úr* lesz!» A mely tréfálózásnak magja merő hódolat volt.

Boldogsága delelőjén, midőn már azon jár az esze,

nem-e magához kérje szüleit Pestre — úgy vélte, hogy megtakarított kicsi vagyonából futotta volna, meg abból, amit hozzája megkeres, — Visniczéből kettős halálnak a hire éri. Ádár 18-án apja s Tamusz 18-án az ő édes anyja halt meg. Hosszú uton s vergődve jutott el hozzá a gyászos jelentés. Épp akkor, midőn legvirágjában állott az ő reménykedése, midőn immáron látható alakba szökkent az ő jövője s annak legédesebb tartalma: szüleinek gyámolitása. És a négy fiú mind távol és nem volt, aki a drága szülék után *kadist* mondott volna! Hát ilyen siralmas vége szakadt annak a hajdan fényes családnak.

Ha magukat már nem ölelheti, legalább a sirjok fölé akar borulni. Könnyű szerrel már most, hiszen telik kocsira, de annál nehezebb szívvel siet hazája felé. Roshasóno előtt ér a városkába. *Saxa loquntur* . . . minden kő beszél hozzá gyermeksege napjairól. Áll-e még a régi udvarház? Nem omlott el, sőt fölépült. Ami neki egyre megy. Mert hiszen nem az a ház az többé, mely vágyainak s reményének bánatos tanyája volt.

Pusztulást jelentett neki ez az ujhodás is. Magasabb is a födele, s följebb is kezdődnek ablakai. Hát a német fűszeres, a *Vogt* ur váltotta magához, akinek fia Schiller hívévé avatta föl a rajongó gyermeket. Tovább andalog az utczákon s már este is akar lenni. Itt a zsinagóga, szemben a *beth-ha-midrás*. Amott a vizimalom, a patak, a füzek s égerfabokrok. Ezek árnyán szívta magába a német költeménynek bűvös illatát. S feljár lelkében minden emlék. Ni! Még azon mód áll a «chaszidim-stibl», a kegyesek tanuló-szobája,

melyből kiüzték az ő atyját: azt, aki nekik ezt a házat ajándékozta.

Leszakad az éjszaka s egy lángocska sem világít ki a csatakos, szemetes utcákra. Csak egy alacsony ablakból szűrődik ki vékony gyertyavilág. Betekint a vaksi, ólmozott üvegen. Hát ott ül egy nagy könyv előtt az öreg Chájim *Wachter*, nagyatyámnak egyetlen hive, aki el nem tántorodott mellőle az ádáz hajszában. Hol hátra, hol meg előre tolva tarkójában a dinnye-sipkát, tar homlokát sikálgatja. A jövevény megkoczogtatja az ablakot s szólogatja:

«Reb Chájim! Én vagyok, a József. Bebocsát-e magához?»

Az öreg feláll, mereven tekint az ablak felé . . . tényszerével nagyot üt a könyvére, aztán kirohan s a következő pillanatban felzokog és megöleli az ifjút, kinek a hangjára ráismert.

«Hát te vagy, te vagy!»

Az öreg Chájim födele alatt meghál s ennek mind el kell mondania az ő viselt dolgait. Mikor megérti az ifjú beszédéből, hogy orvosnak készül: egy darabig eltűnődik. Hogy mit csinál ő azzal a sok tudománnyal, amivel telegyúrte magát? S belenyugszik, hogy nem vész az kárba.

Reggel kimennek a temetőbe.

Egymástól kőhajításnyira a két *kéver* — a két sírhalom, ott lapul meg a kerítés mellett. Akkor és ott, ez némileg a halott elkülönítését jelentette az igazaktól, akiknek oszlopos és bőbeszédű siremlékei meghazudtolják a halálban való egyenlőséget. A két kicsi dombon egy-egy fejfa, inkább czövek, melyről a nevet

Iemosta az eső. Én szerelmes Istenem! Az egykori *ros-ha-medina*, a község bőkezű előljárója, könyvtárak megalapítója, jesibák lelkes gyámolítója, a nagy tekintélyű reb *Asir*: csaknem jeltelen hantok — dehogyan is hantok! — szerterugott, eltaposott rögök alatt. És amodább, szerterugott és eltaposott rögök alatt az ő áldott hitvese, atyámnak édesanyja, a galambszívű *Taube*, a szeretetnek, hűségnek és kegyességnek foglaltata! Az ádáz gyűlölködés, az irgalmatlan üldözés még a halál fenségének színe előtt sem szűnt meg.

De hiszen maga az én édes atyám sem járt jobban. Holtteste fölött ott, a mi abonyi házunk udvarán a rabbinus úgy búcsúztatta el őt, hogy: «ámbar nem volt egészen közülünk való, mégis tekintettel arra, hogy a szegény zsidó betegeket ingyen gyógyította és az orvosságot is díjtalanul szerezte meg nekik, *sem borchú* talán elnéző lesz iránta.» Az ő szemében főbüne volt apámnak, hogy magyar nevet váltott, mely főlöszlegül még oly erősen emlékeztetett is a *gój*-ra. A község, melynek — mint a rabbi is elösmeré — betegeit ingyen gyógyította; a község, melynek iskoláit rendezte; ugyan az a község, melyet lelkes szónoklatokban serkentett a hazafiságra: szintén csak a temető falának tövében juttatott pihenő helyet az én édes atyámnak, mert hát «nem volt közülük való». Nem is! Az ő fenkölt valója láthatatlan magasságban csapongott amaz elfogódott, gyepes elmék fölött, melyek akkoron, 1864-ben, álltak a község élén. Panaszkép mondom el most, annyi év után, midőn az abonyi újabb nemzedék tiszteletet és kedvességet nyilvánít irántam. Mert ezt a tövist az én szivemből ki nem húzhatja soha. Eleinte,

első fájdalmam nagy hevében, arra is gondoltam, hogy hamvait elhozzatom ide, közel hozzám, közel hozzánk, hogy édes anyámmal járjak el az ő sirjához. De éppen az ő megroskadt özvegye birt le róla. «Pihenjen a halott!» mondá.

Nagyszüleim porai fölött csakhamar ott állt az aranybetűs *meczéva*. Mig ezek a maga-szerkesztette siriratokkal elkészültek, a reb Chájim vendége volt. Odvaikból előmászta a régi ellenségek s hizelgéssel görnyedeztek a jövevény előtt, akit urias ruházatáról s aránylag bő költekezéséről gazdagnak hittek. Hogy ki ne fakadjon s ne átkozza őket, megvetéssel fordult el tőlük. Ideje nagy részét a betüvéső boltjában tölté, közben meg fölkeresé a régi helyeket s ott merengett a grófi kastély előtt is, ahonnan keresztyénül ment ki férje karján az ő testvérnénje, boldogtalan boldog szerzője a Neugut-ház elomlásának, aki most, az ő férje mellett, ott senyved valahol az Ural ólombányáiban. A vitéz dzsidáskapitány a lengyel szabadságharczban előkelő szerepet vitt s Varsóban az oroszok kezébe esett.

És eltűnődik a községi állapotok fölött.

Az állam minden égő gyertya, sőt még a chanuka és halotti méceses minden egyes lángja után adót szed. Ünnepestéjén még a szegény sorsu lengyel zsidó sem éri be két águ lámpással, mert még amolyan fali reflektorokat is gyújt, hogy ragyogásba vonja az ő hétköznapi homályos hajlékát. Emlékezik rá, hogy szülei házában az ebédlő negyven lángnak fényében tündöklött! Csudájára is járt a nép, mely ott báméskodott a borított ablakok előtt. Az élelmes állam azonban

ítt meg nem állapodik: kiveti az illetéket a *sólet*-re is, amely regálének bérlője — zsidó. Reb Sulem *Eidax* neve az emberséges embernek, aki minden executor-nál kegyetlenebb szigorral hajtja be az adót az ő vérein. Körüljár a sok sólet-rakó házánál és maga mászik be a kemenczék izzó öblibe, nincs-e a fazekakban több húsdarab, mint a mennyiért fizetett a fél.

Péntek délután egy óra. Kolomp hívja fürdőbe a hiveket. Atyám belétekint s utálattal tántorodik vissza. Azon gondolkozik, vajjon e fürdő után hol mosakodnak tisztára? Részletes leírásától elállok. Nem különb a *hekdes*, a vándorló koldusok tanyája. Aki itt hal el, azt csöndben takarítják el. Soknak a nevét sem tudják, sok meg álnéven pusztul el, ismeretlenül, nyomtalanul.

A rákövetkező vasárnap kimegy a temetőbe. A hű Chajim s néhány szegény zsidó társaságában fölavatja a két új sirkövet, fölszedi a nyugtató kövecset, odateszi az emlékek párkányára, ráhullatja könyeit s a kívül várakozó kocsira felkapva, elköszön a bus öregtől, s bőven megdíjazza a *minján* többi tagját, elhajt, vissza Magyarországra, az új hazába, annak is a fővárosába Pestre, valóra váltani lelkének égető vágyát — megszerezni az orvosi oklevelet.

Budapest.

Ágai Adolf.

(Az utolsó közleményt l. a j. kötetben).

MAKAI EMIL.

Még alig hervadt el a virág, melyet sirjára tettek s a korán elnémult költő alakját is, műveit is belepte

már a patina, a maradandóságnak ez a rejtelmes komorsága. Ma, néhány hónappal halála után, Makai Emil verseit másképen olvassuk már, mint néhány hónappal előbb. Akkor ő ifju volt és tehetséges, léha és könnyelmű, verselt és szivarozott és a ki ismerte becézte, a ki nem ismerte, azt tudta felőle, hogy rímelni igen szépen és nagyon könnyen tud. Szive dobogása megszüntével a léhaságról kisül, hogy bennünk, vele élőkben van meg, a kik nem tudnak kivételes nagyságot föltenni egy teremtésben, a ki olyan, mint jó magunk: eszik, iszik, a kávéházban ül, szivarozik, pénzre van szüksége és fölebbvalói vannak. A mindennapiságból manapság a költő is csak úgy bontakozhatik ki, ha koporsóba fekszik. Nem fog többet alkotni, de eddigi alkotásainak megadja a valeurjét. Szomorú ár, nagy ár, senki sem kívánja, de mindnyájunk megköveteljük és behajtjuk.

Makai Emil életrajzát nem adom. Ezt az életrajzot nem is fogja senki sem megírni, mert örökre ismeretlen marad. Az évek egymásra következése nem életrajz, a mit ez a szegény, jó fiú — mindnyájan annak ismerjük — élt, az örökké ismeretlen fog maradni, mint minden igazi élet. A míg tanult: dolgozott, dolgozott és küzködött, majd látszólag nyugodalmas megelegedéssel, fix fizetéssel és biztos állásban éldegélt, miközben a mindenki pajtása és a pajtások becézett kedvence volt, semmi jónak elrontója, semmi jóban a javát nem találó, befelé érző életét végigélte s a halálos ágyon szenvedett martiromságot is belevetve: semmit sem tudnak mindabból, a mi Makai Emilnek igazi lelki életét tette. Versei is nem konfessiók, hanem elhallga-

tásai életének, panaszai, gondolatai nem fölülvilágosítások, hanem csak jelző-táblák: itt valaki valamit érzett és szenvedett. Az igaz poéták és gyöngéd emberek szemérmességé teszi örökké ismeretlenné a holt költő belső életét s ha ezt nem ismerjük, ugyan kit érdekel az évszám, a melyben azt tette, meg ez élet leltára: a vele történtek egyhangú sorozata?

Egy azonban világos. Nem azt az életet élte, a mely számára született. A legkivételesebb költői hivatás mellett is helye nem ebben a világban volt, hanem ott, a hová indult, de ahova nem ért: a papi székben. Költői kvalitásai is — bármennyire elvilágiasodtak, sőt elszínpadiasodtak is — velejében papi kvalitások. Magyarország egy nagy költőt nyert benne, felekezete a legnagyobb hitszónokát vesztette benne. Érezni nem a költészetből tanult, dalolni nem az irodalomtól. A mi költészetében nem az övé, az a felekezete művészi és egyben vallási kincse, a mi pedig nem a felekezeté, az nyeresége lett volna neki, ha odajuttatja.

Ezt pedig nem a külső tény mondatja velem, hogy papnak készült és első költői kísérletei, első bevégzett munkái vallásos költemények voltak. A mikor a legvilágibb és legszebb szerelmes verseket írta, a legléhább operett-kuplékat faragta, azoknak is a zamatját bizonyos magasabbrendű, vallásos lendület adta meg. Meglehet, hogy tévedek, de mások az ő kupléi és mások az igazi pogányé, a milyen Heltai Jenő, a kivel megosztotta a modernitást a mai magyar költészetben. A különbség a kettő között körülbelül az, a mi egy modern viveur és Salamon király között van. Amaz élvez, ez él, amaz agyonüti az életet, ez kultuszt csinál belőle.

Makait a kultusza jellemzi. Külön kultusz az ő kitartó szerelme, mely koporsójára egy virágcsokrot teremtett neki. Átható, meleg és következetes. Meg nem ingatja az élet bármely változása. Inkább ragaszkodás az érzelemhez, mint magának az érzelmenek az örökkévalósága. Gondolkodásának, érzelmének az alapformája és főjellemvonása, hogy nem annyira valamiről, vagy valakiről énekelt, mint inkább valamihez és valakihez. A közvetetlen hatás, a melyet versei gyakorolnak, is innen való: minden olvasója úgy érzi, mintha a költő egyenesen hozzá intézné szavait.

Hogy azért nem vált szónokivá és predikálóvá, épen az mutatja, mennyire kvalifikálva volt szónoknak és predikátornak. Manapság az igazi szónok nem többé retorikus, hanem közvetetlenül beszélő. S mondanivalója sem többé a ridegen vallási téma, mert a modern vallási kultusz számol az ember egész társadalmi és szívbéli életével. Milyen különös, hogy a kiben a hitszónoki képességnek e modern elemei meg vannak, annyira félreismeri pályáját, hogy ezeknél fogva arra alkalmatlannak tartja magát. Ismertem Makait papnövendék korából és tudom, hogy nem vallási buzgósága hervadt el, sem nem a világ káprázata ragadta magával, hanem csak az a külső körülmény, hogy képességeinél fogva elég könnyűnek találtatott az ujságírás mesterségére. Verset írt és ujdonságot tudott írni: ugyan mit keresne ő a papok komoly és kimért társaságában? És valósággal birokra kelt önmagával, hogy nevelésével és lelki hajlandóságával szemben beletalálja magát abba a könnyelmű légkörbe, melynek később egyik főembere, de örökre csak a vendége

maradt. Korcsmák asztalánál, az írói klubok füstjében, színpadok folyosóin mindenütt otthonos volt, de a mivolta és a környezete között örökös volt a kontroverzia. A frivolitás gyönyörűen, de idegenül hangzott ajakáról, mosolya néma bocsánatkérés volt, hogy ő is mosolyogni merészkedik, nevetése pedig hálás volt, hogy nem veszik tőle zokon, ha nevet. Békés és ember-szerető volt és mulatsága robot és köteles adó a társasága irányában, mert ő bizony, ha rajta állana, sohasem mulatott, azaz sohasem robotolt volna.

Csak el kellett állnia a szíve dobogásának, hogy egyéniségéről eltisztuljon minden, a mi nem fakadt belőle: élete és életmódja. És költészete menten mélyebbnek és léhasága menten szimbolikusnak mutatkozik, a költői életpályák legmegkapóbb vonása domborodik ki benne: az eltévesztett életé. Makai Emilt ma már senkisémm tartja bohémnek és műveit senkisémm ujságíró költészetnek, pedig nagyon is annak tartották egészen komoly és hozzá értő emberek, a kiket ítéletükben megtévesztett a költő állása és verselésének mesés könnyűsége. Ma már Makai Emil a magyar irodalom halhatatlanja és Magyarország büszkeségei közé tartozik ez a szomorú életű, szelid jó fiú, a kire senki sem gondolhat a nélkül, hogy szemébe könnycsepp ne lopózzék.

Budapest

Kóbor Tamás.

A MÁSÁL VILÁGÁBÓL.

A kutya.

A nép lelki élete leghívebben, nyelvében tükröződik vissza. Gondolkodását, képzeletét, erkölcsét, indulatát sokszor egy-egy szólásmód, közmondás, hasonlat, mely az ihlet perczében önkéntelen fakadt a nép lelkéből, teljesebben és tartósabban festi és őrzi meg, mint más művészi alkotások, melyeket a hideg reflexio keserves vajudások közt hozott világra. A keleti népek, különösen képen a zsidók, nem is igen törekedtek arra, hogy a képzőművészetet tegyék az ő belső világuk hiradó-jává. Ezen a téren kontárok maradtak. Ecsettel, vésővel, mérőóonnal nem igen tudtak bánni. Teremtő lelkök egyetlen szerszáma az ige volt: az eleven, láthatatlan, hatékony ige. Az a titokzatos valami, mely középütt áll szellem és anyag között. Az istenség e fénysugara, mely glóriát fon az ember homlokára. A «beszélő szellem», mely Isten hasonmásává teszi. Mert Istennek is a szó volt teremtő eszköze. Tiz igével teremtette meg a külső anyagi világot. Tiz igével teremtette meg a belső erkölcsi világot. Aztán átadta a szót az embernek, hogy fejleszsze, folytassa az ő munkáját a földön. Hogy hirdesse eszméit, tárja fel érzelmeit, tanítson és tanítás által szilárdítsa meg az igazság országát. S az ember elvállalta a hivatást. Énekelt és tanított. Érzelmait megjelentette dalban, gondolatait oktató beszédben.

De tanítás közben csakhamar észre vette, hogy nem mindig éri el célját. Egyszerű, nyugodt előadása, ha még oly világos és tüzetes, nem kapja meg hallgatója lelkét. Nem kelti fel érdekét. Nem köti le figyelmét. Nem vésődik be emlékébe. Hanem elsiklik felette nyomtalanul, mint vízi pók a tó tükre fölött. Mert némelyik eszme oly ragyogványos, hogy szemünk elkáprázik a látásától. Tehát enyhíteni, tompítani kellett vakító fényét. Vagy oly szédületes magasan lebeg felettünk, hogy gyenge szárnyainkkal fel sem érünk hozzá. Tehát lejjebb kell hozni. Vagy oly finom, subtilis, szerte illanó, hogy nem bírjuk megfogni, megtartani. Tehát meg kell kötni és durvább testbe önteni. A szónok képhez, példához folyamodik, hogy megérezkítse, szemlélhetővé tegye a maga igazságát. Arany almáját ezüst kosárba teszi.

Példáit a természetből, történetből vagy tulajdon élete tapasztalásaiból szedi. Ha ott nem talál, költő képzeletéből merít. *Teremt* magának eseményeket. Megmozgat, tudatos cselekvésre készítet, megszólaltat embereket, állatokat és lelketlen tárgyakat. Az ismertet az ismeretlenhez, a régít az új mellé állítja. S mindig olyformán, hogy amannak a vonásaiban ráismerhesse nek ennek a képére. Amaz az előnyomatás rajza, melyet himzétével kivarr, kidomborít. Így keletkezik a *másál*: a példázó beszéd, a mese és ennek nem is anynyire ikertestvére, mintsem inkább a fia: a közmondás, a meséből kiszüremkedett, tőle származott, róla levezetett rövid, velős tanulság.

A próféták már elég gyakran alkalmazzák a másált, hogy előadásukat megelevenítsék, megvilágosítsák. De

tárgyát leginkább az ember és növényvilágból, a gazdasági életből meritik. Az állat még nem igen szerepel példázataikban. Sűrűbben, hatékonyabban élnek a másállal a prófétáknak tanításban való utódai, a rabbik. A lét nagy kérdéseit és ellenmondásait, a gondolkodó elme kínos kétségeit, a hitélet elvont fogalmait, Izraél csodaszerű történetének jelenéseit, a gondviselés titkait egy-egy jól alkalmazott, csinosan elmondott másállal magyarázzák meg. Ők már az állatokat is szerepeltetik. Természetesen azokat, melyek közelükben voltak, melyeket legjobban ismertek: a kutyát, szamarat, kecskét, galambot, méhet, farkast, oroszlánt, kígyót. Tán nem lesz egészen érdektelen, ha néhány közmondást, példázatot bemutatok, arról az állatról, melylyel a midrási irodalomban is oly sűrűn találkozunk, a kutyáról.

Hamis kutyának sohse szelid a kölyke.

Örültek neki, mint kutya hazaérkező gazdájának.

Gyűlölik egymást, mint a kutyák.

Vad oroszlánból szelid, jó kutya lett.

A kutya még a holtat is kikaparja a sirból.

Rosz kutyának még jó kölykét se neveld fel, nem hogy rossz kutyának rossz kölykét.

Kutyaugatás is beszéd, csak meg kell érteni.

Nőnek a rossz hírét a kutyák is elugatják.

Nincs koldusabb a kutyánál, gazdagabb a disznónál.

Vess konczot a kutyának, de mindjárt mutass botot.

Éhes kutya tulajdon sarát is megeszi.

Két kutya még nem győz oroszlánt.

Lencselisztból sült kenyeret a kutya sem eszi meg.

A kit a kutya egyszer megharapott, ugatásától is fél.

Vess konczot a kutyának, lábad talpát is megnyalja.
Ha követ dobsz a kutyára, kutyán tölti boszúját.
Hol nem hallani kutyaugatást, oda ne menj lakni.

Hétszer változik az ember: Csecsemő korában *kis herczeg*, kit mindenki becéz. Gyerekkorában *malacz*, minden sárban turkál. Fiú korában szökdell, ugrál, mint a *gida*. Ifjú korában *csikó*: üzik, izgatják az ébredő vágyak. Ha megházasodott *szamár*, türelmesen, szótlanul hordozza a terhet. Ha megszorodott a család és gyermekei kenyérért rínak, olyan mint a *kutya*: sem szemérme, sem ildoma. Les, lót, fut, hogy valahonnan konczot vihessen kölykeinek. Ha megvénült: *majom*; mindenki tréfát üz belőle. De ez csak műveletlen emberről áll, művelt ember aggkorában is — király.

Ha az egyik eb elugatja magát, a többi mind hozzá csődül és együtt csaholnak, azt sem tudják, miért. Ez kutya szokás. Embernek legyen elve. Ne kövesse vakon a másikat. Ha beszél, tudnia kell mit beszél és miért beszél.

Adót, vámot, vért ha követelsz, megadjuk: Urunk vagy és parancsolónk. De vallás dolgában nem hederítünk rád. Itt a te szavad is csak kutyaugatás.

Mikor Jákob ősatyánk hosszú bujdosásából hazatért, Ézsau géniusza, a testvérgyűlölet őszelleme, útját állta, megtámadta. Jákob helyt állott, megbirkózott vele és legyőzte. De mi célja volt a Gondviselésnek, hogy a gyanutlan, ártatlan pátriarkát ily veszedelmes harcba kényszeríté? Egy másai világításában fogjuk Isten tervét megismerni:

Egy királynak volt egy fia. Hogy vitézségre, bátorságra nevelje, egy szelidített oroszánt adott mellé játszótársúl. A királyfi annyira hozzá szokott, hogy nem ijedt meg sem látásától, sem ordításától. Ha neki rontott, merészen szembe szállt vele és kemény tusában lebirta. Egyszer egy vad kutya támadt rá a királyfira. Atyja nyugodtan, mosolyogva nézte a harczot. Ha az oroszán nem árthatott neki, hogyan birjon vele egy kutya! Isten a király, Izraél a fia. Azért küldte ellene a testvérgyűlölet őshatalmasságát, hogy szokja meg és azon mérje meg erejét. Ha a következő századokban majd egymásután rátörnek Egyiptom és Babilon és Róma, Isten mosolyogva nézi küzdelmét. Ha Ézsau maga nem győzhette le, hogyan vegyenek erőt rajta kicsiny követői?

Midján és Moab összefogtak, hogy együttesen védekezzenek a honfoglaló Izraél ellen. De miért, hogyan szövetkezhettek olyanok, kik ősidők óta egymásnak ellenségei voltak, egymás megrontására törtek? Egy másál majd feleletet ad a kérdésre.

Két juhász kutya őrzött egy nyáját. De béke nem volt köztük. Folyton morogtak, marakodtak egymással. Egyszer farkas tört a nyájba. Az egyik kutya neki ment. De egymagában gyenge volt. A másik most elfelejtett gyűlöletet, haragot és segítségére sietett társának. Tudta, ha a farkas az egyikkel végzett, ő rá kerül a sor. De egyesült erővel tán legyőzhetik. — Moab és Midján is összebékült, hogy azután közös erővel verjék le a közös ellenséget.

«Isten féltékeny Isten, ki megbünteti a bálványimádókat harmad- és negyediziglen.» Miért bünteti Isten

az imádókat? Nem volna-e igazságosabb, ha féltékenységét inkább magukkal a bálványokkal éreztetné, a tévedés okozóival és szerzőivel? Ime, egy másál.

Egy király fiának volt egy kutyája. A balga gyermek atyjáról nevezte el kutyáját. Ha nevén szólította, senki sem tudta, atyját hívja-e, vagy kutyáját. A király ezért a tiszteletlenségért fölöttébb megharagudott. A kutyára? Nem, a fiára, ki magáról annyira megfélekedezett.— A pogányok bálványképeiket isteneknek mondják. Az igaz Isten haragra gerjed. De nem a bálványokon torolja meg a bünt, hanem imádóikon, kik isten gyanánt tisztelik.

Isten több ízben és nyomatékosan lelkére köti Izraélnek, hogy mindenkor emlékezzék vissza Amalák orv-támadására. Hát Fáraó jobban bánt velünk? S későbbben hányan meg hányan üldöztek, öldöstek lelketlenül, mért hogy épen csak Amalék nevét vessük emlékünkebe? Isten eltakarta szándékát, de egy másál megérteti velünk.

Egy királynak volt egy gyönyörű szép kertje. Telides-teli volt illatos virággal, zamatos, édes gyümölcsössel. Hogy megvédje kártékony állattól, tolvajtól, körülfogta kerítéssel, kutyát kötött az ajtóhoz. Nem is bántotta senki. Egyszer a király tulajdon fia lopódzott a kertbe virágot, gyümölcsöt szakasztani. Az őrző kutya neki ugrott, letépte, megharapta. Az atya megtudta a gyermek csinyjét. Valahányszor rá akart piritani, hogy társai, pajtásai meg ne értsék, csak annyit mondott: Fiam, emlékezzél a kutyára!

Isten a király, Izraél a fia, a világ, örömeivel és gyö-

nyörüségeivel az ő virágos kertje. De Izraél Refidimnél tilosba tévedt, virágot lopott. Amálék, a véreb, ott termett, letépte. — Ha Isten gyöngéden, leplezetten eszébe akarja juttatni bűnét, csak annyit mond: Izraél, emlékezzél Amálékre . . . !

Refidimnél az volt Izraél bűne, hogy kétségében felkiáltott:

Van-e Isten vagy nincsen? Úgy tett, mint a másábeli gyermek. Atyja dédelgette, becézgette. Vállán hordozta, csókolgatta, sétáltatta. A mit szeme látott, megkivánta. A mit megkivánt, megadta az atyja. Nem egyszer és nem kétszer. A gyermek ki nem fáradt a kérésben, az apa nem a teljesítésben. Egyszer a mint viszi fiát a vállán, egy idegen ember jön velök szemben. A fiú megszólal: Jó ember, nem láttad az apámat? Az apa haragra gerjedt. Ó, te hálátlan, oktalan fiú, én ölemben tartlak, vezetlek, oltalmazlak, semmi kivánságodat meg nem tagadom és te kérdezed, hol van az atyád? Ledobta a gyermeket a földre, ott hagyta. Jött a kutya, megharapta.

Isten az apa, Izraél a gyermeke. Vitte sasszárnyain, vezette tűzoszloppal, védte felhőoszloppal. Ha éhes volt, adott ennie fürjeket, mannát; ha szomjazott, adott innia vizet a sziklából. S most még is kérdi a hálátlan:

Van-e Isten? Isten megharagudott rá, magára hagyta. S a mint egyedül maradt, jött Amálék és megverte.

Mért adott Isten oly töméntelen sok törvényt Izraélnek, a többi népeknek csak hetet? Egy másál megmagyarazza.

Egy gazda szamarát, kutyáját vitte ki a mezőre, hogy hazaszállítsa buzáját. A szamár hátára öt zsákot rakott, a kutyára csak kettőt. A szamár vitte a terhet, a kutya nem bírta. Pihegett, lihegett. A gazda megsajnálta, levett egy zsákkal és átrakta a szamárra. Az eb csak tovább görnyedezett. Szólt a gazda: Ó, te nyomorult pára, hát te semmit sem bírsz el? Akár van teher rajtad, akár nincs, te mindig csak pihegsz? fogta az utolsó zsákot és rátette a szamárra. — Hét parancsot kaptak a pogányok, de ezeket sem bírták el. Vette Isten a törvényeket és oda adta Izraélnek. Izraél bírja és viszi is a terhet zugolódás nélkül. Nem sokallja a törvényeket. Megtartja hiven. Azért ő a *vallás népe*, a *szentséges nép*.

Pécs.

Dr. Perls Armin.

UTOLSÓ ZSOLTÁR.

Az ünnepet vártam, lelkem ünnepét, hogy
Himnuszomat hozzád szárnyaltassam égbe,
Szemem a míg fürkészel, két térdem eléd rogy,
Oh szent láthatatlan, csakhogy látlak végre,
Látlak mindenütt én, a hova tekintek,
Koronák hullásán, porba dőlt kelésén,
Te vagy biztatója a te hozzád hívnak,
Vétkes pártosságtól irgalmadhoz térvén.

Erősíts meg engem állhatatosságban,
Változatlan legyen hitem bensősége,
Mint delejtű annyit se hajoljék vágyam,
Mutasson az hozzád mindig fel az égbe.

Hogyha összeteszem két kezem könyörgvén,
 Lelkem szárnya nyiljék kétfelé magasban,
 Maradjon el mindig melletttem az örvény,
 Életem hajóját vezesd bizton, lassan.

Fellobbanó tavaszt látok minden évben,
 Örök tavaszom már kigyul s el nem alszik,
 Arról a tavaszról álmod sző reményem —
 Hogy a sivár tél is könnyebb legyen addig.
 El nem muló tavasz, érzem fényhullásod,
 A mint a magasból átderengsz lelkemen,
 Ama változatlan létre tartok számot,
 Melynek a határa örökös, végtelen.

Oh mindenség egyben! hozzád eljutottam
 A földi hullámok ingásán keresztül,
 És megtisztult szívem csak nevedre dobban,
 Hárfámnak a húrja dicséretre zendül,
 Hogy a magasságban mindnyájunknak atyja
 Ott trónolsz felettünk, gyermekidet védve,
 Hogy a célrt megértsük, édentől szakadva,
 Miért teremtettünk verejtékes létre.

Nem a fényes gömb csak: a nap és a csillag,
 Maga ő: meddiglen sugara szétszárnyal,
 Engem hó sejtelmek, látomások hívnak,
 Az élet pataknak hídjain is átal,
 A hús szenvedélyén, a vér kivánságán
 Keresztül megérezem földöntúli létem,
 E nehéz küzdésben győzelmemet várván,
 Isten! téged látlak álmomban és ébren.

S neved zengvén lantom legvégső akkordja,
 Hallom, dalom elnyúl végtelen visszhangban,

Ajkról-ajkra száll az ihletett zsolozsma,
 Melynek szárnyat csodás varázsodból adtam ;
 S halálom óráján, a kit úgy szeretek,
 Ne hagyj el óh akkor, légy mellettem addig,
 Míg lelkem a válás fájdalmától remeg,
 S nehéz éjszakám majd újra meghajnallik.

Szeged.

Kisteleki Ede.

SZARVAS MÓR ÚR GYERMEKEI.

Fia születése előtt Szarvas Mórné sokat olvasta az orosz irodalom annyira divatos termékeit. Társaságban folyton idézte majd Turgenjewet, majd Dosztojewszkyt, sokat beszélt a nihilizmusról, vagy ott tévelygett Tolstoival meg nem értett utakon, míg végre arra az elhatározásra jutott, hogy ha fia születik, azt okvetlen Fedornak vagy Ivánnak kell hívni, ha pedig leánya lesz, akkor Fedora és Vera nevek közt fog választani. Terveibe férjét is beavatta, de miután épen akkor a hitelrészvények estek és Szarvas Mór úr á la hausse volt, nem is igen hallotta hitvestársa érveit, melyek oly világosan szóltak az orosz nevek mellett. De mikor később az áramlat megfordult, és a spekulációt csendesebb mederbe sodorta, felébredt Szarvas Mór úrban a hazafi, ki fiának minden áron magyar nevet kívánt. Ő «a magáét úgy is megtette», a mennyiben a volt «Hirsch» nevet «Szarvassal» váltotta fel, nem kis áldozatok árán. Az összes fehérnemüekből ki kellett a «H» betűt fejteni és helyébe került az «Sz». Szarvas Mórné tudta jól, mivel tartozik férje házának ; ott idegen betűvel jelölt ruhát nem volt szabad használni, mert a ven-

dégek nyomában eltalálták volna, hogy a zálogba odavitt és ott veszett holmiból került ki. Mielőtt Szarvas Mór úr a tőzsdére járt, egy «Pénzt mindenre» üzlete volt; itt sajátította el a finom modort, sokat érintkezett igazi uraságokkal, dzsentrí emberekkel, kik segélyt kerestek nála, míg végre egy magasabb fórum nem ohajtott beavatkozása üzletének véget vetett. Mit tesz ilyenkor az ember? Hát elmegy a tőzsdére és szerencsét próbál. Sikerült is; rövid időn belül szép vagyonra szert téve, elnyerte a bájos Grósz Eleonóra kezét, kit a szellemes lányok sorában emlegettek, de pénze is volt. Ezen házasságból született előbb egy fiú, és midőn másodszor kelepelt a gólya házuk fedelén, egy leányka. Sok vitatkozás után végre elhatározták, hogy a fiúnak Árpád lesz a neve, ő nagysága boszúságára, ki e szerint rég táplált ohajjáról, hogy fia egy orosz eszményt testesítsen meg, kénytelen volt lemondani.

A kis Árpád sirt és fejlődött. Selyem-csipkés takaróiból lassankint átment a hosszú szoknyába, ez mindég rövidebb lett, míg végre nadrággá változott át az apahatártalan örömeire. Kapott is mindjárt egyet bársonyból, arany gombokkal, hozzá lakezipőt és fehér keztyűt és jaj volt neki, ha szép ruhájához csokoládés kezeivel nyulni mert, míg egy szép napon a házmester kis fia, mosó ruháskájában, olyan czigány-kereket hányt előtte, hogy az elegáns úrfinak is kedve kerekedett hasonlító testmozgásra, mit megsinlelt aztán nem csak a bársony ruha, de az angol «miss» is, kit Szarvas Mórné az egész házi nép füle hallatára és a gyermek előtt úgy össze-vissza szamarazott, hogy felébredt benne Angliáönérzete és lesújtó pillantással végig mérve úrnőjét,

büszke lépéssel csomagolni indult. Szándékáról, hogy elhagyja a házat, későbbi meggondolás után ugyan lemondott, lévén karácsony ünnepe a küszöbön és annál is inkább, mert a házi úr egy csinos melltűt csuszta-
tott markába, míg ő nagysága régi napernyői közt keresett engesztelő áldozatot.

A jelenet csakis Árpádkára tett tartósabb benyomást, úgy gondolkodott: ha a miszt össze lehet szidni és aztán ajándékkal kibékíteni, hát bizony ő sem hagyja ám magát és a legközelebbi alkalommal, midőn megdorgálta, hevesen kikelt ellene. A miss nem tudta megérteni az eddig jó indulatú gyermek magaviseletét és azzal fenyegette, hogy mindjárt elmegy, mire Árpád incselkedve feléje tartott egy csokoládé szivart és elkiáltotta magát: «Nem megy el, ha kap valamit!» Erre a felbőszült miss, a nagy honalapító drusszáját a sarokba állította és onnan kellett szomorúan nézni, mint eszik meg az ő jó vacsoráját, melyet anyuska hagyott számára, mielőtt a színházba ment. Korgó gyomorral bujt párnái közé a kis fiú. Agyában a gondolatok egymást üzték, bosszút forralt a miss ellen, aztán terveket szőtt, hogy kell eledelről gondoskodni, ha hasonló eset újra előfordulna, végre kezeit kulcsolva angolul imádkozott és az első bánat terhe alatt sóhajtván, jótékony álomba szenderült.

Reggel a miss roppant kedves volt vele, fűt, fát ígért neki, még azt is, hogy keztyű nélkül mehet ma sétálni; a csábító kilátás elfelejtette a gyermekkel bosszúterveit, nem szólt egy szót sem, nem panaszkodott, de Szarvas Mórénak feltűnt, hogy a fiúcska, ki eddig hét-számra tartogatta a «Kuglert», egyszerre falánk és tor-

kos kezdett lenni; félénkséggel párosult ravaszság mutatkozott nála, de ő ezeket a hibákat a fejlődő kornak tudta be és egy-egy furfangos észjárásra mutató megjegyzését nem mulasztotta el barátnői körében fel- említeni, ekként jellemezve fia szellemi tehetségeit.

Később a missen kívül Árpád mellé tanítót is kellett fogadni; iskolába adni nehéz lett volna. Az anya fél- tette a mindenféle gyermek társaságától, a rossz leve- gőtől; mint kísértet ott ólalkodott a gyermek-betegsé- gek réme is, mely zsenge korban szedi a legtöbb áldo- zatot és így döntött az anyai szív érvelése Szarvas Mór úr elvei felett, kinek demokratikus ízlésével ellenkezett, hogy fia otthon tanuljon. Nem is felejtette el soha meg- jegyezni: «Nem tartok erről a módszerre semmit!» én nem tanultam otthon, mégis ember lett belőlem! Ilyenkor meg-meghúzta kétsor gombos fehér mellényét, hogy a nehéz arany-láncz a drágaköves lógóval szinte megzörrent. Így akarta feltüntetni, hogy anyagi állás- pontja oly magas, hogy alacsony származását már nem kell titkolnia.

Alig tértek haza a nyaralásból, ő nagysága mindjárt a tanító-kereséshez fogott. Jelentkezett elég, de tetszé- sét mégis egy czingár, vézna alak nyerte el. Klein Lázár hosszú karjaival, szögletes mozdulataival nem épen elegáns megjelenésű ifjú volt, de szerény modora, a csekély fizetés, melyet igényelt, olyan tényezők voltak, hogy belépésre alkalmasnak találtatott. Izgatottan sétált Árpád a szobában fel és alá, midőn a tanító úr először nyitott be hozzá, de hamarosan megbarátkoztak és a növendék teljes szívvel-lélekkel csüngött mesterén, kit igazán megszeretett, daczára a miss áskálódásainak.

Az első osztályt elvégezve, Árpád kitünő sikerrel nyilvános vizsgát tett.

Szarvas Mór úr megveregette Klein Lázár vállát és mondá: «Derék, fiatal ember, akar egy trabbukót?» Az elemi osztályok után belekerült Árpád a gimnáziumba: «Fiam kitünő nevelésben részesül» mondá nem egyszer Szarvas Mórné. «Igaz, hogy van miből» tette ilyenkor szemlesütve hozzá, mialatt a gyémánt gyűrűkkel jól megrakott keze himbálta a hosszú nyelvű szöke teknősbékba-lorgnont. «Daczára, hogy a gimnáziumba jár és jó tanuló, megtartottam mellette a nevelőt. A miss most a kis leánynyal foglalkozik. A gyermekek tökéletesen beszélnek angolul, úgyszintén francziául is; jár hozzám egy hölgy órákat adni, ki a legelőkelőbb házakban tanít, remek modorú és én magam is szives örömet veszek nála leczkét. Ő is, mint valamennyi franczia, mestere a társalgásnak és a legszemesebb módon mondja el azon házak intim dolgait, a hová bejáratos. Aztán vívni taníttatom fiamat; kérem mai napság, hol minden negyed órában van egy párbaj, nem lehet elég korán kezdeni ezt a sportot. A vivóteremben esupa jó házból való gyermekkel jön össze. A multkor is haza kísérte Árpádomat az államtitkár fia. Aztán magam is nagyon kedvelem a zenét, minden hangversenyen ott vagyok és persze súlyt fektetek arra, hogy a fiú jó mesternél tanuljon; három forintot fizetek egy óráért, ezért kezdőnek már elég jó tanítót kapni; az operai zenekar három tagja jön azonkívül hozzám kamara zenére. Ha meggondolom, hogy nyáron biciklizni, télen korecsolyázni kell neki, hogy magán-rajzleczkéket vesz és a képtárakba jár, nem tudom, hol

marad még ideje az önképző-kör elnökének lenni, az ifjúság számára rendezett színelőadásokon részt venni és képes levelező-lapokat gyűjteni. Vasárnaponként a gyerekeket felváltva meghívják. Most rajtam lesz a sor; nem mondhatom, mennyi gondot okoz nekem ezt a csapatot megvendégelni. Habár öt élő cselédem van, meg kell mindent rendelni; nem csak Árpád akarja így, de Lillyke is azt mondja: «Mit mond majd Horti néni, ha nem lesz Kugler?» Aztán a szórakozás; ilyen nagy fiúknak csak nem adhatok tollszár-, vagy irón-tombola nyereményt? ezt már megelégtették az elemiben. Keményéknél egy grammofon volt; Nagyéknál egy gyorsfényképész; én aligha nem lóverseny-játékot rendezek, valódi totalizátorrel. Fiam ugyanis minden lovat ismer, minden zsokét.... tudja az istállótulajdonosok színeit, álneveiket; férjem csak bámul, de meg is kérdi mindig, melyikre tegyen, ha a turfra megy és a fiú többnyire eltalálja, de meg is követeli, hogy apja a nyereségben részesítse; én nem ellenzem, szokják hozzá pénzzel bánni.»

A barátnők összenéznek ilyenkor; tehát Szarvas Mór úr verseny-nyereségének köszönhetik, ha az egyiknek fiát Árpád elcsalja a városligeti tóra csolnakázni, míg a másikkal fiakeren megy végig az Andrássy-úton. Innen van az is, hogy a multkor egy idegen ház kapualján a cigarettázás szomorú következményét fedezte fel a házmester és az ott fogott könyvek nyomán nagyobb büntetést kellett fizetni. De kiábrándítani egy sem akarja a jó asszonyt. «Minek legyek én a rossz ember?» gondolják magukban, «még azt hinné, irigylem, majd adja ő még olcsóbban is». Árpád már majd

bevégezte a gimnáziumot, midőn egy reggel Klein Lázár, a nevelő, benyitott ő nagysága szobájába és köszönetet mondva az iránta tanusított jó indulatáért, elbocsáttatását kérte. Szarvas Mórné meglepetve kérdezte az indító okot és a tisztességes fiatal ember elmondta, hogy nincs már befolyása növendékére, hogy ez eltért a rendes útról; bármennyire szeretik jó szivéért és tehetségeiért, az iskolában mindig panasz van reája; így ő tovább nem vállalhat felelőséget és kénytelen sajnó kebellet elhagyni ezt a helyet, hol annyi bizalomban részesült. Nem nagyon erőlködtek, hogy Klein Lázár urat tartoztassák, hiszen ő volt oka mindennek; nem volt elég erélyes, nem tudott nagyobb fiukkal bánni... nagyon hosszú pórázra eresztette, pedig meg kellett volna a kantárt szorítani... mért is nem szólt előbb, fogadtak volna egy pædagogust... hiszen tehetik... pár forint ide vagy oda nem játszik szerepet és a becsületes, szegény Lázár helyére bevonult ó-miklósi és pósfai Pósfai István, egy ösdzsentri család elszegényedett sarja, volt piarista pap, ki épen most eresztett világgá egy grófi csemetét. Kapóra jött neki az ajánlat, ugyis megunt már a magasabb körök feszes modorát; ilyen uborkafára felkapaszkodott embereknél, ilyen felcseperedett uraknál, gondolta magában, könnyű lesz majd főszerepet vinni. Az úr jól fizethet, az asszony elég csinos, a fiúval majd csak elbánnik és a kis leány miatt épen nem aggódik, egy órai magyar tanítás az egész. Árpád gyűlölte a tanár urat; éles eszével átlátott a szitán, de hiába, a mamát nem lehetett rábírní, hogy a nagyhangzású nevű tanítót elbocsássa, míg a nyári szünidő alkalmá-

val oly tapasztalatokhoz nem jutott, melyek arra bírták, hogy kiadja neki az utat. T. i. ómiklosi és pósfai Pósfai István úr, ki már egyszer egy szép szempár miatt kiugrott a reverendából, ott legyeskedett a szobaleány körül, épen abban a pillanatban, midőn a miss arra vitte a kakaós csészét.

A történetírók nem tudták megállapítani, hogy a legjobb férfikorban lévő hajadon szemérmessége, vagy sértett hiúsága és féltékenysége csalták-e ajkaira a sikolyt. Tény az, hogy a földhöz vágott csésze csörömpölésére össze szaladt a ház népe, élükön ő nagyságával, ki ez esetben szintén nem lehetett elnéző. Ő a tanár urat magasabb lénynek tartotta, kinek ő volt szellemi ideálja, muzsája. Csendesesen hagyta el a pædagogus a házat, nem siratta senki, legkevésbbé tanítványai, kik segítsége nélkül is előre haladtak; míg Árpád letette az érettségi vizsgát és ez után következett a pályaválasztás nehéz feladata. Szarvas Mór úrnak jól ment dolga és örömet látta volna később fiát oldala mellett a tőzsdén; de a mama terveit magasabbra törtek. Árpád-ból nagy embert akart nevelni; úgy vélekedett: «Pénzünk van elég, tehát lehet a fiú jogász és önkéntes huszár, még nyilvános szerepléshez is juthat, mint bálrendező, talán még az ujságokba is belekerül és lehet a Lipótvárosban képviselőjelölt. Az első pártikat fogják neki «mondani» és ennek a leánya is hasznát fogja látni, mert ha Árpád kellően felszerelve fog a világ elé lépni, mindenki azt fogja mondani, ezeknek a Szarvaséknak sok pénzük lehet, és jönnek majd első családokból kérők. Lilly ugyan még fiatal, még nem is igen volt nagy leány, de nem baj, majd élvez mint asszony; baj-

lodjék vele az ura. Otthon úgy se tetszik neki semmi; még ő akarná a szüleit nevelni. Ez nem elegáns, az nem illik... ki teszi ezt?... Ósdi... így megy ez mindig. Egyedül az utcán nem jár, szobaleány pedig nem kíséret; sétáló kisasszonyok kellene, mindennap egy más nemzetségből való. Tennisre a miss kíséri, tánczra a mademoiselle; bicziklizni a Fräulein megy vele, gyalog-turákra van a signorina. Most meg, hogy Árpád katona lesz és saját lovat fog tartani, ő is akar a lovardába járni, nem tudom, oda kivel kell majd kísértetni; ő szives örömet menne vele, de nem illik, hogy a mama gardirozza leányát, ki járna akkor a zsurokra? még azt hinnék nem közlekedik senkivel, nincsen köre.»

Árpád mint jogász és önkéntes huszár élte világát, persze nem lakott otthon, messzire volt a kaszárnya és nagyon korán kellett volna felkelni, hogy kellő időben ott legyen, inkább le se feküdt néha. Vig élet folyt a kibérelt lakásban, ez volt a társak találkozó helye és nem egyszer a pirkadó hajnal üdvözölte őket a kártyasztal mellett. «No még egy partit, hozomra!» «Tartom a bankot!»... de aztán fel fiúk, mert elkésünk!» «Viszontlátásra estére.»

Reggel nehéz fejjel ébredt és rossz hangulatban indult el Árpád hazulról; zsebei megint üresek voltak; a mit a mama titkon dugott oda neki, az is eluszott. «Pumpolni kell az öreget!» sóhajtott fel, «pedig most sok kell... azok az átkozott aláírások... De mikor nem tagadhatta meg nekik, oly lekötelezően kérték. Elvégre még megtiszteltetés számba megy, ha neve ott áll a mágnás fiúké mellet. Aztán tudták, hogy apja gazdag,

fizessen hát, minek a zsidónak pénz? azért szemelték ki épen őt, ő meg olyan könnyen irt alá, de bezzeg fizetni nehéz. Szegény öregem, rengeteg összegbe van ez az aranyzsínoros ruha; most is, alig hogy megkivántam, azonnal megvette számomra «Norát». Hogy lépdél az az aranyszőrű kancza, nemes fejét rázza, mintha a féket leakarná dobni, nyugtalanul rugja a porondot, míg gazdája erős keze megragadja a gyeplőt, gyors mozdulattal rajta terem és jól megsarkantyuzva, árkon-bokron tova ugrat. Sorban jönnek vissza a huszárok. Zdenkó gróf, egy pénzzavarairól ismert gavallér, kerül elénk és elkezd fütyülni: «Száz zsidó egy sorban...» Árpád sértve érzi magát, kikel ellene és párbaj, súlyos feltételekkel, lett a következmény.

Kardcsörrenés hallatszik a lépcsőről; nem ritka hang ez most már Szarvas Mór úr házában; Árpád így szokta jelenteni érkezését és az épen hazatérő Lilly az ismert jelre be is várja az előszobában, míg az ajtó nyílik, hogy bátyját üdvözölje; de mintha lábai gyökeret vertek volna, megállt az idegen katona láttára. Ez összeütve sarkantyúit, mint Gerlay hadnagy mutatkozik be és Lilly, ki mindig oly pontosan tudta, mi illik, mi nem, ki közel volt az ájuláshoz, ha apja késsel emelte a főzeléket szájába és nem átalott a mómára rászólni, ha ez megszokott módon beszélt, ki mindig az előkelő fellépést hangsúlyozta: most minden társadalmi szabályt elfelejtett és rosszat sejtve, faggatni kezdte a hadnagyot. «Ugy-e kérem, történt valami? hát szóljon, hiszen látom az arczáról, jaj Istenem, ha Árpádot baj érte!... Lépjön csak be ide, a mellékszobába, ne hogy szüleim meghallják, mi mondani valója van. Ön hall-

gat... némasága baljoslatú. Párbaj talán?... igen... de él... mondja hogy igen... és hol van?»

«Árpád él, de sebe veszélyes; a legnagyobb kiméltre lesz szüksége. Nyomban hozzák, kérem, ha van bátorsága, készítse elő szüleit, ha óhajtja, megteszem én. «Nem, megyek már... majd szólok nekik» és könnyeit elfojtva, ingadozó léptekkel indult megvinni a gyászos hírt.

Nemsokára megérkezett a szomorú menet, lassan vitték fel, csendesen helyezték el. Szarvas Mór úr ott tördelte kezeit, imát rebegtek ajkai, egyetlen fia életéért könyörgött. Elmondott mindent, a mit tudott, ígért a jó Istennek fűt-fát, vallásos lesz, megtartja a husvétot, alapítványokat fog tenni, csak gyermeke maradjon meg.

Felesége előbb bátorítani akarta, de úgy elfogta a sirás, hogy zokogva dőlt a pamlag zugába, csak Lilly maradt erős; ő gondoskodott mindenről, a szenvedés pár pillanata megérlelte a fiatal leányt. Gyorsan lett a ház jó tündére, kinek kezei csodákat műveltek. Midőn Árpád jobban lett, sűrűn jöttek a társak látogatására és elvitték Lilly hírért, ki-ki a maga körében; így lett ő népszerű és midőn bátyja hosszú sínlődés után végre meggyógyult és a bálteremben vele megjelent, húga volt a legünnepelebb tánczosnő. Hosszú uszályos ruháját jól rendezett redőkbe szedve, ott foglalt helyet Szarvas Mórné a jól konzervált mamák sorában, míg férje a mellékteremben egy alsós partiban vett részt.

Az éjjelezést sohasem sokalta meg, hiszen a hódolatból jutott neki is elég, a mellett szötte terveit a gondos mama; leányát körülrajongták a fiatal emberek,

gazdagok, szépek, vagy olyanok, kik hozomány útján akarnak jobb élethez jutni ott settenkedik szüntelen ; a fiatal Gerlay hadnagy is és Lilly bátorítani látszott, mi épen nem volt inyjére.

Épen tegnap járt náluk egy úr, nem közvetítő, elegáns ember, egy gazdag, jó család meghitt barátjának mondta magát, kik őt bízták meg, hogy egyetlen fiúk részére leányt keressen és ő mindjárt Szarvas Mórékra gondolt: «Nagyságos asszonyom, én ezt nem teszem érdekből,» mondta az az úr «nálam ez nem üzlet, az én foglalkozásom más, de rossz idők járnak, hát gondoltam, hozzá fog az ember mindenhez. Mit árthat, felmegyek Szarvas Mórékhoz, megismerkedem egy fess asszonynyal és boldoggá tehetek két ifjú szívet.

Nagyon érdekes az efféle regénynek fejlődését követni, szinte megfiatalodik az ember mellette. Fő: a vonzalom ; én sohasem beszélnék rá senkit, ha nincs kedve, legyen az alkalom még oly kínálkozó, mint jelen esetben is. Igaza van Nagyságos asszony, leánya még nagyon fiatal, hogy lehetne más? hiszen a mama is még az... de ezt mindenki mondhatja és a vén leányok után nem kérdezősködnek, azon kívül az ifjúság olyan baj, mely naponta fogy és a leányokat akkor kell férjhez adni, mikor kéri. Pláne ilyen emberek. Nem is tetszik kíváncsi lenni, hogy kik küldtek? Igaz, megígérttem, nem mondom meg, mert azok az emberek nincsenek hozzá szokva, hogy kosarat kapjanak, inkább ők adnak. Köztünk legyen mondva, a gazdag Bergerék már tapogatództak a fiatal ember végett, de hiába, kérem nem adnak pénzt... évi járadékot... Köszönöm, mondtam nekik, ki fog nekem jót állni

arról, hogy meg is tartják, a mit ígérek... ilyen kapni eleget, de olyant, a ki igazán ad, mindjárt, a hogy biztosan Önök fogják tenni, nem sok van. Szabad kérdeznem, mennyi hozománya van a leányának? No jó, az a völegénytől függ... de mégis, körül-belül, javítani mindig lehet... én ugyan többet vártam... de tekintve, hogy a fiatal ember nem néz pénzre, mert neki is van és ha talán a butort is megveszik, lehet majd valamit csinálni. A szülők gazdag népek, a fiú egyetlen, minden az övé lesz, ha az öreg száz év után meghal... az a kis folt az apa múltjában nem fog Önöknek ártani; a mi őseink se jöttek be párducz-kaczagányba. Én még úgy emlékszem az egyszeri üzletre, a Károly-körúton: Hirsch, Geld auf Alles. Persze, a «volt»-ra nem ad a zsidó és ma a viszonyok másképp fekszenek. Szarvas Mór úr tart a tisztességre és ad pénzt, tehát követelhet; a mai leányok jól akarnak élni, azoknál nincs szó arról, hogy «majd». «Mindjárt» kell minden és a férfiak épen olyanok... Hát majd estére a bálban be fog mutatkozni, holnap teszem tiszteletemet, kíváncsi lesznek meghallani, mi az újság? Nagyszerű, eltalálta... úgy éljek, a fiatal Gáspárról van szó!»

Kipirosodva, ragyogó arczczal, lihegve tér ismét helyére Lilly, miután Gerlay hadnagy erős karjára támaszkodva, ki tudja hányadszor, tánczolta körül a termet. Árpád barátja sokat foglalkozott vele és a leány is, úgy látszott, vonzódott hozzá, mindenesetre jobban, mint ahoz a divatbábhhoz, ki épen anyját mulattatta, feltalálva előtte nézeteit: «Szép lakás első feltétel, ha az ember megnősül. A jó képhez szép keret kell, mint szokták mondani. A lovakat imádom... kocsi nélkül

élni nem lehet... a színház elcsépett... az opera járja néha, ha ballet van... legjobb télen Nizzába menni... nyáron Ostendébe... Oh! ő ezeket már mind látta, ha egyszer nősül, jó vezető lesz. «Én» folytatja beszédjét «nőmnek minden szabadságot meg fogok adni, de meg tartom a magamét is; nem szeretem a nyárspolgárviszonyokat. A féltékenység kényelmetlen és egy jól rendezett háztartásban minden ízlés érvényesülhet, a nélkül hogy egymást zavárnák, a fő, minden botrányt kerülni, suttogni lehet... az még érdekes... csak az ujságok ne üssenek zajt!» ..

Habár a kifejtett elvek nem felelnek meg egészen az övéinek, Szarvas Mórné helyeslőleg bólingat fejével, nem akarja a leendő anyóst elárulni és egyszersmind azt mutatja, hogy a modern ízlés színvonalára fel tud emelkedni. Gerlay hadnagy ott mulat még Lillyvel, midőn vállaira adja a köpenyt és karját nyujtva lekiséri a lépcsőn, míg Gáspár úr a mamát vezeti. A kocsihoz érve, Szarvas Mór úr két ujját nyujtja a hadnagnak és míg ez édes reménnyel várja, hogy a leány még egyszer feléje fordítsa beszédes, szép szemeit, addig Gáspár urat lekötelező módon hívják legközelebbi zsurlukra. Lilly elcsöndesedett... tudja, a meghívó mit jelent. A mama sajnálja, de Szarvas Mór úr azt mondja: «Bagatelle, majd vissza jön a jó kedve, ha meg lesz mindene!»

Budapest.

Hermanné Politzer Berta.

ADALÉK A „VELENCZEI KALMÁR» KELETI EREDETÉHEZ.

Felolvasásra került az I. M. I. T. 1901 február 5-iki felolvasó estéjén.

Többszörösen bebizonyított dolog, hogy Shakespeare az ő örökkön élő drámáinak tárgyait jobbra idegenből merítette. Sőt mi több, jórészt ismerjük is ez idegen források eredetét, melyek késő századokra vezetik vissza a nyomukat követőket. És e nyomok néha el is tűnnek, látatlanba vesznek. A velencei kalmár meséje forrásával is sokat foglalkoztak az összehasonlító folkloristák és találtak is nem egy oly régi mondát, melyek eredete a Gesta Romanorumon túl egész az indiákig vezethetők vissza. A német Simrock, a dán Brandes, az angol Dowden idevonatkozó forrástanulmányai nem egy eddigelé homályban maradt kérdésre vetettek világosságot és kutató elméjükkel apróra elemezték szét azokat a különféle mondákat és mondaköröket, melyekből Shakespeare nem egyszer fűzött össze többet is, hogy mai alakjában fenmaradt mesterművét megalkot hassa. Igaz, hogy a forrásokért nem nagyon messze időkre kellett visszanyulnia. A velencei kalmár is tulajdonképen három, eredetileg egymással össze nem függő mondai elemet tartalmaz. Az egyik Bassanio szerelmének lyrikus finomsága, a másik a titokzatos szekrények novellisztikus meseszövése és végül a harmadik, a szerencsétlen kalmárnak tragikus esete. Ez egyes mondák mindegyike más-más eredetre vall és még

csak annyi közösség sincs köztük, hogy egyazon népfajnak a gondolatvilága teremtette volna meg őket. Más-más világrészek talajából valók és különböző nyelvű és színű népek agyműködésének az eredményei.

Ezuttal a szorosabb értelemben vett Shylock mondával, mint bennünket közelebbről érdeklővel, óhajtának bizonyos szempontból foglalkozni. Kötetekre rúg azoknak az értekezéseknek a száma, melyek e monda eredetét és legősibb formáját meg akarják világítani, sőt erről a helyről is volt már alkalmunk egy kiváló gondolkozónk mélyreható megfigyeléseit hallhatni. A kutatás eredményei azonban nem hozták meg a kellő világosságot. Nem hozták meg arra nézve, hogy hol termett meg e monda, milyen utakon jött el hozzánk nyugotra és hogy kialakulásakor mily alapgondolat keretébe illeszkedett bele. És a helyett, hogy — a mire itt sem alkalom, sem idő nincsen — a különféle véleményeket ismertetném, csak a belőlök levont igazságokat és eredményeket óhajtom rövidesen összegezni. Ezek alapján pedig majdnem kétségtelennek látszik, hogy a velencei kalmár mondája, illetve e mondának legfelölőbb része, keleti eredetre vezethető vissza. Arra az eredetre, mely annyi európai mondának és mesének az őshazája. Mert különben hogyan volna megokolható Benfey budha eredetig menő monda nyomozása, honnan magyarázhatnók meg azokat a különféle ind-mohamedán eredetű mondákat, melyek többé-kevésbé azonosak, vagy legalább is egyezők a velencei kalmár világra szóló pörös történetével. A keleti népek majdnem mindegyikénél találkozunk hasonló tartalmu mondaanyaggal. Ismerjük ugyancsak

a perzsa eredetét és megtaláljuk oly régibb keleti népeknel is, melyek évszázadokkal régibbek azoknál a forrásoknál, a honnan a nagy brit költő meríthetett.

A velencei kalmár mondájának keleti eredetéhez akarok ezuttal egy eddigelé még ismeretlen adalékkal hozzájárulni. Ez adalék főleg nyelvi szempontból nyer kiválóságot. Egy Drinápolyban másolt ó-török kéziratra tett volt Vámbéry Ármin figyelmessé, mely kézirat minden valószínűség szerint a 14. század első feléből származik. E nagy, quart-alaku kötet, mely «El fereds bad es-sidde» név alatt ismeretes, különböző elbeszéléseket foglal magában, nagyobbára arab és perzsa eredetre vallókat. A mi mondánk a 38-ik számú elbeszélésben van meg és szól egy zsidóról (jahudi), egy moszlimról meg a khomszi bíróról. E mese egyébként «a khomszi bíró» név alatt a török nép ajkán is elterjedt és az úgynevezett népregényekben is fel van dolgozva a tárgya. A kéziratunkbeli monda különben fordításnak látszik, a mint hogy a török nyelven fenmaradt mondák és regényes történetek nagyobbára perzsa és arab eredetiből vannak átültetve. Ezuttal perzsa fordításról van szó. Viszont a perzsa szöveg is oly keleti nép nyelvéből vehette forrását, melyek ind nyomokig vezetnek vissza bennünket. Szövegünk szószerinti fordítása egyébként a következőkép hangzik:

«Mesélik, hogy egy zsidó meg egy mohamedán szomszédok valának és hogy a mohamedán sokat szenvedett a zsidó fukarsága miatt. Egyszer a moszlim beállit a zsidóhoz és száz dénárt kér tőle kölcsön, megkérdezvén egyuttal, hogy kamat fejében mit kell majdan fizetnie. A zsidó azt felelte, hogy ő ilyen üzletekhez nem ért.

«Adok neked kölcsön — szólt a zsidó — de haszon nélkül. Ha azonban egy esztendő leforgása alatt vissza nem fizeted, testedből, a nekem tetsző helyen, egy font húst kivágok». A moszlim e szavak hallatára megijedt és sietve odább állott. A moszlim nyomorúsága oly nagy lőn, hogy így szólt magában: «Bármí történjék is, elmegyek a zsidóhoz és kölcsön veszem tőle a pénzt.» Úgy is tett. Elment a zsidóhoz és fölvette a pénzt száz moszlim és száz zsidó jelenlétében. Mikor a határidő lejárt, a zsidó követelte a pénzét, de a moszlim már elkölte volt és bármennyire zaklatta is a hitelezője, nem volt képes fizetni. Szóval, az ügy a biró elé került, a ki hivatkozva arra a szabályra, hogy «a föltétel dönt», fölszólította a perlekedőket, hogy intézzék el ügyöket úgy, a hogy megállapodtak és ne folytassák a czivakodást. — Elmentek egy másik biróhoz, a ki hasonlókép ítélkezett. De midőn a moszlim ezzel sem volt megelégedve, így szólt a zsidó: «Egy birónak az ítéletében sem akarsz megnyugodni. Mondd hát, mit tegyünk, melyik biróhoz forduljunk?» A moszlim a khomszi birót ajánlotta, a mire a zsidó is ráállott és legott útnak indultak. Útjokban egy lovat pillantottak meg, mely épen a lovasát dobta le magáról. A lovas odakiált az utasoknak, hogy fogják meg a lovát és hozzák neki vissza. A moszlim erre egy követ vesz elő és a ló után dobja, hogy megállásra bírja. De szerencsétlenségére, az állatnak ép a szemét találta el a kővel, úgy hogy menten megvakult a ló. Erre felbőszült a lovas és a ló árát követelte a moszlimtól. A zsidó azonban így szólt: «Jer velünk a biróhoz Khomszba, ott majd add elő a panaszodat». A lovas hozzájok csatlakozott és folytatták az útjokat

hárman. — Elérkeztek egy faluba. Oly forrón sütött a nap, hogy a moszlim már nem bírta tovább és betért egy házba, hogy vizet kérjen. De ime, egyszerre csak nagy zene-bona támad és lőt-fut az egész falu népe. A moszlim, bajt sejtve, szintén futásnak eredt, de megbotlott az úton egy emberben és úgy meg találta rúgni, hogy a szegény nyomban szörnyet halt. Az agyonrugottnak a bátyja rátámad erre a moszlimra, de a zsidó meg a lovas így szólak hozzá: «Hagyd csak, jó ember és bízd a dolgot a bíróra. Egyikünk kamatot akar, a másik a lova árát követeli, te meg az agyonütött öcsédért akarsz kárpótlást». Legött hozzájuk csatlakozott ez is, és most már négyen folytatták útjokat.

Utközben ismét betért a moszlim egy házba, hogy valahára csillapítsa a szomját. De mivel egy asszony piszkos kehelyben nyújtotta oda neki a vizet, annyira dühbe jött, hogy fogta a kelyhet és odavágta az asszony fejéhez. A szegény asszony, a ki más állapotban is volt, úgy megijedt, hogy összeesett és elvesztette a gyermekét. Az asszony ura persze hogy rátámadt a moszlimra és kárpótlást kért a gyermekéért. A többi három azonban így szólt: «Mindnyájan bíró elé megyünk, jer te is velünk, hogy a te ügyedben is ítéljen.» Ez is hozzájuk csatlakozott és a mint tovább mendegéltek a bíró faluja felé, egy szamarat láttak meg az úton, mely sehogy se tudott talpra állani. A szamár gazdája könyörög nekik, hogy segítsenek rajta és állítsák talpra az állatkáját. Erre megannyian odamennek és mindegyike akar a szegényen segíteni. Egyik emeli a szamarat, a másik tolja, a moszlim meg az állat farkát fogja meg, és úgy akarja talpra segíteni. De vesztére.

Oly erővel huzta a szamarat a farkánál, hogy leszakadt, a kezében maradt és hanyatt vágódott vele. «Megcsontítottad a szamaramat — kiáltja a gazdája — most fizesd meg az árát». A társaság őt is felszólította, hogy jöjjön ő is a biróhoz és útnak is indultak együttesen.

Eljutottak Khomsz helységének a közelébe. Az első ember, a kivel találkoztak, bő ruhát, fején nagy turbánt viselt, egy sánta és levágott farku számaron ült, imaszőnyegét a nyeregbe terítette volt, turbánja vége a térdéhez kötve, holt részegen és garázdálkodva ügetett tova. Azt mondták nekik, hogy ez a jeles férfi a falu rendjének és erkölcsének az őre. «No, ha ilyen kezekre van a rend meg az erkölcs bízva, milyen lehet akkor a biró», gondolták magukban és sebtibe a mecsetbe futottak. Ott meg a falubéliek voltak együtt és jókora nagy összegekben koczkajátékot játszottak. — Elálmodtak a dolgon és mentek egymásután a biró elé. Felszólította őket, hogy egyenként adják elő panaszaikat. Elsőnek a zsidó lépett a biró elé és elmondta, hogy száz dénárral tartozik neki a moszlim és hogy megállapodásuk szerint egy font húst akar a testéből kivágni. A biró kérdésére, hogy igaz-e a mit a zsidó mondott, a moszlim igennel felel. A biró, hogy ráijeszzen a pörlekedőkre, megparancsolja a szolgájának, hogy egy nagy kést hozzon elő. Midőn előttük volt a kés, megijedt a moszlim és reszketett, mint a nyárfa. A biró odafordul a zsidóhoz és így szól hozzá: «Nos hát, jahudi (zsidó), vágj ki a testéből, a mennyi megillet; de ha többet vagy kevesebbet találnál kimetszeni, levágatom a fejed.» Nagyon meghökkent erre a zsidó és így szólt: «Lehetetlen, hogy ép az egy fontot eltaláljam, lehet

esetleg több is, kevesebb is». Midőn azt felelte erre a bíró, hogy ehhez semmi köze és hogy a legszigorúbb pontosságot követeli, a zsidó így szólt: «Oh uram, inkább lemondok hát erről a kívánságomról, csak a pénzemet fizesse vissza és menjen Isten hírével». «Mit beszélsz? — szólt erre a bíró. — Neked kötelességed ennek az embernek a testéből a húst kivágni, vagy különben ötszáz dénárt fizetsz neki». Végre kegyelmet gyakorolt a bíró és a pénzbírságot kétszáz dénárra szálította le. A zsidó kifizette és a bíró zsebre rakta.

A zsidóra a vak ló tulajdonosa következett. Elmondta a bírónak, hogy hogyan szólította fel az embereket, hogy hozzák vissza a lovát és hogy hogyan ütötték ki az állat szemét. Kérdi a bíró: «Mennyit ér az a ló mind a két szemével?» — «Mindig kaptam volna érte ezer dénárt», mondja a gazdája. Erre egy fejszét hozat elő a bíró, odaadja a panaszosnak és így szól hozzá: «Vágd ezt a lovat hosszában két részre. Az egyik részt, az épszeműt tartsd meg magadnak, a másikat add át annak az embernek, a ki megkárosított, ötszáz dénárért». — «Micsoda — szólt a panaszos — e szerint én a lovamat ötszáz dénárért adnám el; a lovamat, melyért még félszemével is kilencz százat kaphatnék. Ezt nem teszem, inkább visszavonom a panasztom». De a bíró megmaradt az ítélete mellett és csak a panaszos hosszas jajgatása meg rimánkodása után állott rá, hogy a pénzbírságot száz dénárra leszállítsa.

Most arra az emberre került a sor, a ki agyonvert öcscséért követelte a vérdíjat. Mindenekelőtt azt kérdezte a bíró, hogy vajjon az a hely, a honnan az az ember leesett, van-e olyan magas, mint a község háza.

«Ha van oly magas — mondja a bíró — menj fel a tetőre, a vádlott majd lent a földre fekszik és te leugrasz reá. Ha meghal, hát meghalt; de ha meg nem hal, akkor minden rendben van». A panaszos felmászott a háztetőre és mikor fentről lenézett, azt vette nagy ijedten észre, hogy ezer lélek közül egy se menekülne meg, ha onnan leugrana. Habozni, ingadozni kezdett, de a bíró mit sem akart a veszélyről hallani, hanem követelte az ítélet végrehajtását. Midőn a panaszos mindenkép elakart a panaszától állani, így szólt a bíró: «Ez nem járja, te nem nyugodhatsz meg abban, hogy ez az ember megölte az öcsédet; neked mindenkép le kell magadat rá vetni, vagy pedig ötszáz dénárt fizetsz». Sok kérés és könyörgés után ennek is leszálítottta a birságát kétszáz dénárra és azzal a felek kibékölttek.

Most arra az emberre került a sor, a kinek a felesége a kora szülés folytán elvesztette a gyermekét. Előadta a baját, és kárpótlást követelt ez is. A bíró így szólalt meg: «Feleségedtől elválsz és oda adod ennek az embernek. Ha majd az Isten áldása meg lesz, megint visszakapod az asszonyt, ilyformán se neked nem lesz károd, se neki». Sehogy se akart a férj ebbe az ítéletbe belenyugodni. «Akár akarod, akár nem — szólt a bíró — a bírói ítéletnek engedned kell». — «Oh bíró — szólt a panaszos — Isten kegyelme legyen rajtad, inkább lemondok minden vérdíjról, csak a feleségem ne íteld oda másnak». — «Vagy követed Isten ítéletét vagy fizetsz ötszáz dénárt», viszonozza a bíró. Kérésre fogta az ember a dolgot és a birság kétszáz dénárra szállt alá. A panaszos fizetett és elment.

Végre az az ember állott elő, a ki a számar farka miatt tett panaszt. A bíró meghallgatta és így szólt hozzá: «Itt van az én szürke számarom, hozd elő és vágd le a farkát; ez legyen a kárpótlásod». Belenyugodott az ember ebbe az ítéletbe és midőn végre is akarta hajtani, olyat rugott rajta a számar, hogy hanyatt vágódott és eszméletét vesztette. Alig hogy magához tért, így szólt: «Visszavonom a panaszom és lemondok a kártérítésről». De midőn a bíró nem akart ráállani, így szólt a panaszos: «Hazudtam uram, számarom nem is sérült meg, panaszom hamis volt». «Ne beszélj esztelen dolgokat — feddi a bíró — egy korábbi vallomás eltagadása tiltva van». A panaszos elvégre is ráállott, hogy váltságdíjat fizessen, a megállapított háromszáz dénárból fizetett kétszázat és az ügy el volt intézve.

Mindezen összegeknek a felét a bíró odaadta a moszlimnak, a másik felét pedig magának tartotta. De midőn a moszlim el nem mozdult a helyéből, kérdi tőle a bíró, hogy miért nem távozik, talán ellene, a bíró ellen van valami panasza. «Isten ments — szólt a moszlim. — Hogyan is emelhetnék ellened panaszt, a ki jóságoddal elhalmoztál. De valami rejtve maradt előttem és felvilágosítást szeretnék tőled kérni». A bíró megengedte neki, hogy kérdezzen és a moszlim erre elmondta, hogy a rend és erkölcsnek az őrért milyen állapotban látta és kérdi a bírótól, hogy hogyan volt ez megengedhető. — A bíró így válaszolt: «Nem látok bajt benne. Én azt az embert azzal bíztam meg, hogy ügyeljen a korcsmákra, vigyázzon a boros hordókra, kóstolja meg a borokat, engedélyt adjon a kimérésre, hogy az igazhitűek rossz bort ne kapjanak és hogy e

miatt fejfájás ne érje őket. Mert a rossz bor azt okoz.» Elmondta aztán a moszlim, hogy a mecsetben embereket látott, kik szerencsejátékot űztek. Kérdi tehát, hogy hogyan volt ez megengedhető. — «Abban se látok nagy bajt», válaszolt a bíró. «A mi mecsetünknek kegyes alapítványai nincsenek és így fentartásukról magunknak kell gondoskodnunk. Bérbe adom hát a játékosoknak és a jövedelmen imaszőnyeget veszek meg a világitásról gondoskodom».

Csak most tette el a moszlim az összeget, melyet a bíró neki szánt volt és odább állott vele, miután a bírónak fölötte böles és hasznos ítélkezéseiben vidám lélekkel megnyugodott. «Isten áldja meg a sokat tudókat — fohászodott elmenetkor — a kik bölcsen beszélnek és átok legyen a balgákon, a kik ész nélkül ítélkeznek.»

Ime egyik eredeti formája a velencei kalmár mondájának, mely oly számos változatban ágazott szerte és a melynek egyik nyugotra szakadt mellékágából merített a brit költő is. Elemezzük egy kissé az imént hallottuk mondát. Mindenekelőtt az ötlik szembe, hogy e történetben nem a kivágandó húsdarab a főmotivum. Ez a bűnös vétség ép oly mellékeseménye az egész meseszövevénynek, mint akár a megvakított ló, a véletlenségből agyonütött ember, a koraszülött gyermek és a megcsonkított számár. E vétségek, néha csak balesetek, különféleképp váltakoznak is. Lehetnek súlyosabb, illetve beszámíthatóbb és kevésbé súlyosabb természetűek. De megannyian, csak egyes szálai annak a szövevényes pörnek, mely ítéletet, ugyancsak megfontolandó ítéletet provokál és a mely böles bírót kíván, hogy a mindenkit kielégítő ítélet meg legyen hozható.

Szóval olyan természetű mondakörhöz jutottunk, melynek fő motivuma nem az elkövetett vétség, hanem a kimondott ítélet és az ítélet megokolása. Mintha inkább a büntető ítéletét lesnök és nem a bünösnek a vétségét. Az ítélet köré csoportosuló büntettek vagy vétségek csak másodrendű érdekességük. Mintha nem annyira azért volna az ítélet, hogy a vétségeket megtorolja, hanem inkább azért követték el a vétségek, hogy a furfangos, de alapjában véve igazságos ítéletek meghozhatók legyenek. Ez a motivum, mely a bíró személyében csúcsosodik ki, egész mondakört jellemez. Elannyira, hogy a bölcs bíró eszméje nemcsak mondai, de történeti személyekhez is fűződhetett. A mi mesénkben a khomszi bírónak hívják, másutt másnak. Akár csak Károly császár, a kinek a mesénkkel rokon német mondák szerint szintén kellett ily ügyekben ítélnie.

Az ő mondájukban egy gazdag kereskedőről van szó, a ki közelgő halálát megérezvén, egész vagyonát a fiára testálta. A nagy vagyon már az első évben elúszott, és ennek folytán egy zsidóhoz folyamodott kölcsönért, a ki az előbbi mondából ismeretes feltételek mellett oda is adta neki a kívánt összeget. Az ifjú kereskedő a kikölcsönzött pénzzel ismét vagyonra tett szert, kereskedői útjáról visszatért és azon van, hogy hitelezőjének visszafizesse a száz aranyat. A terminus ép aznap van letelőben és szerencsétlenségére nem találja meg a zsidót. Másnapra már elkésett, a zsidó követeli a jussát és panaszra mennek Károly császárhoz, hogy ő döntsön a pörükben. Útközben el talál az ifjú aludni a lován és véletlenül agyongázol egy gyermeket, ki az út porában játszadozott. A gyermek atyja gyilkost

kiált reá és követi az ifjút a császárhoz, hogy igazságot kérjen ő is. Megérkeznek Károly udvarába, kihallgatják őket és egyelőre, míg ítéletre kerül a sor, fogságba vetik az ifjút. Szerencsétlenségére ismét bajba kerül. Börtöne ablakából ugyanis, hogy hogy nem, kiesik és agyonüt egy agg harczost, a ki véletlenül ott üldögélt az ablak alatt. Most már a harczos fia is a panaszosok közé áll és három vétséggel terhelten kerül az ítélkező császár elé.

Az ítélet, melyet a császár ismert bölcsessége hoz, nagyjában megegyez a khomszi bíró ítéletével, a mint hogy a mondai anyag is, mint látható, csak kevésbbé lényeges pontokban mutat némi eltéréseket. Itt is mintha csak azért halmozódnának össze a vétségek, hogy annál fényesebben legyen meghozható az ítélet. De még más tanulság is rejlik az efféle, mondhatnók ítélkező mondákban. Oly tanulság, mely e mondák korának a meghatározásánál mindenesetre döntő erejűnek látszik. Már maga az a körülmény, hogy a törvény, jog és igazság kérdései kerülnek együvé, erősen támogatja abbéli föltevésünket, hogy a mondák e csoportja csak bizonyos kulturális fokon keletkezhetett. Csak erősen kifejlett jogérzék mellett volt lehetséges az ítéletek akkora finomságát kifejezni, mint a minőket e mondák ítélkező bíróinál hallhatunk. Főmotivumul mindenütt az ítélő igazság eszméje hámozódik ki, melytől mindenféle mitikus szinezet vagy áldozati, tehát pogánykori reminiscentia távol áll. Ha volt is valaha benne, akkor teljesen elmosódott.

A kivágandó hús mondáját — nézetem szerint — azok közé az ítélkező mondák (Rechtssage) közé kell

sorolnunk, melyek legklasszikusabb kifejezője a Bölcs Salamon köré csoportosuló mondakör és a melyek gerinczét magához a Salamon névéhez füződő ítéletek képezik. E salamoni ítéleteknek, melyek vagy közvetve vagy közvetlenül magával Salamon névével vannak összefüggésben, ma már egész irodalmát állították össze. Ugyanazok a vétségek mindenütt, ugyanazok az ítéletek minden vétségre, csak Salamon helyett találunk hol Markalfot, hol egy keresztény császárt, hol meg egy mohamedán bírót. Hogy pedig a salamoni kornál régibb időre is vezethető egynémelyike vissza, az nem von le állításunkból semmit. Ha előtte keletkeztek, utóbb hasonultak hozzája; ha pedig jóval utóbb, akkor appericipiálták őket. Mindenképen annak az eszmének a varázsgyűrűjébe sodródtak, melynek legkiválóbb kifejezője az ítélkező, vagy más szóval a salamoni mondakör.

És itt nyílik végül alkalom annak a sokszor vitatott kérdésnek a fölvetésére is, hogy e mondák sötét színrel festett pénzkölcsönző alakja, ha nem is mindig, de a legtöbb esetben miért épen zsidó. A keleti eredetű mesékben kivétel nélkül az. Már maga az a körülmény, hogy ez az egész mondakör zsidó szellemi eredetre vagy legalább salamoni befolyásra vezethető vissza, jogosulttá teszi azt a felfogást, hogy e mondák cselekvő személyei közt a zsidó vallásuak tettei legyenek a kimagaslóbbak. Vagyis hogy zsidó legyen, a kinek tettei provokálják az ítéletet és ugyancsak zsidó legyen, a ki a bölcs ítéleteket meghozza. Midőn pedig e mondakör, akár a mesevándorlás elmélete, akár a népek közös gondolkodásának törvénye alapján, különféle népek világtudatába ment át és úgyszólván mondai köz-

kincsesé vált, a zsidó eredetből csak egy oly motivuma maradhatott meg a mondakörnek, mely az akkori világfelfogásnak a legalkalmasabban megfelel. Ez a motívum pedig csak a gyűlölködés alaphangjából fejlődhetett. A kereszt előtti időkben az egyisteniség eszméjének tisztultabb felfogásával jutottak a többi népekkel érintkezésbe; a kereszt utáni korban pedig a türelmetlenség sötétje vonta be őket a rosszindulatú gyanakvás gyűlölség-fakasztó színével. Nem is említve a vérvád lidércnyomását, mely szintén alkalmasan táplálhatta azt az örök gyűlölséget, melynek a zsidóság ethnikai és morális ereje mindenha ki volt téve. Nekünk e mondakör különböző korszakaiból csak egy maradt meg társadalmi örökségül: a nagy brit költő zsidója, az üldözött népfajnak a szimboluma. És mintha régi idők imádsága csengene meg a fülemben, a mint keleti mondánk befejezőjét olvasom: «Isten irgalma legyen e mondás könyv szerzőjével, leírójával és hallgatóival. Amen.»

Budapest.

Dr. Kúnos Ignác.

ÁMÓSZ PRÓFÉTA.

Több, mint harmadfélezer esztendővel ezelőtt, a 760. év körül lépett föl a legnagyobb, de nem fegyverre támaszkodó, csak kevesektől vívott, de az egész emberiséget is megreszkettető forradalomnak, a vallás és erkölcsrevolúciójának, dörgő hangú sansculotteja: a monotheismusnak, Adónaj absolut egyisten-voltának legelső öntudatos — és az emberiség egységének legelső öntudat-

lan hirdetője : Ámósz próféta személyében. Alakja ott áll Mózes, Sámuel meg Élia után : mégis prófétai egyénisége, a hogyan Adónaj istenségét és vallását felfogja, javarészt új valami ; vele indul meg ama prófétáknak sorozata, a kik Izraélt, a monotheismusnak ez évezre-des nyers-anyagát, az egyistenségnek kész és tökéletes és örökkévaló szervezetévé kovácsolták. Így is évszázadokon át húzódott még el annak a kovácsolásnak nehéz munkája ; de nem szakítás volt az a múlttal, hanem szerves folytatása annak : a monotheismusnak első megsejdtítése Izraélben ott vész el a præhistorikus időkben. Izraél Ábrahám óta — helylyel-közzel való, de sohszem általános, polytheistikus megtévelyedésektől eltekintve — mindig egyistenségnek volt a népe ; csakhogy istenében, Adónajban, nem tudta fölismerni azt a Monotheost, a ki mellett nem létezik isten más nemzetek számára sem. Maga Mózes is primitiv, naturistikus gondolkozású ember-anyagnak állt az élén, a mely csak ott Kanaánban került belé a fejlődés sodrába ; és e nép még évszázadok után is, Ámósz fölléptekor is, úgy ismeri Adónajt, hogy ő egyedül Izraélnek az istene és a többi istenek mind az ő világtörténeti riválisai.

Csakhogy ezzel együtt még nem dőlt el a kérdés is, hogy Adónajnak micsoda istenképzete volt az, a mely őt, a Tanítót, inspirálta. A mily tarthatatlan hyperkritika a szó, hogy Mózes egyáltalában nem volt Izraélnek a törvényhozója (Wellhausen, Isr. u. jüd. Gesch. 28—33 ; Smend, Alttest. Rel. Gesch. 12—17), épen olyan jogosulatlan elméletben is, történetileg is a föltevés, hogy Mózes lelkét sem ihlethette meg más képzetben Adónaj, mint a tömegét. A tanító ily szellemi lekötöttségének a

tana kulturtörténeti absurdum : a nagy próféták, mint az emberiségnek szellemi és erkölcsi nagyságai is, nemcsak több voltak, de más is voltak, mint koruk emberisége. Ez az emberiség haladásának a titka ; és ezen a törvényen alapul Mózesnek is a nagysága és jelentősége. Adónaj mindig a Monotheos volt : akkor is, a mikor nem értették meg ilyenül. Mózeset meg Samsónt egyformán a *rúach-Adónáj* ihlette meg, mégis a próféta és a bajnok két merőben ellentétes világnak az alakja : ember és tömeg az istenképzetből többet be nem fogadhat, mint a mennyit egyéni ereje megbír. A Szinajon a Monotheos nyilatkozott meg, de ezt az Istent legfőlebb a Tanítónak értette meg ott a lelke ; a népszámára az a korlátolt pásztor-istenség maradt Adónaj, a ki Kanaánban nemzeti egy-istenné, *henotheos*-sá nöhetett, meg bika-képben is symbolizálható Báal-principiummá is fajulhatott. A Szinaj, ez a szakadékos köztömeg, volt az erkölcs vallásának születési helye : kemény párnája volt már születésekor is a zsidóság monotheismusának — de Izraél az öntudatos monotheismusnak népévé és a monotheismus világtörténeti erkölcsi erővé csak ott nőtt Kanaánban : nem a Szinajról, hanem Cziónból indult világhódító útjára a tóra és Adónaj igéje onnan Jeruzsálemből (Ezs. 23.). Még Élia is nemzeti vallásnak a prédikátora, a kinek lelke azonban már átsejdit a tiszta monotheismusba, a míg a maga szentséges energiájában szólal az meg Ámósz ajkán.

A monotheismusnak e legelső vándor-tanítója egy tekóabeli (Ám. 11.) pásztoember (11. 714.) volt, a ki nyájával vidékről vidékre vándorolva, «fügét tépegetve» (714.) tengette életét ; és bár a próféta előszörre Bétélben

tűnik föl előttünk (7₁—9.) és könyvének is javarészt Efraím a tárgya (2₆—16., 4., 5., 7₁—9., 8., 9₁—10.): életének egyik legdrámaibb epizódjából (7₁₂.) megtudjuk, hogy Ámósz csak jövevény, odamerészkedett alak volt az éjszaki országban, de hazája, otthona mindig Júda maradt. Nyája mellől szólítja prófétáskodásra Adónaj (7₁₅.): egyéniségén, beszédein szinte megérzik «a mezőségnek illata» (Gen. 27₂₇.); orrában az eleven fű- megszéna-szag, hogy visszaundorodik a bor-gőztől (Ám. 2₈, 4₁.); lelkesedéstől sugárzó arcán szélnek, esőnek a patinája, hogy utálat előtte az olajtól, kenőcsöktől ragyogó testek (6₄, c.); megszokott zenéje az oroszlán hangja (3₄), a városiaknak játéka, éneke kontárkodás, gajdolás a fülében (6₅). A szabad természet volt a tanítója: ölen nőtt férfiúvá; megleste életét, megértette titokzatos suttogását; a természet avatta költővé: erdőnek-mezőnek, égnek-földnek életéből meríti képeit (2₁₃, 3₄, 5., 12., 4₁, 2, 5₁₁, 17., 19., 6₁₂, 7₁, 2., 4., 8₂, 9₃, 13., 14.); a természetben, az éj csöndjében, sötétjében, a csillagoknak sejtelmes költészetében, tengermorajlásban, földrengésben ismerte meg Adónajt, azt a Monotheost (4₁₃, 5₈, 9₅, c.), a ki nem Izraélnek korlátolt hatalmú protektora, hanem a Mindenségnek teremtetője és kormányzója; és nem az iskola ihlette őt prófétává, hanem Adónaj mindenhatóságának fönséges tanítója, a végtelen, a csodás életű természet (3₂—8.).

Hieronymus egyházatya «sermone imperitus»-nak mondja a prófétává lett pásztort, de az egyházatya a pásztorhoz szabta ítéletét és nem a prófétához. Csupa erő ez az egyéniség: nemcsak erkölcsi erő, de művészeti is. Ámósz széles szemkörű, gondolkozó fej, a kinek íté-

letében semmi sincs a pásztoréletnek korlátoltságából, de tudása és világfelfogása a leghatározottabb műveltségre vall. Ismeri és felhasználja Izraélnek bibliai hagyományait (210., 31., 97.; 210., 525.; 29., 411.), de nem mindannyit a ránk maradt formában (525., 65.); meglepőbb a tájékozottsága a szomszédos népekre vonatkozó történeti adatokban, meg izraéli hagyományokban (29., 62., 97., 13.—23.); jelenének világtörténete meg épen nyitott könyv előtte; tudja, mi megy végbe keleten és nyugaton (62.); legfőképen pedig Assyria érdeklí: ismeri az assyr polytheismusnak isten-alakjait (526.), de első sorban Assyriának politikai szerepe köti le figyelmét: a többi syr államok már 800 után megéreztek az assyr szárnyas bikának szarva öklelését; III. Salmánasszár (781—772) után Assúr-dan-Ilú lett a Kelet katonai hatalmasságának hadura és a tekóai pásztor megsejti benne az első «Mucro Deit» (15., 42., 3., 527., 614., 79., 17.). Ámósz históriai érzékkel bíró, elmélkedő agy, a ki valószínűleg objektív kritikusa a történetnek; természetfölötti közvetlenségnek, csodás magikusságnak nyoma sincs a tudásában: anyaga ennek azok a reális események, a melyek épen akkor Elő-Ázsiának valamennyi népét foglalkoztatták — Assyriának megdőböntő sikerei. Próféta tekintete a históriai alakulásoknak törvényét kutatja és pillantja meg: a népeknek erkölcsi értékét keresi, hogy megmondja, mi vár rájuk. Lelke teli poézissel és lángoló erkölcsi fanatismusához méltó beszédek formája is. Nyelvezete, fordulatai csupa öserő: a bételi pap okkal panaszkodhatott, hogy «az ország ki nem fogja birni mind az ő beszédeit» (710.). A régi, thaumaturgikus prófétaságban, még Éliáéban is, sok

volt az anyagi mesterkedés: Ámószét már, és követőit, a művészet emeli; együtt az igaz és a szép; ez a prófétaság: a külső formában is gondozott erkölcsi fönség.

Ámósznak alakja nem működésének elején lép elénk, hanem annak delelőjén; és a hogyan itt könyvében bemutatkozik, ott találjuk őt Bétél fórumán, izgatott, megremült és feldühödt tömegnek a közepette: előtte a prófétának rögtöni kiutasítását elrendelt bétéli első-pap, Amáczia: ő maga pedig áll meg nem félemülve, a míg válaszra nyitja ajkát higgadtan, kimérten, mint beszélő szobor. A pap rászól a prófétára: «indulj, látnok! fuss Júda országába, keresd meg ott a kenyeredet, prófétáskodjál csak ottan» (712.) — amire Ámósz a nagyjelentőségű nyilatkozattal felel: «én nem vagyok *nábi*, sem *ben-nábi* nem vagyok én, hanem csordás vagyok és fügén éldegélek» (714.). A szavak két ellenfélnek az összeütközése, csakhogy mi már nem érezzük ki közvetlenül, mi volt e szó-fegyvereknek hegye s éle. A kóhén «látnoknak» apostrofálja a prófétát: de e jelzésben aligha rejlett még disqualifikáló értelem; maga a pap a gúnynak kiszinezésével használhatta a szót, de az igazi vágást abban méri a prófétára, hogy foglalkozását kenyérkereső mesterségnek mondja. Amáczia itt azzal becsmérli Ámószot, a mit épen ez az új prófétaság hány föl az Amáczia szellemében működött nábiságnak. Ámósz visszavágásának a jelentését nehezebb bizonyosra megállapítani. Szavaiban magát csordásul (pásztorul) állítja szembe a nábikkal: mintha hát ő ezen fogalomból kitorült volna minden erkölcsi tartalmat. Csakhogy a valóságban Ámósz is nábinak érzi és vallja magát; a tekóai pásztor mindenesetre ismert nábikat, a kik tani-

tásuk szellemében nagyon közel állottak ő hozzá (2₁₂.); a fogalom szent előtte (37., 413.) és őt magát is nábiul küldi ki Adónaj (38., 715.). Más valami az, a mi Ámósznak kijelentésében rejlik, hogy ő nem *nábi* és nem *ben-nábi*; a két terminus valószínűleg a mindenféle próféta^{knak} összefoglalása, az egész prófétaⁱ rend — úgy hogy Ámósz azt feleli Amáczjának, hogy ő egyáltalában nem tartozik a nábi^k czéhébe. Szavaiban így megvan a szükséges kettős ellentétesség; az, hogy megfelel Amáczjának, a mikor az megvetéssel beszélt a próféta^{skodás}ról: pillanatra a magáévá teszi a fogalomnak lealacsonyítását, hogy azok a nábi^k csakugyan mind megvásárolható lelkek, de hát ő nem tartozik közéjük, neki nem kell a koncz, eddig is fügén éldegélt; de e mellett az az ellentét is, hogy ő egészen más valami, mint azok a hivataloskodó próféta^k: nemcsak abban, hogy azok csak «nábi^k», hogy a foglalkozásuk, mesterségük a próféta^{skodás}, az övé pedig a pásztorkodás; de abban is, hogy ha azok nábi^k, ő nem az, hanem fügén éldegélő csordás.

A kijelentésben, hogy ő nem a közismert nábi-typus, Ámósz a legtalálób^b kritikáját nyújtja a maga próféta^{skodás}a formájának és a próféta^{ság} történetében hozzáfűződő változásnak. A rendhez tartozandóságnak megtagadása első sorban csak annyit mond, hogy ő minden *chébeltől* független alak; csakhogy e különhelyezkedésben sokkalta több rejlik ennél. Ámósz nemcsak hogy elszakadt a prófétaⁱ csoportoktól, de több-kevesebb há^{tározottsággal} az egész próféta^{ságnak} addigi szellemével is ellentétbe kerül. Ő maga, természetesen, csak a maga idejének nábiságával való közösséget tagadja meg és nem helyezkedik tudatosan szembe a múlttal is: de

vallástörténeti tény, hogy a tekóai pásztor megannyi szempontból is többé-kevésbé új prófétai alak. Új volt mint a maga nevében író próféta: a kinek jelleme, egyénisége, eszme-világa a maga leírta beszédekben maradt ránk; új volt mint minden társaktól függetlenül föllépő prédikátor: a kinek prófétai legitimitációja ott rejlett a maga egyéniségében; és új volt a hirdette eszmékben, meg a régi dogmáknak is a megítélésében: a hol is a több irányú — az Isten és Izraél közti viszonyt, az igaz istentiszteletet, az igaz prófétaának küldetését érintő — változásoknak kiindulója az uralkodó felfogással ellentétes új istenképzet.

Az új prófétaának történeti előkészítésének látjuk valamennyire a nyomait, de nem ismerjük azokat a reális, a prófétának lelki fejlődését befolyásolt okokat is, a melyek Ámósz az oppositíóba, a forradalomba hajtották. Bétéli fölléptekor Ámósz már kész emberül áll előttünk; de addigi élete, prófétává fejlődése sem szűkölködheték minden drámaiság nélkül: a miben, mint egykor Élia, ő is különszakadt a hivatalos prófétai rendtől és lelke belenőtt abba az új prófétaába, a hol más az istenképzet, új az ihlet, más a prófétáskodásnak formája és új a prófétai hivatottságnak kritériuma. Ámósz nem számol be életének folyásáról, de működésének individuális szelleme abból is sejtet egyet-mást. A mikor a bételi pap annyira félvállról beszél az egész prófétaáról és Ámósz azzal vág neki vissza, hogy ő nem is nábi, hanem csordás: a prófétának szavaiban olyan litótes van, a mi bizony csak félig igaz. Valóban «csordás», pásztor-ember lehetett Ámósz, de nem csupán az; a pusztának gyermekében is lehet költészet, de a «műveltség» még-

sem igen teremhetett meg vadul Júda seféláján. Ámósznak pusztá föllépte is, beszédjeinek a tenórja, a választékosság meg izlés a kifejezésekben, főképen pedig bibliai műveltsége (Ám. 1¹¹. : Gen. 27⁴⁰. ; 29. : Num. 13., 21. ; 2¹⁰., 5²⁵. : Num. 14³³., 34. ; 37. : Gen. 18¹⁷. ; 44., 55., 814. : Ex. 32. ; 41—5., 57., 12., 15., 63—6., 84—6. : Ex. 20—23.) és történetfilozófiája ráczáfol arra a szóra. Valótlant nem mond a próféta, de túloz : e fölléptét megelőzőleg valóban pásztor volt, ilyenül kerül el Bétélbe is ; de volt idő, a mikor többnek kellett lennie, mint a minek ott magát vallja : idő, a mikor nemcsak pásztorkodott és álmodozott, de tanult is. Oda kell őt képzelnünk valamely próféta társaságba, még pedig a kultusznak puritánságát hirdető próféták közé, a kiknek szövetségesei az astarte-dionysosi érzékiség ellen protestáló názirok voltak. Van is Ámósznak mondani valója e nábikról és názirokról (2¹²). Panaszának háttere II. Jerobeám ideje, a mikor is — Jéhúnak véres vallás-tisztító munkája után — a kultusz újra megtelt astartei motivumokkal (27., 8.) és Adónajnak képzete Molok-principiummá fajult (5²⁶.); Élia szellemének ezen örökösei akkor fölemelhatték tiltakozó hangjukat Adónajnak e káromlása ellen, de az általános dionysosi örvöngésben «a názirokat is rákényszerítették, hogy bort igyanak és a prófétákra rájuk parancsoltak, hogy : ne merjetek prófétáskodni» (2¹²). Ebben az Ámósz részéről csak odavetett megjegyzésben a próféta valamilyes elnyomásának maradt fönn az emléke ; részleteiben nem ismerjük ez üldözést, de az hajthatta Ámósz a tekóai pásztorok, talán az ott nomádskodott rékábiták közé.

Az elaggott Élia egykor küzdelmeinek meddőségén

kétségbeesett és a halált sirta le; a fiatal Ámósz csak a prófétáskodásról mond le csöndes resignációval, de az élet felé fordul: pásztor lesz. «Nyája mellől szólítja el aztán Adónaj» (715.); de akkorra Ámósz az a kész prófétai egyéniség, a kinek világfelfogása új volt és meglepő és megdöbbenő. Psychológiai átalakulása, eszmévilágának a megkristályosodása erre a korszakra esik. Itt dereng föl Ámósznak lelke előtt a prófétaságnak az az új szelleme, a mely az egész hagyományos prófétáskodással szembe helyezkedve, egyedül magát érzi «igaznak». Ez új prófétaságnak ceterum censeója, hogy a bűnös Izraélnek el kell pusztulnia; ennek az eszmének fölvilanása teszi Ámósz újra aktív prófétává. Az új hivatottságra ott érett meg lelke Tekóa szirtjeinek csillagos ege alatt, meg a pusztaságnak rékábitái közt: a végtelen mennyboltról megnyilatkozott neki az az Isten, a ki meglehet tulajdon nemzet nélkül is; a rékábitákban pedig meglátja azt az Izraélt, a ki külön állam híjjával is a népe Adónajnak. Az átalakulást még közvetlenebbé teszi az a meg nem bizonyítható, de valószínű, kiinduló, hogy Ámósz már nehéz prófétai küzdelem és erkölcsi lelkesedésének kínos csalódása után került a tekóai pásztorok közé; nem kéri le magára a halált, de ott látja azt, a mint lecsap a társadalmi igazságtalanságnak nemzetére.

Szent küzdelme hiábavaló volt; és erkölcsi elkeseredettsége érzi, hogy: úgy, a mint van, többé nem maradhat. Az az Isten, a ki őt újra prófétává ihleti: «a Cziónból kimennydörgő Adónaj» (12.); és Adónaj igaz prófétájának hivatása a vész hirdetés (34—8.); az ő küldetése egyenest, hogy Izraél «ellen» prófétáskodjék

(7¹⁵) és Bételbe már az elesett Efraímnak kész halottas elégiájával megy (5²).

És ebben a lelki átalakulásban megtalálja Ámósz az új profétaságnak a kritériumát, a mi kritériuma az igaz profétaságnak is. A tömegben mindaddig, meg azután is nagyon sok nábi járt-kelt, a kiknek nagy része jós, varázsló, ördögös bűvész volt, a kik előjelekből meg álmokból olvasták ki az istenség akaratát. Ezen «inspiráltság» ellen kezdettől fogva tiltakozott a tiszta profétai génus; de ha ezen illegitim *kószém*-typusok (Évkönyv, 1900. évf. 100—123.) mellett voltak is Izraélben nábig, a kik minden fizikai közvetítés nélkül sejdítettek át az ismeretlenbe: javarészüik, a «czehbeliek» általában, még Elisa is, «leigézték» az istenséget — a hogyan Bileám félrevonult és «elterülve, meredt szemekkel» lesi az inspirációt. Ámósznál a profétai ihletben nyoma sincs valamilyes mechanizmusnak: öntudatlan, az egyéni akarattól független érzés az, a mi is mint ellenállhatatlan erkölcsi szükségesség szállja meg a lelket. Az ilyen közvetlenségnek profétája volt Sámuel is, vagy Élia: de az egyben több náluk is Ámósz, hogy ő tudott nem-profétának is lenni. Az igaz proféta a küldetést esetről-esetre érzi: ő maga egykor nábi volt és pásztorrá lett; pásztor akar maradni, de lelkét meglepi a kényszerítő érzés, hogy profétáskodnia kell. A czeheknek profétáskodásában volt valami az «iskolai» szellemből, elsajátítható ügyeskedés, meg gyakorlásra szoruló tudás — Ámósznál az ihlet naturális, Istentől adományozott lelki erő, természeti törvényből folyó jelenség; olyan, mint a napnak fénye és melege. Az új tannak úgyszólván filozófiai elméletét is nyújtja Ámósz: a természetnek min-

den tünetében okozatot lát, a minek megvan a maga természetes oka ; ilyen önkénytelen okozat a profétáskodás is, oka pedig a lelket megihlető *rúach-Adónáj* (3_s—8_a). Ez Ámósz előtt a maga küldetésének hitelesítése : hozzá «az Úr-Adónaj szólott», neki profétáskodnia kell (3_b).

A *chébelből* kiszakadt és magában hivatottságot érző Ámósznak el kellett jutnia az inspirációnak amaz elméletéig, hogy a *rúach-Adónaj*nak megértése nem művészet, hanem egyéni készség és hogy az a *rúach-Adónaj* nem is lüktethet másban, mint csak az individuális ihletben. A profétai individualitás erősen kifejlődve Sámuelben is vagy Éliában — de csak annyiban, hogy imponáló egyéniségük a többi návik atyjává avatta őket, szellemüknek súlya lenyomta amazokat és tanításuk szerves tényezőjévé lett Adónaj vallásának ; más az egyénnek Ámósz hirdette érvényesülése : itt az az egyén jogát jelenti szemben a kaszttal, az egyén vallás-erkölcsi meggyőződésének jogosultságát, szemben a hagyományos czéhtekintélylyel. Az egyéni proféta számára nem létezik sablón ; és az individualitás épen azzal kezdődik, hogy a nábi kilép a hagyományos eszméknek köréből. Adónajnak igaz profétája nem szorul a rendnek tekintélyére : legitimációja önmagában van. Ilyen Ámósznak a bemutatkozása : ő nem hivatalos nábi, mint azok, kiket Amáczja ismer ; őt nem egy czéh főnöke, valamely profétai «Atya» (II. Kir. 2₁₂., 6₂₁., I. Sám. 10₁₂.), hanem maga Isten küldte ki — Adónaj avatta profétává. Adónaj az ő legitimációja ; ő nem rendnek a tagja, nem egy iskola szellemének, hanem a maga eszméinek a hordozója ; neki a profétáskodásra nincs is más felhatalmazó levele, mint az az ő individuális erkölcsi meggyőződése.

Hatalmas szó: a liberalismus forradalmának a szava; és a mit világgá kiált, az az erkölcsi egyéniség magaérvényesülésének a jussa. Az ily jellem a fórumra nem kenyér-keresni lép; sőt bizonyosra veheti, hogy a hatalmasoknak asztaláról morzsa sem hullik a számára.

Igy jelenik meg Ámósz Bétélben. Hatalmas drámai jelenet lehetett az, a mikor az az ismeretlen vagy rég elfeledett alak, idegen országnak a gyermeke, pap- meg népkorholó szavait eldörögte a bétéli templom piacznán. Halálmadárul szállt a szentély ormára. A tömeg kíváncsisággal vegyes megdöbbenéssel nézhette alakját és hallgathatta szavait: ez a próféta nem örjögött, hanem prédikált; nem czirógatta a népnek hiúságát, hanem bűnről és enyészetről beszélt neki; csak hallotta, de nem is érthette meg annak rettenetes szavát, hogy a vallás, a melyben Adónajnak hódolnak, nem is Adónajnak a vallása. És a vakmerő pásztor-próféta ott beszél az uralkodó vallási és társadalmi szellemnek rothadságáról, ott hirdeti Efráim bukását Efráim országában, épen Bétélben, a hol az éjszaki államnak fő-temploma, a «birodalmi szentély» (7_{13.}) állott, és a hol a nemzeti vallásnak tekintélyét úgy megigazolta Efráimnak akkori politikai hatalma; és az ethnikus vallásnak papsága csak hajlongó prófétákat ismert és tekintélyével meg erőszakkal elnémitott volt minden bíráló szót (2_{12.}). Vidám kaczagás volt akkor Efráim istentiszteletének kísérő zenéje, az áldozás gondtalan lakomázás, a kultusznak fűszere a bor és a testi gyönyörűség; a júdabeli próféta meg pillanatra torkon fojtotta a kaczagást, a boros serleg kihullott a kezekből és a templom kedésái eltakarták az arcukat. A természet kultuszának e vidám

nemzedéke nem ismerte mulatozásainál halál főnek szertehordozását, Amósz pedig arra vetemedett. A kultusz-dáridóra, az ünnepi kicsapongásra egybegyűlt népnek halál főt mutat oda, vagy nem is azt, hanem egész holttestet, magának Efráimnak a hulláját: «el- esett, nem támad fel többé Izraél, a hajadon» (52.).

Nem csekélylyé jellemző Izraélnek vallási szellemére a fogadtatás, a melyben a forradalmi predikátor ott Bétélben részesült. Az addigi próféták is támadták már az uralkodó vallási formát, de ők a synkretismusnak kárhoztatásában is csak Adónajnak kizárólagos kultuszáért küzdöttek; Amósz azonban nem az idegen isteneknek tisztelése ellen emel szót, hanem történeti és erkölcsi hitványságnak nyilvánítja az egész vallási életet. Ez többé nem Élia vallás-nemzeti zelótaságának, a föl- tétlen henotheismust kereső, óvó-féltő feljajdulása volt, hanem a «hagyományos» szellemre támadó, a templo- mokat megreszkettető, az oltárokat leszaggató, vakmerő és veszedelmes forradalmi hang. Az első új prófétának minden szava a hagyományos vallási szellem előtt istenkáromlás volt; és ezzel belé lett dobva az izraéli vallási szellem történetébe a papság és a prófétaságnak egy része közti halálos antagonismus. A próféta meg a pap közt áll a nép: és a tömeg hallgat, de nem cselekszik; Amósz mindennap új változatban dobhatta a tö- megbe nehéz vádjait, a szentségtörésnek beszédeit (v. ö. 710.): bántódása nem esett — a míg a prófétának támadását, azokat a vallásra és a papságra mért fejsze- csapásokat felfogja a kóhén. Nem tudjuk, mennyire volt a hivatalos szellem előtt ezen időkben is a vallási kon- servativság egyjelentményű a politikai loyaltással, de

bizonyos, hogy az akkori bételi pap, Amácza, az állam érdekeit látja veszélyeztetve a próféta eszméiben és siet a szükséges óvintézkedésekkel az államfelforgató ellenében, mint a kinek «az ország ki nem fogja birni mind az ő beszédeit» (710.). A köznép nem mozdult, a kóhén a királynak tesz jelentést a pásztor-nábi üzelmeiről. Lehet, hogy e jelentésnek tenórja Ámósz szellemében való volt, de nem valószínűtlen az sem, hogy a pap elferdítve adta elő a próféta szavait: Ámósz ugyanis a dynasztiának szerencsétlen háborújáról (79.) és a népnek fogságba kerüléséről (717.) pédikált, Amácza pedig azt jelenti a királynak, hogy a próféta ott Izraél házának kellő közepében «összeesküvést forral» maga Jerobeám ellen (710., 11.). A király válaszát nem ismerjük, de kiérzik az a jó tanácsból, a mit a kóhén adott a prófétának: «indulj, látnok! — itt, Bétélben ne merj többé prófétáskodni! —» (712., 13.).

A különbség szembeszűrő, a mi elválasztja Ámósznak eszmevilágát a konservatív, nemzeti szellemű vallástól. Az izraéli vallásból legottan kitörli ezt az ethnikus vonást a kijelentés, hogy Adónaj el is pusztíthatja Júdát és Efraímot. Ez Ámósz prófétiáinak a refrénje; de e tan csak következménye a próféta két theologiai eszméjének — a melyeknek egyike, hogy: Adónajnak hatalma nem szorítkozik csupán Izraélre; másika pedig a világ-principiummá emelt erkölcsösségnek az a két irányban érvényesülő dogmája, hogy Adónajnak történet-kormányzási normája az erkölcs, az igazság, és hogy az ő igazi kultusza, a mit a népektől megkövetel, az erkölcsösség, a humanismus. Nem szabad Ámószban valami theoretikus vallás-filozófust keresnünk, a ki egy meg-

talált elméletet logikusan továbbszöve, egy új vallás-systemát akart volna összeróni; igazi próféta ő, a kinek logikáját az erkölcsi érzés, a rúach-Adónáj ösztöne irányítja, a mely nem elmélkedik és nem bizonyít, csak állít és követel. Az a két eszme: a vallás, mint erkölcsösség, és Adónajnak universális istensége — az erkölcsi monotheismus.

A monotheismusnak első megnyilvánulása az istenség világteremtő voltának tudatossá váltta. A heno-meg polytheismus is beszélhet istenének meg isteneinek teremtő működéséről: csakhogy az részben a vallásoknak sajátos logikátlansága, a rendszertelen metaphysika, részben pedig csak látszólagos egyetemesség, mert hát az animistikus természettudomány valamennyi csillagot fel tudta tűzdelni a mennyboltnak egy kis foltjára; de az már az öntudatos monotheismusnak a szelleme, a melynek doxológiájában Istennek hatalma ott is érvényesül idegen világokban, más népeknek talaján, vizén és mennyboltján. Ilyenek Ámósznak hymnusai a nagy természetben működő Istenről (41s., 5s., 9., 9s., 6.). Mindeniken megérzik a pásztor-prófétának merengése, a kinek álmodozó lelke az éji csöndben utána szállt Adónajnak és égen-földön mindenben megérezte az ő istenének működését: a fény meg sötétség váltakozásában (41s., 5s.), a csillagok rendjében (5s.), zivatarban (41s.) és földrengésben (5s., 9s., 6.). E doxológiák lehettek Ámósznak legelső prófétai ábrándjai: ott a szabad természetben súgta meg neki Adónaj, «a mi az ő gondolatja» (41s.); e hymnusok az elmerengő prófétának lelki monológja, a pásztor-költőnek filozófiai ábrándjai: «Mert ime van, van valaki, a ki a hegyeket formálta és a sze-

let teremté, - - a ki a hajnalt sötétséggé változtatja és tovalépdél a föld magasságain : Adónaj az, a kinek neve a Seregek Istene (4_{13.}). Ő az, az Úr, a Seregek Adónaja : a ki megérinti a földet, hogy az elolvad ; hogy gyászba merül minden, a mi rajt lakik ; hogy fölemelkedik a maga egészében, mint a Nilus, majd meg lesülyed, mint a Nilus Egyiptomban ; a ki fölházát az égre építi és boltozatát a földre fundálta, — ő az, a kinek neve Adónaj» (9_{5.}, 6.).

Ez az Adónaj nem Izraelnek nemzeti istene többé : az «Izrael istene» epithetont nem is használja Ámósz. A világnak Istene mindigre meg fog maradni *Elóhé-Jiszáél*-nek ; az Egyisten ma is «Izrael istene» — de a próféta, úgy látszik, szántszándékkal mellőzi azt az isten-jelzőt, a melyben a legérezhetőbben lüktet az általa támadott nemzeti vallás szelleme. E helyett nála Adónajnak rendszeres czíme az *Elóhé-czebáót*, a «Seregek Istene» név (3_{13.}, 4_{13.}, 5_{14.}, 15., 16., 27., 68., 14., 9_{5.}) ; de nem mint Izrael hadseregének a protektora (v. ö. 3_{12.}, 13., 5_{16.}, 27., 68., 14.), hanem mint a természeti erőknek ura-istene (4_{13.}, 9_{5.}, 6.). Ezen Adónaj mellől ki kell szorulniok a világ pantheonjából mind a többi *elóáhknak*. Élia még isten-versenyt, hatalmi próbát rendezhetett a Kármelen Adónaj és a Melkárt közt ; Ámósz prófétaságának szellemében blasphémia az ily mérköztetés : Adónaj nem Kemós-féle isten-typus ; azokat az «isteneket», mint a Szikkútot meg Kájvánt, vállukra is emelhetik tisztelőik (5_{26.} ?) ; más népek isteneivel is Adónaj rendelkezik (1_{15.}, l. Jer. 49_{1.}, 3., 48_{7.}) ; Adónajé az isteneket megillető abszolút majestás : *kódes*, a «szentség» (4_{2.}) és *gáón*, a «fönségesség» (8_{7.}) ; ő a kat'exochén *Ádón*, az

«Úr» (516., 77., 8., 91). Az ethnikus vallásokban a nemzeteknek ügyét a nemzeti istenek intézték, de mindegyik csak a magáét: Izraélét Adónaj, a móábiakét a Kemós (Bir. 1124.); Ámósznál Adónaj mindenhatóságának vetvék alá mind a népek. Ez is a kulturhistória legcsodásabb szavainak egyike. Adónajnak még kevéssel előbb, Élia idejében, Efráimban is meg kellett osztania a trónját a — Melkárttal és mostantól fogva a próféták érezte Adónaj mind a nemzeteknek el nem ismert, de tényleg érvényesülő ura. A mindenségnek minden csillagát könnyebb egy istennek trónja elé rakni, mint csak egyetlen idegen, más istennek hódoló embert is médiává tenni a számára idegen isten működésének. Ámósz a népek történetét Adónajra vezeti vissza: a kicsinyekét csakúgy (1., 2.), mint a világhódító Assyriát (311., 42., 3., 527., 614.). Az első új prófétával jelenik meg a földön az első történet-filozófia: a hol az események nem a véletlennek kiszámíthatatlan lökései, vagy a szélsőséges isteneknek hanczúzása többé, hanem a világ fölött álló egyetlen Erőnek cél tudatos akarata. A népek történetében nincs többé meglepetés, minden csupa tervszerűség: annak az Erőnek az erkölcs a törvénye (13., 6., 9., 11., 13. stb.) Ez a prófétai monotheismusból folyó egyetemes theokratia; és ebben vált az izraeli monotheismus az egész emberiséget felölelő erkölcsi világrendnek fundamentumává.

Az Adónajnak Monotheos voltából folyó konsequentitást csak reszkető kézzel, akadozva vonja le Ámósz kifelé: Assyriát nem nevezi meg a maga nevével; annál határozottabban, szembehunyó vakmerőséggel teszi azt meg a másik irányban: Izráéllal szemben. A mikor a világ-

nak fölötte álló *Elohé-czebáót* eszméjével leüti a próféta Adónaj képzetéről a henotheismusnak összeszorító vasabroncsát, nemcsak hogy az idegen világ kerül oda az Egyistennek hatalmi körébe, de ki kell buknia régi, kiváltságos helyéből, az istenségnek karjából-öleéből, a volt Henotheos addigi saját nemzetének. A vallásoknak sajátos pszichológiáját tekintve, e második elvnek kimondása — az isten tulajdon népének elszakítása istentől — nemcsak nehezebb mint az első, de szinte lehetetlenség is. Még a legmerevebb henotheismusban is kifejlődhetik a polyp-alakulás, hogy mind a népeket maga alá kapja: hiszen istene a leghatalmasabb mind az istenek közt; ellenben nincs monotheistikus vallás sem, a mely ne ismerne egyetlen legkiválóbb népet vagy vallást — mindenik: önmagát, — a mely az istenségnek a szive. Csakis Ámósznak egyéniségére, erkölcsi meggyőződésének fanatismusára és lelkének elementáris következettségére, vagy a prófétaságnak akkorbéli pillanatnyi szellemére, a szélsőségbe sodródó ellentétességre, jellemző az a tény, hogy Ámósz, a míg a pogány világgal szemben tétovázva és burkoltan beszél, befelé megtalálja a kellő szót, hogy: Izraél nem népe Adónajnak (97., 42.).

Ez a szó a henotheismus halálának a kihirdetése; és ez merészebb szó, mint a büszke ige, hogy Adónaj rendelkezik Assyriával is. A viláგuralom gondolata csiklandja is a nemzeti vallást: de érthetlenség, örültség meg istenkáromlás előtte a szó, hogy egy isten megöli a maga nemzetét. A választottság, istennek és népének *beriten*, valóságos szerződésen alapuló örök egysege, minden nemzeti vallásnak az egyszeregye. És e

hitben logika is rejlik : nemzeti isten csak addig él, a míg népe van ; nemzetének halálra szánása az ily istennek öngyilkossága lenne. Az ethnikus vallás gyermekeinek két klasszikus jelzője Ámósznál, hogy azok *sáanánnim* és *bótchim* «gondtalanok» és «bizakodók» (61.), a kik a világtörténetnek a jelszóval néznek elébe, hogy «nem érhet, nem lep meg bennünket a baj» (910.). Az itt felhangzó prófétiáknak igazi mintája a Bielám-költemények : «Mily szépek a te sátraid, Jákób ; a te hajlékaid Izraél ! mint az elnyúló völgyi patakok, mint folyammenti kertek, mint Adónaj ültette álóék, mint vízmenti cédrusok ; víz folyik vedreiből, vetésének bőséges a vize ; Agág fölé emelkedik ki királya és uralma fönséges ; isten, a ki kivezette Egyiptomból, akár a bölényszarvak az ő számára : megemészti a népeket. a kik ellenségei ; csontjaikat szétmorzsolja és szorongatóit összezúzza ; lehevert, lefeküdt mint oroszlánnak híme és nösténye : ki hajszolhatná föl ? a ki áld téged, legyen megáldva ; a ki meg átkoz, legyen átkozott (Num. 245.—9.). A választottságnak e hite táplálta «Jákób büszkeségét» (Am. 68.) ; Izraél volt a «nemzeteknek legjava» (61.) ; a *berit* azt tanította, hogy «a földnek összes nemzetségei közül egyedül Izraélt ismeri» Adónaj, hogy csak ő vele törődik (32.) ; Adónaj mindenkor «rájuk irányozza a szemeit» (94.) ; gondviselésének tanúsága a múlt (29., 10.), de megigazolja azt a jelen is : a «bajnak napja távolra eső valami», lehetetlenség (63.).

A nép azonfölül óvatos is volt : nem támaszkodott egészen arra az egyoldalú lekötő-levélre, hanem maga is megtett mindent, hogy Adónajnak jóindulatát el ne játszsza. Az uralkodó nemzeti vallásban minden történeti

baj ellen biztosan ható arkánum volt a kultusz. Egy-egy díszesebb templom emelésénél felragyogott mind ama nemzeti isteneknek a szeme; minél értékesebb volt az áldozat, annál bizonyosabban megengesztelődött a Kemós vagy a Melkárt; és az állami veszedelem idején Izraél is sietett Adónajnak oltárait megszaportítani és az áldozatok számát megkétszerezni. Semmit sem sokaltak, a mit a nemzeti istennek adtak; és a nemzeti istennek minden igényét kielégíthette az a pezsgő kultusz-élet, a mi a két országban, főképen az éjszakiban, uralkodott: «Izsák országa» tele volt bámákkal, Izraél szentélyekkel (79.); a nagyobb templomos-városokban, Bétélben, Gilgálban, Beérsébában (55.), Samáriában és Dánban (814.), egymás hátán tolongtak Adónaj hivei; processiók vonultak át városból városba (55.); az ünnepeket, akármennyi volt is, megtartják híven (521.); a szombat és az újhold szent napok, a mikor szünetelt minden üzlet (85.); az istentiszteletnél ének meg zene szólt (523.); az oltárra a legkövérebb hizók kerültek (522.); az elsővetésű állatokat elvitték a központi szentélyekbe sélemül, meg a termésnek résitjét *minchá*-tizedül (44.); megérkezésüknek első napja mulatásban telt el, másnap reggel a sélemet mutatták be, a harmadikon pedig beszolgáltatták a tizedeket (44.); a sélem-lakomákhoz vendégül hívták meg a szegény embert (45.); a sabuóti minchánál jól vigyáztak, hogy az előirt kovászos kenyér kerüljön az oltárra (45.) és az új termésből nem ettek volna, a mig résitjét be nem mutatták Adónaj előtt. (Hós. 94.).

Mindezen czerimóniákba a lelkét vitte be a nép; a legszentebb komolyság, magán- és állami életének leg-

fontosabb kérdése volt előtte a kultusz: hiszen az volt boldogulásának a biztosítéka. Soha jogosultabb nem volt Efráimban az ethnikus szellemnek bizodalma, mint épen II. Jerobeámnak dicsőséges uralkodása alatt: az Aramea fölött kivívott diadalon hízott «Jákób büszkesége» (68.); «erejével» nép-döfdöső «szarvakat szerzett magának» (613.); a nagy urak bőségben élnek fényes palotáikban (39., 10., 12.), dobzódás, fényűzés járja (41., 61., 4—6.): és Ámósz faltörő kosokkal megy neki a nemzeti vallás egész alkotmányának. Fundamentumában rendíti azt meg, a mikor kitaszítja alóla a választottságnak alapkö-eszméjét: a külön gondviselésnek hitével szemben a próféta egy sorba helyezi Izraélt a «kúsi-tákkal», az æthiopsokkal (97.), a «feketékkel» (Jer. 13_{23.}); Izraél olyan Adónaj előtt, mint a többi nemzetek: a segítségben csakúgy (Ám. 97.), mint a csapásokban (62.). És ha a történeti fejlődéssel, Adónajnak és Izraélnek tényleges együvé tartozásával számolnia kell Ámósznak, nála az a *berit* nem Adónajnak lekötöttségét hozza magával, hanem épen Izraélnek fokozott erkölcsi felelőségét: a nemzeti vallásnak axiómája, hogy Adónaj «a földnek összes nemzetségei közül egyedül Izraélt ismeri» — a próféta meg azzal folytatja, hogy «épen azért veszi meg rajtuk mind az ő bűneiket» (32); vagy fölkapja az ethnicismusnak dogmáját, hogy «Adónaj rájuk irányozza szemeit», csakhogy hozzá is teszi, hogy «rosszra, de nem jóra» (94.). A régi *berit*-levél (v. ö. Ex. 34_{27.}), az Istentől nyert világtörténeti szerződés, érvénytelen, darabokra tépve: a közelgő ítélet-végrehajtásnál tulajdon szentélyeit sem fogja megkimélni Adónaj (314., 55., 611., 79., 814.); a bételi templom oszlopait széjjel-

csapná a próféta, hogy megrendüljön az egész épület és rászakadjon «mindnyájuk fejére» (91.). Hallatlan szó volt ez. Nemzeti vallásokban, ha azok kultusz-vallások, a templom az istenség és a nép együvé tartozásának a symboluma: ott a templomok romja a nemzetnek a sírja, de az isteneknek is a koporsója.

Mindazt, a mit Ámósz megró és elvet, bizony nem a rossznak szeretetéből gyakorolta az a nép sem. Az erkölcsi bűnöket — és ez megeshetik montheismusban is — talán nem vette vallási bűnöknek: de csak Ámósz az, a ki e visszásságért a kultusz principiumát teszi felelőssé. Maga a vallási szellem, a kornak theológiája és templomi élete, Adónajnak legitim akarataul élt a köztudatban. Adónaj volt a kizárólag tisztelt egyetlen nemzeti isten; de mint ilyen is, Melkárt-, Kemós- és Rammán-karakternek maradt meg. Polytheismusról ezen időknek Izraéljében nem lehet szó: az Ámósz említette *szikút* és *kijjún* (526.) nem az assyr Szakkút-Merkur és Kéván-Saturnus — mert hát assyr isteneknek befogadására hiányzott minden históriai föltétel — hanem az elkanaániasodott kultusz-életnek szent sátra és oszlopa (l. alább). Csak egy istene volt ez Izraélnek: Adónaj — de annak az egy istennek képzetében együtt volt az egész kanaáni pantheón. Czíméül tovább is szerepel a «Báal» név; mint a Rammánt, tovább is a bika képében tisztelik; és kultuszának szertartásai, mint a természetimádásnak aktusai, ott fogják Adónajt a természeti isteneknek a sorában: együtt volt képzetében a Rammán meg az Astarte. Ez a kanaánismus volt a bomlasztó elem, a mivel az egyetlen isten képzetébe is befurakodék a sokféleség; a kanaáni világnak megvolt

a maga Hermóni-Báalja, Gádi-Báalja, Peóri-Báalja — ilyen különféle jelzőket kapott a Henotheos is: Izraélben úgy esküdtek: a «dánbeli isten életére!» meg: «a beérsébai isten életére!» (814.); mintha Adónaj más-más istenség lett volna, mint bétéli, gilgáli, samáriai vagy beérsébai Adónaj: valósággal a Zeus Lykaiossal, a Zeus Kretagenessel meg a különféle jelzőjű Madonnákkal analóg képzet. Így kerülnek Adónaj kultuszába a szertelen báal-astartei motívumok. A templomokban isten-képek *czélemek* (526.), Adónajról: rendszerint bika-bálványok és talán nap- meg csillag-symbolumok is (526.); az elkanaániasodott kultusz-életnek egyik szokása lehetett, hogy az istentiszteleten baldachin (*szikút*) alatt álló oszlopon (*kijjún*) helyeztek el Adónajt jelképező csillag-, esetleg nap-symbolumokat (526.). A néptódul a templomokba: az istentisztelet nemcsak a léleknek szükségleteit elégíti ki, de a testeit is. A kultusz nem is istentisztelet, hanem valami szakadatlan mulatság.

Adónaj szentélyei Báal-Astarte-templomok: színhelyei az erkölcstelen vallási orgiáknak. Izraél papjai Adónajt szolgáló Astarte-papok; talán épen körülnyírt fejű *galláchok*: és ezért is tiltja el Ezékiel (44²⁰.) Adónaj igaz-papjainak fejüknek lenyírását. E galláchoknak felügyelete alatt élnek a szent prostituáltak; Adónaj szentélyei hemzsegnek a hierodulóktól (Hós. 413.). Bétélben, Samáriában, Beérsében az oltárok környéke Astarte-ligetek; a hol az astartei szellemnek mysteriumában «az ifjú meg az atyja egyazon nőszemélyhez mentek» (Ám. 27.). Adónaj ünnepei dionysosi ünnepek: a bornak meg a szerelemnek ittassága (Ám. 66., Hós. 411.);

a kultusznak részegei ott heverték nekivetközve az oltárok mellett (Ám. 28.).

Mindez Adónajnak szólt (514.), csak Ámósz lát benne halálos bünt. Már Éliával lazulni kezdtek a kötelek, a mik Adónajnak istenségét a természet-vallásokhoz fűzték: Ámósz egészen keresztülvágja azokat. Legelső tiltakozása a theokrásiának szól, hogy Adónajnak istensége meg nem tűri semmi más istentypusnak beléolvasztását: az az isten, a kit Izraél templomaiban Adónajul imádnak, Ámósz szerint nem is Adónaj, hanem csak az «ő istenük» (28.); a mint az az Adónaj is, a kit baldachin- meg oszlop-szertartásban tisztelnek, nem Adónaj, hanem a Mélek (526.). Adónaj istenségének ezt a minden addigi istenképzettől elütő jellegét semminek, a külsőséges formáknak sem szabad többé megzavarni. Ez az izraéli vallás történetében Élia óta az első új momentum; addig a legszigorúbb henotheismusnak próféta-sága is, mint Élia és Elisa, nem ment túl a megalkuvásnak elvén, hogy mindegy bárminő kultusz, csak szóljon az Adónajnak; Ámósz a tételt állítja föl, hogy a kultusznak formája sem mellékes Adónaj előtt és a czerimóniákban is halálos bűn a synkretismus. Ez a kultusz volt a nemzeti vallásnak történeti bizodalma — Ámósznál az a nemzeti halálnak egyik oka: Adónajnak »keresése» az élet (54., 6.); de ha «Bételt keresik» (55.) és nem Adónajt, «mint tűz csap le Adónaj József házára» (56.); a bétéli meg gilgáli istentisztelet «gyalázatoskodás» (44.); a hivatalos vallásnak astartei szelleme «megfertőzése Adónaj szent nevének» (27.). És a synkretismus elemeinek kiirtásában eljut Ámósz a monotheismus elméletének legfinomabb követeléséig is:

Adónajnak nincsenek különféle lokális jelzői (814.); és talán első sorban is ezeket a széjjelszedhető istenképzeteket mondja Ámósz «hazugságoknak» (24.), chimaeráknak. Az ő istene a Monotheos-Adónaj, az az egységesen-egyisten, a kinek fogalmához hozzá nem fér a sokféleségnek látszata sem: az az Izraél, a mely nem ismeri Adónajnak abszolút egységességét, «el fog bukni, hogy soha többé föl nem támad» (814.).

Ámósz prófétáskodásának ez a specziális vallási anyaga — a ránk maradt anyagnak bősége után ítélve — valósággal csak másodrangú, függelékszerű tényező rendszerének az egészében. A főelem abban az izraéli társadalom erkölcsi értékének kritikája. Ámószban csak itt-ott bukkan föl a theológus, de állandóan szemünk előtt az erkölcsbíró. Sastekintete van a társadalmi jogtalanságok fölismerésére; az igazságtalanságnak gyűlölete: lelkének megmagyarázhatatlan individuális sajátja. A mi Élia prófétáskodásában a nemzeti érzés, Ámószéban az a társadalmi erkölcstelenségnek az undora. Izraél halálának tulajdonképeni méreganyaga nála nem is a báal-astartei elemek, hanem az erkölcstelenség; a közvetlen csapást ez ellen intézi, így éri ütése a dionysosi szellemet is. A közállapotoknak Ámósz nyújtotta rajzában nagyon sok eshetik a prófétai túlzás rovására: de az ily túlzás csak a túlfinom erkölcsi érzéknek a munkája; és bármennyire subjektív is a prófétának kritikája: Ámósz a társadalmi igazságtalanság fanatizálta prófétáskodásra és az állami bukás hirdetésének legelső szavát nem is annyira a báali szellemnek gyűlölete adja az ajkára, hanem a becsületességnek az éhsége. Izraélnek «gyalázatossága», a miért Adónaj

meg nem másíthatja többé a kiirtásra szóló határozatot, az, hogy a bírák az ártatlan félt elítélik, az igazságost eladják pénzen; a «szegénynek» elítélésére, a ki épen semmit nem adhat, elég a másik féltől «egy pár sarú» is (26.); «ürömmé változtatják a jogot» (57. 612.), «az igazságosságot a földhöz csapják» (57.). A társadalmi szellem meg sem tűrné az igazságos bírát: «gyűlölik azt, a ki a törvénykezésben szigorúan ítél és utálják azt, a ki becsületességgel szól» (510.). A próféta szerint ép oly bizonyos veszedelem «a jognak méreggá és az igazság gyümölcsének ürömmé változtatása», mint az, hogy az ember «szirteken lovakkal száguldjon tova»; és ép oly visszás gondolat egy társadalmat igazságtalanságra alapítani, mint a minő az lenne, hogy valaki «a tengert marhákkal (?) föl akarná szántani» (612.). Ennek a társadalmi igazságtalanságnak áldozatai: a szegény emberek. Ámósz az elkeseredett, generálizáló socialismusnak az első demagógja; előtte a két csoportba szakadt társadalomban az egyik oldalon vannak a csupa becsületes szegények, a másikon a csupa gazember jómódúak: koczkakő-palotákban laknak, gyönyörűséges szőlőkereteket plántálnak a szegényembernek gabona-adójából (511.); nem kivétel az asszonyok sem: azok is «a nyomorútkat leszorítják és a szükölködőket megnyúzzák» (41.). És minden a fényezésért, a dözsölésért. A dionysosi szellemnek elpuhultjai ott hevernek «nyugvó-ágy sarkán, nyoszolyatakarón» (312.); mellettük az asszonyok: azok a «Samária hegyén lakó básáni tehenek»; «és odaszólnak uraiknak: hozz hát, hadd igyunk!» (41.). Szépek voltak «Jákób sátrai», de Ámósz szerint azokban az áldott, szentséges sátrakban «ott fekszenek ivor-

ágyakon, nyújtózkodnak nyoszolyájukon, a nyájból falják ki a bárányt és a borjakat a hizlalóból; gajdolnak a lant hangjára, Dávidnak hiszik magukat a zene-szerszámokon; öblös borkannákból iddogálnak, a legjobb olajjal kenekednek, de József pusztulása nem okoz nekik fejfájást» (64—6.).

Nem Ámósz az első alak Izraélnek prófétái közt, a ki az igazságtalanságot Adónaj ellen való bűnnek deklarálja. Az izraéli géniusnak ez veleszületett sajátja: a honfoglalás küzdelmeinek anarchiája sem ölte ki azt az erőt; az «ilyesmit nem szabad tenni Izraélben» ősi normája a becsületességnek és méltányosságnak (II. Sám. 13_{12.}, Bir. 19_{23.}, 24., 20_{10.}). Amaz erkölcsi követelésekben is a pentateuchusnak Szövetségkönyve (Ex. 20—23) inspirálhatta Ámósz; de volt őneki másik tórája is, megiratlan tórája, a miből Izraélre vonatkozólag is többet és egyebet olvasott ki Adónajnak akarataül, mint a mi a Szövetség Könyvében állott; és a mi beszélt arról is — idegen népekről, világtörténetről, nemzeteknek erkölcsi értékéről, — a mi egészen hiányzott abból a Könyvből. Idegen népeknek bűnösségét nem szabályozta Izraél tórája; bűnhődésük mégis jogosult, mert van egy szöveg nélkül való világtóra, a mit mind a nemzeteknek ismerniök kell: és az a tóra az emberiségnek közös erkölcsi lelkiismerete. A nemzeteknek bűnei szintén a kiméletlen önzés, az igazságtalanság, a lelki durvaság (13., 5., 6., 9., 11., 13., 21.), csakhogy a nehéz néptömegeknek történelmi érintkezésében mindez mint világtörténelmi embertelenség jelenik meg. Ennek az egész emberiségre kötelező világtóranak a tulajdonképeni neve: az ethikai isten-eszme. Adónaj az a Monotheos, a kinek erkölcsi

követeléseiből nem hiányozhatik az az universalismus, a mely Izraéllal együtt mind a többi nemzetekre is kiterjed. Ennek az Istennek, a világtörténet erkölcsi principiumának tórájában, ebben az egész emberiségnek szóló egyetemes tórában, nem is állhat egyéb, mint csak a humanismusnak parancsolata. A próféta Izraélhoz fordulva is, a rövid szavakba foglalja Adónajnak követeléseit: «gyülöljétek a rosszat, szeressétek a jót; tartsátok állva a törvénykezésben a jogot» (515.); «jogoság hömpölyöggön akár a víz, és igazságosság akár az őspatak» (524.). A *cedáká* nem a jogi igazságosság, hanem az igaz élet, az erkölcsösség- az eszményi becsületesség. Ezért synonymája a szónak a «helyesen-cselekvés» (310.) és az erkölcsi «jó» (514., 15.); a *cedáká*: a rossznak gyűlölete és a jónak szeretete (515.); a nemzeteknek históriai embertelensége e *cedáká*nak a megsértése; az együvé fogott *mispát* és *cedáká*, a «jogoság és igazságosság»: a humanismusnak az etikája, a melyben a jónak szeretete kategórikus imperativus (515.).

Az erkölcs principiumául megismert isten-eszme meglepő, merész ellentétbe sodorja Ámószt az egész addigi vallásfelfogással. Az erkölcs meg a kultusz nem heterogén fogalmak: szent harmóniában együtt a két elem Izraél tórájában — de nem az emberek lelkében is; Ámósz tűz-eloltó víznek vallja a *cedáká* mellett a czerimóniákat. Adónaj tiszta henotheismusának prófétái, Sámuel, Élia, legfőlebb ha a túlkirívóan báaljellegű czerimóniák ellen tiltakoztak az ősz-izraéli conservativság nevében: Ámósz mindenestül semmisnek deklarálja a templomi életet. Az ethnikus Izraélnek a

kultusz volt mindene, és arról az ő szentséges kultuszáról, az ő történeti boldogulásának arkánumaról, így szól Ámósznál Adónaj: «Meggyülöltem, megútáltam ünnepeiteket, nem szagolhatom ünneplő gyülekezeteiteket; mert ha hoztok is nekem égő-áldozatokat (én oda nem nézek), sem ételáldozataitokat nem fogadom kegyesen, sem hizóitok lakoma-áldozatára rá sem tekintek. El éntőlem énekeid gajdolásával, nem akarom hallani lantjaid zenéjét — hanem jogosság hömpölyögjön akár a víz, és az igazságosság akár az őspatak (5₂₁—24.). Ez az egész prófétaságban a legradikálisabb szó; mert ez nemcsak az opus operátumot, a külsőséges élettelen, hazug, formai istentiszteletet veti el, de a czerimóniális kultuszt egyáltalában kirekeszti az istentisztelés fogalmából. A történeti helyzetnek, a régi-ethnikus és az új-erkölcsi prófétaság ellentétességének a képe az, hogy Ámósz is, a nemzeti vallás is lefoglalják maguknak a tórát, de mindegyik a tórának csak egy-egy részletét: ez a kultusz-törvényeket, a próféta az ethikai kódexet. Szigoruan véve: egyoldalú volt ez is, az is. Adónajnak igaz tisztelése Ámósznál az erkölcs (5_{24.}); az erkölcs meg korának hivatalos vallása előtte heterogén principiumok: a kettőt, mint a «jót» és a «rosszat» állítja szembe egymással (5_{14.}); Adónajt csak úgy találja meg az ember, ha nem ott keresi a kultusz világában, Bétélben, Gilgálban, Beérsébában (5_{4.}, 5.); Adónajt «keresni kell» (5_{4.}, 6.), benne a «jót» keresi az ember (5_{14.}), a tiszta erkölcsösséget (5_{15.}), de kerülni kell a kultuszvárosokat (5_{5.}), a mint kerülni kell (5_{14.}) és gyülölni (5_{15.}) a «rosszat»: a kerüendő «rossz» a kultusz. És tételét a kultusz semmisségéről meg is bizonyítja Ámósz; Izraél

történetében mutat rá a tanúságra, hogy Adónajnak vallása nem az áldozás: a negyven évi pusztai vándorlás idejében nem mutattak be áldozatokat (5₂₅.), Adónaj mégis gondviselő istene volt Izraélnek (2₁₀.).

Ámósz előtt csak az a társadalom és nép vallja istenéül Adónajt, a kinek életében a *mispát és czedáká*: egy «állandóan hömpölygő», sehol nem sekélyes, soha el nem apadó folyam (5₂₄.); és a mikor a kultusznak félrelökésével ezt az emberiességet állítja oda Adónaj tisztelésének formájául: proklamálja azt az ethikai monotheismust, a melyben a vallás tisztán az erkölcsösség. Az Ámósz követett próféták is elvetik a kultuszt, de egy sem ennyi merevséggel: ők inkább csak az ellen tiltakoznak, hogy a szertartás oly magában való vallási érték legyen, a mi paralysálhatja az ő monotheismusuknak erkölcsi követeléseit. Egyedül Ámósz marad meg e szent egyoldalúságban, a mi szintén az első forradalmi szellemnek a radikálissága. Nála az erkölcs olyannyira magában létező, önálló erő és az istentisztelet fogalmából a szertartásokat olyannyira kiszorítja az igazságosság: hogy rendszerében a vallás megszűnik vallásnak lenni és valami deistikus ethikává válik. A kultusznak e lefokozása azonban nem filozófiai, hanem pszichológiai jelenség: Ámósznak istene nem valamely elvont filozófiai eszme, a melylyel össze sem férne a szertartásokban való tisztelés — a minthogy a kultusznak mindig megvan a maga jogos helye az erkölcs vallásában is; de a legérthetőbb valami az a pszichológiai processus, hogy Ámósz, az erkölcsnek fanatikusa, az erkölcsnek istene előtt «utálatnak» (5₂₁.) mondja azt az istentiszteleti módot, a melylyel egy er-

kölcstelen nép is eleget tehet — a maga hite szerint — istene akarátának. Istenének tórájában együtt a kultusz és az erkölcs; a gyakorlatban meghibbant a kettő közti egyensúly, az erkölcsnek a rovására — Ámósz pedig érzi, hogy a kettő közül egyedül az erkölcsnek van az Isten egyetemességének megfelelő universális és örök értéke. Ámósz elejét akarja venni, hogy a tömegnek hitében a templomi éneknek és zenének lármája (5₂₃.) isten előtt hallatlanná tegye az özvegynek és árvának feljajdulását (v. ö. Ex. 22₂₂.): a tóranak erkölcsi törvényei mellől kitepi hát a kultusz-kódexet. Ámósz egy új haragvó Mózes: kezében Adónaj vallásának két új kőtáblája; egyiken a templomi szertartások, a másikon az ethika törvényei; és a próféta látván, hogy a formák kultusza agyonnyomja a vallásban az erkölcs szellemét, a kultusz-törvényeknek kőtábláját darabokra zúzta.

Ez az erkölcsnek az apotheosisa. A merengő próféta-
 tának égnek szegzett tekintete nem látott senkit-semmit, egyedül őt, a ki mindenben ott van: az ő Egyistenét. Nem létezett akkor számára semmi, Izraél is megszűnt történelmi értéknek lenni: a világtörténet, úgy érezte meglehet Izraél nélkül is; lelkében az erkölcs istene végtelenségének érzetével került el Bétélbe, és az ethnikus szellem halhatatlanságának, az Egyisten rája utaltságának hitében végtelen arrogantiát látott lelke; a nagy Isten mellett oly kicsiny volt Izraél: semmivel sem több, mint az æthiopsok (97.). De aztán a Júdába vissza-
 került pásztor, mint prófétában is, megtalálja magában az embert; mint az Egyisten rajongójában is Izraélnek a gyermekét. Az igazságosság fanatismusában kiszakította szívéből Izraélt, de érzelmei lelkéhez

kötözve tartották továbbra is az ő nemzetét és bizony nem foglalták el annak helyét a kúsiták. Ámósznak van szava Izraélnek jövőjéről is: de az a próféta erkölcsi ábrándjainak lesz az Izraélje. Az erkölcs ugyanazt a helyet foglalja el Ámósz világfelfogásában, a mit a kultusz a nemzeti vallásban: benne Izraél halhatatlanságának természeti, vagy természetfölötti ereje. «Adónaj napja» csak a rémes büntetésnek az ideje (518—20.), de nem a végleges vég; Adónaj-napja után is van még jövő, a szenvedés épen Adónajnak igaz népévé fogja ütni Izraélt (811., 12., 911—15.). A bűnös népet kiszakítja a próféta Adónaj karjaiból, hogy oda emelje a megtisztult nemzetet. Ő maga is teremt már községet, a melynek gyermekei — szemben a nemzeti vallás «pöffeszkedőivel» — *ánávok*nak, Adónaj «alázatosainak» nevezik magukat (27.). Ezek az *ánávok* a jövő zsidóságának az embriója: az ő istentiszteletük már tisztán a becsületesség és az imádkozás.

Nagyvárad.

Dr. Kecskeméti Lipót.

A ZSIDÓ SIBYLLA VERSEIBŐL.*

I.

1. Ének 1—58. vers.

Kezdve az emberi nemnek az első eredetétől
 A legutolsóig, kijelentem ezennel előre
 Azt, a mi csak történt, a mi történik s a mi lészen
 Majd az emberek álnoksága miatt e világon.
 Minden előtt Isten hirdetni parancsola, hogy mint
 Lett e világ. Te pedig ravasz ember ezekre figyelj jól —

* A sibyllák tudvalevőleg Apolló papnői voltak, kik jóslataikat homályos, kétértelmű mondásokban, rendszeren versbe szedve hirdették. Időszámításunk előtti első és utána következő első és második században egyes zsidó írók Alexandriában és Kis-Ázsiában, hol a görög nyelv volt használatban, a pogány népek közt a sibyllák módjára írt és az ő műveiknek mondott hexameteres görög versekben terjesztették a zsidóság eszméit oly körökben, hol különben meghallgatásra nem találtak volna. A reánk maradt gyűjtemény csak töredékeket tartalmaz, melyekből két részletet mutatok be: egyik a világteremtést írja le, a másik erkölcsi tanításokat tartalmaz. E részletek eléggé világosan jelzik a zsidó sibyllák célját, irányát, de egyben óvatosságát is. Nem akarják, hogy fölismerjék őket; — nincs is az egész gyűjteményben említés sem zsidó szokásokról vagy szertartásokról — csak eszméit, erkölcsanát és egyisten hitét ismertetik. Buzgó apostolok, de igen gyöngye költők. A fordításnál, mely tudtommal magyar nyelvben első kísérlet, igyekeztem az eredeti szöveg tartalmát lehetőleg híven visszaadni.

Hogy valahogy ne feledd intésim, eszedbe maradjon —
 Hogy a király, a magasztos, a mindenség ura egykor
 Szólt: «legyen!» és lett; majd rágördítette a földet
 10 Ekkor a Tartarusz tetejére s adott ragyogó fényt,
 Majd az eget kifeszíti s a kék tengert kijelöli,
 Megkoszorúzza az égboltot csillagseregekkel,
 Földíszíti növénynyel a földet, itatja folyókkal
 A habozó tengert s elegyít szelet a levegőbe.
 15 És felhőt, mi esőt hoz. Eként elhelyeze mindent:
 A halakat tengerbe tévé s a mi szárnyas a légbe
 Erdőknek sűrűjébe a rőt vadakat s a nehézkes
 Sárkányt és mindent, a miket látunk e világon.
 Mindezeket szava által előhozván, valamennyi
 20 Gyorsan létre került, csakis ő vala önszületésű
 És letekintve az égből béfejezé a világot.

Ennekutána pedig lelkes lényt alkotta ismét
 S önmaga képmására teremté isteni szépnek
 Az embert, kit az ambroziás szép Paradicsomban
 25 Rendele lakni, hogy ott hasznos munkája legyen majd.
 Ám egyedül lévén a remek szép Paradicsomban,
 Párbeszédre kívánkoza és olyan arczra tekintni
 Mint a minő az övé. A miért kivevé neki Isten
 Oldalbordáját s alkotta belőle a bájos
 30 Szép Evát s feleségül adá, hogy a Paradicsomba
 Ő vele lakjon. A kit mihelyest meglátta, szivében
 Ámulván, de nagyon megörült láthatni hasonló
 Arczot önarczához s válthatni okos szavakat majd
 És kedvére beszélni; eként rendezte az Isten.
 35 Nem bántotta eszét kicsapongás sem a szemérmét
 Nem takará be, hanem szivükben távol a rossztól,
 Mint a vadállatok úgy jártak nem földve be testük.

Ennek utána parancsot adott nekik ekkor az Isten,
 Intve, ne érintsék ama fát, de gonosz csele által

- 40 Ráveszi őket a kigyó csalfán s így a halál lett
 Sorsuk, amért a jót s a gonoszt megítélni tanulták.
 Ámde először az asszony csábította urát el:
 Ő ada néki s a gondatlant romlásba taszítá;
 Ez pedig asszonyi szóra figyelt s feledé a Teremtőt,
 45 Az örököst, nem ügyelve világos rendeletére.
 És a miként ő tett, nem jót nyere érte, de rosszat,
 Ekkor a szép fügefának nagy levelét leszakasztva
 Öltözetet készítve felöltözködtek azonnal;
 Bétakarák testük, mert szégyenkezni tanultak.
 50 Megharagudva ezért rájuk, kizavarta az Isten
 Az örökös lét földjéről, kimondva reájuk,
 Hogy halandók lesznek a földön, amért nem ügyeltek,
 Mit az örök, nagy, erős Isten megtartani rendelt.
 Erre kimentek a táplálékot adó anyaföldre
 55 Könnyeket ontva sóhajtoztak, míg végre az Isten
 Önmaga megkönyörülve eként szólott vala nékik:
 «Nőjetek és szaporodva miveljétek meg a földet
 Buzgón, úgy verítékkal elég eledelre találtok.»

II.

2. Ének 74—148. vers.

- Add meg a napszámos bérét; a szegényt ne nyomorgasd.
 75 Szólj okosan, ha beszélsz; de a titkot zárd a szivedbe.
 Özvegyek, árvák és a szegényekkel cselekedj jót.
 Jogtalanul ne tegyél; se ne túrd, hogy más cselekedjen.
 Adj a szegénynek ma, de ne mondd: jer holnap el érte.
 Termésednek eredményéből adj a szegénynek;
 80 Ki alamizsnát oszt, Istennek kölcsönöz azzal.
 Mert a haláltól ment meg a jótét, hogyha a vész jön.
 Nem akar áldozatot csak jólétet szeret Isten.
 Adj a mezítelenekre ruhát s eledelt a szegénynek.

- A hajléktalanon könyörülj s a vakot te vezérelj.
 85 Szánd a hajótörtet meg — a tengeri út be veszélyes! —
 Nyujts kezet az elesőnek s védj a segélytelen embert;
 Mindnyájunkat elérhet a baj: fordul a szerencse.
 Jólétedben a nélkülöző fele nyujtsd kezedet ki.
 A mit az Isten adott, te is adj abból a szegénynek,
 90 Mert a halandóknak közös élte, de változ a sorsa;
 És a szegényt látván sose gúnyold meg szavaiddal,
 Még dorgálni való emberre se szólj soha csúnyán.
 Csak a halál bírálja az életet el, ki cselekvék
 Jól vagy jogtalanul, mindent eldönt az ítélet.
 95 Meg ne zavard eszedet borral s ne igyál sokat abból
 Vért ne egyél sem húst, mit a bálványoknak ajáltak.
 Vérontásra ne köss kardot, csak védekezésre.
 Bár sose használnád se igaz se igaztalan úton;
 Mert ha megölted ellenedet, kezeid beszenyezted.
 100 Szomszédod mezejét kíméld, még arra se járj át,
 Mert a határ jogosult s azt átállépnit tilalmas.
 A jó megszerzése haszon, de bajt hoz a rossz csak.
 Még a mezőn érő termésbe' se tégy valamely kárt.
 Az idegen mindig tisztelve legyen körötökben;
 105 A vendég jogait megrontották elegen már,
 Egymást mint idegent nézvén. Ne legyen körötökben
 Senki sem idegen! Egy vérből származtatok úgyis
 S nincs ország, a hol állandón lakhatna az ember.
 Gazdagodásra ne törj, se ne kívánozz, csakis arra,
 110 Hogy kicsiből tudj élni, de gaz birtokra ne tégy szert;
 Mert a vagyonszerzés minden baj s rossznak az anyja.
 Sem az arany, sem ezüstre ne áhítozz, mivel ebben
 Kétélű, szívet átjáró fegyver hegye rejlik;
 Tör az arany s az ezüst mindég az emberi nemnek,
 115 Óh te arany, te gonosz forrása, te életölő rossz,
 Bár sose lettél volna halandók rosszra vivője!

- Mert te miattad van rablás, harcz s ember ölése,
 Gyűlöli meg gyermek szüleit, testvérít a testvér.
 Cselre ne gondolj és ne ragadj fegyvert tieidre.
- 120 Másra ne gondolj szívedben, mit szólsz ajakaddal
 S mint a polyp, helyt változtatva magad sose változz.
 Légy mindenkihez őszintén nyilt s szólj a szivedből.
 Rossz ember, ki magától vétkezik ; míg ki a kényszer
 Folytán, nem mondom : de legyen jó az akaratja.
- 125 Bölcsességre, erőre, vagyonra ne légy soha büszke ;
 Egy Isten csak a böles, a hatalmas, a végtelenül dús.
 Elmult bánalomért szived és lelked ne gyötörjed,
 Mert a mi megtörtént nem történtté sose válhat.
 Hirtelenül ne bocsásd kezed el, fékezd haragod meg :
- 130 Mert, ki ütött, akaratlan elégszer ölést okozott már.
 Légyen a baj közös, úgy nem lesz se nehéz se nagy akkor.
 Túlságos bőség a halandóknak sose tesz jót.
 Sok mulatás módnélküli tobzódásba sodorhat.
 Gógössé tesz a sok pénz s önhittsége ragadhat
- 135 S féktelen indulat ártalmat szerző dühre készítet.
 Mert a harag csak indulat ; ámde düh, hogyha határt ront.
 Mert a derék buzgalma dicső, de a becstelené rossz.
 Káros a rossznak bátorsága, de fényt ad a jóké.
 Szép az erény szeretése, de Kyprisz bajba sodorhat.
- 140 A szelid érzelmű kedves a társadalomban.
 Légy mértékkel evésben, ivásban és a beszédben ;
 Tartsd meg a mértéket s ne feledd : áthágni veszélyes.
 Sem hűtlen, se irigy ne legyél s mást meg ne gyanúsíts,
 Sem rossz érzelmű, se fölötte csaló ne legyél te.
- 145 Józanságra ügyelj s tartózkodj csúnya dologtól.
 A rosszat ne kövesd s a bosszút írtd ki a jóval.
 Üdvös a meggyőző szó, de a harag haragot szül.
 Hirtelenül sose higyj mielőtt nem látod a végczélt.

IZRAÉL KIVÁLASZTÁSÁNAK ESZMÉJE.

Vallásunk ősi kincsei közül egyetlenegy eszme sincs korunkban annyi külső és belső ostromnak kitéve, mint a kiválasztás eszméje. Lépten-nyomon halljuk és olvassuk, nem épen barátságos vonatkozásban és célzattal, a «kiválasztott nép» kitételt. Ellenségeinkről nem szólok, ezekhez meggyőzés nem fér, de barátaink ajkairól is fel-felhangzik többé-kevésbbé enyhe alakban a csöndes szemrehányás, hogy a kiválasztás eszméje által magunkat más emberfiánál különbeknek deklaráljuk, sőt egyik-másik hitsorsosunk is emlegeti néha keserű öngúnnyal a «kiválasztott népet». Ilyen körülmények között kötelességünk komolyan vizsgálat alá venni, ha vajjon a bibliai eredetű kiválasztás eszméje ellen emelt kifogások és ellenvetések jogosultak-e, vajjon ezen eszme összefér-e tudásunkkal és lelkületünkkel, összhangzásban van-e vallásos gondolatainkkal és érzelmeinkkel? Tisztába kell jönnünk azzal, hogy a kiválasztás azon eszmék közé tartozik-e még, a melyek életképesek és a vallásos életben gyümölcsöt teremnek, vagy pedig azok közé, a melyek évezredes élet után elaggva, örökre elnyugszanak?

Tisztán e szempontból, mint a zsidó hitélet belső kérdését, tekintet nélkül minden külső, akár ellenséges, akár baráti beavatkozásra, kívánom a kiválasztás eszméjét a rendelkezésre álló tér által megengedett határok között kifejtteni minden nehézség feltárásával és

minden szépités mellőzésével, mert azon nézetben vagyok, hogy a zsidó vallás és hivei elég fejlettek arra, hogy az igazságot, a melyből minden problémánál csak egy és nem kettő létezik, a legcsekélyebb eszmei és erkölcsi kárvallás nélkül elviselhessék. Sziveskedjenek olvasóim e célra türelmükkel és figyelmükkel megajándékozni.

I.

Ama felfogás ellen, hogy mi «kiválasztott nép» vagyunk, első sorban az látszik szólani, hogy mi nem is képezünk népet. A zsidó vallás hivei majdnem annyi népre oszlanak, a hány a föld kerekiségén él. Vannak zsidó magyarok, francziák, angolok, németek, oroszok stb., sőt æthiopsok is! Jól tudom, hogy vannak ellenségeink és intra et extra muros exaltált bámulóink, a kik bennünket külön fajnak, gonosznak vagy nemesnek, tartanak, de ez a jelen kérdésre nézve egészen közömbös, mert nem az a kérdés, hogy minek tartják a zsidóságot mások, hanem az, hogy minek tartja magát a zsidóság maga. Ha a zsidó vallás jelenkori eszméi között helyet foglal ama hit is, hogy «Izrael az Úr kiválasztott népe», akkor ezen vallás hiveinek kétségtelenül meg kell győződve lenni arról, hogy ők külön népet képeznek, ez pedig ellenkezik a tényekkel, vallásunk túlnyomó hívének felfogásával és érzésével. A zsidóság nemcsak a jelenkorban, hanem két évezreddel ezelőtt sem képezett már egységes népet. Időszámításunk kezdetén az alexandriai zsidó vallású hellének és a palesztinai zsidóság között nemzetiségi szempontból nagyobb úr tátongott, mint ma francziák és németek

között; viszont a Muhammed által kiirtott három zsidó törzs és az arabok közelebbi nemzetiségi viszonyban állottak egymáshoz, mint a francia és az abessyniai zsidók a jelenkorban. Hogyan foglalhat helyet vallásos eszmekörünkben egy eszme, a melynek oly fogalom képezi alapját, melyet mi nem ismerünk?

Még sokkal számosabb és fontosabb argumentum szól a «kiválasztás» fogalma ellen. Egy népnek a kiválasztása a többi közül részrehajlást látszik tulajdonítani a Mindenhatónak; miért épen csak egyet s nem többet? miért épen Izraélt s nem más népet választott ki? Számosabb-e Izraél a khinaiaknál, régibb-e az indusoknál? Kiválóbbat tett-e a tudományokért s a művészetekért a görögöknél, az állami élet fejlesztéseért a rómaiaknál, hogy magát kiválóbbnak tartja a föld összes népeinél, hogy magát «kiválasztottnak» tekinti? Nem rejlik-e továbbá a «kiválasztott nép» fogalmában az a pretenzió, hogy Izraélnek kiváltságai vannak, mert hiszen ő «kiválasztott», tehát magasabb és jobb más népeknél? Hogyan egyeztethetjük össze a legfelsőbb lény igazságosságával, hogy egy népnek kiváltságokat ad? Maga a szentírás és a hagyomány, a melyek e pontra nézve tökéletesen megegyeznek, ellentmondásban látszanak lenni önnönmagukkal, mert egyrészt az emberiség egységes származását, tehát az emberiség egységét és egyenlőségét hirdetik, másrészt pedig azt, hogy Izraél «az Isten kiválasztott népe». Hogy fér meg az emberiség egységének, a népeket és nemzeteket nem ismerő testvériség és egyenlőségnek nagy eszméivel a kiválasztás eszméje? De tegyük fel, hogy Izraél jobb más népeknél, tegyük fel, hogy az Isten ezért kiválasz-

totta és kiváltságokkal ruházta fel: nem rejlik-e ily eszme hangoztatásában fennhéjázás, gőg? Hogy fér meg eme fennhéjázás a szerénységgel és alázatossággal, a mely tulajdonságok a szentírás által oly nagyra becsültetnek? Izraél kiválasztása eszméjének inkább a népek meggyőződésében volna helye, mint Izraél vallásos gondolkörében. Mellőzöm ama meddő kísérletek ismertetését, a melyek a bennünket foglalkoztató eszme tisztázására vagy megdöntésére történtek, és egyenesen a vázolt ellenvetések és nehézségek tárgyalására térnek át.

II.

Láttuk, hogy az elibénk tornyosuló nehézségek a kiválasztás eszméjét alkotó mindkét fogalom ellen: a nép és a kiválasztás fogalma ellen, irányulnak. Vegyük először szemügyre azon kérdést, hogy nemzetiségi eszme-e a kiválasztás? Vajjon a kiválasztottság a nemzeti önérzetnek oly megnyilatkozása-e, a milyenre minden népnél bukkanunk. Oly nemzeti büszkeség szól-e belőle, a melyet legnépiesebb költőnk így fejez ki:

«Járjatok be minden földet,
Melyet Isten megteremtett,
S nem akadtok bizonyára
A magyar nemzet párjára.»

A nemzetiségi eszme mivoltára Izraél kebelében ősidőktől kezdve állami és népéletének megszűnéséig világot vetnek a következő történeti tények és a történet folyamán kifejlődött törvények, ezeknek közvetve és közvetlenül megnyilatkozó szelleme.

A nemzeti egyéniség vagy a népegység tudata a né-

peknél más népekkel való érintkezésnek, még pedig ellenséges érintkezésnek a kifolyása; azért lép elénk a nemzetiségi tudat mint nemzeti öntudat, nemzeti önérzet és nemzeti büszkeség. A népek bölcsőit hősmondák, győzelmeket zengő énekek, harczyi diadalokról szóló mesék, melyekben a legyőzöttek szerepe más, ellenséges népeknek jut, zsongják körül. A műveltség legalsóbb fokán álló népek nem kételkednek abban, hogy ők jobbak, harczyiasabbak, hatalmasabbak más népeknél, csak arra keres választ a meseszölvő néplélek, hogy miért? Erre a mondákban és mesékben kifejezésre jutott válasz: a magasabb származás; istennek, fél-istennek, hősnek stb. az ivadéka. Ezen hiúságból eredő, öndicsőítésre alkotott mesék és mondák, ha egyébről nem, a nemzeti öntudat éber voltáról, a közös származás kiemelése által a saját nemzeti egyéniségnek más nemzetiségektől való megkülönböztetéséről minden- esetre tanuságot tesznek. A nemzeti öntudat ébrenmaradásáról tanuskodik az a tény, hogy a néplélek eme termékei évszázadok múlva sem vesznek ki a nép emlékezetéből, hogy oly korban sem merülnek feledésbe, a melyben hitelre többé nem találnak.

E szempontból nézve Izraél őstörténetét, arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy a szokásos értelemben vett nemzetiségi eszme Izraélben ezen korban nem volt annyira kifejlődve, mint az ó- és újkor népeinél. Izraélnek nincs hősmondaköre, sem győzelmeket zengő, sem harczyi babérokrol szóló énekei; nincsenek hősei és nem származtatja magát sem ilyenektől, sem félistenektől.

Története több vereségről emlékezik meg, mint győzelemről, és ezen győzelmeket sem tulajdonítja nem-

zeti vitézségnek, hanem az Örökkévaló hatalmának. Az egyetlen diadalénekeket tartalmazó könyv, a melyről a szentírás említést tesz, de a mely nem maradt ránk, «az Örökkévaló harczainak könyve» czímmel bír. Sámson, a szentírás emez egyetlen hőse, sem nemzeti, hanem inkább vallásos hős, mert hősies ereje nem a benne fokozott mértékben egyesülő nemzeti vitéz tulajdonságokon alapszik, hanem názirságán, tehát vallásos tulajdonságán. Dávid, a hős király szintén az «Örökkévaló harczait harczolja». De még ezeknél is fényesebben bizonyítja az ösatyák története, hogy a nemzetiségi eszme Izraélben nem oly irányban fejlődött, mint más népeknél.

Sem Ábrahám, sem Izsák, sem Jákob nem nemzeti hős. Mindhárom megalázásnak van kitéve, egy sem boszúálló, sem nem harczkereső, hanem békeszerető férfiú, ki feladatát jámbor életmódban és főképen Ábrahám, az Istenezsme ismeretének terjesztésében keresi. Nép, a mely ily ősoket vall magáénak, fejletlen nemzeti öntudattal bír. Sokféleképen lehet gondolkozni Izraél östörténetéről, az ösatyákról, Sámsonról, a nép harczairól stb; de ennek semmi befolyása sincs a mi tételünkre, hogy Izraél népe, a mely történetét ily világításban adja elő, nem birt oly kifejlett nemzeti tudattal, mint más népek. A pszichológiai tények a mi szempontunkból ép annyit nyomnak a latban, mint a tények maguk. Fölösleges kiemelni, hogy a harcias szellemben nyilatkozó nemzetiségi tudat az idők folyamán, a próféták és a hagyomány korszakában, nem fejlődött. Nem tanuskodik-e a nemzeti öntudat fejletlenségéről azon tény is, hogy a harci dalo-

kat tartalmazó könyv elveszett, míg más könyvek fennmaradtak?

Látjuk, hogy a nemzetiség alapja és megnyilatkozásának alakja Izraélnél más, mint a többi népeknél. Nem azt állítjuk mi, hogy Izraél hajdan nem képezett népet, nemzetet, hanem azt, hogy nemzetiségének ismertető jelei eltérők más nemzetiségek ismertető jeleitől. Nem a közös származás tette Izraélt néppé, hisz népélete különböző korszakaiban idegen elemeket is fölvelt magába. A tóra az idegenekről a leghumánusabb törvényeket tartalmazza, a melyek a prófétáknál és a többi szentiratokban is kifejezésre jutnak. «Szeressétek az idegent». «Átkozott, ki az idegen, az árva és az özvegy igazát elferdíti». «Ne szorongasd az idegent». «Egy törvény legyen számotokra, egyenlő legyen az idegen és az őslakó». Már ezen néhány, a szentírásból kiragadott nyilatkozat, a melyek mind ama nagy parancsolat kifolyásai: «Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat», mutatják, hogy a származás, a nemzetiség Izraélben nem játszották a főszerepet. Az írott taneme tételeit a szóbeli hagyomány nemcsak hogy elfogadja, hanem még ki is bővíti. A számos idevágó nyilatkozat közül hadd álljanak itt a következők: «Miért teremtette Isten Ádámot egyedül?» A teremtmények békéje miatt, hogy ne mondhassa az egyik ember a másiknak: «Ősöm nagyobb volt ősdnél»; továbbá: «Ha a kövekről, a melyeknek nincs tudásuk sem a rosszra, sem a jóra, parancsolta Isten, hogy ne bánj velük megvetéssel, mennyivel kevésbbé szabad megvetéssel bánni az emberrel, a ki a világ teremtőjének képmására van alkotva?» Eme és számos hasonló nyilatkozat azt mu-

tatja, hogy Izraél a legrégibb idő óta állami és nemzeti önállósága megszűnéséig az emberiség egységét hirdette, a mint hogy egységes származásúnak tartja. Az idegen ép oly jogokkal bír, mint a benszülött, mert mindketten egyenlően emberek. A nemzetiség, a fajrokonság nem állapít meg külön jogokat, ez a mellett bizonyít, hogy a nemzetiségre súlyt nem fektettek. Hogy ezen felfogást teljesen megbecsüljük, szem előtt kell tartanunk, hogy az ókorról van szó, a midőn az idegének elleni jogfosztás a visszatorlás elvénél fogva tulajdonképen kényszerűség lett volna. Ezen általánosan uralkodó szellem daczára, a mely az idegent, a más törzsből származót jogfosztottnak nyilvánította, Izraél hosszú történetében megóvta általánosságban az emberi jogokat és nem tette függővé a nemzetiségtől, a származástól. A fődolog nem a származás, hanem az erkölcsös élet. «A nemzsidó is (gój) olyan, mint a főpap, ha a tórát megtartja» hangzik Rabbi Méir mondanása, oly férfiué, a ki népének legádázabb üldözését és állami életének teljes megsemmisülését látta. Ezen utóbbi nyilatkozat magában véve elegendő bizonyítékul szolgálhat arra nézve, hogy zsidó és nemzsidó között nincs más, mint vallásbeli különbség.

A népek jó tulajdonságainak elismerése is a mellett szól, hogy a pogányokban nem a más fajhoz tartozót, nem a más nemzetiséget vetették meg, hanem az erkölcstelen, vallástalan embert. Elismerőleg nyilatkoznak még a rómaiakról is, ha erre rászolgáltak. A próféta-
taságot sem foglalják le kizárólagosan Izraél számára; Bileám oly próféta, mint Mózes. Áldozatokat is hoztak az összes népekért, hogy az Isten bocsássa meg bűnei-

ket. A hol a népeket ócsárolják, mindig csak erkölestelen, vallástalan tettek miatt történik; sohasem képezik testi, vagy ártatlan szellemi fogyatkozások a gúny tárgyát, mert nem fajgyűlölet adja a szót ajkaikra, hanem az erkölcsi és vallásos felháborodás.

Izraél nem ismert maga és más népek között más válaszfalat, mint a vallást. Ha ez a különbség megszűnt, Izraél és más nép fia teljesen egyenjoguvá vált. A megtért az Izraél vallásában születettel mind vallásos, mind polgári tekintetben egyenlő jogokkal bírt. Ha Izraélt nemzetiségi exclusivitás, fajszeretet vezette volna, akkor a régi népek mintájára az idegentől minden körülmények között megtagadta volna a benszülötteket megillető jogokat. Sőt, rajongással körülvett hitüket sem engedték volna át az idegennek, de ők azt mondják: a legbecsesebb kincs a tóra koronája, becsebb a főpapság és a királyság koronájánál és mégis szabadon fekszik az összes világrajöttek előtt. A hagyomány ezen pontra nézve még a világos bibliai parancsolaton is túlteszi magát és oly népektől származó prozelitáknak a felvételét is megengedi, a kiket a biblia törvényei szerint nem volna szabad Izraél közösségében megtűrni. A megtért annyira izraelitává válik, hogy még akkor is ilyennek tekintendő, ha ősi bálványaihoz visszatért. Ép úgy, mint az Izraél vallásában született, az ezen vallásra tért egyén sem rázhatja le az elvállalt kötelelességeket.

Látjuk a szentírásból és a hagyományból, a történetből és a törvényekből, ezeknek közvetve és közvetlenül nyilatkozó szelleméből, hogy a nemzetiségi tudat az ősidőkben fejletlen volt, és hogy a történet folyamán

fokról-fokra emelkedik a vallás eszméje, úgy hogy a palesztinai hagyomány legvirágzóbb korszakában, a második században, tehát a zsidó népeletnek az elnyomó Róma ellen való küzdelem által utolsó fellobbanása és végvonaglása idejében, a néphez való tartozás ismertető jelét egyedül és kizárólagosan a vallás képezte. Judæa fennállása idejéből származó hagyományok győznek meg bennünket arról, hogy Izraélt nem tömöríti néppé sem a közös vér, sem a közös föld, sem a közös nyelv, sem a közös állami élet, sem a közös politikai múlt, sem a közös állás a népekkel szemben, hanem a vallás. A mi nyelvünkön szólva, Izraél már szétszórása, állami élete megszűnése előtt sem képezett népet a szó szokásos értelmében, hanem erkölcsi közösséget, felekezetet, melynek összetartó, egységesítő kapcsa a vallás volt. A vallásnak eme minden érdeket megszüntető vagy saját körébe vonzó, az emberi élet minden nyilvánulását szabályozó, minden eszmét és eszményt magában foglaló erejéről megvan győződve a zsidó hagyományos irodalom minden alaposabb ismerője, mert nincs ezen irodalomnak egyetlenegy terméke sem, a melyben a tóráról, mint a vallás foglalatjáról, forrásáról vagy ennek egyes parancsairól a legáradozóbb kifejezésekben ne történnék megemlékezés majdnem minden fejezetben. Ha tehát vallásos irodalmunkban «Izraél népéről» van szó, sohasem szabad egyebet érteni alatta, mint azon közösséget, a melynek egyedüli összetartó kapcsa Izraél vallása és kizárólagos czélja a szent vallás gyakorlása. Ebből önként következik, hogy «Izraél kiválasztásának eszméje» sem *nemzetiségi*, hanem *vallásos* eszme; midőn

kiválasztott népről szólunk, nem nemzetiségre, hanem erkölcsi közösségre gondolunk.

III.

Most áttérünk a kiválasztás eszméjét alkotó második fogalomra, a kiválasztás fogalmára, a melyben a probléma súlypontja fekszik.

A köznézet a kiválasztás eszméjéről emberi viszonyok szem előtt tartásából keletkezett. Ember csak azt teszi kegyeltjévé, a ki azt kiváló tulajdonai által kiérdemli; ha valaki embertársát az összes emberek közül választja ki magának, föltéve, hogy nem önző érdekek vezetik, a mi Istennél ki van zárva, akkor a kiválasztott bizonyára szemében a legkiválóbb mindazok között, a kik közül kiszemelte. Mi sem természetesebb, mint az, hogy a kegyelt, a *kiválasztott* szeretetben, jutalomban, *kiváltságban* részesül, a miből mások ki vannak zárva. A kiválasztás oka *kiválás*, jutalma *kiváltság*. Ezen felfogást alkalmazzák a kiválasztás eszméjére és így okoskodnak. Ha Izraél magát «kiválasztott népnek» hirdeti, akkor különbnek, jobbnak tartja magát más népeknél, ha pedig különb és jobb, akkor őt kiváltságok illetik meg, azaz kiváltságokat arrogál magának. A kiválasztás eszméjének ezen interpretálásából erednek az összes ellenvetések, gyanusítások és vádak, a melyeket már ismertettünk. Magát jobbnak tartani gőg, magának kiváltságokat követelni jogtalanság. Emlékezetükbe idézem Lessing szavait, a melyekkel a kiválasztottságban nyilatkozni látszó gőgöt ostorozza:

— — Doch kennt Ihr auch das Volk,
 Das diese Menschenmäkelei zuerst
 Getrieben? Wisst Ihr, Nathan, welches Volk
 Zuerst das auserwählte Volk sich nannte?
 Wie? wenn ich dieses Volk nun, zwar nicht hasste,
 Doch wegen seines Stolzes zu verachten
 Mich nicht entbrechen könnte? Seines Stolzes,
 Den es auf Christ und Muselmann vererbte, stb.

Kérdezzük azonban meg a történetet, hogy Izraél ily értelmezést adott-e a kiválasztás eszméjének, hogy kiválóságot tulajdonított-e magának és hogy kiváltságokat, előjogokat követelt-e a maga számára?

Hasztalanul keresünk a szentírásban oly nyilatkozatot, hogy Izraél a legkiválóbb nép. De nem szorúlunk az ex silentio bizonyítására, mert épen az ellenkezőt találjuk világosan kifejezve. A régi népeknél, a melyek a kultura alacsony fokán állottak, a legkiválóbb népnek az tekintetett, a mely a legszámosabb volt. A soha nem szünetelő ellenségeskedés és háborúskodás közepette, a melyben a döntő tényezőt a nyers erő és főképen a harczosok száma képezte, csak nagyszámú nép érezhette magát biztonságban, a mi egyrészt jólétet is kölcsönzött, másrészt pedig bátorságot adott más népek kifosztogatására és lenyűgözésére. A nagyszámú nép félelmet és rettegést terjesztett, tekintélyre és tiszteletre tett szert, tekintet nélkül erkölcsi és szellemi tulajdonaira, mert az ember természetében rejlik a hatalmas tisztelete, a gyöngének megvetése. A legnagyobb ígéret, melyet Isten Ábrahámnak tesz, az, hogy magzatát oly számossá teszi, mint a föld porát, mint a homokot a tenger partján és mint a csillagokat az égen. Az Isten igérete: nagy néppé teszlek és megáldlak, csak úgy

teljesülhet, ha számos néppé teszi, mert áldás és átok a nép számától függ; ugyanez okból nincs Mózesnek nagyobb óhaja, mint hogy szaporítsa meg az Úr ezerszerre a népet és nincs rettentőbb fenyegetése, mint hogy csekély számra fog a nép összeolvadni. A nagyszámú nép megrettegetti az ellenséget és jólétben és nyugalomban él. Ebből világos, hogy a bibliai korszak népeinek felfogása szerint a nép kiválósága számától függ, a legszámosabb a legkiválóbb, mert biztonság, jólét, boldogság, hatalom, tekintély, dicsőség mind-mind befoglaltatik abban az egy tényben, hogy a nép nagy sokaságból áll; a legcsekélyebb ellenben minden tekintetben az a nép, a mely számra nézve a legkisebb. Ezek után kellőleg fogjuk méltányolni a szentírás következő nyilatkozatát a kiválasztásról: «Mert szent nép vagy te az Örökkévalónak, Istenednek, téged választott ki, hogy légy ő néki birtoknépe, az összes népek közül, a melyek a föld színén vannak. Nem azért, mert *ti számosabbak vagytok az összes népeknél*, kívánczozott utánatok és választott ki benneteket az Örökkévaló, hiszen *ti a legcsekélyebbek* vagytok az összes népek között.» A szentírás eme helyéből világosan kitűnik, hogy Izraél nem képzelte magát erőre nézve kiválónak és hogy kiválasztásának okául sem ezt tartotta. De még erkölcsileg sem képzelhette magát a tökéletesség magas fokán, mert az Isten kijelentése szerint nem szabad gondolnia, hogy érdeme folytán kapja az ígért földjét birtokul. Folytathatnók és kimutathatnók a szentírás és a hagyomány számos helyéből, hogy Izraél sohasem volt vak saját gyengéi és fogyatkozásai iránt, hogy távol állt az önimádástól s az önhizelgéstől; de azt hisszük,

az idézett hely elég döntő problémánk ezen pontjára nézve.

Miután kimutattuk, hogy nem kiválóság a kiválasztás oka, vegyük szemügyre ama másik állítást, hogy kiváltság a kiválasztás eredménye. Felületes gondolkodással azt következtették a kiválasztás eszméjéből, hogy Izraél az arisztokrata szerepét arrogálja magának a népek közt, az arisztokrata pedig kiváltságok nélkül nem képzelhető; a muhammedánok múltjából és jelenéből azt is megtanúlták a civilizált népek, hogy az arisztokrata az alantabb állóknak jogot nem ad, sőt velük szemben nem ismer sem magánjogot, sem büntetőjogot, mert a megvetettnek egyáltalában nincs joga. Hogy részben a saját irodalmukat nem ismerő hitsorsosok is ily felfogásnak hódoltak a kiválasztás értelmezésében a múltra nézve, azon nincs semmi csodálni való, mert közös szellemi táplálék közös nézeteket szül. Eme kiváltságok azonban csak a kiválasztás félreéítőinek és félreértelmezőinek képzeletében léteznek, de nem Izraél vallásos törvényeiben, a melyek nem ismernek semmiféle privilégiumokat ezen vallás hívei számára.

Az előadottak eredménye az, *hogy a kiválasztás nem nemzeti önérzetnek a kifolyása, sem kiválóságnak a kifejezése, sem pedig kiváltságok arrogálása.* Nem állítjuk, hogy a három évezred gyümölcsét képező rengeteg zsidó vallásos irodalomban ne volnának egyik-másik állításunkkal ellenkező nyilatkozatok találhatóak — hiszen alig van kérdés, a melyre nézve tökéletes egyetértés uralkodnék, — de azt bátran állítjuk, hogy fejtegetéseink az uralkodó szellemnek a kifejezői, a köznézeteknek a tolmácsai, Rossz írók és rossz theologusok

mindig léteztek közöttünk is. A múltban is, a jelenben is. De még ha ellenünk szólana az egész múlt és a kiválasztás lényeges tartalmául épen azt ismerné el, a mit mi a múltra nézve is kizártnak bizonyítottunk, mellettünk szól az egész jelen. Midőn Izraél ma a kiválasztás eszméjét hangoztatja, nem szól belőle sem nemzeti önérzet, sem kiválóságának tudata, sem kiváltságok követelése, a mi köztudomásu tény és bizonyításra nem szorúl. Mi tehát a kiválasztás értelme, mi marad meg a kiválasztás tartalmául ?

IV.

A szentírás és a hagyomány egybehangzó nyilatkozata szerint Izraél feladata az önszentelés: a legfelsőbb lény tökéletességeinek folytonosan szeme előtt kell lebegni, hogy azokat utánozza, hogy azokhoz közeledni iparkodjék. Az Isten szolgálatának eszméje hassa át nyilvános és magán életét, állami szervezetét, politikai törekvéseit, egész népéletét. A vallás szabályozza a magán- és közélet erkölceit, a jogviszonyokat, kiterjeszkedik egészen a gondolatig és későbbi fejlődésében a vegetatív életre is. Ezeken kívül körülövezi hiveit tisztán vallásos parancsolatokkal, úgy hogy már 1800 évvel ezelőtt annyi bibliai tilalomról szólnak, a hány nap van az évben és annyi parancsról, a hány tagja van az embernek, összesen 613-ról. A próféta Izraélt a szerecsenekhez hasonlítja, a hagyomány szerint azért, mert valamint a szerecsen bőre által, ép úgy válik ki Izraél a többi népek közül szabványainak sokasága által. A legjellemzőbb e tekintetben a talmud gyakori csodál-

kozó kérdése: van-e valami, a mi a nemzsidónak meg van titltva és a zsidónak meg van engedve? Szép egy nagy eszméért meghalni, még szebb egy nagy eszme szolgálatában élni, de a legsúlyosabb az egész életet egy előre kész terv szerint berendezni: önkéntelenül fölmerül tehát a kérdés, miért kell épen Izraélnek életét így berendezni, miért terhelik épen őt a számos parancsok? Erre csak egy felelet van: Izraél kötelessége e parancsok teljesítése, mert az Isten őt erre kiválasztotta, vagy a héber kifejezést hivebben visszaadva, mert benne kedvét lelte.

A kiválasztás eszméjében nem *önérzet* nyilvánul, hanem *kötelességérzet*; a kiválasztás nem azt fejezi ki, hogy Izraél *kiválóbb* más népeknél, hanem csak azt, hogy más népeknél *kiválóbb kötelességei* vannak; a kiválasztás nem *jogokkal* ruházza fel Izraélt, hanem *kötelességekkel*. Kötelessége az önszentelés, melyet csak a szent iratok tanai és törvényei szerint berendezett élet által érhet el. Lehetnek olyanok, a kik kétségbe vonják, hogy ez az út volna az egyetlen és a legegyszerűsebb, a mely az önszenteléshez vezet. E fölött nem kell vitatkoznunk, a kiválasztás eszméjének megértéséhez elegendő, ha tudjuk, hogy Izraél ezt az utat tartja az egyedüli célirányosnak. Izraél az Úr rabszolgája és a rabszolgának elsősorban kötelességei vannak urával szemben.

A hagyomány ugyanezen állásponton van: *a kiválasztás kötelességek elvállalása*. Ép ezért az Izraélen kívül álló nem köteles a szent iratok parancsolatait teljesíteni — legalább nem mind — *ő nincs kiválasztva*. Izraél vallása más vallásokkal ellentétben azt tanítja, hogy saját hiveinek összehasonlíthatatlanul több köteles-

ségeik vannak mint másoknak, kik nem ezt a vallást követik. Más vallások tanai szerint csak a felekezethez tartozók üdvözülhetnek, Izraél vallása szerint mindazok, a kik hét törvényt tartanak meg. Izraél 88-szor annyi bibliai parancs teljesítésére köteleztetik, és ezekbe még nincsenek befoglalva a rabbinikus kibővítések és szaporítások. Még nem létezett sem politikai, sem filozófiai hitvallás, mely a kívülállókkal szemben szerényebb igényekkel lépett volna fel mint Izraél vallása. A leglángolóbb lelkesedés és a legmélyebben gyökeredző meggyőződés mellett sem követelték, hogy nemzsidók a zsidó vallás törvényei szerint éljenek, mert ezen törvények megtartására csak Izraél köteleztetett, csak Izraél lett kiválasztva, de mások nem. A vallásszabta törvények terhek, de nem szolgálattételek, a melyekért jutalom jár, azért nem lehet őket másokra kötelezőkké tenni.

Forduljunk már most azon okok kutatása felé, a melyek a kiválasztás alapjául szolgáltak, és új bizonyítékokra fogunk bukkanni, hogy a kiválasztás eszméjének a kötelességen kívül nincs más foglalatja. A kiválasztás okául az ősatyák szeretete hozatik fel és nem véletlen az, hogy ezeken a helyeken Izraél figyelmeztetve lesz az Isten elismerésére és törvényeinek tiszteletben tartására.

Ha a kiválasztás jutalmat, különös kegyet jelentene, nem volna alaptalan ama kifogás, hogy a saját érdem nélkül, pusztán az ősök érdeme folytán osztogatott kegyelem és jutalom jogtalanság, mert az ősök eltűnt gazdagsága ép oly kevéssé teheti zsirossá az ivadékok ételét, mint az ősök által evett savanyú szőlő vásot-

takká az ivadékok fogait. Ha azonban a kiválasztás kötelességeket jelent, akkor helyén van az ősökre való hivatkozás, mert az ősök nemes példája kötelességeket ró ivadékaikra és kettős megvetést érdemel a nemes szülők nemtelen gyermeke.

Egy másik ok, a mely Mózes öt könyvében sűrűn emlegettetik, az egyiptomi rabszolgaságból való kiszabadítás. Ez a kiszabadítás Izraél kötelezettségének alapja. A hagyomány ezen gondolatot teljes tudatossággal fejti ki. A tizparancsolat ezen tény említésével vezettedik be, ezzel kifejezve azt, hogy Izraél kötelessége az isteni törvényeket megtartani. Ez a kötelesség nincs jutalomhoz kötve és nem szünik meg akkor sem, ha Izraél ősei földjét, szentélyét és népvoltának összes feltételeit elvesztette, mert az Isten tanát minden föltétel nélkül kell az életben megtestesítenie. Izraél az Isten rabszolgája, a kinek díj nélkül kell urát szolgálnia. Ily szellemben nyilatkozik a hagyomány a kiválasztásról, a melyből önként folyik, hogy a kiválasztás nem egyéb, mint kötelességek átruházása.

A legfontosabb ok azonban, a melyből kifolyólag Izraél köteles a kinyilatkoztatott tan szerint élni, Izraél szabad elhatározása. Szabad akaratból lépett Izraél az Istennel szövetségre, szövetséget pedig egyoldaluan felbontani nem lehet. Ép ezért csakis Izraélnek kötelessége a kinyilatkoztatott tan megőrzése, ez okból még az ő országában lakó idegent sem volt szabad e törvénynek megtartására szorítani. Azon nézet, hogy Izraél szabad akaratból fogadta el az isteni tant, még jobban kidomborodik a hagyományban, a mely szabad képzelettel festi ki a kinyilatkoztatás tényét a jelennek öntudat-

lanul a multba vitele által, hogy a kinyilatkoztatással kapcsolatban felmerülhető kérdéseknek elejét vegye. Csak egy helyet idézünk. Az Isten körüljárta a népeket és megkínálta őket a tórával. Ézsau népe nem fogadta el, mert az foglaltatik benne: ne gyilkolj, egy másik a «ne lopj» ellen emelt kifogást, a harmadiknak nem tetszett a fajtalanság megtiltása. Nem volt nép a népek között, a melyhez Isten ne ment, ne beszélt és a melynek ajtaján ne kopogtatott volna, ha vajjon hajlandók-e a tórárt elfogadni, de egy sem akart vállalkozni. Semmiféle akadály nem állott a népek útjában, hogy a tant elfogadják és így ők is kiválasztottakká legyenek, csak az akarat hiányzott. Izraél kész volt a tóra terheit a vállaira venni, a többi népek nem. Az Isten nem volt részrehajló, mert a népeket megkínálta tanával, de vonakodtak azt elvállalni. Hogy a kinyilatkoztatást ily megkínálás az Isten részéről és ily vonakodás a népek részéről valósággal megelőzte-e, a dolog velejére nézve közömbös, mert egyrészt tény, hogy a népek nem fogadták el a tórárt, másrészt a hagyomány felfogása az által is jellemeztetik, hogy ily megkínálást és vonakodást föltételez.

Általában bármikép gondolkozzék valaki a kinyilatkoztatásról, annak előzményeiről és okairól; sőt bármikép gondolkozzék a bibliáról általában, azt mindenesetre el kell ismernie, hogy a kinyilatkoztatásra csak Izraél volt képes; mert ha más nép is a kellő diszpozícióval bírt volna arra, hogy kebelében isteni megnyilatkozás történjék, meg is történt volna. A hagyomány állításainak csak formája, de nem lényege ellen lehet kifogást emelni. Nagyon mély értelmű a

hagyomány azon állítása, hogy nemcsak az Isten választotta ki Izraélt, hanem Izraél is az Istent.

Az írott és a szóbeli tan több oldaláról szól tehát felénk az a felfogás, hogy Izraélnek kötelességei vannak, a melyek a nem Izraélhez tartozókat nem terhelik, mert ezekre csak Izraél, de más senki sincs kiválasztva. *Kötelességek jogok nélkül, szolgálattétel jutalom nélkül a kiválasztás eszméjének egyedüli és kizárólagos tartalma.*

A legeszményibb forrásból ered a kiválasztás eszméje, az idők folyamán megtisztult minden salaktól, mely közéje vegyült, levetett minden nemtelen burkot, a mely fényét elhomályosítá. Áttörte a nemzetiség korlátait, mert nem azt fejezi ki, hogy Izraél *népe*, hanem azt, hogy Izraél szellemi és erkölcsi *közössége* kiválasztott. A népelet szűk korlátai között mozog-e ama vallásfelekezet, a melynek hitvallomásában egyetlenegy pont sincs, a mely nem ezen nép szülöttjét kebeléből kizárná?

Nem önteltség szól a kiválasztás eszméjéből, mert nem Izraél kiválóságait fejezi ki. Nem állítja, hogy Izraél emberi tulajdonságokra nézve fölötte áll más népeknek; nem állítja, hogy Izraél magasabb származású a többi népeknél, hogy azokat kevésre becsülnie szabad; nem állítja, hogy több babért szerzett a harczmezőn, az államalkotás és kultúra terén; még azt sem állítja, hogy az erkölcsiség terén többet tett, csak azt, hogy többet *kell* tennie! A zsidóság büszke lehet évezredek múltjára, az álhatatosság és önzetlen önfeláldozás millió meg millió eseményeire, büszke lehet eszméinek világhódítására, a kultúra mezején vívott

csatáira : győzelmeire és vereségeire, de ezen büszkeségnek semmi köze a kiválasztás eszméjéhez ; mert a kiválasztás nem jog, a melyet megszerezni lehet, nem jutalom, a mely valamely népnek szolgálatok teljesítéseért adatik, hanem vallásos életre serkentő kötelesség-érzet, a melynek folytonosan meg kell újulnia. A kiválasztás nem az Isten ajándéka, hanem isteni adomány. A kiválasztás eszméje nem azt tartalmazza, hogy Izraél érzésben és gondolkodásban nemesebb más népeknél, hogy a vallásosság és erkölcsösség magasabb fokán áll, csak azt, hogy magasabb fokon *kell állania*, magasabb fokra *kell törekednie*. Bármennyire haladjanak a népek és felekezetek, bármennyire tisztuljanak vallásos és — a mi ebben benfoglaltatik — erkölcsi fogalmaik, Izraél vallása híveinek *kötelessége* még előbbre haladni, vallásos és erkölcsi fogalmait még tisztultabbá tenni, még közelebb jutni a Mindenhatónak gyenge ember által soha el nem érhető tulajdonságaihoz, «*mert Izraél az Isten kiválasztott népe*». A kiválasztás eszméjének hangoztatása önfigyelmeztetés, kötelességekre való önméltóztatás. Minél haladottabbak a népek, minél magasabb tökéletességi fokra hágtak, annál szebb, annál magasabb ideál a jók között a legjobb, a nemesek között a legnemesebb lenni *akarni*. Magát a legjobbnak, a legnemesebbnek hirdetni öndicsőítés, önimádás, de kötelességnek tartani a versenyre kelést a legjobbakkal, a legnemesebbekkel, az akaratnak tiszteletet érdemlő nyilvánulása. A franczia nemzet azon állítása, hogy a kultúra élén *halad*, a hiúságnak, önimádásnak kifolyása ; de annak hangoztatása, hogy múltjánál vagy bármily más oknál fogva *kötelessége* a

kultúra élén való haladást elérni, a nemzeti génusznak legeszményibb nyilatkozata. A legtisztább vallásosság élén való haladásra törekedni még önzetlenebb eszményi törekvés, mert a kultúra hatalom, a melyhez a vallásosság hatalma nem hasonlítható.

Izraél vallásossága és erkölcsössége fokának megállapítása, helyének kijelölése a föld népei és hitfelekezetei között a jelenben és múltban nem tartozik feladatunk körébe, ki is volna oly merész, ily feladatra vállalkozni; de hogy lelke egész hevével és erejével törekedett mindenkor és mindenhol, arról tanuskodik a világtörténet. Helyezkedjünk azonban egy pillanatra azon gyakran hangoztatott álláspontra, hogy Izraél vallásossága és erkölcsössége túl van szárnyalva. Ebből sem következik a kiválasztás eszméjének megsemmisülése, hanem ellenkezőleg megerősödése, mert a kiválasztottság nem a tökéletesség magasabb fokán való állást, hanem magasabb fok elérésére való serkentést jelenti. Épen azért, mert túlszárnyaltatott, kell Izraélnek emlékezetébe idézni, hogy ő az Isten kiválasztott népe, neki tehát legközelebb kell állania az Istenhez, hogy erőit fokozza; mert a kiválasztás nem tény konstatálása, hanem vallásos eszmény kitűzése. A politika és kultúra bármily alakulásai között a kiválasztás eszméje amaz éltető elem, a mely Izraélt folytonos haladásra, fejlődésre, tökéletesedésre ösztönzi. Abban a pillanatban, melyben a kiválasztás eszméje ezen kötelességbresztő erejét elveszíti, nem élő eszmé többé. Abban a perczen, melyben Izraél kötelességeiről lemond, a melyben Izraél a vallásos tökéletesség legmagasabb csúcsát érte el, a kiválasztás mint üres,

tartalomnélküli eszme el fog tűnni vallásos eszmekincséből. Elérkezik-e, elérkezhetik-e ily pillanat?! A meddig szellemi fejlődés, vallásos emelkedés és erkölcsi haladás szükséges és lehetséges, hangoztassuk a kiválasztás eszméjét, mert annak foglalatja nem kiválóságunk konstatálása, nem kiváltságok követelése, nem más népeknek kizárása vagy kevesebbre becsülése, hanem a múltban elvállalt kötelességek teljesítésére való önméltósítás, önfigyelmeztetés. Így értelmezzük a kiválasztást és ily szellemben teljesítsük az életben.

Budapest.

Dr. Blau Lajos.

HIMNUSZ.

A multakon nyugvó sűrű ködoszlop
 A történet fényétől meghasad,
 S a mint a vak homály im szerte oszlott:
 Megértjük a kettős szent igazat.
 Hozzánk elmúlt sok évszázon keresztül
 Egy szó hangzik, mint égi üzenet,
 Mely minden szívnek mélyén általrezdül:
 Szeresd hazád s imádjad Istened!

Ki fáklyafénynél a multakba látott,
 E két ígét hallhatja szüntelen,
 E két csillag vetett reánk világot,
 Az élő hit és a honszerelem.
 Hab bárha vetett, vihar bár kísértett,
 E csillag soha cserben nem hagyott,
 Multunk, küzdelmünk, az egész történet
 E csillag égi fényében ragyog!

Imádd az Istent, miként hajdanában
 A hitvallók, hitükért vérezők! . . .
 A nagy próféta megváltó dalában
 Ez istenes hit tüzét érezők,
 A babiloni fogság énekébe
 A füzek alatt ez olt bánatot,
 E tűz volt az, melylyel máglyára lépe,
 Ki meghalt, de hitet nem tagadott!

Imádd az Istent! egykoron atyáid
 Érette hordták a gúnyt, megvetést:
 A mire multad oktató, halálig
 Gyötrelmüket, utód, szivedbe véd!
 A ghetto fojtó, nehéz levegőjét,
 A sárga foltot, a gyalázatot,
 Az üldözők állati szenvedélyét,
 Az örökéltű, súlyos bánatot!

Imádd az Istent! s mely híven szolgálta,
 El ne feledd, hogy e nép fia vagy.
 És ostort érdemel a rongy, a gyáva,
 Ki hűlő oltárt futva cserbe' hagy.
 Ha népeden a szégyen foltja égett
 S rajongva hordta szégyenét apád,
 Hitvány vagy, ki e bélyeget letéped,
 S növeled az üldözők táborát!

Mert él az Isten! és ha népe mostan
 S a multban szenvedt: áll még a jövő!
 «Eljő a nap, hogy vétkeidet lemostam,
 És minden népek közt te lész dicső,
 Népek királya és kiválasztottja,
 Egy testvérek közt legelül való,
 De százszoros jaj sujt az átkozottra,
 Ki hitszegő lett, gyáva áruló!»

Imádd az Istent és szeresd hazádat!
 Hazát szeretni nekünk oly nehéz...
 Érezvén minmagunkban is a vádat,
 Hogy hó szerelmünk meddő, kárba vész,
 Hogy félreértés sebzi szíveinket,
 Hogy sandán támad reánk a gyanú,
 Hogy visszadöbbszent egy gógös tekintet,
 Egy zokszó... ó mindez oly iszonyú!

És mégis, mégis, csak szeresd hazádat!
 Kivánja véred? áldozd fel neki!
 Többet: az élted, érdeked, a vágyad,
 Ezernyi álmod mind hozd el neki!
 Mi rád tapadt, az ódon hagyományok
 Üressé vált, lelketlen csapatát,
 Melyek a multhoz csatolni kívánnak:
 A multnak, feledésnek adjad át!

Csak nyelvét ápolod! benne él, virágos:
 A nyelv a nemzet életereje,
 S te idegennek ezentúl ne áldozz,
 Oly szép ez a nyelv, érjed be vele!
 Növeld hatalmát, kincsét gazdagítsad,
 Verejtékeddel öntözd földjeit,
 Gyümölcsét hálás lélekkel szakítsad,
 Segítsed, a hogy téged ő segít!

Szerelme légyen ajkadon, szivedben,
 Valld, hogy szeretéd, mert úgy érzed is!
 Nézd, szerte leskelődik annyi ellen,
 Mind a hazáé s mind a tied is.
 Gyűlölnék téged, mert honod imádod,
 Gyűlölnék, mert imádod Istened,
 És gyűlölik e hont, mivel kiváltott,
 S néped a többi nép testvére lett.

Ám hadd gyűlöljenek ! rólad lepattan
Az álnokságnak mérgezett nyila,
Ha igaz hitben, erős öntudatban
Tekinthetsz várad ostromlóira.
Zord századok vad harcza is lezajlott,
Hányszor hittük, hogy a vég közeleg,
S a diadal ismét részünkre hajlott,
S az Úr áll örül e nemzet felett.

És állni fog, míg mindkettőhöz hívek
Testvéreink és el se hagy soha !
Mulhatnak, nem emésztenek az évek,
S mi erősödve haladunk tova.
Kéz kézbe fogva azokkal, kik itten
Nemes szívűek, tiszták, igazak,
És éljen s üdvözüljön bármi hitben :
Az ember nékik testvérük marad.

Ime a multon nyugovó ködoszlop
A történet fényénél meghasad,
S a mint a jövő homálya eloszlott,
Ott is látjuk a kettős igazat,
Mindünnen felénk hangzik ez a kettő,
Mint égi szózat, örök üzenet,
Ezt hirdeti a mult, jelen, jövő :
Szeresd hazád s imádjad Istened !

Budapest.

Sebestyén Károly.

A TÜRELMI ADÓ VASMEGYÉBEN.*

Csak kis részlete egy nagyobb körképnek az, a mit itt megrajzolni akarunk, de mintegy kivonata az egésznek és azért jellemző erre magára: És ha elmélyedünk a bemutatott részlet szemléletébe, megfigyeljük hű színekkel festett tárgyát a maga apró vonásaiban, bátran következtethetünk a kép egészére, mely a magyar zsidók történetének egy igen érdekes és nevezetes fejezetét állítja elénk. Mert bizonyos, hogy azon következmények, melyeket a türelmi adó a vasmegyei zsidók történetében előidézett, nagyjában ugyanazok voltak az ország többi részeiben is, habár részleteikben valószínűleg érdekes változatokat mutatnak fel. Mindaz, mi egy adóban az adózókra nézve terhes, bel- és küléletükre hátrányos, egyesülve zúdult a magyarországi zsidókra a türelmi adóban, egyformán lealacsonyítva társadalmi helyzetüket és zilálttá téve felekezeti életüket.

A türelmi adó gondolatát a Mária Terézia trónra lépte után nem sokára bekövetkezett háború ébresztette új életre, megszerezve zsarnok hatalma számára egész Magyarország és kapcsolt részeinek zsidóságát. Az örökös tartományok miatt folyó harcban sok-sok pénzre volt szüksége az osztrák császárnőnek, ki szo-

* Adataim a vasmegyei levéltár ide vonatkozó aktáin alapulnak.

ruftságában hű magyarjaiban lelte föl legbiztosabb támaszát és kinek a szükségletek könyörtelen nyomása alatt új meg új jövedelemforrások után kellett kutatnia. Kedvező adótárgy gyanánt, mint ősidóktól fogva, itt volt a zsidóság; miért ne fizetne az külön, rendkívüli adót, midőn az ország népeinek többi osztályai is súlyosan meg vannak terhelve és a hadiadó összegét általában emelték az országban.

Ezen gondolat jut kifejezésre a kormánynak 1743 április 2. rendeletében, midőn azt kérdezi Vasmegyétől is, miként lehetne a zsidókra rendkívüli adót vetni, miután a háború költségei azt szükségessé teszik. Tényleg a következő évben már a vasmegyei zsidók ilyen rendkívüli adót (*sub titulo extraordinariæ taxationis*), 948 forintot fizetnek a hadi pénztárba.

Midőn pedig a megye ezen összeget a maga insurrectiója költségeire kéri a kormánytól, ez azt feleli, hogy lehetetlen nélkülöznie a rendkívüli adót, de nincs kifogása az ellen, ha a megye szintén kivet ilyent az ő zsidaira.

A rendkívüli zsidó-adó beszedése és, minthogy családunként lett kivetve, az annak céljaira szükséges zsidók összeírása azonban nem történhetett a kellő gyorsasággal, mert a helytartótanács gyakran megsürgeti a megyénél.

1746-ban (junius 1. rendelet) oda változtatja el a dolgot, hogy ezentúl minden zsidó fejenként, akár férfi, akár nő, akár agg, akár csecsemő, nőtlen vagy nős, szegény és gazdag, úr és szolga egyaránt két forintot fizessen évenként, ha továbbra is igénybe akarják venni a királynő protektorátusát és az országban

megtüretni kívánnak. A behajtást a megye végezze és ezért hajlandó a kormány a beszedőnek 1% jutalékot adni.

Mindezen részletek azonban nem sikerültek a kormány kívánsága szerint, mert a megyék általában nem voltak hajlandók a kormány ide vonatkozó rendeleteit végrehajtani, ha tettek is valamit azok érdekében. Így tehát más utat keresett a kormány, hogy célját biztosabban elérje, és a mi kiváló fontosságú volt, állandó jövedelemre tegyen szert. Így lépett előtérbe a *taxa tolerantialis*: a türelmi adó új terve 1749-ben

Az 1749 július 4-iki kormányrendelet meghagyja ugyanis Vasmegyének, hogy hirdesse ki és magyarázza meg a zsidóknak a következőket: Minthogy a zsidóknak Magyarországon és kapcsolt részeiben való megtürése avagy kiutasítása egyedül a királyné kegyétől függ, azért természetes, hogy itt tartózkodásukért külön adót fizessenek. Ezen új adó összes eddigi terheiken kívül álló, a melyért is a zsidók egyetemlegesen lesznek felelősek és pedig az országból való kiűzetés terhe alatt. Azért tehát küldjön a megye zsidósága az évi szeptember 1-jére Pozsonyba egy vagy két követet, a mint neki tetszik, hogy ott a türelmi adó ügyét a helytartótanáccsal megbeszéljék.

Ezen beszéd ugyan elég világos volt, hogy a magyarországi zsidók megértsék, miről van szó, de volt előttük a közelmúltból oly szomorú példa, mely még hatásosabbá tette a rendeletet és ez volt: a csehországi zsidók esete. 1744 december 18-án ugyanis császári patens kimondta rájuk a száműzetést és csak 1745 július végig akarta őket az országban megtűrni. A határidő

lejárta előtt azonban sikerült a cseh- és morvaországi zsidóknak ottmaradásukat megváltani, egyelőre tíz évre és pedig évi 300,000 frtnyi összeg fejében, a mi azután állandó türelmi adóvá fejlődött és fennállott egész 1846-ig.

Mindjárt annak idején mély benyomást gyakorolt a gyászos hír a magyarországi zsidóknál és pl. a rohonczyi község alig egy hónappal a pátens megjelenése után (5505 tebeth 21) közös böjtnapokat rendel minden hétfőre és csütörtökre, a midőn az üldözés által kárt vallott szerencsétlen testvérek számára könyöradományokat gyűjtenek. Most tehát, négy évvel később, élénk emlékezetben élhetett a dolog a magyar zsidóknál és jelentős útmutatásul szolgálhatott saját sorsuk eldöntésénél.

Midőn tehát a zsidók követei, közöttük a vas megyei is, Pozsonyban 1749 szeptember 1-én összejöttek, kénytelen-kelletlen ráállottak a kormány követelésére és miután sok könyörgés után sikerült nekik a kért 50,000 frtból harminczat lealkudni, elfogadták az évi 20,000 frtnak két félévi részletben való fizetését és elvállalták azért az egyetemleges felelősséget, a mint azt az 1749 nov. 26-iki rendelet a megyének tudtára adja.

A türelmi adó első összege tehát aránylag mérsékelt volt, de biz' nem soká maradt ily szerény határok között. 1755-ben maguk a zsidók ajánlották fel, hogy 25,000 frtot fizetnek, midőn a hét éves háboru küszöbén állott a királyné, azután pedig a kormány jóvoltából növekedett fokozatosan; 1760-ban már 30,000, 1772-ben 50,000, 1778-ban 80,000, 1812-ben pedig már 160,000 frtra emelkedett.

Már ezen számok is fogalmat nyújtanak arról, mily óriási összegeket fizettek a magyarországi zsidók majd egy századon keresztül türelmi adó czímen, a midőn a különféle egyéb adók és járulékok terhe is vállaikra nehezedett. Bizonyos, hogy ezen tény is egyik oka volt annak, miszerint nem igen gondolhattak a zsidók saját felekezeti céljaik anyagi ellátására a kívánatos módon, nem szerezhettek egyházi, községi alapokat már túlterheltségüknél fogva sem, eltekintve azon körülménytől, hogy helyzetük rendezetlensége, törvényen kívüli állapota is megakadályozta őket ebben. Gondoljuk csak el, akár a mai viszonyokkal összevetve, mit jelentett az, ha az 1770-iki megyei összeírás szerint a rohonci zsidó község, mely 112 családból és 44 özvegyasszonyból állott, egy év alatt fizetett 169 frt 59 kr. hadi adót, 817 frt 82 kr. türelmi adót, 1122 frt 62 krt földesurának, továbbá a katolikus parochiának egyszer s mindenkorra 128 frtot, ugyanannak évi járulék gyanánt 45 frtot, a keresztény tanítónak évi 10 frtot, a midőn ugyanazon idő alatt összes hitközségi tisztviselőinek: a rabbinak, tanítónak, hitközségi jegyzőnek, kántornak, metszőnek és egyházfinak össze-vissza 374 frt és 30 krt fizetést adott — és e beszédes számok eleget mondanak! De nemcsak a rendkívül terhes anyagi oldala a türelmi adónak volt az, a mi ónsúlyával nehezedett a magyar zsidókra, bénítólag hatva viszonyaik fejlődésére, hanem azon súlyos, erkölcsi hátrány, mely a türelmi adó egyenes következménye volt és mely a zsidóknak nemcsak társadalmi helyzetére, de községi, felekezeti, sőt nem ritkán családi beléletére is szomorú befolyással volt.

A türelmi adó már nevével is erkölcsi megbélyegzés volt a magyar zsidókra nézve és ha eleinte nem is fogták fel azt a maga lealázó voltában, midőn móausz malkó = a királyné pénze udvarias névvel ruházta fel a zsidó népajak, megfosztván így fulánkjától, de annál mélyebben érezték azt jóval később, a XIX. században, midőn az egyenjogosítás elérésére kezdtek törekedni. De még súlyosabb következményekkel járt azon ténye, hogy kivetésének módja mélyen belenyúlt a zsidók belviszonyaiba.

A kormány ugyanis látva azt, hogy a megyékkel nem igen boldogul a rendeleti úton és nem országgyűlési törvény által behozott adóval, magukra a zsidókra kényszerítette reá annak egész kezelését. Az egész ország zsidóságára kiszabott átalányösszeget felosztván a megyék, illetve városok között, a zsidóknak maguknak kellett a követelt összeget községenként, illetve egyenként kivetni és ugyancsak be is szedni.

Természetes, hogy a kivetésnek ezen munkája a zsidó községek vezető tényezőit vette első sorban igénybe és mindjárt az 1749 november 26-iki rendelet a rabbit is belevonja az ügybe, a mennyiben azt határozza, hogy ha a községek, illetve az egyesek a kivetésnél megegyezni nem tudnak, a legközelebbi rabbi igazságszolgáltatásához folyamodjanak. Világos az is, hogy a megszabott összegek országos kivetése bizonyos szervezkedést követelt meg, a mely lehetővé tegye a munka egyöntetű végzését. Ezen szervezetet meg is teremtette a kormány a maga céljaira és így volt Vasmegye e tekintetben eleinte hat járásra felosztva: a rohonczi, körmendi, német-újvári, város-szalonoki, sárvári és

jánosházi járásra. Ezekhez járult a múlt század vége felé hetedik gyanánt a vasvári, majd 1820 körül nyolczadiknak Szombathely és Kőszeg városa külön járás gyanánt. A járások zsidósága megbizottakat választ, a kik bizottság gyanánt felosztják a megye zsidóságára kiszabott összeget, először községenként, azután a községi összeget egyéneként is. Ezek élén állott a megyei zsidó-bíró (Comitats-Judenrichter), ki mindig rohonczi volt, lévén Rohonczon a legtekintélyesebb zsidóközség a megyében, mely különben is vezérszeretpet vitt a többi fölött. Ilyen megyei zsidó-bíró gyanánt ismerjük a múlt század vége felé Unger Áron Joelt, a hirneves paksi rabbi, Unger Joel nagyatyját, e század elején Pick Áront, kiket a zsidók rós-medinának, a provinczia fejének neveztek és tiszteltek. A megyei zsidó-bíró volt elnöke a türelmi adó kivető-bizottságnak, ő láttamozta a kivetési lajstromokat, közvetítte az alispán rendeleteit a zsidó községekhez és viszont a kivető-bizottság, illetve a községek jelentéseit vagy panaszait az alispánnál és felelős volt személyileg és vagyonilag a kivetett összeg pontos behajtásáért.

Mellette állott egy főbeszedő (Ober-Einnehmer) — az 1804-iki kivetési lajstromon Ábrahám Zwý Osman van mint ilyen aláírva — és kivüle a járások székhelyein egy-egy pénzbeszedő.

A beszédés munkája nem is volt könnyű dolog és minél jobban szaporodott a megyei zsidóság száma egyrészt, a kivetendő türelmi adó összege másrészt, annál bonyolultabb lett a beszédés kezelése, úgy hogy valóságos könyvelői irodára volt szükség, a melynek terhe és felelőssége a megbizott zsidókra háramlott.

A kormány a maga érdekében törekedett a beszéd munkáját könnyíteni az által, hogy a kezelőknek utasításokat adott, a mint egyik rendelet mondja: «mind magok az adófizető zsidó községeknek, és Pénz be Szedőknek (Perceptor), kikre az adó és más mellesleg való (Accessorialis) pénznek beszédése, és az ezzel való bánás nagyon bizva, mind maga a Felséges királyi Aerariumnak tökéletes bátorságára nézve».

Ezért is 1793-ban egy terjedelmes utasítást ad ki a megfelelő mintákkal, mely: «Oktatás, Mi módon adjanak számot a' zsidó Pénzbe szedők (Perceptor) a' reájok bizott Türedelem pénzről, és Mellesleg való Adóról» czímet viselte és magyar, latin meg német nyelven jelent meg nyomtatásban. E szerint minden adófizető zsidó Adókönyvetskét (Liber præstationum) kap, a mely nyugta gyanánt szolgál és azért az illetőnek jól felfogott érdekében megörzendő. A pénzbeszedők és ellenügyezők (Controlor) pedig tartoznak minden bevételt és kiadást először is a naplóba bevezetni, a melyet két példányban kell készíteniök, hogy az egyiket minden három hónap végével a szolgabírónak megvizsgálás végett beadják. Azután kötelesek Tiszt-könyvet vezetni, mely egyszersmind számolókönyv (Liber Liquidationis) is; ez t. i. mint főkönyv minden adófizetőnek lapján vagy más czímen külön könyveli el a bevételt, mely

1. Rendes adó, vagy az úgy nevezett türedelem pénz,
2. A' mellesleg adó, és külön a kiadást, mely 1. A Pénz beszedők és Ellenügyezők Salariuma, 2. A kir. Cassába való bevétel, 3. Uti költség, 4. Az író szoba szükségei (Expensæ Cancellaristicæ).

A pénzbeszedő tehát némi fizetést húzott fáradságá-

ért, de meg is érdemelte azt, mert biz' nehéz és kellemetlen munkája volt neki. Elképzelhetjük, hogy nem valami kellemes feladat volt a zsidó pénzbeszedőre nézve megfelelni azon előírt követelménynek, hogy ha pl. olyan hitsorsosa jön hozzá fizetni, a ki csak néha keres nagyobb összeget, akkor ő ne csak az illetőnek tartozását fogja le a kezébe kerülő összegből, hanem előre is néhány hónapra járó adóját, hátha nem egyhamar keres a szegény megint annyit, hogy fizethet; valamint azon feladat sem, hogy a hátralékban levőket minden $\frac{1}{4}$ év végével adja fel a vármegyénél, a házalókra még külön is felhivatván figyelme, hogy azután azok végrehajtás alá kerüljenek, mert különben a beszedő felel az összegért. Ez állhat azon Szent-Mártoni előljáróról is, ki az alispán parancsára egyik hitsorsosának szekerét foglaltatja le egy vármegyei katona által, hat évi türelmi adója fejében, mielőtt az illető más városba költözött volna.

De a pénzbeszedők viszontagságos munkájánál sokkal nehezebb és kellemetlenebb volt a kivetőknek munkája, a kikre első sorban zúdult a békétlenkedők és elégtelenek szemrehányása. Mennyi panasz és zúgolódás, mennyi czivakodás és viszály, mennyi egyenetlenség és gyűlölség származott ebből község és község, község és tagjai, előljárók, rabbik és híveik között!

Talán némi részben ama szomorú idők öröksége azon jelenség, melynek majdnem minden zsidó hitközség színhelye, midőn cultusadóját rójja ki tagjaira, hogy azok nagy része zúgolódik ellene, recriminál már a szokás kedvéért is. Pedig most, ha néha igazán súlyos is a teher, legalább magunk céljaira használ-

hatjuk fel, községeink, felekezetünk javára azt, a mit áldoznunk kell, holott akkor idegennek, elnyomónknak kincstárát voltunk kénytelenek megtölteni. Fizetni kellett mindenáron és legtöbbszörre hiába volt a felebbezés, mert a bizottság nem engedhetett, hisz Egyiptomban is be kellett a téglák számát szolgáltatni, bár szalmát nem kaptak hozzá. Elképzelhetjük tehát, mennyi elkeseredett viszályra adott alkalmat a türelmi adó kivetése, midőn községek és egyesek keservesen zúgolódtak ellene, azt hajtogatván, hogy nem képesek a kívánt összeget lefizetni, fizesse — a másik.

Minthogy pedig maguk között nem igen tudták a sérelmeket orvosolni, mentek a panaszok az akkori «főzsidóhoz», a vicispánhoz.

Így 1795 október 1-én elrendeli Vas megye alispánja, hogy miután több zsidó község nincs megelégedve az eddigi kivetéssel és új pártatlan kivetést követel, a megye zsidó-birója Aaron Joel (Unger) eszközöltesse ezt október végeig és pedig a következő módon:

1. A megye részéről a kivetés tanui gyanánt Karesay Antal megyei ülnök és Orosz József főszolgabíró lesznek jelen.

2. Minden zsidó község részéről *négy* kiváló, erre a célra felesketett tag jelenjék meg *Rohonczon*, hogy ott az egyes községi tagok vagyoni állapotáról legjobb lelkiismeret szerint vallomást tegyenek.

3. A kivetés úgy történjék, hogy minden házigazda 1 frtot fizet személyéről, vagyonáról pedig 1000 forint után 6 frtot, ezentúl minden 100 frt után 20 krt, üzletéről pedig 1000 frtig 2 frtot, azonfelül minden 100 frt után 60 krt.

4. Ezen kivetést tartozik minden hitközség elfogadni és nem szabad önmagának újat eszközölni.

5. Rendkívüli kiadásokra 100 frttal több vetendő ki.

6. Azon zsidók, kik teljesen vagyontalanoknak lesznek bevallva, minden teher alól felmentendők.

7. Ha valaki a községből választott négy férfiúban nem bízik, joga van a kivető bizottság előtt személyesen megjelenni, hogy vagyonát bevallja.

8. Ezen kivetés visszahatólag május 1-től érvényes.

A hat járás megbizottjai tényleg el is végzik a kivetést október 28-ig és kijelentik végül, hogy a repartitóra vonatkozó, a megyei zsidó-bíró által nyert rendelet községeikben a templomban ki lett hirdetve azzal, hogy a ki bennük nem bízik, jelenjék meg Rohonczon a bizottság előtt, de miután ők egyhangulag lettek megválasztva és miután legjobb tudásuk és lelkiismeretük szerint vetették ki az adót, hiszik is, hogy küldőik meg lesznek velük elégedve.

Hogy a megbizottak még jobban teljesíthessék feladatukat, 1800-ban a következő pontokkal toldja meg az alispán fenti rendeletét:

9. Azon zsidók, kik bár másokkal közös kenyéren élnek, de külön üznek kereskedést, a kivetésben önállóan szerepeljenek és a 3. pont értelmében adózzanak.

10. Árvák, kik még nem folytathatnak üzletet, de tőkével bírnak, minthogy ebből jövedelmük van, szintén felveendők a kivetés alkalmával és fizetni tartoznak.

11. Jövőben társas üzlet tulajdonosaira nem együttesen lesz a türelmi adó kivetve, hanem mindegyik félre külön-külön.

Látjuk tehát, mi mindenre kellett figyelemmel lenni,

hogy csak a kívánt összeget előteremthessék; de midőn az erre vonatkozó utasítások alispáni rendeletbe lettek foglalva, az a bizottságnak csak jó szolgálatot tett, mert némileg fedezte a felekkel szemben és pedig annyival inkább, mert az ilyen módon megtörtént kivetést a megye kiküldöttjei is láttamozták és az alispán is jóváhagyta.

Mindazonáltal így sem volt az felebbezések és panaszok ellenében biztosítva és az 1804-iki kivetési lajstromon, akkor már *hét* kerületnek megbizottjai kijelentik, hogy bár legjobb lelkiismeretük szerint vetették ki minden egyes zsidóra az adót, mégis, ha egyik vagy másik hitelesen bebizonyítaná túlterheltségét, úgy nem csak kezeskednek azért, de készek is a panaszost kielégíteni.

Hogy pedig tényleg előfordultak ezután is kifogások és panaszok, az könnyen elhihető. Ezt bizonyítja azon 1821-iki alispáni rendelet, mely meghagyja, hogy a ki sokallja a reá kivetett türelmit, az eskü által könnyíthet magán; a mennyit pedig így leesküszik egyik-másik az adójából, — így szól az 1824 szeptember 13-iki alispáni utasítás — azt az egész község tartozik fizetni. Ha azonban a község nem bocsájtana valakit esküre, úgy azt, ki az esküt le akarja tenni, nem szabad megexequalni. Majd 1829-ben azon jellemző toldást nyeri az utasítás, hogy ha a főlshózlamló kifogása 10 frtnál kevesebbre rúg, úgy az illető saját községe rabbijának kezébe tegye le az esküt és a mit így leesküszik, azt az illető egész járásra kell kivetni; ha azonban 10 frtnál nagyobb összegről van szó, úgy a főlshózlamló a szombathelyi zsidó templomban tegye le az esküt a rabbi

kezébe és a kérdéses összeg azután az összes járásokra vetendő ki.

Ha azonban azt hiszi valaki, hogy ezzel útja volt szegve a panaszoknak, úgy csalatkozik. Így pl. 1827-ben megint csak az alispánhoz folyamodik orvoslásért Eisler Sándor, körmendi lakos még 10 zsidó nevében, mert — úgymond — reájuk több türelmit vetettek ki, mint járná, mert «a kivetők megcsalták őket.» Igaz ugyan, hogy a járás megbizottjai kijelentették nekik, hogy ha megesküsznek állításukra, úgy ők elvállalják a kifogásolt összeget, de — így szól a panaszos — «minthogy pedig nálunk igen is nagy véteknek tartatik azon Nagy Istennek nevére hitünket letenni, ugyanezen 10 zsidók közül némellek velem együtt inkább készek voltunk azon noha igazságtalan és értékünken felől reánk vetett Tolerantialis Pénzt megfizetni, hogy sem az hitünket letettük».

1830 április 1-én pedig a zsidó bizottság az alispán által hozzá áttett panaszokat megvizsgálja és egyeseket, valamint Körmend, Szombathely és Szent-Márton községeit elutasítja azon megokolással, hogy a kivetésnél ott voltak megbizottjaik és belenyugodtak abba. Weiner Jakab kérvényére nézve azonban, ki mint obsitos katona, e minőségében tett szolgálataira való tekintettel kéri a türelmi adó alól való felmentését — mellékelvén folyamodásához katonai elbocsátó levelét, mely bizonyítja, hogy több ütközetben is megállotta helyét — utasítást kér a bizottság az alispántól, hogy azután hasonló esetekben eligazodhassék. Hogy milyen feleletet kapott, arra nézve nincs adatunk.

Ha így egyesek és községek felszólalnak a kivető

bizottság határozatai ellen, a bizottságnak viszont mindent el kellett követnie, hogy a megyére kiszabott összeget föloszthassa és nem engedhetett a felekezeti érzékenységnek, bár hitsorsosait gyakran súlyosan kellett megterhelnie, sőt némikép üldöznie is. Így pl. 1793-ban panaszt emel a bizottság Chaim, Sopronmegyei zsidó ellen, hogy Vas megyében van neki pálinkafőzője, hamuzsírétetője, fia is itt dolgozik és türelmi adót még sem fizet. A szolgabíró erre elrendeli, hogy majd ha az illető vásárra jön a megyébe, zálogolják meg. Midőn tehát a bepanaszolt az évi augusztus 13-án Szent-Lőrinczen vásáron van, lefoglalják két zsák portékáját; fizetnek is a falu birájának «a pötsétért 1 frt 30 krt, a falu igazságaért 24 krt» és bevitetik a zálogot a falu birájához, azt gondolván, hogy így rendben van a szénájuk. Innen azonban hogy, hogy nem, Chaim zsidó a bizottság tudta és híre nélkül elvitte zálogját, a panasz tehát megújul ellene. A szolgabíró újra elrendeli, hogy a bizottság kívánsága értelmében járjanak el Chaim ellen, a ki azzal áll elő, hogy ő Nagy-Martonban fizet türelmi adót, de a béke kedvéért itt is följánl valamit. Ez azonban oly csekélység, hogy a bizottság nem fogadja el és kéri, hogy más alkalmatossággal újra megzálogolhassa a sopronmegyei hitsorsost, mert különben nagy kárt szenvednek, ha hitfeleik közül valakinek Vas megyében van jövedelme és máshol fizet türelmi adót.

A megye tehát lehetőleg mindenben támogatja a kivető és beszédő bizottságot és teszi ezt a zsidók kérésén felül a felsőbb rendeletek kívánságára. Mert a kormány mindent elkövet, hogy a türelmi adó összegét magának

biztosítsa, hisz budgetjének fontos tételét képezte az és azért is helytartótanácsi rendeleteivel sűrűn zaklatja a megyei hatóságokat ez ügyben.

Kezdetről fogva azon volt, hogy a kivetés számára szükséges adatokat a megye útján szerezzék be, hogy minél alaposabban számíthassa ki, mennyi türelmi adót róhat az ország zsidóságára és miként biztosíthatja annak behajtását.

Ezen célra szolgáltak a zsidók összeírásai, melyeket a megye szolgabirói foganatosítottak és melyek évről-évre kimutatták, mily arányban szaporodnak a zsidó családok és milyenek viszonyaik. Tényleg ezen összeírások pontosságuk és körülményességük folytán nem csak hogy eredeti rendeltetésüknek, a türelmi adó segédeszköze gyanánt megfeleltek, de igen érdekes és fontos történeti kútforrások gyanánt szolgálhatnak. A vasmegyei levéltárban hiányosan fenmaradt összeírások érdekes képet nyújtanak arról, mint voltak a zsidók szétszórva az egész megyében, főleg a falvakban, mint ingadozott és változott számuk az évek során át és mint szaporodtak az idő multával nem épen bevándorlás által, hanem természetes úton.

1795-ben 440 zsidó család lakik Vas megyében, 1798-ban 457 az özvegyekkel együtt, míg a rá következő évben csak 436 család 2071 lélekkel, 1809-ben pedig a hivatalos összegezés 580 családot és 32 özvegyet mutat ki. 1813-ban *kilenczvenegy* helységben találunk 598 zsidó családot, négy évvel később pedig *kilenczven* helységben 657 családot, 1822-ben 671 családot és 33 özvegyet, kiknek összesen 34,887 frt évi jövedelmük volt, míg 1835-ben Vas megyében létező

760 zsidó család közül 267-nek évi jövedelme 20 frtnál kevesebb és 184 pedig egészen szegény volt. Főleg ez utóbbi körülmény, a zsidók vagyoni és jövedelmi állapota az, mire a kormány az összeírásoknál nagy súlyt fektet, mert ennek alapján volt a türelmi adó is kivetendő.

Minthogy pedig a vagyoni állapot meghatározására az összeírás alkalmával első sorban az összeírandók bemondására voltak utalva, biztosítani akarja a kormány azoknak igazmondását és lelkiismeretükre apellál, midőn már az 1769. összeírásnál a következő esküt téteti le velük:

Juden-Jurament. Ich schwehre nach der wahren Meynung des Allmächtigen Gottes, auch nach der wahren Meynung deren Rabinern ohne einige Hinterlist oder Betrug, auch ohne einige falsche Gedanken, dass ich alle diejenigen Puncten, über welche ich befraget werde, treulich und wahrhaftig beantworten will, und im geringsten (so mag Nahmen haben, wie es wolle) nichts verschweigen will. Wenn aber (bewahre Gott) ich falsch schwehre und ein oder anderen Puncten, wissentlich Falsch beantworten möchte, so sollen alle Fluchen, welche in unsere Bücher Moyses beschrieben seynd, über mich kommen, so ferner aber ich recht schwehre, so sollen alle Fluchen in Seegen verändert werden. Amen.

Majd meg gondoskodik arról, hogy közegei gondosan kipuhatolva a zsidók vagyoni állapotát, pontosan beszámoljanak arról és e végből az összeíró hatóságoknak formularét küld, «a melly szerint a' zsidók tehetségét számban kell venni», kitéve abban a család tagiainak,

szolgáinak, szolgálóinak számán kívül az illetőnek esztendőnként való jövedelmét, a mint azt nyeri kereskedésből vagy árendából, avagy birtokából, házából, szántóföldjéből, kaszállójából, szőlőjéből, kertjéből, szarvas vagy más marhából. Minderre bőven kiterjeszkedik az 1793-iki utasítás.

Nagy szüksége volt a kormánynak ezen kutatásokra és puhatolódzásokra, mert hisz a türelmi adó srófját időről-időre jobban megszorította és eljárása számára alapot, vagy legalább támasztékot kellett keresnie.

Már hallottuk, mint növekedett az 1749-ben megállapított 20,000 frt hatalmas arányokban vagy jobban mondva aránytalanságban és természetes, hogy e szerint emelkednie kellett az egyes megyék és városok zsidósága adóösszegének is. Az 1749-iki összegből Vas megye zsidó községeire 1400 forint jutott, 1798-ban 2515 frt 38¹/₄ kr., 1799 óta pedig 2715 frt 6⁵/₈ kr., míg az 1812-iki felszöktetés után évi 5396 frt és 34 kr. lett az összeg, melyet e czímen fizetni tartoztak. Ehhez járult még a kivetés, illetve beszedés költsége, melyet szintén a zsidóknak kellett fizetni és mely szintén növekedett időről-időre, így pl. 1795-ben 100 forint, 1804-ben pedig már 146 frt volt Vas megyében.

Ha most tekintetbe vesszük, hogy II. József császár előtt és ép úgy halála után a magyarországi zsidók kereseti forrásai meglehetősen szűkre voltak fogva, hogy legtöbbnyire házaló kereskedéssel tartották fenn úgy a hogy magukat és igazán vagyonos csak nagyon kevés volt közöttük, könnyen beláthatjuk, hogy a folyton szaporodó türelmi adót egyéb súlyos terheik mellett nem voltak képesek teljesen lefizetni és csak természetes volt,

hogy számlájuk e téren mindig nagyobb meg nagyobb hátralékokat mutat fel. Hisz pl. Vas megyében, 1805-ben, a legtöbb türelmi adót, 60 forintot fizető összesen *négy* rohonezi zsidó volt, míg Német-Ujváron *egy* fizette a legnagyobb összeget 45 frttal, Vasvárott ugyan csak *egy* 36 és Körmenden szintén *egy* 25 frttal.

Tényleg már 1784 október végén, szólott ugyanis a türelmi adó az úgynevezett katonai évre egyik október végétől a másikig, 1784-ben már 12,529 frt volt a vas megyei zsidók türelmi adó hátraléka. Ez azután fokozatosan növekedett, habár mindig kényszerítve lettek a zsidók arra, hogy az évenként kivetett összegem felül a hátralékot is törleszszék és ha ennek folytán 1794-ben kevesebb is a hátralék, mint tíz évvel előbb és csak 10,678 frt 53 krt tett ki, de pl. 1828-ban meg 32,245 frt 52 kr., 1835-ben pedig már 57,582 frt 47²/₄ kr. tekintélyes összege, mindamellett, hogy az 1816—1828-ig kivetett és hátralékos 66,101 frtból 33,855 frt 08 krt, 1828—1835-ig pedig a rendes kivetés 34,125 frt összegéből 11,377 frtot lefizettek; igaz, hogy ez utóbbi időszakban a régi hátralék nem lett apasztva semmivel.

A kormány, illetve a helytartótanács persze rossz szemmel nézi a hátralékok szaporodását, haragosan leir közegeinek, hogy ne csak jelentgessék neki a dolgot, hanem sűrűn járjanak el a megyei hatóságoknál, hónapról-hónapra kimutatva a hátralékokat és kérve a szigorú végrehajtást.

A kormány közege, a körmendi sóhivatal pedig minthogy mást nem tehet, szép alázatosan kéri átirtaiban az alispánt, hogy legyen segítségére a hátralékos zsidók ellen való eljárása által.

Az alispán rendesen azt feleli, hogy a kérésnek eleget fog tenni és rá is parancsol a zsidó községekre, hogy tegyenek eleget kötelességüknek és fizessenek. Így pl. 1825 január 23-án meghagyja nekik, hogy az 1824-iki hátralékot és az újonnan kivetett összeg $\frac{1}{3}$ részét február 20-ig okvetlen lefizessék és a zsidó-birók a nyert nyugtákat nála márczius 2-án reggel 9 órakor bemutassák, mert a mely zsidó-biró nem teljesíti a rendeletet pontosan, az nyilvánosan meg lesz büntetve; ha pedig végrehajtóra van szükségük a cél elérésére, úgy ő azt ki fogja rendelni.

A zsidók fizetnek is, a mennyire tehetik, de azért az alispáni parancsot a maga egészében nem képesek teljesíteni és így a sóhivatal újra meg újra átír az ügyben az alispánhoz, az alispán viszont a zsidó községekhez.

1827 november 8-án azt írja nekik, hogy Pozsonyból visszatérve csodálkozással értesült arról, miszerint a vasmegyei zsidók 30,556 frt 34 $\frac{1}{2}$ kr. türelmi adóval vannak hátralékban. Minthogy pedig az állam kiadásai az előirányzott bevételekre vannak alapítva, ez utóbbiak közé azonban a türelmi adó is tartozik, tehát napnál világosabb, hogy a zsidóknak azt okvetlen meg kell fizetni; azért megparancsolja, hogy a sóhivatal által kimutatott hátralékot 1828 augusztus 1-ig négy részletben lefizessék, ellenkező esetben a zsidó-birókkal szigorúan fog elbánni és az adóösszeget karhatalommal hajtatja be.

A vasmegyei zsidók persze ezen kemény parancsra sem lettek tehetősebbek és a legnagyobb igyekezet dacára is csak nyolczad részeket tudnak törleszteni a kiszabott negyedek helyett, a miért a sóhivatal újra

bepanaszolja őket az alispánnál. A zsidók pedig, hogy eljárásukat mentegessék vagy hogy időt nyerjenek, kifogást emelnek a türelmi kivetésének helyessége ellen, mert 1823 óta nem történt új jövedelem- és vagyonskimutatás összeírása, bár viszonyaik azóta változtak; kérik tehát annak elrendelését. Az alispán rááll a kérésre és a túlterhelt zsidók megint némi haladékot nyernek.

Hogy a megyei hatóság nem irgalmatlan a zsidókkal szemben, sőt lehetőleg enyhén bánik el velük, midőn a türelmi adóról van szó, azt minden rendelkezése ez ügyben mutatja. Különösen tapasztalták ezt a vasme gyei zsidók akkor, midőn már szerfölött nagyra nőtt hátralékuk összege és a megyéhez folyamodnak, hogy járjon közbe a helytartótanácsnál a hátralék elengedése végett.

1835 szeptember 7-én adják be ugyanis a vasme gyei zsidó községek kérvényüket a megyénél, hogy a helytartótanács hoz jutassa azt el a maga ajánlatával. Azért könyörögnek a helytartótanácsnak, eszközölje ki Ő felségénél a türelmi adó hátralékuk elengedését, mert képtelenek azt megfizetni. Már 1824-ben is folyamodtak ez ügyben, feltárva nyomasztó helyzetüket, mint szaporodnak terheik, holott keresetük mindig szűkebb lesz, de akkor azzal vigasztalta őket a cancellariai felelet, hogy legközelebb segítve lesz bajukon.

Ámde hiába vártak erre; végre 1828-ban módosítva lett a megye zsidóságára kirótt türelmi adónak felosztása, de bizony csak hátrányukra. Mert az addigi 5396 frt 34 kr. helyett 4875 frtban állapították ugyan meg türelmi adójuk évi összegét, de Kőszeg községét kivették belőle, holott az az előbbi quotához 800 frttal

járult, így tehát a valóságban még 300 forinttal többet követelnek a megye zsidóságától, mint azelőtt.

Az utóbbi években elemi csapások, tűz és árviz által szenvedtek sok kárt; az utolsó cholerajárvány alatt egyes vidékek teljesen el lettek zárva, a mi által sokan nyomorba jutottak, úgy hogy a szegények segélyezése céljából még a befolyt türelmi adókat is el kellett használni. A gyapjú és bőrkereskedés teljesen le lett verve, úgy hogy a legtöbben kizárólag házalásra szorítkozhatnak (im strengsten Sinne, wie man sagt Pünkel-Juden) és a mellett a szomszéd Steierbe sem mehetnek már, mert ott 24 óránál tovább nem szabad tartózkodniok.

A megye bizottságot küld ki a kérvényben felhozottak megvizsgálására és a bizottság néhány hónap mulva beterjeszti jelentését, mindenben igazolva a zsidó közösségek előadását. Megtoldja azt még azzal, hogy a *nyolcz* járás türelmi adó jegyzőkönyveiből meggyőződött arról, miszerint a tehetősek lefizették évi járandóságukat, a hátralék pedig behajthatlan.

Tényleg nem is rosszakarát és hanyagság folytán szaporodott a türelmi adó hátralék oly hatalmas összegre, hanem kezdettől fogva azért, mert a zsidóknak vagyoni helyzete nagyon is ki volt téve az esélyeknek, nagyon könnyen és gyakran változott rosszra. Miután továbbá majdnem kizárólag a kereskedelemre, főleg pedig a házalásra voltak utalva, sűrűn változtatták lakhelyeiket és így csakhamar beállott itt is, ott is a hiány, mely födözhető nem volt.

Hisz pl. Vas megyében 1793-ban, az akkori hat járásban folytatott összeírás szerint, mily lényeges hiányt

idézett elő azon tény, hogy 1. azok, kik örökség hátrahagyása nélkül elhaltak 3083 frt 22¹/₂ kr., 2. azok, kik elköltöztek és tartózkodási helyüket be nem jelentették, vagy pedig teljesen elszegényedtek 2350 frt 1¹/₂ kr., 3. azok, kik hátralékaikat részben vagy felében megfizethetik 931 frt 84 kr. összeggel tartoztak. Így volt ez kisebb-nagyobb eltéréssel másutt is és azért könnyen érthető, hogy már akkor 378,320 forint 29 kr-ra rugott az ország zsidóságának türelmi adó hátraléka.

A megyei hatóságok, melyek pártatlanul vizsgálták meg a dolgot, belátták mindezt és nem zárkóztak el a zsidók jogos kívánságai elől, hogy türethetlenül nyomasztó helyzetükön javítsanak. Vasmegeye is pártját fogja az ő zsidóságának és fentartás nélkül ajánlja a helytartótanácsnak, hogy engedjék el a zsidók türelmi hátraléka, mert szegénységük folytán úgy is bevehetetlen marad az és különben is fizetnek ők elég adót. De még tovább is megy, midőn 1838-ban a zsidók összeírását terjeszti fel a helytartótanácsához, újra kéri, hogy két év előtti jelentése értelmében eszközölje ki «a kebelünkbeli zsidóságon fekvő aránytalan tehernek kegyesen leendő megkönnyebbitését», addig is, míg e részben az országgyűlés fog intézkedni és újra hangsúlyozza azt, hogy már több ízben nyilvánított elvéhez képest a zsidókra kivetett türelmi adót törvényellenesnek tartja.

Törvényellenesnek kellett tartania, hisz az országgyűlés megkérdezése nélkül lett behozva és jellemző a magyar alkotmányos érzetére, hogy a türelmi adó ügyet a maga alkotmányjogi sérelmévé tette. Tényleg a megyék általában nem szívesen teljesítették a kor-

mánynak a türelmi adó ügyben kiadott rendeleteit és bizonyos, hogy e körülménynek köszönhették a zsidók első sorban azon jó indulatot, melylyel a megyei hatóságok a türelmi adónak nyomasztó terhét enyhíteni törekedtek.

Maga az országgyűlés is azon álláspontra helyezkedett, hogy a hire és tudta nélkül behozott adó jogtalan és többször sürgeti sérelmei között ennek eltörlését, különös erélylyel az 1839-iki országgyűlésen, a midőn a zsidók egyenjogosításával együtt akarja azt kimondatni. Sajnos azonban, ez nem sikerült még akkor, bár a főrendiház is ily értelemben nyilatkozott és egészen 1846-ig vonszolták a magyarországi zsidók a türelmi adó lealázó és elcsigázó terhét, míg akkor többszöri kísérlet után sikerült nekik, a nádor közbenjárására, a kívánt czélt elérni. V. Ferdinánd király rendelte el 1846-ban, hogy a magyar zsidók 1.200,000 forinttal örökre megválthatják a türelmi adót. És csak természetes, hogy a megyék és sz. kir. városok zsidóságának küldöttei, kik az ügy elintézése végett Pesten ülészetek, szívesen ráállottak az alkura, hisz a legfontosabb kérdés volt ez egyenjogusításuk ügyében, a melynek kimondása előtt okvetlen le kellett rázniok a türelmi adó vasigáját.

Hogy a vasmegyei zsidók a váltságdíjból reájuk eső 34,929 frt 13 krt örömmel vállalták el, az is természetes, hisz fizettek ők már nagyobb összegeket a terhes adó fejében, a nélkül, hogy kilátásuk lett volna attól teljesen megszabadulni és pedig rövidebb idő alatt, mint most a váltságösszeg lefizetésére kitűzött öt év volt. Vas megyében is örömmel, ünnepélyes istentiszte-

letekkel ülték meg a nevezetes esemény bekövetkezését és joggal üdvözölték ezzel egy jobb kor hajnalhasadását, a mely nemcsak községi és felekezeti, de társadalmi helyzetük gyökeres javulására is nyújtott reményt, sőt biztos kilátást. A türelmi adó eltörlésével megszabadult a magyar zsidóság azon lidércznyomástól, mely majd egy századon keresztül fojtogatta és mely szabad fellélegzésében megakasztotta.

Hogy milyen módon, milyen eszközökkel, mily nagy terjedelemben nyügözte le a magyar zsidóságot, annak megvilágítására szolgáljon azon részlet, melyet a vasmegyei zsidók története alapján itt bemutatunk, a mely elég hangosan hirdeti a multnak tanulságait — számunkra, a boldogabb nemzedék számára.

Szombathely.

Dr. Bernstein Béla.

I M A.

Ne nézd Uram, ez élet harcza
 Hány vérző sebet ejtett rajtam ;
 S ne vedd zokon ha bús panaszra
 Nyílik ajkam . . .

Ne szánj, szememből hogyha könny perreg,
 S ne nyújtsd karod ha elveszem,
 Segítsd csak Őt, ki többé nem szeret . . .
 Ó Istenem !

Budapest.

Kálmán László.

EGY KIS TÖRMELÉK.

A homokhegyeket néha viruló vetésestől hordja szerte a szél. A hajdan rátartós hímes virágu domboknak sokszor hírmondója sem marad. Hiszen az égnek meredő sziklákat is megviseli az idő. Büszke csúcsok is leválnak onnan, a hova pihenőre járt a kőszáli sas. Oda gördülnek a völgybe, hol kivénült tagjaik körül leveli béka járja az ugrósdit. Kis korig még ágaskodnak. Sebes helyeiket itt-ott prémes mohával takargatják. Repedt hátukon még szállást talál a gyík. Néha lomha testükre fáradt vándor is rájuk teregeti ruháját. De a ragyogó napba már nem tekintenek. A mely szikla egykoron viharokkal nézett farkasszemet, most nyári forgószél játékszerévé mállott. És a havasi gyopár, mely ott díszlett csillagokkal kaczerkódó homlokán vagy bársonyosan simult vad fergetegnek szegzett melléhez, vele pusztul, vagy vele együtt keveredik össze a föld porával. Az enyészet talaján majd új lét gyökere fakad, új virulásra támad. Mintha a gondolatnak szakadécai között és a hitnek bérczes világában szintén így lenne. Ki tudja?

★

Még most is előttem áll a zsuptetejü házikó ott abban a homoktengerben eltemetett kis nyiri faluban. Kedves udvarát szőnyegként takarta a haragos csalány körül nyájaskodó mályva. Kortól szürkült vesszősövény kerítette be a szerény portát, melynek lábján néhány cső

tengeri, hagymatő és paszulybokor képviselte az agrarismust. Míg a ház elején heverő eczetes hordó, lécszegőtől vérző üres láda merkantil módon vigyorgott a közöttük ásitozó talyigára.

Az utca felé szélesre tátotta száját a deréken átvágott boltajtó. Ezen a tájon volt a helység fő forgalma. Itt bigéztek az utca gyerekek, néha rá-rábámulva a gulába rakott czifra ostoronyelekre. Itt szalonnáztak az asszonyrészi pusztára tartó napszámosok egyet-egyet kacsintva a lomha kapákra, az esetlen gereblyékre. A szellő pedig egyéb dolog hijján, vidáman játszott a czégerül lebegő színes üveggel, mely itt-ott nagyot koppant az alája szegezett honi keszkenőn. Átellenben volt a csapszék, melynek udvarát dézsás oláhok lepték el, a kiknek fehér rocskáinál jobban bámulták a havasok üdvözlését szerte hordó fenyő-ágakat, szalma kalapok eme legszebb díszét. A két ház közötti dombos téren ödöngött rendesen Czigány Bali a nagy eszkábáló, a szecs kavágó Jaszli és Ábrók, a kötőfékkel játszó székgazda.

Az a nevezetes ház, mely uralta a tért egyfelől az orosz templomig, másfelől pedig a salétrom-forrástól egészen a Czinege kovácműhelyéig, a Vízmérőé volt. Ő ugyan váltig szabadkozott ez ellen az elnevezés ellen, de az igazságosztó nép rákente. Rajta ragadt és firól fira átöröklődik. Még a regále megváltása után is bizonyára sokáig nyögnek alatta valamennyien, a kik az ő ágyékából származtak. Nyilván beteljesül rajta az ige, hogy a bűnért lakolni fog egész negyediziglen.

Ebbe a házba indultunk nagy komolyan egy este. Én és mindazok, a kik a hátulgombolósok egyenruháját hordtuk a zsidó iskolában. Szép számmal voltunk, mert

a gyerek áldásból ugyancsak kijutott atyánkfiainak. Haton alul egy sem adta. Komolyan lépkedtünk, mert fontos járatban voltunk. A bolton belül kerülve, vágyó tekintetünk oda tévedt a Szent János kenyeres zsákra és a veres czukor-fütyölőkre. Orrunkat tele szíva a kiszivárgó eczet és gabona-pálinka szagával, egyenkint bukdácsoltunk át a küszöbön a frissen licselt szobába, mely csodás titokzatossággal fogadott bennünket. Az ágy felett habos karton mennyezet volt húzva. A mennyezeten és a falakon színes táblák lógtak. Egy némelyikén repülő angyalok és cherubok díszlettek. A táblák telisteli voltak héber imákkal. Egy részöket ismertük, míg a többit még a nagyobbak sem értették. Csak suttogták, hogy a szemmel való megveretés elleni formulákat tartalmazták. Valami kabalisztikus sorja lehetett a dolognak. Dávid pajzsán is girbe-gurba rendben álltak a betük ki csáléra ki hajszra. Hátborzongással olvastuk belőlük, hogy «ne hagyd élni a boszorkányt» és félve pislogtunk arra az öreg asszonyra, a ki egy kis fűrösztő teknő körül szorgoskodott, mert hogy a táblácskákon kövér betűkkel domborodott ki a kiáltó ima: «Oh irgalmas Isten távolítsd el a sátánt.»

A mennyezetet félre vonták előttünk és ott feküdt a Vizmérőné, a szépséges Séndli néni. Olyan fehér volt az arcza, a főkötője, meg mindene. Mellette pedig ott vinyogott perkáj pólyában egy vörös képü baba. Nagyon megörültünk neki, míg a belépő öreg Rosszizü bácsi meg nem magyarázta, hogy ez a kis legény pogány. Szánandó kis jószág, se Istene, se vallása. Mig ebből az állapotból ki nem vontatják, addig nekünk kell érette könyörögnünk. Egy álló hétig kellett ide járnunk, hogy

elűzzük az ágy körül kóválygó gonosz szellemeket, a kik kiváltképen naplementekor ott ólálkodnak, hogy hatalmukba kerítsék a szegény kis fiút. Sziveink megdobbantak e láthatatlan gonoszoktól és reszkető inakkal állottuk körül az ágyat. Az áhitat szárnyai vittek bennünket fel a magasba, annak elejbe, kinek szavára a semmiségbe tűnnek a szellemek, mint fény elől az árnyék.

Mint üvegharangok hangja, úgy szólott a gyermekcsapat imája: «Az az angyal, a ki megváltott engemet minden bajból, áldja meg az ifjakat, hogy bennünk neveztessek nevem, őseimnek Ábrahámnak és Izsáknak neve, hogy rajokban szaporodjanak el az ország földjén.»

Aztán kiegyenesedve és a reánk mosolygó fehér mamára tekintve így folytattuk: «Ime ez a nyoszolya Salamoné, hatvan hős, Izraelnek hősei állja körül, valamennyi fegyver forgató, harczedzett, mindegyik kardot visel az éjjeltől való félelemben.» Azután előlépett a vezérünk és csengő hangon recitálta az áldást: «Az Örökkévaló áldjon meg és őrizzen, világítson az Örökkévaló neked mennyei orczájával és legyen hozzád kegyelmes, fordítsa feléd az irgalmát és szerezzon neked békét.» Karban feleltünk erre, hatalmas bizó hangon: «Mert nem szunnyadoz, mert nem aluszik Izraél öre. A te segedelmed reménylem oh Örökkévaló.» Azután én fejeztem be az imát imígyen: «Az Örökkévaló Izraél istenének nevében! Jobbomon van Mihály, baloldalomon Gábrriel, előttem Úriél, mögöttem Rafael és fejem felett Isten dicsősége . . .» Szinte látni véltük, hogy a pártos szellemek mint takarodtak el előlünk és a gyermeklélek megtelt a nyugalom boldogító érzetével.

Így tartott ez egy egész héten át. Az utolsó estén a különben csendes lakásban nagy sürgés forgás támadt. A borzas Régi edényt surolt, az öreg Báloga vígan bagózva hasogatta a tűzrevalót. A következő nap eseménye előre vetette árnyékát. Az atyafiak kezdtek gyülekezni, hogy még egy erős tromfot vágjanak a sátánnak. A Hatvékás egy kulacs tavali husvétivel fegyverkezve lépett be. Holtigbeteg füstölthússal kedveskedett. A pitvarban pedig vígan lobogott a száraz rözse. A tetejébe hányt tengeri csutka egész tűzijátékokkal köszöntötte a szaporaság symbolikus eledelét, a hagyományos szemes paszulylyal rotyogó rimaszombati fazekat. A jó öreg Szorli kávé-t darált, mert a minden orvosló «fekete» volt a koronája a mai estének, az ú. n. virrasztó éjszakának. Ez az ital odujokból kicsalta a leghíresebb talmudistákat is, a kik ott hagyták nagy könyveiket és hosszú pipa-készséggel léptek be az ünneplő hajlékba. Önelégült derüs mosolylyal forgatták agyukban azt az agadikus csemegét, melyet ők hoztak magukkal, hisz csak ez adja meg az összejövetelnek istennek tetsző jellegét!

Hajnalig voltak együtt. Másnap aztán kiváltották a kis fiút a pogányságtól és felvették Izrael szent szövetségébe. Minket fejedelmileg megajándékoztak. Külön terítettek számunkra. Mindegyikünk egy-egy fonatos kalácsot kapott. Mintha barna fattyai lettek volna annak a hasas kalácsnak, mely felett Saláta, a koma, himbálódzva mondotta odabent az áldást. Azon módon szeltük fel mi is a magunk kis kalácsát, mely talán nem is volt olyan jó, talán keletlen, meg sajgtalan is lehetett. De nekünk édes jutalom volt, azért, hogy

megóvtuk azt a kis fiút ott a tulipános rengőben, a kinek neve ettől fogva Izraelben Jákób lészen.

Az ilyen mulatságok alkalmával az összetartozásnak, a közösségnek tudata homályos sejtelemként simogatott bennünket. A hitélet költészete átjárta lelkünket, melynek hurjai a kedves emlékek fuvalmától most is megrezdülnek.

★

Az ugri domb alján a báró kertje lábán emelkedett a zsidó templom. Keletre nyiló oltárablakai oda szolgáltak az iskola házára, melyben akkoriban a pálinka-égetőből tanítóvá vedlett Korn Izsák meggyfapipaszára uralkodott. Bojtorján tövek verték fel az imaház nyugati oldalát. Innen kerültek ki azok a töviskoszorúk, melyekkel ab hó kilenczedikének gyászénekei közben ismeretlen eredetű vad szokásból subanczok hajigálództak a templomban. Oldalvást állott a fürdő, szörnyű mély kutjával, melynek jéghideg vizében télen-nyáron hajnal táján a község legvallásosabb alakjai fürödtek meg, mielőtt Isten színe elé járultak. Emlékszem, hogy szörnyen imponált nekünk a templom padlása, melyen az öregektől reánk ragadt hit szerint a szent nyelven írott könyvek elrongyolódott lapjai felett szellemek nyargalásztak.

Jól esik erre a kis templomra gondolnom, fehérre meszelt falaira, dülöngő imaállványaira. Arra a felső sarokra, melyben az öreg árendás, nagyapám tisztos alakja állott. Magyar zsidó tipikus alakok között legelől feltűnt néhány tánczó és tapsoló chászid, a templom szabad utjain futva rohanó imádkozók, a halovány talmudisták és az ajtó mögött keservesen nyögdé-

cselő tudatlan gubaszegők, kékitő árulók és egyéb gyürüs atyafiak, közöttük a leglármásabb gonosz csont; Smule a torzon borz cigány zsidó. Itt élte át a község életének javát. E helyen folytak le örömeik lelkes tanítások, szomorú könyörgések és vidám események közben. Mert ilyenek is voltak. Mikor teszem Náthán sakter a legujabb csárdás dallamain énekelt egy zsoltárt, vagy mikor Lemel vagy más világlátott, vadonat új ruhába bujtatott legatus-bócher mondott hitszónoklatot, vagy vándorló kis dalnokok friss hangu kara csillingelt keresztül a templomon. Az sem tartozott a ritkaságok közé, hogy szombaton vagy ünnepen az ima befejeztével a kajlafülű templomszolga hatalmas tenyerével ráütött a szent asztalra annak jeléül, hogy hirdetni valója van. Ilyenkor a község egy füllé változott. Szó benn szakadt, hang fennakadt és ez ige hallatszott: Csend, csend, csitt csitt! Borek gazda szívesen látja a világot (t. i. a községet) pálinkára és kalácsra! A visszhang ujjongó volt. A gyönyörűség érzete ömlött el a szakállas arcokon és aztán a vendéglátó vezetése alatt az egész község oda indult az áldomásra. Néha eltartott déli harangozásig, egész addig, míg a hamuban párolt paszulyos fazékokat, sült tojásokat hordó cselédek kaczározó raja meg nem indult.

A templomban még más derűs jelenetek is játszódtak le. Tóra-ünnepen a gyermekek egy reájuk terített óriási imaköpeny közös leple alatt egy nagyobb kamasz vezérlete alatt járultak a tóra elé. Eszter történetének olvasása sem kevésbé zajos jelenetek között játszódott le. Valahányszor Hámán neve elhangzott, hatalmas és apró fakelepelőkkel recsengő lármát ütöttek és a mikor

Mordechaj nevét ejtette ki a metsző, kis trombiták diadalmas harsonában törtek ki. Majd egyes helyeken közös ének hirdette a történet hősének dicsőségét. Az sem volt az utolsó, mikor aztán purim estéjén, gyakran még napokkal is utána az estéli imánál a kótyogós fejűek az előimádkozók jogáért versenyre kelve, huszszor is belekezdték az imába.

De mindez nem volt mindig valami nagyon épületes. Zavarosan folyt itt össze gyakran a vallásos érzés a falubeli nagyságok önkényével, a helyi szokás, a pajzán kedvvel, nem ritkán a legnagyobb rakoncátlanságokkal. A babona ködrétege is ráült a fénylő gondolatra. Torz alakot öltött a ragyogó érzés és czirok-seprőre kapván az előítélet, úgy vágatott a szentélybe. De egy édes szokásra ma is örömmel gondolok vissza és ez a vőlegénynek a tóra elé való felvonulása. Az egész község apraja-nagyja szombati díszben várta a boldog fiatal embert, a kit az előimádkozó czikornyás ének közben idézett a szent oltár elé ilyes formán: «Jöjjön fel a fiatal, a vőlegény Gábor, a tudós, a mi tanítónk, Naftalinak fia, a levita törzsnek tagja!» És miközben a fiatal ember nagy zavarát leküzdve az ez alkalomra kijelölt díszhelyéről felkászolódtott és megkerülve a templom asztalt a szent helyre fellépkedett, a metsző egy szép zsoltárra gyujtott, melyet az iskolai fiuk énekes része kísért. A férfiak felálltak helyeikről, a karzaton lévő nők fellebbentve az őket eltakaró zöld függönyt kihajoltak, marékkal szórva a vőlegény felé mandolát mazsolát és illatos rózsákat: a termékenység és szerelem symbolumait. Így adta jelét a közösség az egyes boldogsága feletti örömeinek. Délután pedig ki-ki tőle

telhető enni-inni valót küldött a vőlegény tiszteletére. Süteményt, gyümölcsöt, de legtöbbször citrommal bedugott üvegborokat. Aztán összegyűlt a falu apraja nagyja a jegyesek házában. A fiatalok «gratulálni» az öregek pedig «áldást végezni» vagy inkább áldomást csapni jöttek a sok jó felett, mely alatt az asztal roskadozott. És ha a vőlegény a talmudisták gárdájából került ki, a szent tanok berkeiben összeszedett virágokkal koszoruzta meg a napot. Megesett, hogy miközben szellemét ilyenén módon csillogtatta, hatalmas theologiai viták kerekedtek, melyeknek csak az esteli imára hívó szózat vetett véget. Az örömszülők megteltek büszkeséggel, a leányzó is jobban simult a legényhez, ha derekasan uszta meg a tudás vizét. A község meg boldog volt, hogy egy kis eszem-izsomhoz jutott.

Ugyan minek is tépik szét ezeket a kedves, színes fonalakat, melyek bennünket életkörünkhöz és egy keveset hitünkhöz is kötnek? Miért vájják ki belőlünk azt a meleg poézist, mely az ősi vallás televény földjén fakadt és oly nemesen illeszkedett be a való élet folyásába?

★

A pászka-sütés idyllikus vonásait is letördelte a mindent felforgató átalakító masina. Nem mindenütt, de úgy hirlik az ország nagyobb részében már gépen készült laskák kerülnek a husvéti asztalra. A kovásztalan kenyér gyári módon való előállításának nagy időn keresztül vallásos aggodalmak állták útját. És milyen csodálatos dolog, hogy most, mikor a fogyasztók számaránya mintha csökkenőben lenne, e téren is diadalmasan dübörög be a gép. Kár érte, mert az ifjuságnak

vallásos tudatát, a vének barátságát a régi kedélyes mód erősítette.

Úgy volt az gyermekkoromban és így van ez sok helyen még ma is, hogy minden családnak a pászkiáját külön sütötték, még pedig közös erővel, közös vigadozás közben. Asszonyok, leányok oda állottak a frissen gyalult asztalokhoz, állig érő fehér kötőkben nyujtották az osztók által elébök kiharított kovásztalant. Legények is gyakran állottak a sorba és ők sem vetették meg a nyujtófát. De ezeknek többnyire udvarláson járt az eszök miközben a kereken járó reszelőkkel lyukasztották az elébök tett lacsukat. Az öregebbje a víz és tészta körül bajoskodott. Az apraja pedig hordta az elnyujtott tésztát kifelé, a hol a férfiak tréfára hajló része széles lapátokon takarosán sorjában a kemenczébe vetette a tésztát, hogy csakhamar illatos ropogós pászka alakjában onnan kifelé forgassa. Némelyik csodálatos tökélyre vitte ezt a mesterséget. Az előkelőbbje pedig kosarakba rakta a friss süteményt, nagy vigyázattal levén arra, hogy a sütés közben gyürődtek mint méltatlanok és alkalmatlanok kiküszöböltessenek. Mindenkire jutott a munkából. Egyik vizet hordott, a másik lisztet méregetett, a harmadik a nyujtó-deszkákról üvegdarabokkal sikálta le az odatapadt tésztarészeket. Közben folyt a nótázás, zsidó nóta magyarral vegyesen. A vénebbek egy-egy héber imába fogtak, sőt megesett, hogy az újabb időben hétköznapiokon annyira divatba jött kol-nidre dallama is megszólalt. Ezt felváltották a bocherek lengyel zsidó kupléjai, vagy a bús magyar hallgatók. A kinek a pászkiáját sütötték, az aztán megvendégelte a «munkásokat» és titokban megajándé-

kozta a szegényeket. Sokszor annyi bor került a sütögető házba, hogy este felé már kedélyes csárdásra perdült az ifjuság.

Egy ilyen estére még világosan emlékezem. A széles udvaron jó kedvvel járták a vegyes párok. Rázsó huzta a talp alá valót. Julkó mereven nézte Bárgyut a zsidó gubacsost és akkorát forogtak egymással, hogy az iziken rácsáló Bodri nagyot vakkantva iszkolt el az útból. Az idősebb koromfekete parókás nénik egymásba fogódzva nagyot kaczagva, de még nagyobbakat izzadva szintén rakták a riszálóst.

Az udvar egy sarkában az öregek külön csoporttá verődtek össze. Egynehánynak kezében égő gyertya és imakönyv volt. A legtöbbje a csillagos ég felé fordította tekintetét. A hold ezüst fénynyel vontá be a saját-szerűen szép képet. Azután a holdat megszentelő imákba fogtak. Azóta se láttam ilyet. Az imákra sem emlékszem, csak azt tudom, hogy nagyon szépek, meghatók voltak. De kiváltképen az a jelenet maradt meg emlékezetemben, mikor egyik a másiktól kezet fogva háromszor is kérdezte: béke van-e veletek és a megszólított a feléje nyujtott jobbot rázva, háromszor felelt rá, béke legyen veletek! Általános békekötés és testvéri kézszorítás jelében ért véget a csodaszép szertartás. Vajjon a mai városi zsidó fiu hallott-e ilyesmiről valamit?

Nem csak zsidó leányok, ifjasszonyok meg tensaszszonyok vettek részt a pászka nyujtásban, hanem utóbbi uri kisasszonyok, darázsdereku parasztleányok és bokorugrós szoknyájú menyecskék is eljöttek segíteni, ki barátságból, ki egy pár garasért.

Heteken át tartott ez a kedves mulatság, melynek szívből örült a kontyos Fanny kisasszony ép úgy mint a talpas Zsuzskó.

Hasonlított ez a fonóbeli mulatsághoz, de szebb volt, mert ott lebegett felette a hitnek szelleme. Nem az a borongós, titokzatos szellem, hanem a napsugaras, mely bevilágítja az igaz életet, körülcsókolja azt a mi szép és a mi jó benne.

De ezek a szokások csak a közönséges husvétii kenyér sütésre vonatkoztak. Mert van ám másféle maczesz is. Úgy hívják, hogy smúra vagy strázsált pászka. Ennek a készítési módja egészen más formák között történik vagy legalább történt akkor, mikor én gyerek voltam. Ha magam körül tekintek, úgy látom, hogy nagyon sokan vannak, a kik ennek a külön lángosnak még a hírét sem hallották. Vagy ha tudnak is felőle, a készítési módja, az melyet én láttam és a melyre most is olyan kedvesen emlékezem, bizonyára szélesebb körökben ismeretlen. Elmondom hát. Ki tudja, hogy nem halt-e már ki e szokás tegnap vagy nem vész-e ki örökre holnap?

A nagyapám tagjának egy dombos oldalán egy silány csikon termett a smúra-maczesznak szánt buza. Bizony szomorú kis vetemény volt a rengeteg rozstáblák között, de az öreg urnak nagy gondja volt rá. Sűrűn ki-kiballagott oda, pipafüst mellett lesvén Isten áldását. Mikor aztán már szemet hányt a kalász, de még messze volt az aratás, sarlókkal felfegyverkezve kiment oda a község minden férfi-tagjával és iskolás fiukkal. Ott aztán learattuk a zöld buzát. Ki-ki csomót kötött belőle, hátára vette és nagy vígan megindult a gyüle-

kezet. Az utban eső temető előtt a csapat egyszerre esendesebb lett és mindenki elmondotta az imát: «Aki szeretettel táplálja az élőket és végtelen kegyelemmel újra éleszti a holtakat, a ki támogatja az elesetteket és orvosolja a betegeket, a ki felszabadítja a lekötötteket és hiven tartja ígérését a porban szunnyadozónak, ki hasonló Te hozzád, minden erők leküzdőjéhez, ki hasonlítható Hozzád, oh király, a ki halált és életet osztasz és üdvöt fakasztasz!»

A faluba érve ismét zajosabbak lettünk, utcza hosszában énekeltük a hallel imát. Az orosz és magyar nép tisztelettel szemlélte a bevonulást, buzaszentelő-ünnepet látván benne. A templomig meg sem állott a menet. Annak padlásán tiszta zsákokat teregettek és széjjel rakták rajta a learatott életet. A kulcsot oda helyezték a frigyláda aljába, aztán husvét táján hasonló formák között következett a cséplés, az őrlés, nem-sokára pedig a pászka-sütés. Az egész munkát kizárólag a község zsidó vallásu férfi nembelijeit látták el. A gyurást, nyujtást, sütést, szóval mindent. Rémitő vastag lángosok kerültek ki az esetlen kezek alul, de nagy becsük volt. Minden házhoz három pászka jutott, csak az öreg árendás — legyen áldott a jámbor emléke — duskálhatott a menyeyi élvezetben. Nyolcz napon át mindig ezt a strázsált lacsut ropogtatta. A vakaró úr volt ehhez a szomorú tésztához; csakugyan hasonlított ahhoz a kenyérhez, melyet szabaduló őseink a nap hevénél sütöttek. Azóta a laska finomabb lett. De hogy állunk a szabadság dolgában? Azt feleli az öreg strázsa «hiszen feljött a reggel — de vele jár az éjszaka is.»

Péntek délutánján az iskolás gyermekek szabadok voltak. A tanító fürödni ment, csizmáját fényesítette, a gyertyatartókat igazgatta, szóval a szombat illendő fogadására készült. Ilyenkor, kivált nyáron a fiúk kimentek a szabadba. Úgy érezték magukat, mint mikor kalitkába zárt madár kirepülhet. Papírsárkányaikat kivitték a mezőre, a füzesben vesszőket hasogattak, sipokat faragtak vagy a vályogvetők körül házakat építettek. A falutól nem messze volt az erdő. Ide jártak legszívesebben, mert itt nem érte utol őket a feddő szó, a lengyel tanító villogó tekintete. A kerülőnek elvitték az összegyűjtött szivarvégeket, a minék fejében megmutatta nekik a fehér szőrű veres szemű nyulat, az iromba apa meg a tarka anyanyulat. Aztán meghallgathatták, hogy a csöszék fekete rigója mint füttyöli azt az indulót, melyet zsidó esküvők előtt Rázsó bandája a menyasszonyos háznál szokott huzni.

Becsatangolták az erdőt, megfosztogatták a galagonya bokrokat. Szedtek gubacsot és a kökény fanyar izén elvásították a fogaikat. Otthon mindig kordában voltak. A játék bűn volt, de az idő sem futotta. Reggeltől késő estig a tudomány faragatlan jármát nyögték. A péntek délutánokon élvezték legszebb óráikat. De mikor a nap leszállóban volt, vágatva indultak haza, hogy felvegyék ünneplő ruháikat és menjenek köszönteni a szombatot. Nem nagy örömmel tették, mert a szombat nekik nem a nyugalom napja volt. Délig, templom, délután pirke-ábóth tanulása, heti vizsgálatok és újból templomozás. Minden rendű játék szigoruan tiltva volt és ha egy-két óra maradt is, a pipától elválasztott öregek zsémbeskedései alatt kellett szenvedniök.

Egy ilyen péntek délután élénken emlékemben maradt. A falu végén egy elhagyatott szeszgyár állott. E körül egy kis erdő, melyet rendszerint kerültünk, mert a lakatlan nagy épületről borzongató hírek keringtek. Néhány pajtással mégis bementünk az udvarba, mert vonzott bennünket az édesgyökér, meg a csicsóka, melyet ott felfedeztünk. Miközben ott csatangoltunk, egy nagy fészken akadt meg a szemünk. Óvatosan körüljártuk a helyet és egyszerre csak lecsaptunk a kis madár tanyára. Az anyával együtt kézre kerültek a tojások is. Nagy volt az öröm, de a zsákmány megosztása körül csakhamar összemaradtunk. A nagy lár-mára egyszerre csak oda toppan közénk Hajtóchén a bozontos szakállu litván, a kit szörnyen respektáltunk. Különös egy ember volt. Egy szép napon odacseppent a faluba. Senki sem tudta, hogy honnan került oda. Csak az hirlett felőle, hogy egy hires csodarabbi kocsisa, kísézője, sőt titkára volt. De mivel a gazdáját csodatevései daczára mint katonaszökevényt elcsípték, a mindenes árván maradt. Meghúzódott a falunkban, pergamentra tora-tekercset és amuletteket irogatott, melyeket ekhós kis szekeren a közeli vásárookra hordott. E mellett szorgalommal buvárkodott az isteni tudományokban és részint csodálatos tudásával részint erőszakos fellépésével megfélemlítette az egész községet. Hajtóchéntől a gyerekek különösen félték, mert nagy szemeit vadul forgatta, éles hangon beszélt és görbe botját erélyesen forgatta. Igazi kazár volt az istenadta. A neve ott ragadt rá a faluban. Az volt minden harmadik szava, «haj tochen» annyi bizonyos.

Megjelenésére elrémültünk. Rögtön hozzáfogott a ki-

hallgatáshoz és a mint a tényállás tisztán állott előtte és a corpus delictik is színe elé kerültek, iszonyu dühbe jött. Majd nagy zokogásban tört ki, a hatalmas mellkas csak úgy zihált, könnyei csak úgy patakzottak és soká tartott, míg megnyugodott. Szelid hangon kezdett bennünket feddni. Setét színekben festette előttünk azt a nagy bűnt, melyet elkövettünk. Ha már a tojásokra fájt a fogunk, mondá, úgy az Irás szerint el kellett volna zavarnunk messze az anyát, hogy a válás miatt meg ne szakadjon a szivecskéje. Akkor Istennek tetsző dolgot végeztünk volna. A ki így jár el, az hosszú életü lesz. A ki ez ellen cselekszik, az szörnyen vétkezik. Majd ő imádkozni fog érettünk, hogy az Isten bocsásson meg nekünk, ha megfogadjuk, hogy többé ilyen kegyetlenséget nem követünk el. Megfogadtuk, az ő közbenjárásának sikerében bizakodva. Aztán magyarázta nekünk a madár és fiókjai közötti gyengéd viszonyt, mely példája lehet az embernek. A sas röptében is kiterjeszti szárnyát fiaira. Az egyik szárnyával szeli a levegőt, a másikkal viszi a fiát. A gólyát, ha megöregszik és táplálékáról gondoskodni nem tud, a fiai nagy szeretettel etetik. Könnyü hát elgondolni, hogy mit érez az anya-madár, ha fiainak vagy tojásainak elrablását látnia kell, mit a gyámoltalan madár-fiók, ha az anyjától elszakítják. Lágyan beszélt hozzánk. Majd hogy rivásra nem fakadtunk. Elhallgattuk volna esthajnalig. A félelem eltűnt. Csodálattal és szeretettel nézegettük. Szeme, szakálla, lelkének tükrében más világításban tetszett. Mondott sokat arról, hogy a szentírás, meg egyéb vallásos törvények azután meg a theologiai irodalom mi mindent rendel az ilyen esetre.

Végül megtanított bennünket arra a hála imára, melyet mondani kell a zsidónak akkor, ha madarászván, a törvény parancsa szerint jár el. Ámulva néztünk az ég boltozata felé, a hol az lakik, a ki gondját viseli az eresz sárfészkének. Azután elbocsátott bennünket és mi szépen visszاسompolyogtunk a kifosztott fészekhez. Odaraktuk a tojásokat, a hol voltak és szárnyára eresztettük a vígan csiripelő madarat. . . . Egy jó darabig még ott repdesett a fák körül, míg aztán egyszerre gyors elhatározással neki vágott megháborgatott várának és friss, életet adó meleget árasztott a pettyes és erősen kotyogó tojásokra.

Hosszu idő telt el azóta. Ez alatt egyet-mást olvastam az állatvédelemről, mely a kegyetlen saktolás elleni támadás leple alatt hitünk ellen is tör. De arról a zsidó törvényről keveset hallottam. Hajtóchén — annyi bizonyos.

*

Játszik velünk a folyvást szálló élet. Pazarul ontja a néplélek virágait és aztán viszi, hordja előlünk. Kergetve a délibáb tündérképeit, árnyék szegődik mellénk és puszta romokba botlik az emlékezés szelleme.

Budapest.

Mezey Ferencz.

SZISZERA.

«Már leszáll az este . . . biborláng az égen,
Asszonyok, leányok, rajta hát! serényen!
Győzelmes harcából hős fiam ha megtér,
Köszöntsük méltóan sátra küszöbénél!»

Selyem susog lágyan, tarka fátyol lebben,
 Gyémántnál csak a szem ragyog fényesebben,
 Gyöngy, kősöntyű, boglár, dús királyi ékszer,
 Asszonyok bájával hej! egyik sem ér fel.

«Idő paripája oly sebesen vágat,
 Lebukott már a nap, gyujtsatok fáklyákat!
 Tömjén égjen, myrrha, édes illat szálljon!
 Mint ő ellenségén, győzzünk a homályon!»

Kigyúlnak a lángok: fent csillagok égnek,
 Sátor belsejéből száll halk női ének,
 Kút hús vize szökell, csobogva aláhull,
 Szellő súgva hoz hírt hegyeknek ormáru.

«Hol marad? Hol késik? Aggódás kel bennem!
 Sziszerá oly erős, nem győzik le ezren . . .
 S mégis . . . szívem szorul . . . mind nyomul az este,
 Hogyha baj nem érte, régen itt lehetne.»

«Légy türelmes úrnőm! Osztályt tesznek mostan,
 Látom az aranyat, hogy hever halomban,
 Kard, vért, ezüst fegyver . . . szende, szép leányok . . .
 Örvendjetekek szűzek, boldogság vár rátok!»

Aczélnál erősebb Sziszerának karja,
 Megrendül a föld is, hogyha ő akarja,
 Ki ellent állhatna, olyan férfi nincsen,
 Nem győzi le senki, sem ember, sem Isten!»

Ismét csendes minden . . . suhannak az árnyak,
 Mint eleven szobrok az asszonyok állnak,
 Tömjén illat terjed, selyem susog lágyan,
 Aggódás üt tanyát Sziszerá sátrában.

S im a sűrű éjben hangtalan, hirtelen,
Egy halovány férfi a nők előtt terem,
Eltörött a kardja, vértje meg van tépve,
Vértől csapzott haja belóg a szemébe :

«Miért hogy e napot meg kellett érnem,
Őszülő fejemre mért hullott e szégyen ?
Mely eddig csak mindig diadalt hirdetett,
Mért nem mondhat ajkam most is győzedelmet?!

Kanaán leányi, tépjétek ruhátok !
Utólért bennünket gyászfekete átok,
Jábin király hada, hősöknek serege,
Fut szerte a pusztán, legyőzve, leerve.

Kilencszáz csattogó ércszekérrel mentünk,
Még a nap is sápadt, halványult felettünk,
Pajzs csengett, nyil repült, somnyél dárda villant,
Lovak patájától szétporlott a rög, hant.

Azt hittük, mint villám, mely jegenyét sujt le,
Úgy csapunk hirtelen mi is Izraélre ;
Azt hittük, mint nádat, melyet szellő hajlít,
Úgy tapossuk porba Judának fiait.

De ők nem riadtak : «Jehová»-t kiáltva
Rohantak ellenünk győzelmes csatába,
Halálnak démona vezette fegyverük,
Bálnál hatalmasabb hadverő Istenük.

Vezérük volt kettő, két ragyogó angyal,
Hová azok léptek, ott volt a diadal,
Egy nő és egy férfi . . . Átkozott az óra,
Melyben megszületett Bárak és Debóra !»

«Hát Sziszera hol van? Mi lett Sziszzerából?
 Vezérlő pallosa mindig elől lángol,
 Hol a vész legnagyobb — bátrabb oroszlánál,
 Mindig ottan küzd ő, soha meg nem hátrál!»

»Harczolt most is bátran, nem bírták leverni,
 Kezétől ellenség elhullott tengernyi,
 De a had megfutott, s egyedül mit tegyen?
 Látták, hogy menekült, őznél sebesebben.»

«Hála neked nagy Bál, hogy őt megkimélted!
 Az ő éles kardja megboszulja néped!
 Jehovát megtöri: ki áll neki ellen?
 Senki se bír vele, hisz' ő győzhetetlen!»

Alig röppent a szó, morgás, nyögés támad,
 Libegő fáklyák közt — kísérteti árnyhad,
 Kis csapat közelget szótlan, néma csendben,
 Valamit hoznak is . . . a ki látja, retten.

«Borulj le a földre, hints port a fejedre,
 Könny árja toluljon anyai szemedbe,
 Hósi magzatodat hozom vissza néked,
 Elapadt, mely tőled származott, az élet.

Férfiaknak karja legyőzni nem bírta,
 Nyíl hegye tompultan pattant róla vissza,
 De az Úr hatalma nagyobb mindeneknél . . .
 Szent nevét dicsérje a mi él és eszmél!

Menekült Sziszera. Üldözték: hiába!
 Sebes sólyom, fecske, nem ért vón nyomába,
 Eltűnt szemem elől . . . vajjon hol keressék?
 Csüggedve álltak meg, kik úzve követték.

S im egy nő messziről ujjongva kiáltoz :
 « Adonáj vezetett Jáhel sátorához !
 Kit kerestek, itt van, bent fekszik a földön,
 Tejjel megenyhítém, s most alszik örökkön.

Sátor hosszú szegén nehéz pöröly csetten,
 Sziszerának fejét a földhöz szegeztem.
 Kit férfiak karja elejteni nem bírt,
 Annak, gyenge asszony, én ástam meg a sírt. »

. . . Sátornak küszöbén — suhannak az árnyak,
 Mint eleven szobrok az asszonyok állnak,
 Nem érti tán a szót Sziszerának anyja,
 Jajja nem szakad ki, könny se fut patakba'.

Áll, mint sudár czédrus, mint a karesú pálma,
 Szeme reá tapad holt fia arczára,
 Ajka nem vonaglik, egy izma se rezzen,
 Áll, mint magas oszlop, kőnél merevebben.

« Asszony ! Térj magadba ! Hajtsad meg a térded !
 Isten nagy hatalmát tettéből megértсед !
 Kezében az élet, kezében a halál :
 Szent, szent, háromszor szent, nagy neve, Adonáj ! »

Távol, az ég dördül, megtöri a csendet,
 Leroskad az asszony fia teste mellett :
 « Kezedben az élet, kezedben a halál :
 Szent, szent, háromszor szent, nagy neved, Adonáj ! »

A ZSIDÓSÁG A VILÁGKIÁLLÍTÁSON.

Más felekezetek az 1900. párizsi világkiállításon.

Ha olyasvalaki, ki a magyarság életét nem ismeri, végig haladt párizsi magyar kiállításunk történelmi csarnokán, alighanem azzal a benyomással távozott, hogy Magyarország oly föld, melyet papok és huszárok laknak, melyben plébániák mellé kaszárnyák sorakoznak, s a hol a mesteremberek közül megtűrik a takácsokat, hogy miseruhákat szőjenek, az ötvösöket, hogy szent kelyheket zománcsozzanak, a kovácsokat, hogy pallosokat, buzogányokat kalapácsoljanak. Multunk kivívó egyoldalúsággal hadinak és még inkább felekezetinek tűnt föl.

Egyebüttl is, bár nem oly mértékben mint a magyar palotában, módjuk volt a felekezeteknek, hogy életüket, történetüket, művészetüket, a kiállítás nyilvánossága elé vigyék. Könnyen érthető, hogy az európai csoportokban a katholicizmus érvényesült leghatalmasabban, egyrészt mert legszámosabbak a vallói, másrészt mert lényege szerint művészetébresztő. Például a butor- és díszítőipar területének elülső vonalát leendő templomi fölszerelések mintái és híres templom-belsőik másolatai foglalták el. Majd, valamivel odább, az ötvösművészet a kath. templom szertartási eszközeit pompáztatja. Jellemző, hogy a kiállításon kívüli, az állandó Párizsban is egymást határolja a St.-Sulpice köré termett egyházi negyed és az École des Beaux-Arts mentén fejlett hivatalos

művészeti vidék, — a kettő az egyházi képirás és szobrászat Rue Bonaparte-beli műhelyeiben és tárházai-ban egybeolvad. E tájék képe tükröződik a kiállítás iparművészetében. A protestantizmus, mint a mely nem oly közvetlenül művészettermelő, sőt inkább művészet-ellenző, sokkalta szegényesebben lépett föl. A kereszténység két leghatalmasabb felekezetének ottani arányát igen szembeszökővé teszi, hogy a kath. hittérítők egy tágas emeletes épületet töltöttek meg diorámáikkal, iskoláik, kórházaik, telepeik képeivel, növendékeik kézi munkáival, e megtérítendőkre vonatkozó néprajzi gyűjteményekkel és tudományos művekkel, — míg a protestánsmissiók beérték a Trocadéro 1—2 oszlopa közötti térrel, hogy ott táblázatokkal, térképekkel mutassák be tevékenységüket. Ellenben pazarul jelent meg az orthodox orosz kultusz. Az orosz falu melletti függelék különösen ilyenműekben bővelkedett. Hármaz orosz kereszt, fényes oltárok, aranyban pompázó képek, drágakővel kirakott, mondhatni drágakőből összerakott keresztetek, vallási tárgyú faragványok — mind ama sajátos felekezeti requisitumok, melyek pld. a párizsi orosz templomban vagy a genfi kápolnában elkápráztatják a meglepett nyugateurópai szemet. Sőt az iparművészet orosz osztálya ily természetű műdarabokat megrendelés, vásárlás céljára állított össze.

Ott volt a mohammedánság is, Törökország, Perzsia, Algir, Tunis, Marocco, sőt Oroszország kiállításán is. Igaz, sehol sem tömörült oly egységes, szemléltető képpé, mint a londoni Albert és Victoria muzeumban, a South-Kensingtonban, a hol egész mecsetek nagy méretű mintái, százados minbarok (szószékek), emléke-

zetes kiblák (irányító fülkék) gyűlnek szokatlan látványnyá. Párizsban leginkább mohammedán könyvek és kéziratok kerültek közszemlére.

A keletázsiai vallások közül a brahmánizmus bámulatot követelő alkotásokban tükröződött.

Valósággal új, meglepő világot tárt föl a történelmi életszínérőlletűnt *Khmer* kulturnép vallási művészete az Ang-Kor-Thom, Ang-Kor-Vat, (Beng-Mealea, Prea Rup, Prea Khane) beli templomok és paloták maradványai. A sokfejű, sokkezű istenségek, a Dévák, Assurák a mint a medvék királyával a tengert köpülik, Brahma lótuszon ülve, melynek szára Visnu testéből nő, az ind vallásos képzelet ezen és ilyen legmeglepőbb ötletei itt művészeti testet öltöttek. Ezekből az elemekből pedig Marcel francia műépítő újraalkotott egy bércebe vájt *Khmer* templomot, képzeletet bódító elemeivel, tekervényes sziklalépcsőzetével, oszlopaival, melyeken elefántok egymásba és oroszlánokba fonódnak, buzogányos Buddhaszobraival és másrészt boltozatának egyszerű beosztásával. Ezen francia-indiai kiállítást még külön a holland-indiai egészítette ki. — A khinai és japán szobrászat is nagyobbára vallási vonatkozású. Kész kivétel pld. a hadvezérnek emelt emlék. Az orosz gyarmatok csarnoka a Surachany melletti tűzimádó templomot is bemutatta (képben) a négyoldalt a kéményből ki-kicsapó lángokkal. — Csinos festménygyűjteménynyel is találkozunk a dahomey-i osztályban, küln. Ago li-Agbo (reméllem, eléggé dahomeyileg hangzik) király birtokából; leggyakrabban ragadozó állat a zsákmányával, pld. oroszlán szarvassal, gólya bogárral. Figyelemre fölötte méltó az a fetis, mely nőt ábrázol,

ki egyik kezében félholdat, másikában keresztet tart, úgy látszik senkivel sem akarja elrontani a dolgát.

Igy tehát a világot átkaroló két monotheistikus vallástól, a kereszténységtől le egészen a tabu és fetisimadásig bemutatkoztak nemcsak a vallások, hanem a felekezetek is.

A zsidó hitélet művei és emlékei az 1900. párizsi kiállításon.

A világvallásokkal ellentétben a zsidóság czél, terv, rendszer, sőt szándék nélkül belekerült oly körökbe, a hol épen nem volna várható. Így tehát az a néhány vonatkozás is, mely a kiállítást a zsidósághoz fűzi, alig a felekezet érdeme.

A zsidó felekezetet mint iskolafentartót a római kisdedóvók képviselték a szokott mindennapi módon: énekekkel, a gyermekek kézi munkáival, fényképpel, melyen a tanítónőt vagy 20 gyermek veszi körül. Ha ez a római felekezeti intézmény még tudatosan jelent meg — a zsidó irodalom csak mintegy beletévedt más körökbe. Így pld. a könyv történetét megvilágító documentumok közé került a pészachagádának XIV. századi kézírata, szép nagy betűvel, kezdetleges rajzokkal, kiczifrázott főbetűkkel. A több ezerre menő francia kiadvány közt természetesen előfordul a biblia héber szövege is. Kreysing lipcei kiadó a syr, arabs, kopt, szamaritán, örmény, görög, hieroglyph és szabataeus betűpróbák mellé egy középkori zsidó filozófiai töredéket is nyomtatott. Ez egyébként ép oly kevésbé a hébernek szereplése, mint a frères des écoles chrétiennes

alexandriai iskoláinak nyelvtanítási próbái, melyekben ezt a mondatot: («*Tout homme a deux pays, le sien et puis la France*») «minden embernek két hazája van, a sajátja, azután Francziaország» nemcsak arabs, angol, olasz, uj-görög és németre fordítják, de önkénnyel, héberre is לְכֹל אִישׁ אַרְצֵיִם אֶרְצוֹ וְצַרְפַּת L'khol is arczajim arczo veczorfath.

A nyomtatványoknál és kéziratoknál elevenebb kapcsolatot a zsidósággal mutat néhány festmény. Nyilvánvaló, nem vonhatjuk ide a bibliából vett számos képtárgyat, mely hál' Istennek felekezetünkön túl is köztulajdon. De a sajátosan zsidó életnek is néhány kedves, sőt jelentős képére akadni. Jól esik itt a magyar képgyűjteményen kezdhethünk. Kaufmann Izidornak budapesti tárlatunkról ismert két zsidólelkű képével lehetett Párizsban találkozni. Az egyik a rabbik ajtaja (la porte des rabbins) a képzelhető legszerényebb eszközökkel, ad egyszerű szobabelsőt falakkal, melyek imádságos zoltárokkal vannak tele írva és egy nyílt ajtóval, mely kilátást enged egy derengő szobára. Hatásosabb a «Szombat»-nak szentelt festmény (Le sabbath), mely zsinagógába vezet, áhitatos kis községhez; a férfiak fején ünneplő prémes sapka, de némelyikét eltakarja a föléje vont ezüst szegélyű imádságos köpeny. Kiváló gyöngédséget fordított a festő a néhány kis fiú alakra. Az egyik gyermek elmerüléssel rebesgeti a szavakat, egy másik kíváncsian pislant félre az imakönyvből, egy harmadik játszadoz atyja thallisztartójával. Az emelvényt vasrácsozat veszi körül, a falon végig a 24. zoltár versei húzódnak. Az egészen az egybegyültek áhitata és a művész kegyeletes ihlete érzik. Hasonlóan benső elmerü-

lést a tárgyba bizonyít Ludwig Knaus berlini festőnek (a kitől több ily jellemfestmény ismeretes) műve «A zsidó városrészben». Nathan Levy üzletének bejáratánál hitsorsosainktól telhető nyugalommal tanakodik és vitatkozik egy féltuczat alak, míg a kép jobboldalú előtere a pihenő nagyatya mellé gyűjt családi kört. — De még nemesebb bensőség, megilletődést keltő érzés árad el Joseph Israels hollandi festőnek (a ki 1891-ben a mi állami aranyérmünket, Párizsban pedig ezúttal a «grand prix»-t vette) «Marchand de bric-à-brak-ja, magyarul szólva ószeres-e. Mindenféle értéktelen lom: gyertyatartó, kancsó, tányér, öntöző edény stb. közt ül a szegény öreg, a kinek szeméből a nyomor szól, kinek arczába századok örökségekép gond meg nyomottság van eltörülhetetlenül vésve.

Kauffmann, Knaus, Izraels mellett mint a zsidó különleges élet festőjéről még Ralliról, a görög jury tagjáról kell megemlékeznünk, mellőzve minden értékbecslést. Egyik idevágó képe a képzőművészeti nagy palotában volt látható. A jeruzsálemi templom régi falának maradékainál guggolnak, ülnek és állnak zsidó zarándokok. Egyikük a falra ír: «irgalmadban vezesd az összezúzott lelkűt, kinek lábát békóba verték»; e fölírás körül mások is az esedezés és bizalom hangján szólnak. Rallinak egy másik képe a görög pavilonban a mykenæi lelet tőszomszédságában a talmudtanulást ábrázolja, két tincses alakot, kikben azonban bajosan ismernénk talmudistákra, oly merengők és élettelenek; könyvüket (egynél több nincs a szobácskában) a kezükben tartják; úgy látszik vendég-talmudisták (Sonntagsthalmudisten) tisztán a modell-díj fe-

jében és kedveért állottak az ily ábrázolásokra hajló festő elé.

Az eddig említett zsidó érdekű tárgyak vagy képek közül kettő nem volt egy teremben. De akadt a kiállításban egy szerény zsidó szöglet. Elképzélhető, hihető-e hol? A kath. hittérítők épületében. Ez a nevezetes pavillon a felekezeti türelmességnek felülmulhatatlan példáival lepett meg. Egyik szakasza, az u. n. Musée Borgia, valóságos panthéont alakított a bálványokból, melyek különben mint a megtérített vagy megtérítendőök istenségei az egész missión át folytatódtak; csinosabb bronzbálványokat áruba is bocsátottak. Ily környezetben lehetett zsidó érdekességekre bukkanni. A hittérítők ugyanis a megkeresztelendők élte viszonyait, történetét, nyelvét, mindenét nyomozzák. Kutatásaikról számot adnak és jelentéseiket, tudományos dolgozataikat kiállította a missió. Az egyik, az Académie française-től is megkoszorúzott mű a brahmanizmus viszonyát a zsidósághoz és kereszténységhez fürkészi (Msgr. F. Laonenau (*Du brahmanisme et de ses rapports avec le judaïsme et le christianisme. Pondichéry 1884*). A Kiangnan-i telep úgy látszik kiválóan a chinai zsidókra irányította tudományos megfigyeléseit. Jérôme Tobar jezsuita pater a Sanghai-i missió kiadásában közzé tette a Kaifong-fou-i zsidó föliratokat. Egyszersmind tervrajzátadja a Caifumi zsinagógának, mely sok különösségével tűnik föl. Könnyű pagodastílusban épült 3—400 láb hosszú, körülbelül 150 láb széles. Bejárata kelet felől van, alapiránya ezek szerint úgy látszik a nyugat, hiszen Jeruzsálem Chinától nyugatra van. Belsejében diadalív emelkedik. Egy oszlopos pítvara egyenesen arra szol-

gál, hogy sátoros ünnepkor ott üssék föl a sátrat. A Hiang-lou nevű edényben tömjént égetnek. A tjo-kin-i konyhában kiveszik az elkészítendő hús ereit, inait. Az épület egy szakaszának neve : az ősök terme. Külön terem tiszteli Tihao zsidó mandarin emlékét, a ki a templomot tűzvész után újra fölépítette. Részére, úgy mint a templom egy más jótevője részére, külön bejárat épült. De leíráson és rajzon felül még egy kiváló zsidó emlék teszi nevezetessé e gyűjteményt : a Kai-fong-fou-i régi zsinagógából származó tóratekeres, melyet a XV. vagy XVI. századból eredeztetnek ; 36 méter hosszú juhbőrre van írva, az Exodus 6—7. fejezetén át volt fölgöngyölítve (כִּי תִשָּׂא תִשְׁלַח), az Egyiptomból való szabadulást zengő hymnus is olvasható volt. Művészi varratai, gyönyörű betűi chinai írástudó hitfeleink ügyességéről fényes bizonytságot tesznek.

A chinai zsidó emlékek aránylagos gazdagságának láttára a Libre Parole ma-holnap csak azzal a fölfedezéssel szolgál olvasóinak, hogy a szent ököl boxerjei tulajdonkép csak zsidók, kiket az Alliance Israélite bérelt a hittérítők leöldösésére. Tréfa, a mi tréfa, tény, hogy egy más hasonló alkalommal a nyugati zsidóság nem maradhatna el a chinai mögött.

A zsidóság az 1878. párizsi világkiállításon.

De mielőtt programot adnánk arról, mikép jelenék meg a zsidóság a legközelebbi világkiállításon, emlékezzünk meg arról, mikép jelent meg az utolsó-előtti párizsi világkiállításon. Ennek ugyanis fényes, állandó nyoma maradt. Azt a zsidó szertartási emlékgyűjteményt, melyet J. Strausz, az ismert zeneművész

egyesített, Rothschild Nathániél báróné a Cluny-nek, Párizs legjelentékenyebb régiségi muzeumának adta. A Bloche, Davillier báró, L. Goldschmidt, Rothschild Alphonse báró adományával gyarapítva, ez a sajátosan zsidó terem a kiváló muzeum egyik fő vonzó ereje lett. Népszerűségének mértékeül szolgálhat, hogy asztalhoz lánczolt katalógusát az érdeklődők laponkint szétszedték. A muzeum összefoglaló katalógusa nem adja leírását, ezért Baedeker is hallgat róla. Így tehát nem jogosulatlan e különálló muzeumrészletet bemutatni: azoknak, a kik látták, emlékeztetésül; azoknak, kik látni fogják, tájékoztatásul; azoknak, kik nem látták és nem fogják látni, gyarló kárpótlásul. Az 1896. millenniumi kiállítás zsidó gyűjteményéhez, melyet társulatunk 1897. Évkönyvében Alexander Bernát ösmertetett, hasonlít összehelyezésben; gazdagságban, értékben sokszorososan felülmulja. A templomi fölszerelés, a házi ritus, a zsidó családi élet jellemző emlékeit őrzi. Készítésük ideje szerint vannak egészen fiatal tárgyak köztük, de másokat a XVI. századból kelteznek az összeállítók, sőt az egyik spanyol művű perselyt 1319-ből, nem szólva a még régibb érmekről.

A zsidó templom szertartási eszközeinek leginkább a tóraolvasáskor jut szerepük. A Cluny egész oraunt, tóratartó ládát is mutat be, mely sajátos módon diszített 16 rekeszre oszlik és tele van írva a 19. zsoltár tóra-dicsőítő verseivel. Előtte felolvasó asztal áll, mellette különös, üreges mumiaszerű tóra-tok. Egy másik kisebb, ambulans frigyszekrény föltehetőleg házi istentiszteletre szolgált. Egy díszes tóratakaró (1724. kelettel) Joseph Chajjim Askenázi nejét említi donatrix-

nak. A számos tórapólya közül az egyik, mely Izsák áldoztatását képből és versekkel jeleníti, úgy látszik újévre szült, egy másik, angyalokkal és koronával díszlő fölírásával jelenti, hogy a pászkaünnepre készült. A tóracseggő és tórakorona szintén e körbe tartozik, szám és változatoság szerint kiválik az irásmutató képgyűjtemény (jad).

Serleg, elég föltűnő, kevés kerül elénk; az egyik a szombatról szóló parancs kettős változatával hirdeti, hogy szombati használatra szánták, egy másik a jeruzsálemi templom fönmaradt nyugati falát ábrázolja. A templomi tárgyak közé vehető még az a néhány jótékonyági persely, az egyik 1319-iki, a másik 1879-iki évszámmal.

A templomi és házi istentisztelet körébe egyaránt vágnak és azért gazdagon és változatosan csoportosulnak a szombatot búcsuztató fűszertartók, a makkabæusok ünnepét szolgáló gyertyatartók és Eszter könyvét tartalmazó tekercek. A fűszertartóknál túlnyomó az ismert tornyos alak; * néha csöngettyűsök e tartók, mások zománczosok, kővel kirakottak, körbe vagy ellipszisbe keretezett képpel díszítettek. Némelyiket a dísz valósággal terheli: két tábla, két kéz, szőlőfürt, gyertyatartó, lant, ember, állat domborodik rajta. Akad olyan szelencze, mely az egyes fűszereknek való rekeszekre hasad, német fölirattal: Citronen, Canel, Rosmarin, Negelken. Magában áll az egyik az úgynevezett «Dávid pajzsa» díszítéssel. A Cluny gyűjtemény tehát az ál-

* Ebben Meller Simon dr. a góthika befolyását találja, mely az egész iparművészetet áthatotta.

tal is érdekes, a mi benne van és az által is, a mi nincs. A Dávid pajzsa alig fordul benne elő; csak annak tanúsága, hogy e csoport igazán zsidó jellemű, a Dávid pajzsánk pedig vajmi kevés köze van a zsidósághoz. Alakja szerint közel áll a pentagramma vagy pentalfához, a Drudenfuss-hoz, mely az ördögő Mephistót majd hogy kelepczébe nem csalja. Mindkettő a titokzatos tudománynak, a babonának a jegye. Felekezeti jelentőség nem rejlik benne. Megtalálni a londoni parlament alatti crypta templomában, a hol töviskoronával s a Krisztus monogrammával váltakozik; a Westminster apátság üvegfestményén a négybetűs zsidó istennév van beléje írva, rajta van a római methodista templomon. A baseli Münster kereszthajójának jobboldalú ablaküvegfestménye Jézust teszi a közepére a négy oldalháromszög mindegyikébe pedig egy-egy angyalt. Gyakori a talizmánokon, melyek egyik legérdekesebbikét a bécsi zsidó muzeum őrzi: egy keresztalakú rézdarabba van metszve, sarkaiban az adonai név egyes betűi, belsejében JHS, Jesus hominum salvator. Ha a kabbalistikus babonáról egyéb jó nem, legalább az mondható, hogy türelmes. Ezt a tolerantiát nem haladja felül még a Cluny-nak az a régisége sem, melyre oly kiválóan büszke: egy négyoldalú oltárkő egyik lapja Jézusnak, másika Tarvos Trigranos gall istenségnek, harmadika Vulcanusnak, a negyedik Jupiternek van szentelve.

A Cluny zsidó termében főkéb a chanukkai gyertyatartók lepnek meg oly művészeti elemekkel, melyek a zsidóságtól vajmi messze esnek. Az egyik menóra tetején Perseus Medusa fejét tartja, a másikon kentau-

rusok nőket rabolnak, majd sphynxekkel találkoznak vagy a bőség szarújával, csodaszerű szárnyas lényekkel, farkába harapó kigyóval. Eme idegenszerű alkotó részek arra vallanak, hogy készítők a világi művészet legvilágibb fogásait sajátították el, részben talán nem is voltak zsidók. Ezek a chanukkai gyertyatartók az ünnepnapok száma szerint nyolcz karra ágaznak el, néha még kis oldalnyúlvánnyal. (Egy nagyképű német ott úgy oktatta ki kíváncsi feleségét: Siehst du, das sind die acht Stämme Israels.)

Különösen gazdag a Cluny oly tekersekben, melyek a bibliai Eszther-könyv szövegét többnyire igen gyermeketeg rajzokkal kísérik, bár csak ritkán diszítik. A képek az írott columnának fölött, alatt és között haladnak folytatólagosan, leggyakoribb alakjuk a bitófán csüngő Hámán-család, de a lakomákat szintén kedvelik, valamint azt a jelenetet is, midőn az esdő Eszther felé Ahasvérus király kegyesen nyújtja kormánypálcáját. E tárgyat egy gobelin is ábrázolja. (A windsori kastély két termének fő dísze Eszther és Mardochai történetével kiszőtt gobelinek.) Az egyik illusztrátor, nyilván a középkori krónikák nyomán, Ádámon és Éván kezdi az alakok sorát és leginkább a tisztán decoratív részleteket alkalmazza: madarat, növényt, szörnyeteget. Szembeszökő és szemetbántó furcsaság egy kis, körülbelül négyzetdeciméternyi lap, melyre Eszther könyvének valamennyi 10 fejezete 167 mondatával van írva.

Különlegessége a Clunynek négy körkeretbe foglalt képes fölírás, mely a főünnepek jelentőségét képpel szemlélteti és szóval kifejti. Az egyik, közepén fával,

valószínűleg a sátoros ünnepről és arról az ágacska-nyalábról szól, melyet az ünnep egyik napján foszlányokra vernek. A második kép, harmatozó gyapjúval, a pászka-ünnepre vonatkozik, midőn a zsinagógában fölhangzik az ima, hogy megeredjen a harmat. A Jom Kippur engesztelő erejét piros fonál (a bűn jelképe) jeleníti meg, melyet az a fölszólítás kísér: térjetelek vissza, térjetelek életre Izraél háza, az engesztelés napja érkezett, lássátok e fénylő nyelvet, egész fehérre változott, vétkeitek is, ha karmazsinsötétek, hóvá fehérednek. Ros hassánát a riadó ítélet kürtje jelképezi.

De nemcsak a zsinagógai szertartások documentumai tárulnak itt elénk ritka gazdagságban, hanem a családi élet emlékei is. Nehány házassági okirat díszíti a falat. Az egyik a zodiakus állatjaitól körülfogott két kapuszerű hasábra oszlik, melyek egyikére a változhatatlan keszuba, másikára az esetenként megszabott föltételek (thnaim) jutnak. A keret mentén Ruth könyvéből való versek dicsőítik a boldog patriarchalis házasságot. Egy másik házasságlevél virággal körülrajzolt költeményben zengi a derék asszony erényeit. Egy harmadik a stereotyp keszubát szép betűkkel rajzolja, a járulékos föltételeket egyszerűen írja, köré díszítéseket illeszt és ugyancsak Ruth könyvéből vett fordulatokkal ábrándozik a boldog házasságról.

E fejezetbe vágnak a jegygyűrűk is, melyek száma megközelíti a 20-at. Gyakori díszük a tornyos csúcs. A kensingtoni múzeum (mely a hat ily zsidó jegygyűrűt épen a három állítólag magyar gyűrűvel foglalja egy üveg alá), e toronyban a jeruzsálemi szentség

vagy a frigyláda conventionalis képét látja. A tornyot gyakran bütykök pótolják. A fölírás jóformán kivétel nélkül két héber szó, melyet még a nem hebraista hölgyek is értenek: mazzol tob vagy e két szó kezdőbetűje. A mi magyar nemzeti muzeumunk régiségi osztálya is fölmutat két ily toronyforma, azaz inkább tetőzetforma jegygyűrűt hasonló véséssel. A Clunyben kivételesen ily fölírás is található: **יראת אלקים קדמן** למ' דבר istenfélelem mindennél előbbre való. — Egy angol társaság fizetett Cluny-vezetője azt magyarázta díjazóinak, hogy azok a gyűrűk Dávid és Salamon királytól származnak; nyilván abból indulván ki, hogy csak nem veszhették mind el az a jegygyűrű, melyet Salamon az 1000 feleséggel, kikről a királyok könyve szól, váltott.

Ugyancsak a családi vonatkozású emlékek közé sorozhatók a pólyák, vérfogók és más eszközök, melyek a gyermek frigyszentelő ünnepén használatosak és melyek Izsák hasonló ünnepéről szóló versekkel vannak ellátva.

A gyűjteményben egyedül áll egy kő, rajta a héber alphabétával és egy mezuzá faragványos tokkal. Míg így a zsidó ajtó hivatalos jele magára marad, az amulettek egész jóra való csoportot adnak: az egyik a hét ágú gyertyatartót foglalja tojásdad keretbe, egy másik a gyertyatartót a tízparancsolat tábláival kapcsolja egybe; kettőnek közepét a saddai (שדי) szó jelöli, egyszer gyöngyből kirakva, egyszer pedig relieffé domborítva. Nyilván, szintén az amulettekhez sorozandó egyik-másik darab, mely az érmek közé tévedett: pld. az, mely 3×4 mezőre tagolódik és minden mezőbe

beírja Isten 4-betűs nevét; vagy azok a darabok, melyek az arkangyalokhoz fordulnak, Gábriélt, Rafaelt, Michaélt ábrázolják vagy angyali alakok köré a tiz ige kezdőbetűjét írják.

Ilyenképen a zsidó babonától a zsidó istentisztelet leglényegesebb és legméltóbb nyilvánulásaig számos templomi, vallási, egyéni vonatkozású emléktárgy jellemzően mutatta be az 1878. kiállításon a zsidó szertartási eszközöket, valamint — ha fölteszszük, hogy a felekezeti szükségleteket szolgáló fölszerelés részben zsidó kéz munkája — a zsidó mesterséget meg művészetet. Változatosságban, bőségben talán még csak egy gyűjtemény közelíti meg: a bécsi «Gesellschaft für Denkmäler des Judenthums» tulajdona, melyet lelkes szervezőjéről méltán Stiasny-muzeumnak lehetne nevezni. Egyebütt csak szórványosan találkozni ilyenmű zsidó műtárgyakkal. A mi Nemzeti Muzeumunkban tóradisz, gyertyatartók és jegygyűrűk képviselik a zsidó archæológiát. A bécsi Kunsthistorisches Muzeumban kiemelhető egy kabbalistikus csöngetyű, melyet a hagyomány II. Rudolftól származtat. A M/m. Frankfurt városi muzeuma tágabb teret enged a zsidó emlékeknek. De valamennyiüket fölülhaladja a párizsi Cluny.

A Louvre zsidó-terme.

Pedig Párizsnak ez nem egyedüli zsidó kiállítása. A Louvre ritka nevezetessége a Salle judaïque, a zsidó, pontosabban palesztinai terem, a melylyel versenyezhetőt sem Berlinben, sem Londonban nem találni. Itt szemlélhető a sémi régiségek fejedelme, a Mésa moa-

bita király dhibáni diadaloszlopa, mely a Kr. e. IX. sz. elejéről származva alfabetikus írásunk legelső emlékeként becsültetik és a mely tartalmilag is értékes fölvilágosításokat ad. A palesztinai ősművészetet egy más diadalmas moabita király lapos és kezdetleges domborműve képviseli. Az arabok leleményes kegyelelte, mely minden bibliai hagyományt helyhez szeret fűzni, kijelölte a királyoknak, sőt a biráknak is sírját. Ez állítólagos fejedelmi sírokban lelt koporsók, hamvedrek és szerszámok adják a gyűjtemény leggazdagabb csoportját. De ezeknél a temetői romoknál emlékezetesebb két fölirat másolata. Az egyik alagútszerűen készült vízvezetékéről ad hírt, a másik kijelöli a jeruzsálemi templomnak azt a határát, melyet idegen nemzetbeli csak élte árán hághatott át.

Egy jövőbeli világkiállítás.

De hát könnyebb a hallgató, illetőleg olvasóközönség figyelmét kimeríteni, mint a Cluny és Louvre zsidó érdekű kincseit. Annyi mindenesetre az eddigiek után is elfogadható, hogy Párizsnek állandóan tekintélyes zsidó kiállítása van, azért az időleges nagyobb igaztalanság nélkül mellőzhette az ily természetű emlékeket. De ez idő szerint talán egyedül Párizs. Legalább addig, míg az új czionista mozgalom meg nem teremti a jeruzsálemi központi múzeumot, a mi pedig egyik kiváló teendője lesz az első felelős és alkotmányos palesztinai kormánynak. Gyűjtéssel, csere útján, kereskedelmi és hadi szerződésekkel magához kell váltania a szétszórt emlékeket. Ha majd az egyesült amerikai-judæai hajóhad sikerrel bombázza azokat a spanyol

kikötőket, melyekből négy századdal ezelőtt őseink hontalanul széledtek világgá, a békekötéskor Spanyolország átengedi az Egyesült-Államoknak még megmaradt gyarmatait, Jeruzsálembe szállítja a zsidó emlékeket és fölállítja a lerombolt vagy lefoglalt zsinagógákat. Majd pedig Angliával, Németországgal, Törökországgal, Ausztria-Magyarországgal (akkor Magyar-Osztrákországgal) szövetkezve Oroszország ellen, a jeruzsálemi honvédelmi miniszter a galilæai lovasdandárokat Bessarábia felé indítja, a miért a krimi karaita régiségek és a pétervári könyvtár zsidó kincsei járnak, többek közt a Codex Petropolitanus, a biblia legrégebbi kézírata, Törökország pedig fegyvertársi előzékenységgel visszaküldi Jeruzsálembe azokat a drágaságokat, melyeket Konstantinápolyba vitetett, pl. a siloi föliratot és a II. templom tilalom-tábláját. De a párizsi Cluny és Salle judaïque (a Mésa-szobor kivételével), valamint a Budapesten addig fölszaporodó zsidó emlékek továbbra is itt maradnak a keleti cultura nyugati mutatványaképen. Egy ily czionista Jeruzsálemben rendezendő világkiállítás minden izében zsidó lesz és el lehet külön zsidó csoportok nélkül is.

De addig, míg ezen tiszteletet érdemlő, de meglehetősen ábrándos törekvések megvalósulnak, a culturák legközelebbi világversenyén a zsidónak is célttudóan, önállással és önérzettel kell megjelenie. Bizonyynal akad, ki a felekezetek szerint való megoszlást el akarná kerülni a népeket egyesítő találkozáson. De ha valaki pld. elégedetlenkedik azzal, hogy a hajót még nem az elektromosság hajtja, mégsem ütközhetik meg azon, hogy a tengerészeti csoportok még mindig gőzhajókat

mutattak be. Vannak nemzetek, vannak felekezetek, hely illeti őket a világtörekvések tömörített képén. Ókori és kőkori régiségeket, a minőkre a Louvre palota terme büszke, természetes, bajosan lehet ad hoc megszerezni, itt az emlékeket kölcsönvenni vagy másolni kell. De mi sem állja útját, hogy a mi millenniumi kiállításunk s az 1878-iki párizsi kiállítás példája követésre és folytatásra ne találjon; a bécsi Stiassny-muzeum egyenesen arra termett, hogy az ily csoportot rendezze. De nemcsak a szertartási eszközöket, hanem magukat a templomokat lehet bemutatni tervben, képen, sőt részleteikben is. A Kensington-muzeum pl. a toledo-i Santa-Maria la Blanca egyházból, a mely a XIV. században zsinagógának épült, a középső hajónak boltozatát adja. (Az ily vallást cserélő templom nem ritka, csak két éve, romba döntötte a tűz Segoviában a Corpus Christi egyházat, mely ugyancsak zsinagógából alakult.) Van hál' Istennek valamelyes zsidó irodalom, tudomány, felekezeti oktatásügyünk, hadd foglalja el megérdemelt helyét, hadd lássák az iskoláink épületeit, felszerelését, tevékenységét. Vannak közjót szolgáló zsidó társadalmi intézményeink, kár, hogy áldásaikról nem szólt az a palota, melyet a jótékony és gazdasági szervezeteknek szántak. Vannak zsidó gyarmatok, köztük virágzók is, de abban a tarkaságával és szokatlanságával különösen vonzó hatalmas negyedben, mely a telepítő államok öt világrészben elszórt gyarmatait egy, talán négyzet kilométernyi területen csodaszerű látványnnyá egyesítette, hiába járt az ember a palesztinai zsidó farmok után. Adandó alkalmal a Risón l'Czión, Pethach Thikwah, Machana-

jim stb. hadd tegyenek tanuságot zsidó jótevők áldozó készségéről és zsidó telepítvényesek komoly törekvéseiről.

Minthogy a zsidóság történeti talajban gyökerező élő szervezet, multját meg kell jelenítenie, jelenéről számot adnia, jövő alakulatokat előkészítenie és minden irányú műveltségi és erkölcsi törekvések mellett maga megbecsülésével, önérzéssel helyet kivívnia.

Budapest.

Dr. Heller Bernát.

A ZSIDÓ VALLÁS TANA A VÉGSŐ DOLGOKRÓL (ESCHATOLOGIA) MAIMUNI VILÁGÍTÁSÁBAN.

Azon kérdések, melyek itt szóba fognak kerülni, az ember magasabb természetéből fakadnak és innen van, hogy a legrégebbről időktől fogva homályosabban vagy világosabban minden népnél fölmerültek és különféle alakban megoldást kerestek.

Nem pusztán azon kétségbeejtő gondolat, hogy rövid lét után a megsemmisülés következék, indította az embert arra, hogy a tapasztalat és természet világán túl keressen vigasztalást és megnyugvást, hanem közrehatott még különösen két ok.

Az egyik, hogy az ember sohasem találta magára nézve a világot a lehető legjobbnak, a mint ezt a biblia tanítja a teremtés alkalmával és ez szülte a gondolatot, hogy valamikor valóban aranykorszak létezett, a mely a távol jövőendőben ismét visszatérhet, minthogy csak az emberek bűne okozta eltűnését.

A másik okot, mely az embert egy ismeretlen világ föltételezésére ösztönözte, abban találhatjuk, hogy a földön nem látta azon osztó igazságot végrehajtva, a melyen egész erkölcsössége alapult. A gonosz igen gyakran boldogul, míg az igazságos a balsors által üldöztetik; a halállal tehát nem lehet mindennek vége, hanem kell, hogy még azon túl is létezzék élet és igazságszolgáltatás.

A hitek, melyek ily módon keletkeztek, háromféle alakban mutatkoznak: lélekvándorlás, föltámadás és a lélek halhatatlansága.

A *lélekvándorlás* tana különösen a brahmaizmusban található és jelenti azt, hogy az emberi léleknek többször kell megszületnie és más-más testbe költöznie; hogy magasabb vagy alsóbbrendű lényekébe-e, az addigi erényeitől függ.

A végeczél az egyesülés Brahmával vagyis a világ-lélekkel.

Ugyanez alapja a buddhista megváltás-tannak is, és ez uralkodott Egyiptomban is, a honnan a görög bölcselőkhez került Empedoklestől Plátonig.

A *föltámadás* hitét legelőször a perzsáknál találjuk, a kik azt a következő módon képzeltek.

Ahura a világosság (erény) és Áhriman a sötétség (bűn) istenei közt folyó harcz véget fog érni, ha megjelenik a megváltó: Száosiász, hogy a győzelmet Ahurának megszerezze.

A megváltó megjelenésével föl fognak támadni a halottak az egész földön és utána kezdetét fogja venni a világitélet.

Zaráthusztra összegyűjti az embereket és ekkor min-

denki megtudja jó és rossz cselekedeteit és a gonoszok hiába fognak mentegődzni azzal, hogy a jámborak őket nem oktatták a jóra, mert az ő osztályrészük a szégyen lesz.

A jók és rosszak külön választatnak, az elsők a menyekbe, az utóbbiak a pokolba kerülnek.

Ezen állapot csak három napig tart, és ez idő után kezdődik a világ megújodása, miután az emberek megint egyesültek. Ekkor egy üstökös esik le a földre, minek folytán meggyulladnak az érczek a föld gyomrában és izzó folyam önti el a földet. A jámborok ezen folyamban úgy érzik magukat mint meleg tejben, a gonoszok ellenben mint tüzes kemenczében.

Ezen tűzből az emberek megtisztulva kerülnek ki; csak az ördögök pusztulnak el benne. Mindnyájan magasztalják Ahurát, a kinek alkotása ezentúl már biztosítva van.

«Örökké élni egy megtisztult testben, új földön; olyanon, melyet Ahura maga megszentelt jelenlétével és a melytől a világosság lakaihoz a bemenet mindig nyitva áll: ez volt legkedvesebb álma a perzsa jámboroknak.»

A lélek *halhatatlansága* harmadik alakja az ember végső reményének és ez leginkább megfelel a tisztult gondolkodásnak s filozofiai úton megokolható; noha nyomait már a vad népeknél is föltaláljuk és ép azért belőle nem mindig vonhatunk következtetést valóinak magasabb műveltségére.

De a lélek fönmaradása egymagában nem elégíti ki az embert, hanem még különösen két kérdésre keresi a feleletet: Hol és milyen lesz a lélek különálló

léte? A görög mythologia Hades-nek nevezi a túlvilágot, a melyben Dionysios, Orpheus, Herakles és Odysseus látogatást tettek és tapasztalataikat az innenső világ lakóinak elmondták. A Hades-nek megfelel a rómaiak Orkus-a és a finnek Máná-ja. A Hades és hasonló nevek eredetileg valószínűleg csak általában a túlvilágot jelentették és csak későbbben különböztették meg ezekben a boldogság és elkárkozás birodalmait. Így van szó a görögöknél az Elysium és Tartaros-ról és másoknál a mennyről és alvilágról.

Hogy pedig milyen lesz a jutalom és büntetés a másvilágon, azt a népek földi életmódjuk szerint más-más-képen képzeltek. A grönlandi pl. azt várja a másvilágtól, hogy ott folytonos nyár lesz, továbbá bősége lesz halakban, madarakban, rénszarvasokban.

A germánok viszont a Walhallát folyton megújuló harczokkal képzeltek, a melyeknek halottai minden este fölélednek, hogy a közös lakmározásokban részt vegyenek.

Ezeket tartottuk szükségesnek előre bocsájtani, hogy megérteni és kellőleg méltatni tudjuk a zsidó vallásnak idevonatkozó tanait, a hogyan idők folyamában fejlődtek.

A zsidó eschatologia történetében három korszakot kell szemügyre vennünk a következőben: 1. a biblia korát, 2. a talmud korát és 3. a zsidó vallásbölcselet korát, melynek legkimagaslóbb alakja: Maimuni Mózes.

*

A bibliát tekintve szinte rejtvényyszámba megy, hogy vajmi kevés szó esik benne épen azon dolgokról, a me-

lyek, a mint láttuk, művelt és műveletlen népek hitében és gondolkozásában nagy helyet foglaltak el.

Különösen feltűnő ez a biblia legfontosabb részénél vagyis a tóránál, a melynek kifejezett célja, az embert minden szükséges utbaigazítással ellátni az életfeladat helyes fölfogására és megoldására.

A legnagyobb mértékben nevetséges azonban, ebből elhamarkodott felületességgel a tórának inferioritására következtetni, szemet hunyni azon mindennapi tapasztalat előtt, hogy a nép alsóbb és szellemileg elmaradott része milyen könnyen magáévá teszi a halálutáni büntetésekről és jutalmakról szóló tanokat.

Ha teljesen tárgyilagosan akarunk a szóbanforgó jelenségről szólni, csak a következőt mondhatjuk. Tény az, hogy a tóra ellentétben más régi és későbbi vallásokkal a végső dolgok fejtegetését kerülni látszik; de másrészt tény az is, hogy világos nyomai vannak a lélek halhatatlanságának és egy halálon túli világnak már a tórában és hogy a későbbi könyvekben ezen tanok egyre határozottabb alakban merülnek föl. Már magában véve ama jelentőséges tanítása a tórának, hogy az embert, ellentétben valamennyi élőlényekkel, Isten maga formálta és képmására teremtette, elegendő a következtetésre, hogy van az emberben egy isteni rész, mely a testével együtt nem enyészik el. Mellőzünk itten egyéb fölhozható helyeket és csak a «Seol» szóra utalunk, mely a bibliában oly gyakran fordul elő és «alvilág»-félét jelent. Jákob vigasztalhatatlan József állítólagos szomorú vége miatt és így szól: «Leszálok szomorúan fiamhoz a Seolba.» Világos, hogy a Seol itt a halottak birodalmát jelenti általában.

De már a zsoltárok szerint csak a gonoszok lelke marad a Seolban, míg a jámborokat Isten onnan megváltja, kiszabadítja, fölhozza. Csak két példát. «Nem engeded át lelkemet a Seolnak, nem hagyod jámboraidat az enyészetet-látni» (169), «Visszatérnek a gonoszok a Seolba, mindazon népek, kik Istenről megfeledkeznek» (918).

Határozottabb fölvilágosítást kérdéseinkre csak két igen késői keletű könyvben találunk. Koheletnél (127) olvassuk: «Visszatér a por a földhöz, honnan lett és a szellem visszaszáll Istenhez, a ki adta.»

A föltámadásról és a vele járó világítéletről szól Dániel könyve: «Sokan a földben alvók közül föl fognak ébredni, emezek örök életre, amazok szégyenre és örök gyalázatra» (122).

Ezen korban, vagy nemsokára utána irattak a Makabeusok könyvei is, melyek közül a II-ikban tárgyunkra nézve szintén érdekes adatokat találunk.

A 7. fejezet elmondja az ismert történetet az anyáról és hét fiáról, kiket Antiochus Epifanes kínos halállal kivégeztetett, mert vonakodtak vallásukat megtagadni. Valamennyien haláluk előtt azon erős hitüket hangoztatják, *hogy Isten föl fogja őket támasztani örök életre*. Különös fontosságuk az utoljára kivégzett legfiatalabb testvérnek eme szavai: «Testvéreim, miután rövid ideig kínokat szenvedtek, Isten ígérete szerint *az örök életnek részesei lettek*». Ebből az következik, hogy a jámborok nem csak föltámadáskor, de már közvetlenül a halál után Istentől megjutalmaztatnak.

Az apokryphok könyvei közül még a Bölcsesség

könyvéből iktatjuk ide a következő helyet: «De az igazak lelkei Isten kezében vannak és semmi kinem érheti őket. Csak a balgák szemében látszanak meghalni; csak ezek tartják végöket szerencsétlenségnek és tőlünk való távozásukat veszteségnek; de ők békében vannak (31–3). Ezen irat szerzője görög befolyás alatt áll és a későbbi fejlődés ugyanilyen nyomokat mutat föl.

A közönséges időszámítás első századában a palesztinai zsidók közt uralkodott eschatologiai nézetekről fölvilágosítást nyújt Flavius Josephus.

A Régiségek 18. könyv 1. fejj. 3. §. s kövv. alatt olvassuk a következőket: A farizeusok azt hiszik, hogy a lelkekben halhatatlan erő lakozik és hogy a föld alatt büntetések és jutalmak léteznek; a gonoszok része örökös börtön, az erényeseké a föltámadás.

A szadduceusok szerint a lélek elmulik a testtel. Az esszenusok a lelket halhatatlannak hiszik.

A «Zsidó háború»-ban (II, 8.) Josephus szintén megemlékezik a három pártról és ezeket mondja: Az esszenusok vallják, hogy a testek elmúlnak, de a lelkek halhatatlanok és a test az ő számukra börtön, a melytől ha megszabadulnak, örvendeznek és a magasba szállnak. Az esszenusok, mondja J., a görögök tanítványai.

A farizeusok a lelkeket halhatatlanoknak tartják, de a jámborok lelkei más testekbe szállnak, míg a gonoszokéi örök gyötrelmekre vannak kárhozthatva.

Az ellenmondás a farizeusok hitét illetőleg valószínűleg onnan származik, hogy Josephus a föltámadást kívánja az ismertebb lélekvándorlással magyarázni a rómaiak előtt.

Végül a szadduceusokról mondja, hogy tagadják a lélek halhatatlanságát és elvetik a tant a pokolról és a halál utáni jutalomról.

Az eddig előadottakat összefoglalhatjuk a következő tétélekbe :

1. A tórában világosan föl van tételezve a lélek, mint az embernek Istentől származó része, mely a test halálával együtt el nem pusztul. Ezen tan különösen a zsoltárokból sugárzik felénk, a mennyiben ezekben az egyén léte is előtérbe lép a nemzeti mellett, míg a későbbben, az exilium után íródott Koheletnél már szabatos kifejezését találjuk a lélek halhatatlanságának.

2. Ugyancsak az exilium utáni időben elterjedt a halottak föltámadásának hite, vagyis az emberiség csudás megújulásának reménye, mely magába foglalja Isten ítélkezését az idők végén a jók és gonoszok felett. Ezen utóbbi hit szoros kapcsolatban áll a messiás hitével, a melyet a próféták különböző csudás színekben ecseteltek.

3. A perzsákkal és görögökkel való érintkezés egyrészt és a gondolkodás elkomorodása az Izraélt ért nagy csapások folytán másrészt, nagyban hozzájárultak a zsidó eschatologia kialakulásához.

*

A következő századokban, melyekről a talmud és midrás-művek adnak bő felvilágosítást, a jámbor lelkek még jobban mélyedtek el a jövő titkaiba, vagy helyesebben, átengedik magukat a képzelet legmerészebb csapongásainak. A bibliának úgyszólván discrétíóját a végső dolgokat illetőleg a talmud nyíltsága váltja föl.

Általában egymással ellentétbe helyezik «ezen világot» a «jövendő világgal». Ez utóbbi alatt rendszeren a messiás utáni időt kell érteni, de olykor a lélek menybeli életére vonatkozik.

A messiás személye nem képezi kutatás tárgyát és csak egy helyen (Szánhedrin 98a) találjuk ezen minden esetre érdekes mondást: Jozsua b. Lévi kérdezte: egyik helyen az mondatik (a messiásról): «szegény lesz és számaron ülő» (Zachariás 99), egy másikon meg: «és ime, az égi felhőkkel mintegy emberfia» (Dániel 7₁₃)? felelet: ha Izraél érdemes lesz, az utóbbi eset fog beállni, ha nem, az előbbi.»

Egyébiránt akadt oly bölcs is, ki azon véleményt koczkáztatta: hogy Izraél nem várhat többé messiást, mert ennek kora már létezett Chizkija király uralkodása alatt vagyis hogy ő volt a «fölkent».

Annál többet foglalkoztattak a halottak föltámadásával és a nyomában járó végítélettel, a melyet szabadon kifestettek maguknak.

A jutalom és büntetés helyei: a «gan éden» (gyönyörűség kertje) és a «géhinnom» (Hinnom völgye), melyek ily értelemben a zsidó irodalomban itt fordulnak elő először, de hogy régibb keletűek, kitetszik abból, hogy már az Evangeliumban is így használtatnak.

A Hinnom völgye egy hirhedt hely volt Jeruzsálem-től délkeletre, a hol a Molochnak gyermekeket áldoztak; az Éden kertje ismeretes mint az első emberpár tartózkodóhelye.

A két hely átvitt értelemben megfelel a paradicsom és pokolnak, de hogy hol kell ezeket képzelni, erre

különféle feleleteket kapunk a talmudban. Voltak, kik a földön és mások kik az égben képzeltek.

Simon b. Lákis kételkedik benne, vajjon a paradicsom bejárata Palesztinában, Arábiában avagy Babiloniában van-e. (Erubin 19a.)

Egy másik amora ellenben pontosan meg tudja mondani, hogy a gyehennának három kapuja van: egy a pusztában, a másik a tengerben, a harmadik Jeruzsálemben (u. o.) — Mutatványul említjük még a következő fantasztikus mondást: A föld hatvanadik része a «kert»-nek; a kert hatvanadik része az «Éden»-nek; az Éden hatvanadik része a «gyehenná»-nak; miből következik, hogy az egész világ úgy aránylik terjedelmre nézve a gyehennához mint a föld a fazékhoz. (Peszachin 94a). Az idézett helyek szerint tehát a paradicsom és gyehenna a földön keresendők. De egy másik helyen (Támid 32a) világosan mondatik, hogy némelyek szerint az égboltozat felett keresendő.

Egy másik kérdés az, vajjon a jutalom és büntetés nyomban a halál után éri-e a lelket, avagy csak a föltámadás utáni végítéletnél, vagy pedig mindkettő alkalmazásával? A talmudból ezt biztossággal eldönteni nem lehet.

A következő, Sámáj iskolája nevében tradált helyből az tetszik ki, hogy a jutalmat és büntetést csak a végítélet idejére várták.

Azt olvassuk ugyanis (Roshásána 16b köv.): Az ítélet napján három csoportra fognak oszlani az emberek: 1. jámborokra, kik nyomban föl fognak jegyeztetni és megpecsétetni az örök életre; 2. gonoszokra, kik föl jegyeztetnek és megpecsétetnek a géhinom számára,

a mint írva van: «Sokan a porban alvók közül föl fog-
nak ébredni emezek örök életre. amazok szégyenre és
örök gyalázatra» (Dán. 12₂) és 3. középszerűek, a kik
a géhinnomba szállnak, a hol jajgatnak, de később föl-
jönnek.

A szóban levő kérdéstől függ az is, vajjon a «jövendő
világot» (= másvilág) nyomban a halál után, Isten kö-
zelében kell-e képzelni vagy pedig alatta a föltámadás
alkalmával megújuló világot kell-e érteni.

Az első nézetben látszik lenni Ráb, kiről följegyez-
ték, hogy mondani szokta: «A jövendő világban nem
lesz sem evés, sem ivás stb. hanem a jámborok ülnek
megkoszorúzva és élvezik az isteni dicsőség fényét»
(Berachot 17a).

Az Éden és Gyehenna mivoltát illetőleg, az elsőt a
tórában említetthez hasonlónak képzelték, az utóbbit
pedig oly helynek, melyben örökös tűz ég, támaszkodva
különösen Maleáchi próféta ezen jóslatára: «Ime jön
a nap égve mint a kályha és lesznek a kevélyek és
mind a gonosztevők hasonlók a tarlóhoz és égeti őket
a jövendő nap, hogy nem marad belőlük gyökér s ág.
Nektek pedig, kik nevemet féltitek, föltámad az igazság
napja és gyógyulás lesz szárnyain» (3_{19.20}).

A talmudból fölhozottak, melyek csak igen csekély
részét képezik az idevonatkozó anyagnak, meggyőznek
bennünket arról, hogy a biblia lezárása óta a zsidó
eschatologia tartalomban gazdagodott ugyan, de a fej-
lődés öntudatlanul történvén, az idetartozó tanok hatá-
rozott és megállapodott alakot nem öltöttek és a sub-
jectivitásból ki nem emelkedtek.

Ezen föladat megoldása egy következő korszaknak

jutott, mely akkor vette kezdetét, midőn a keleti mohamedán birodalomban egyre jobban hódított a görög gondolkozás.

Ez utóbbi szellemi forradalmat idézett elő a babyloni zsidóságban is, melynek első érett gyümölcsét látjuk Szaádja ben József szurai gáon «Emunot Vedeot» (Valás és hittanok) cz. művében.

Szaádja nagy helyet szentel ebben az eschatológiának és különösen ő vele kell összevetnünk Maimunit, hogy ennek álláspontját célunkhoz híven kellőleg méltatni tudjuk.

Szaádja jelzi a zsidó vallásbölcselet kezdetét (10. század) és Maimuni annak delelőpontját (12. száz.); nézzük a haladást tárgyunkra nézve az egyiktől a másikig.

Szaádja a bibliát és hagyományt alapul véve a következő képét adja a végső dolgoknak. Az ember lelke közvetlenül halála után még nem ítéltetik meg egész a feltámadásig. De mi történik a nagy időközben a lélekkel? «A jók lelkeit Isten trónja alatt elrejtí, a gonoszoké pedig csatangol az egész világban», így van megírva a talmudban és ezt Szaádja arra módosítja, hogy a jámbor lelkek Istennél őriztetnek és a gonoszoké a sötétségben marad lent a feltámadás napjáig.

Nagyon szabadon jár el Szaádja a paradicsomkert és a gyehenna kérdéseit illetőleg.

Szerinte ezek csak *symbolikus nevezések* a jutalomra és büntetésre, mivel a paradicsomnál szebbet nem képzelhetünk és mivel a «Hinnom völgye utált, tisztátalan hely volt.» Egyike ez azon magyarázatoknak, me-

lyek a valódi értelmet meg sem közelítik, de a filozófus lelkiismeretét mégis megnyugtadják. Ilyenekkel sűrűen találkozunk a vallásbölcseleknél, valahányszor a hagyományt az észszerűséggel össze kell egyeztetni.

Milyenek lesznek az emberek feltámadásuk után? Megtartják-e mostani természetüket vagy sem?

Noha a talmudnak bölcsei nagyjából az elsőt látzanak vallani, Szaádja mégis Ráb említett nézetét fogadja el, hogy a jövő világban csak szellemi élet lesz, noha az ember szervezete nem fog megváltozni. Hogy ilyen állapot csudálatossága mellett mégis elképzelhető, bizonyítja Mózes 40 napi időzése a Szinajhegyén. A «jövő világ» Szaádja szerint a föltámadással kezdődő új idő és a talmuddal egybehangzóan tanítja, hogy a föltámadottak *nem válnak többé porrá, hanem örökké élnek.*

A messiási kort illetőleg Szaádja a próféták jóslatait lehetőleg szószerint veszi és Izraelnek uralkodó állást jelöl ki azon időben a föld népei közt. Egyébként megvallja, hogy mindezen kérdésekben hozzávetésekre vagyunk utalva és állításait korántsem kívánja megdöntetlen dogmáknak tekinteni.

Mind e mellett azonban Szaádja a legapróbb részletekig tárgyalja a messiás korát, a föltámadást és az isteni jutalmazást és büntetést, mindezekben tanácsul hívja a bibliát és talmudot.

A filozófiának tett hábar csekély engedményeket is Szaádjánál a legnagyobb elismeréssel kell fogadnunk, ha meggondoljuk, mily kényes volt az ő helyzete, midőn a megszentelt hagyomány és az idegen eszmék közt választania kellett. De nagy érdeme Szaádjának

az is, hogy a zsidó eschatológiát mint első rendszerbe hozni megkísérlette.

A Szaádja után következő vallásbölcselek, József Ibn Czaddik-ot kivéve, tárgyunknak különös figyelmet nem szenteltek és újabb fölfogásokkal csakis Maimuninál találkozunk, a ki már azzal is kiválik és kiemelkedik valamennyi elődje és utóda közül, hogy gondolkodása egyenlő szeretettel és komolysággal felölelte a zsidó vallás tartalmát minden irányban és tekintetben.

Maimuni nem bölcseleti főművében, a «Tévedezők vezetőjében», foglalkozik a zsidó eschatológiával, hanem nagy talmudi munkáiban: a misna-commentárban és Misne-Tóra cz. törvénykönyvében.

Mielőtt Maimuni álláspontját tárgyunkra nézve előadnánk, előre akarjuk bocsájtani, hogy bámulatos hatásának egyik főforrását abban a bátorságban, mondhatni merészségben kell keresnünk, melylyel ő a bölcseleti kritikát úgy a bibliára, mint a talmudra alkalmazta.

A mi a tórában ellenkezni látszik az akkori tudományos fölfogással, azt racionálisan vagy allegorikusan magyarázza; ugyanezt a módszert alkalmazza a talmudi aggadára is, de itt épen nem riad vissza attól sem, hogy egyszerűen lényegtelennek nyilvánítsa azt, a mi az észszerűséggel ellenkezik. Igen jellemző az utóbbira nézve egy nyilatkozata, melyet misna-commentárjában tesz egy misnára, melyben vitatkozás folyik a vizözönkorabeli nemzedék, a szodomaiak, Korach és pártja és a kémek sorsáról a végítélet idején. Maimuni e helyhez azt jegyzi meg: «Sokszor említettem már neked, hogy valahányszor bölcseink nem a

vallásos gyakorlatot, hanem hitbeli dolgokat illetőleg vitatkoznak egymással, *nem kell ragaszkodnunk egyik nézethez sem.* (Szánhedrin 11. fejt. 2. misna.)

Csudálandó, hogy Maimuni már első, ifjúkori művében (melyhez 23 éves korában fogott) ily felfogást mert hirdetni és hogy ettől, mint látni fogjuk, később sem tért el.

Hogy mikép alkalmazta Maimuni a nagyfontosságú elvet a talmud eschatologiai részleteire, azt megláthatjuk ama nagybecsű értekezésből, melylyel a hivatkozott tractatus és fejezet 1. misnáját kíséri és a melyet a következőben vázolni akarunk.

Maimuni azon kezdi, hogy az emberek az ő korában a talmud befolyása alatt mennyire eltérő hitet táplálnak a végső dolgokat illetőleg.

1. Vannak, kik a legfőbb jónak tartják a paradicsomot, mert az emberek ott esznek isznak; drága kövekből épült házakban laknak; selyem párnákon pihennek stb. efféle. A géhinnom pedig szerintök a hely, hol örökös tűz ég, és benne a bűnösök kimondhatatlan kínokat szenvednek.

2. Egy másik osztály minden reményét a messiás idejébe veti, mert azt hiszi, hogy ekkor az emberek angyalokká lesznek, örökké élők, és a föld kész ruhákat és legfinomabb süteményeket fog teremni. A gonoszok büntetése lesz, hogy ezekben részök nem lesz.

3. Sokan meg a föltámadás elképzelésében gyönyörködnek, a mikor az ember újra találkozik a halál által rég elválasztott feleségével és gyermekeivel és az élet örökké tartó lesz.

4. Ismét mások nem annyira az egyén jövő sor-

sára gondolnak, mint inkább Izraél egészére, mely egykoron uralkodni fog az ő volt zsarnokain és nagy gazdagság és bőség lesz osztályrésze a jámboroknak.

Végül vannak, kiknek hitében egyforma helyet foglalnak el: a messiás, a halottak föltámadása és a paradicsom, melyek egymás után fognak bekövetkezni.

Maimuni ezek után a maga álláspontjára tér át és ezt igen fontos kijelentéssel vezeti be: Az isteni jutalmazásról általában. «Az embernek — úgymond — nem szabad kérdeznie azt, mi lesz jótetteinek jutalma, mert az igazság bére már az, hogy belátjuk és szeretjük. A ki más jutalmat vár, az iskolás gyermekhez hasonlít, a kit ígéretekkel buzdítani kell, hogy tanuljon, mint-hogy a tudomány hasznát föl nem fogja.» Meg kell jegyeznünk, hogy eme fönkelt nézetnek már a talmudban is akad képviselője, de Maimuni érdeme, hogy uralomra segíti a zsidóságban. A tórában előforduló jutalmak Maimuni szerint úgy értendők, hogy a jámbornak megadja Isten a lehetőséget jámbor életnek folytatására, míg a bűnösöktől ellenkezőleg megvonja az érelyességhez szükséges eszközöket. A jámborságnak tehát tulajdonképi jutalma nincsen, hanem igen is természetes következménye, hogy az itt tökéletesedett lélek a halál után Istennek és igazságnak látásában gyönyörködik és ezt érti ő a «jövendő világ» alatt nem pedig a föltámadás utáni időt. Erre vonatkozik a Zsol-tár szava (31²⁰): Mily dús a Te jóságod, melyet tisztelődnek föntartsz.» Ezen nézettel egyezik a már említett mondása Ráb-nak, hogy a «jövendő világ»-ban testi élvezetek nem léteznek. A jutalom ezen fajával szemben áll a büntetés, hogy a lélek a halállal

megszünik, elpusztul és ebben is Maimuni a talmudra hivatkozik, a hol a tóra eme szavai: «irtva irtassék ki» (M. IV. 15₃₁) a kétszeres halálra magyaráztatnak, tudniillik ezen és a másik világon. A «másvilágot» tekintti Maimuni abban az értelemben, a melyet ő ad a szónak, a földolognak, a mely mellett a többi, mint föltámadás, messiás és végítélet csak alárendelt érdekű. A paradicsom, mely a talmudban sokszor említettik, azonos a «gán éden»-nel, melyben az első emberek éltek, de nem tudjuk sem azt merre van, sem azt minő csodás dolgok vannak abban; ezek a jövődő titkai.

Viszont a gehinnom pusztá elnevezése a büntetésnek, mely a gonoszokra vár és melynek mibenlétét a talmud nem magyarázza(?), hanem csak némelyek szerint abból fog állani, hogy a nap közel fog férközni a bünösökhöz és föl fogja őket égetni és ebben hivatkoznak a próféta jóslataira.

Igen röviden végez Maimuni a föltámadással. Hangsúlyozza, hogy az egy alaphittétele a zsidó vallásnak és hogy reá csak a jámboroknak van reményük a talmud tanítása szerint: de az embernek természeténél fogva meg kell halnia, a mikor is fölbomlik részeire, a melyekből össze van téve. Ez utóbbi megjegyzéssel Maimuni visszautasítja a föltevést, hogy a föltámadottak örökké fognak élni.

Ismét hosszabban nyilatkozik ezután a messiásról és koráról.

A messiás jelezve van a tórában és a prófétákban. Ő fogja visszaszerezni az uralmat Izraélnek; nagy király lesz és székhelye Jeruzsálem; vele békét fognak kötni valamennyi népek; neki hódolnak az országok

önként, nagy jámborsága és általa történendő csodák folytán.

A ki pedig ellene fog támadni, azt isten el fogja veszteni és hatalmába fogja adni . . .

A természetben azonban nem fog megváltozni semmi; csak az uralom fog visszajutni Izraélhez, a mint bölcseink mondják: «A mostani világ és a messiás kora közt nincs más különbség mint a hatalmak zsarnoksága t. i. Izraéllel szemben, mely a jövőben meg fog szünni».

Ezen tan, melyet Maimuni a bölcseknek általában tulajdonít, tulajdonképen Sámuelről ered és kifolyása ezen ámora kiváló jártasságának a világi tudományokban is. (Élt 160—257.) Ezen időben tehát Izraél nyugodtan fog élni Isten akarata szerint, mert a bölcsesség el lesz terjedve a földön és meg fognak szünni a háborúk.

Egyébiránt a messiás, miután igazságot fog tenni a földön, csak úgy fog meghalni, mint más ember fia.

Csak egyről hallgat Maimuni mélységesen: a világítéletről, pedig ez a zsidó eschatológiában, mint fentebb láttuk, nagy helyet foglal el. Az iteletről csak egy helyen szól: Törvénykönyvének a megtérésről szóló fejezetében. Ott mondja: «Valamint mérlegelik az ember érdemeit és bűneit halálakor, épen úgy minden újév ünnepén.» Még egy harmadik, világítéletet, úgy látszik, Maimuni nem ismer el. Maimuni sajátosságos eljárását jellemzi, hogy codexébe nem csak a gyakorlati törvényeket vette föl, hanem a hittételeket is, a miben a későbbi törvénykönyvírók egyike sem követte őt. Eschatologiai nézeteit is újra előadja codexének

különböző helyein és a messiás tanával fejezi azt be. Ugyanazt tanítja abban is, mint a misna-commentárban és azért csak a messiásról szóló helyből idézzük meg a következőket: «Ne gondold — úgy mond — hogy a világ rendjéből a messiás idején valami is meg fog szünni, vagy a természet menetében valami új fog történni, hanem a világ megmarad a régiben. Ha mégis Ézsaiás azt jövendeli, hogy «az oroszán a báránynyal együtt fog lakni és a párducz a gödölyével heverész stb», úgy ez csak képletes kifejezése annak, hogy Izraél békében fog lakni a népek legbűnösebbjeivel is, a kik korábban hasonlóak voltak a vad állatokhoz és a messiás korában mindnyájan megtérnek az igazság vallására.» Majd meg így szól: «A bölcsek és próféták nem azért kíváncsoztak a messiási időre, hogy uralkodjanak az egész világon és nem azért, hogy maguknak alá vessék a népeket és nem hogy a népek által magasztalhassanak . . . hanem azért, hogy szentelhessék magukat a tórának és bölcseségnek és ne legyen többé ki elnyomja és zavarja őket, hogy így részesei legyenek a jövendő világnak.» Annak bizonyítására, hogy Maimuni magas gondolkozása akkor sem hagyta cserbe, ha nemzsidókról volt szó, ide iktatunk egy részletet tudós leveleinek egyikéből.

«A mit kérdezel a népekről, tudd meg, hogy Isten az szivet akarja és a szív szerint irányulnak a dolgok. Azért mondták az igaz bölcsek, mestereink: A világ nemzeteinek jámborai részeseznek a jövendő világban. T. i. ha az Isten megismerésében a kellő fokozatot elérték és lelkük föl van ruházva nemes erényekkel».

Könnyen elképzelhetjük, hogy Maimuni ismertetett

nézetei heves ellenzőkre találtak hitsorsosainál, de tudjuk is, hogy halála után két táborra szakadt a franczia és spanyol zsidóság, de Maimuni diadalmasan került ki a heves harczból és még olyan férfiú is, mint Mózes b. Nachman, ki nem osztotta nézeteit és kit hajlamai és egész jelleme más irányba tereltek, a ki a Kabbalának úttörője lett: mégis tisztelettel hajolt meg mély jámborsága és tudománya előtt.

Hétszáz esztendeje annak, hogy Maimuni szelleme megtermékenyítette a zsidó vallásos gondolkodást és elfoglalta helyét ennek kellő közepén és a mesterek, kik azóta támadtak, valamennyien az ő tanítványainak vallják magukat; tőle tanultak és tanulnak még most is bátorságot a tudomány érvényre emelésére a hit mellett; mert ő mutatta meg, hogy összeegyeztethető a legnagyobb vallási hűséggel a gondolkodás szabadsága és nem kell az egyiket a másiknak áráért megvásárolnunk.

Sokan kicsinylőleg tekintenek a vallási alapon álló bölcselésre, de valójában bámulatos munkára vállalkoztak a középkori vallásbölcselők, kivált ha föladatukat oly komolyan és oly következetességgel oldották meg, mint Maimuni.

Nagy szolgálatot tett felekezetének azzal, hogy a zsidó eschatológiát megszabadította a képzeletnek legnaivabb szüleményeitől és neki oly tartalmat adott, mely minden korban meg fog felelni a felvilágosodott művelt gondolkodásnak.

Mennyire kielégíti a zsidóönérzetet és mégis mennyire fönkölt fölfogása a messiási tanról! Mások nem tudtak szabadulni az anyagi reményektől, ha Izraél

megváltása majdan bekövetkezik, de Maimuninál ezek a leghatározottabb visszautasításban részesülnek. Ő csak egy czélt ismert, az igazságnak és valódi jámborságnak diadalát.

Ő nála Izraél nem fog anyagi kárpótlást kapni Istentől szenvedéseieért; a bosszu érzete a legtávolabb áll nemes szivétől, de nagyra tartja Izraél papi rendelkezését a népek között és ennek elismerését várja a messiási korszaktól.

Csak egyet csodálunk és sajnálunk Maimuninál, hogy törvénykönyvében nem eléggé enyhíteni iparkodott a talmudnak olyan helyeit, melyek vallásunk emberszeretetére homályt vetni képesek a felületes vagy rosszakaratu olvasónál.

De föl kell tennünk, hogy tartott a szemrehányásoktól, melyek őt érhatték volna, ha a halachában is hasonló önállóságot mutatott volna, mint az aggadában. Különben is a halachában már előmunkálatokkal állott szemben, a melyektől nem térhetett el.

Székesfehérvár.

Dr. Steinherz Jakab.

GYERMEKMESÉK.

ELSŐ MESE.

A nehéz leczke.

Irénke jön az iskolából
 És szöszke feje szinte kábul.
 A picziny homlok ránczba vont:
 Ah, mennyi leczke, mennyi gond!

Otthon kezdődik oszt' a munka,
 A nélkül, hogy elébbre jutna.
 A sok héber betű nevet :
 Irénke, mondd meg nevemet !

S Irénke mondaná szivesen,
 De nem jut az eszébe egy sem.
 Egyik pupos, mint a teve,
 De jaj, ki tudja, mi neve !

A másik hosszú lábú gólya,
 Ki fejét a magasba tolja.
 A harmadik pohos, kövér,
 A sorba alig hogy befér.

S mivel nem boldogul Irénke,
 Atyjához fordul esdve, kérve,
 Hogy kis fejét tanítsa ki,
 A héber szóknak titka mi.

A betüket csak nézi atyja,
 Üdvözli mind és hívogatja,
 S így szólnak: Nem ismersz te meg,
 Hogy a szived úgy megremeg ?

Mind régi, régi jó barátok,
 Kiket vagy húsz éve nem látott,
 Mióta a szülői ház
 Már lépteire nem vigyáz.

Mint hogyha mind a betű élne
 S az édes otthonról mesélne,
 És szemrehányón szól nem egy :
 Nem érdemeltük, hogy feledj !

Csak nézi őket, nézi sorba,
 Oly ismerős a hang, a forma,
 De mindegyiknek a nevét
 Bizony már elfeledte rég.

És lelke múlt időkbe téved . . .
 Ah, édes drága gyermekévek!
 Vén templom, kis szülői lak,
 Mily hűtelen elhagytalak! . . .

Pirul, aztán az arcza sápad
 S a szeme forró könnybe lábad.
 Minden betű mosolyg, nevet:
 No, mondjad meg a nevemet!

Iréнке vár csak türelemmel
 S egy darabig még szólni sem mer,
 S hogy atyja arczán könny pereg,
 Eképen vigasztalja meg:

Ugy-e, apám, nehéz a leczke?
 Látom mindjobban keveredsz be.
 De megbocsájtok én neked,
 Apám, töröld le könnyedet!

MÁSODIK MESE.

Égi posta.

Az országuton bolyg Lajoska
 S kíséri egyre-egyre
 A telegráfrót mint huzódik
 A messze völgybe, hegyre.

Kisérgeti egy jó darabra,
 De oszt' megúnja végre,
 S megkérdez egy vándorló útast,
 Kiváncsiságtól égve :

«Miért kötik a hosszú drótot
 A póznák tetejére,
 És, mondja bácsikám, ez a drót
 Valahol véget ér-e?»

Mosolyg ez és felel : E drótok
 A magas égbe mennek,
 S azoknak, kik a menybe' laknak,
 E drótokon izennek.

El-elgondolkozik Lajoska
 S egyik dúczhoz közelget,
 Picziny száját oda szorítja
 És így beszél a gyermek :

«Anyám, ott fent a magas égben,
 Én, Lajoskád beszélek.
 Szeretnék már én meg Boriska
 Mulatni újra véled.

Elég soká vagy már az égben,
 Mikor jössz újra vissza?
 Mily jól tanulok, majd csodálok
 S irásom milyen tiszta.

Mily szorgalmas, nem is hinnéd el,
 Ha látnád a Boriskát.
 Ép tegnap este készítette
 A harmadik harisnyát.

S ha nem jöhetsz, úgy küldj te nekünk
Péntekre friss kalácsot.
Mióta nem sütsz, a fogunk rá
Bizony hiába vásott . . .»

A szegény vándor hallgatózik,
Hogy mit csacsog Lajoska.
Szíve megindul s könnyek árja
Szemét pirosra mossa.

És bár csak egy darab kalácsos
Indult a vándorutra,
Odalopózik s észrevétlen
Lajos zsebébe dugja.

S mint a ki jól végezte dolgát,
Haza indul Lajoska,
S hogy rálel a kalácsra, így szól:
Be gyors az égi posta!

HARMADIK MESE.

Az ábécés könyv.

Hogyha férje elpihent már,
S gyermekei alszanak,
Szíve mellől fakó könnyet
Vesz ki lopva, hallgatag.

Ütött kopott ábécés könyv,
A kis Gyuri könyve volt.
Minden reggel iskolába
E kátéval bandukolt.

S a mikor a hideg halál
Lezárta nagy kék szemét,
Tört szemmel is, akadozva
Olvasta az ábécét . . .

A kis Gyuri régesrégén
Pihen sötét föld alatt,
S utána csak egy vérző szív
S egy ábécés könyv maradt.

És az anyja minden éjjel
Az ábécét betűzi.
A legdrágább ima néki,
Minden szava szent, szűzi.

Ima, melynek szava nincsen,
Melyet senki meg nem ért,
Ima, melynél tisztább nincsen :
Hozzá anyja könyje ért . . .

Múlnak évek, haja őszül
És a kátét nézi csak,
S a kis könyvre minden éjjel
Forró könnyek hullanak.

Körültekint óvatosan,
Senki meg ne lássa azt.
S mégis látja, mégis tudja,
Ki örökké fenn viraszt.

ZSIDÓ MŰEMLÉKEKRŐL.

E napokban gondosan nyomtatott vékonyka díszmunka került a kezembe,* melynek illusztrációi szokatlan mérvben ragadták meg figyelmemet. A szöveget — ha ugyan jól értelmezem a munkához csatolt egyik mellékletet — Frauberger, a düszeldorfi iparművészeti muzeum igazgatója írta s ily fényesen azoknak a lelkes férfiaknak támogatásával adta ki, a kik pár év óta oly társulat alakításán fáradoznak, mely a némileg hasonló célú bécsi társulat módjára tervszerűen kutatná és gyűjtené mindenfelé a zsidó műemlékeket. Tanulmánya elején a szerző megemlíti a konkrét esetet, mely őt arra indította, hogy a zsidó építészetre vonatkozó rajzlapokat egybegyűjtse, azután elmondja miképen s mily rokonérzetű készséggel támogatták Hallgarten Károly és barátai, elbeszéli miként fogamzott meg e frankfurti kis körben a társulás és országos szövetkezés eszméje, hogy végezetül szabatosan megjelölje, melyek volnának az alakulófélben levő egyesületnek céljai s felsorolja az eredményeket is, melyeket gyűjtési buzgalomuk már eddig elért. Így egyben megtudjuk, hogy a múlt év október haváig 700 darab műlapot, 220 illusztrált liturgiai művet és útleirást, 41 kéziratot s 17 eredeti kultusztárgyat szereztek s hogy akkoriban megkezd-

* *Mittheilungen der Gesellschaft zur Erforschung jüdischer Kunstdenkmäler. I. Frankfurt a/M. 1900. Oktober.*

ték volt azoknak a kérdéseknek tanulmányozását is, miként lehetne a zsidó műemlékeknek úgy topografiáját, mint statisztikáját egybeállítani, miként lehetne az egybegyűlő anyagot értekezések és felolvasások alakjában feldolgozni s végre oly központfélélt teremteni, hol minden felvilágosítást megkapnának az efféle műtörténelmi és művészeti kérdések iránt érdeklődők. Mutatóba e beszámolóhoz huszonhárom kisebb-nagyoba ábra készült s ezekről, helyesebben az ezek keltette benyomásról szeretnék itt egyet-mást elmondani.

Kivétel dolgában ez illusztrációkban nincsen semmi különös. Figyelemre méltó azonban mindenek előtt az, mily kitünően vannak megválogatva. Nem annyira szép, mint érdekes műtárgyak ezek, a legjellegzetesebb különféleségben. Mindenféle századból és vidékről való imaházak, frigyládák, thóradíszek, lámpák, tálak, függönyök, füstertornyok, miniatűrök s több effélék, kevésse vagy épen nem ismert mintákban. Hogy milyen ügyes a kiválasztás, azt mindjárt a templomoknál tapasztaljuk, melyek közül im' ennyire különbözőkkel találkozunk. Először is a velencei nagy zsinagóga imatermével, mely eredetileg minden bizonynyal profán palota volt, jobban mondva palotarész, még pedig szerkezetéből, ablakai és karzata elhelyezéséből s gazdagon diszített kaszettált mennyezetéről ítélve, barok felé hajló kései renaissance táncz- vagy fogadóterem a XVI. század végéről. Látunk aztán fényes, mondhatni káprázatos részletet a mudejár stílus legfejlettebb pompájában épült toledo-i zsinagóga belsejéből, abból a zsinagógából, mely a zsidók kiűzése után, mint annyi más zsidó imaház katolikus templom lett s El Transito néven Toledonak mind mai napig

egyik főekessége. Sikerült távlatképből ismerkedünk meg a pogrebyszczei fatemplommal, mely a XVII. századból való s mely czölöpös tornáczával s szörnyeteg nyeregfedél-szerkezetével az orosz hatás alatt álló lengyel építészetnek igen jellemző példája. Altdorfernek két egykorú karcza révén kielégítő képet nyerünk az 1519-ben lebontott regensburgi zsinagógáról, melynek a XIII. vagy XIV. században épült kettős hajója még a kései román stílus terméke, míg eléje épített portikuszában már a gót szerkezet jelentkezik. Ismét más és külön lapon az egyik páduai zsinagógát látjuk, jobban mondva annak udvarát, előcsarnokát s azt a falba eresztett nemes rajzú kutat, mely nem kisebb értékű a cinquecento hasonló alkotásainál. Kérdem, kell-e próbafüzetben ennél nagyobb változatosság?

Miként a templomokkal, úgy vagyunk a kultusznak ingóságaival is. Meglepően gazdag változatossága az egységes zsidó vallást szolgáló egyházi szereknek, ezeknek konstruktív alkatában ép úgy, mint a szerkezetet takaró külsőben. S mivel hogy ez nincsen másképp a profán rendeltetésű tárgyaknál sem, ez illusztrációkban lapozva, különös benyomás ébred. Különös, de nem új. Hasonló ahhoz, melyet öt év előtt szereztünk, midőn millenáris kiállításunk történelmi csarnokában vonszolt bennünket tárgytól tárgyhoz a vizsga kíváncsiság. Mindkét helyen magukban véve értékes, igen szép és becses műtárgyak, egységesség híjával. Oly tárgyak egyvelege, melyeknek származása többnyire, rendeltetése pedig mindig egy és ugyanaz s melyet még sem hat át egyazon szellem.

Mert úgy látszik, hogy miként a magyar, úgy a zsidó

is megbarátkozott minden stilussal. Miként szépérzéküknek nem volt eléggé határozott kifejezési módja, úgy receptív erejük szintén egyformán határtalan. Vállalnak nehézség nélkül mindent, mit szükség tanácsol, meg alkalom kínál. Mindössze az a különbség, hogy míg magyar eleink a világ különböző részeiből egységes területre importálták a legkülönfélébb izlésben készült műkincseket, vagy alkotásra ugyanarra a területre hívták a szomszéd országokból a legkülönfélébb irányokban nevelkedett művészeket, addig zsidó őseink, kik nem konzerrálhattak egységes területen, a világ különböző részein többnyire hozzá illeszkedtek, hozzá alkalmazkodtak a legkülönfélébb stilushoz. Ez a mimikrinek egy neme volt, képzőművészeti téren.

Önállóság az építészeti stilusban nem is vált volna javára a sokat üldözött zsidóságnak. Messziről hívta volna fel ellenségei figyelmét s annak a veszélynek tette volna ki, hogy csakhamar rombolás kövesse az építkezést. Középületek emelésére, jelesen pedig imaházakra egyáltalán csak ott gondolhattak, hol enyhébb volt az a nyomás, mely rendszerint rájuk nehezedett. A régebbi századokban ilyenkor nem a mór stilust rántották elő, a mint azt a stilszerűség jelszava alatt gyakran oly meggondolatlan és felületes XIX. század tette szinte érthetetlen kedvteléssel, hanem igen czélszerűen az illető környéken divó helyi stilushoz szoktak volt alkalmazkodni, a mint ezt igen tanulságosan bizonyítják az előttünk levő ábrák, nevezetesen pedig a pogrebyszezei fazsinagóga példája. Még a ghettokényszernek alá nem vetett községek is be szokták volt érni olyan épületekkel, melyeknek külseje miben sem ütött el a

környék rendes látnivalóitól; gyakran épenséggel olyanokkal is, melyeknek eredetileg egészen más és igen profán volt a rendeltetése.

Igy van aztán, hogy a legtöbb históriailag nevezetes zsinagóga úgy szerkezete, mint diszítése dolgában megfelel annak a kornak és helynek, a melyben épült. Az ókori zsinagógákról itt nem szólunk. De a középkoriak közül az Illés-templom Dömöczkében, a kareusoké Jeruzsálemben, a Méronban Száfed mellett Simeon-ben Jochai sirján épült templom, a Meir rabbiról elnevezett tiberiászi zsinagóga, a wormszi román imaház a jellegzetes Rasi kápolnával, az *Alt-neu-Synagoge* Prágában és sok más, többé vagy kevésbé mind annak a vidéknek és kornak jegyét viseli, melyben falait rakták. Prága egyéb zsidó templomai, milyen az *Altschule* s az ennél tán egész századdal ősbibb Pinchász-zsinagóga az idők folyamán nagy változásokon mentek ugyan keresztül, de azért néhány jellegzetes részük fenmaradt, e részek pedig azt tanúsítják, róluk ép úgy, mint több németországi templomról, teszem az erfurtiról, hogy első építőik formavilágán a gotika uralkodott. Ugyancsak gót stílusban épült a nemrégiben lebontott közel hatszáz éves metzi zsinagóga. Korszak és vidék hatása alatt épültek volt a XIX. század első felében még fennállott roueni román zsinagóga, mely egy négyszögű pavillon volt két emeletre rakott bolthajtásokkal, valamint az avignoni, carpentras-i s a rég elpusztult híres modenai templom; ugyancsak e tényezők nyomták bélyegöket azokra a Traniban katolikus templomokként mind máig fennálló zsinagógákra, melyeknek érdekes kupolái már hosszú idő óta oly sokat foglalkoztatják

a régebbi építészet tudósait. Olaszországban különben a zsidó-templomok egész sora maradt reánk, Ezek közül sok a renaissance, még több a barok izlés uralma idején épült.

Ugyanezt az alkalmazkodást a környezethez tapasztaljuk, ha a zsidó építészet egyéb emlékeit szemléljük, azokat a szórványos lakóházakat, síremlékeket, régi községházakat meg fürdőket, melyek közül a nevezetesebbeket Frauberger a 13. és 14. lapokon felsorolja. Mellesleg jegyzem meg, hogy ezekről tán még inkább áll, mint az imaházakról, hogy külsejük rendszerint a legegyszerűbb. De a homlokzatok itt sem azért puszták és kopárok, mert a zsidó törvény a nagyobb méretű figurális szobrászatot tiltja, vagy mert ezt így hozná magával a keleti felfogás. Hiszen az architektúra, ha pompát akar kifejteni, nem szorult plasztikára vagy egyéb művészetre. Fogyta nélkül meríthet tulajdon tárháza kincseiből. Csakhogy a gazdagság, bármely formájában, könnyen kérkedésnek látszik s a türelmen tengődő zsidóságnak ezer oka volt, hogy a legszerényebb köntös legyen a viselete. Üldöztetése első korában, midőn túrni és rezignálni tanult, úgy képelem, hogy szívének mi sem volt keservesebb, mint hogy nem diszíthette Isten házát úgy, miként azt a diaszpóra előtt az őshazában szokta volt.

Mintegy kárpótlásul helyezett nagyobb súlyt, a hol csak tehetett, azokra az ingóságokra, melyek a kultuszt a templom belsejében szolgálják. Itt nem szúrt szemet a dísz s szabadon érvényesülhetett a vallásos kegyelet. S e kegyelet tényleg ki is terjesztette gondosságát a felszerelés legapróbb részletéig. Még a templomok kapu-

aljába erősített perselyek közt is művészi becsű munkálatokra akadtak a buzgó gyűjtők. Hát még azon szerek közt, melyekre az istentiszteletnél közvetlen szükségünk vagyon, úgy a zsinagógai, mint a család körében végzett szertartások alkalmával! E kategóriák pedig számosak. Bevallottan hézagos felsorolásuk is lapokra terjed (17—23. lap).

Nos, ezeken a kisebb műtárgyakon is mindenféle stílus uralkodik; a bizánczin kívül tán valamennyi, mely Európában valaha dívott; még pedig olyik tárgyon tisztán, másokon zagyva összetételben.

Mi itt persze nem fogunk sem abból az első körülményből, hogy a zsidóság az utolsó ezer év majdnem valamennyi stílusával megalkudott, oly könnyelműen többé vagy kevésbé tetszetős jellemsajátságokra vonni következtetést, mint a hogy ezt mind máig a kultúr-történelemnek nem egy ismert művelője szokta, a mint hogy nem kockáztatunk különben elég közel fekvő megjegyzést az egyes stílusoktól való hol önkényes, hol pedig önkénytelen eltérésekről, azokról a felötlő következtelenségekről, melyek a *modern* gyakorlott szemre nemcsak a művészi és technikai bizonytalanságnak, de — mi tagadás benne? — a tisztátalanságnak bántó benyomását teszik. Épen csak azt az utolsó időkben sokat vitatott s itt szinte mellőzhetetlen kérdést akarom érinteni, hogy vajjon, ha végig tekintünk ez illusztrációkon, beigazodik-e, hogy a képzőművészetek terén valóban eltűnt annak a sajátos kulturának minden nyoma, melyet a zsidók régi hazájukból okvetlenül magukkal hoztak, avagy nem maradtak-e mégis bizonyos tulajdonságok, melyek semmi egyébire, csak

a zsidóság külön egyéniségére vezethetők vissza? Más szavakkal: maradt-e tényleg az ú. n. nemzeti zsidó stílusnak némi jelensége vagy ez rajongók fejében élő ábrándos képzelet csupán?

E kérdés szakasztottan az, mely újabban a magyar műtörténet bűvárait oly állhatatosan ingerli. S nem különös-e? Úgy látszik, hogy a válasz is mindkét esetben egy és ugyanaz, s hogy a mit külön magyar stílusról állítanak, az a külön zsidó stílusra is illik. Azok az illusztrációk legalább, melyek ebben a kis munkában tanulmányozhatók, mind arra vallanak, hogy miként a magyarnak, úgy a zsidónak sincsen külön stílusa, már a mi a konstrukciót illeti (szakférfiak szerint még azokban az antik síremlékekben, melyek Palesztinában fennmaradtak, sem akad eredeti stílelem), s hogy miként a magyar, úgy a zsidó műemlékeknek egyedüli eredetisége szintén csupán a diszítésben, nevezetesen a sajátos értelemben vett ornamentikában nyilvánul.

Mert bármily felületesen nézzük az itt összegyűjtött illusztrációkat, azonnal szemünkbe ötlík valami idegen-szerű: a sík felületek különös dekorációja nemcsak színben, rajzban és kompozícióban, de az egész felfogásban. Így felötlík az előadásnak némi dagályossága, a diszító alkatelemek térbeli zsúfolása és felhalmozása mind annak, mit a keleti ízlés gazdagnak s tán ép ezért szépnek is talál. A részletekben (főként a 11., 16. és 18. ábráknál) felötlő az arabeszknek ama széles kezelése, mely az anyag természeténél fogva voltaképp csak a berakott kő- és faműveknél volna helyén; felötlő a görbék határozott előszeretete (ld. pl. a 10., 11., 17., 19. és 22. ábrákat), mi nyilván az egyenes vonalaknál szinte

óvhatatlan keresztalak kerülésével függ össze; e mellett helyenként (pl. 18. ábrán) oly levelek és virágok ötlenek fel, melyek a miénktől eltérő, rejtelmes és buja növényzet hazáját sejtetik.

Van azonban még más is. Az ornamentikának egészen különleges neme. Így például az egyik római zsinagógából van itt valami berakott művű faragott rabbiszék (16. ábra), mely ugyan főkép a barokvilágból meríti jellegzetes formáit; van itt egy gyönyörű óntányér a XVII. századból (19. ábra), mely ugyan román és renaissance motivumokkal van ékesítve; van itt egy érdekes XVI. századbeli selyemfüggöny Páduából (15. ábra), melynek rajza diadalkapút tüntet fel; ennek szintén renaissance stílű ugyan az ornamentje: de megannyin ezek mellett oly elem szerepel, az utolsó kettőn már nem is szerepel, hanem dominál, mely tagadhatatlanul csupán csak a zsidó szellem jegyét viseli magán. Ez elem a zsidó nép sajátos négyszögbetűje a héber feliratokon.

Ezeknek a négyszögletes betűknek meglepő a dekoratív ereje. Ott is hatásosak ugyan, hol sűrűn felvonuló sorokban azzal az aggodalmas szabályossággal rajzolják, melyet a törvény a tóratekercekek másolóitól megkövetel. A hol azonban nem hosszú a szöveg, hanem csak egy sor a felirat s hol mi sem feszélyezi a tollat, ecsetet vagy vésőt, ott ezek az egy irányban haladó, egymást előre toló, hasonló, de még sem azonos tömzsi, markáns jegyek a legszebb négyszögű meanderekkel versenyezhetnek. És mivelhogy nem száraz, holt, értelmetlen s üres figurák, hanem egyenként hangot, kapcsolatukban gondolatot kifejezők, a maguk erős jel-

legükkel tútesznek minden monotonul visszatérő s voltakép lelketlen mértani motivumon. Az imént említettéken kívül pompás példa erre a toledói templom emeleti kőpárkányzatán végigfutó reliefben kidolgozott kvadrátbetűs felirat, melynél nem is képzelhető szerencsésebb közvetítő a párkányfal ezerszögű csipkedíszé, s a merőlegesen feléje helyezett sima oszloppárok között. Ha nagyobb volna méreteiben, tán csak ilyen tet-szetős példa volna a 18-dik ábra, mely egy pergamenre festett házassági szerződés reprodukciója. Oldalain s felső felén ez is teli van a legkülönösebb arabeszekkel, a dél- és középeurópaiktól kissé elütő flóravilággal. Van rajta figurális dísz is. A stilizált bokrok és virágkelyhek közt meg van az egész állatkör, a zodiakusz,* ezenkívül madarak, angyalkák, egyházszerek s egy csodálatos szövevényű vitézkötés, mely a szerződés szövegét magába záró keretet mint valami koszorú vagy bozótos óriás akroterion diszíti. Ezen az ábrán most tessék megnézni az öreg kvadrátbetűk amaz egyedül álló sorát, mely két egyenlőtlen mezőre osztja e miniatürt, valamint hogy tessék megnézni a szegélyt képző him-zésszerű feliratokat is, s tudom, hogy meglesznek győ-ződve ez írásmódnak a maga nemében bizonyára pá-ratlan diszító hatásáról.

A magyar diszító stílus alkatelemeinek se szeri, se száma. Nem ismerünk azonban közöttük egyetlen egyet,

* A provenienciára nézve némi útmutatás úgy a Szűznek, mint a Vízöntőnek minket a lengyel viseletre emlékeztető ünneplő öltözete. Figyelemre méltó ezen felül, hogy a sorozatban, mely keleti szokás szerint jobbról balra halad, a Nyilas megelőzi a Skorpiót,

mely e tekintetben a héber négyszögbetűhöz volna fogható. Mintha ez is szimbolizálni akarná azt az igazságot, hogy a zsidó géniusz legerősebb forrása — az *Írás*.
Budapest. *Lőrincz Béla.*

BÖLCS NÁTHÁN.

— Felolvasásra került a IMIT 1901 január 23-iki felolvasóestéjén. —

Az előrehaladott, modern emberiségnek szellemi és erkölcsi kulturfejlődésében immár 125 küzdelmes év folyt le azóta, mióta a zsidó bölcsésznek, Mendelssohn Mózesnek legbensőbb keresztény barátja, Lessing megteremté *Bölcs Náthán* című klasszikus drámáját: a vallási türelmességnek, a lelkiismereti szabadságnak és a humanitásnak egy dicső emberalakban megtestesült, szent igéjét, a mely — mint Gervinus elmésen mondja — a 18. századnak irodalmi történelmében ép oly korszakot alkotó megváltó tett vala, mint az emberjogok hirdetése a francia forradalom küzdterén. Mert Lessingnek óriási szellembátorsága ezzel a drámai alkotásával szintén arra törekedett, hogy a különféle országoknak mindazon szinpadjait, melyeken az előadatik, egy-egy megszentelt harctérre varázsolja, a hol a világos ész és a szerető kedély erkölcsi fegyverei győzzék le az emberi társadalomnak legveszélyesebb, mert legkonokabb ellenségét: az előítéletes, vakbuzgó faj- és felekezeti gyűlöletet.

Ámde — fájdalom — daczára ennek a 125 éven át

folytatott művelődési munkának, mely az emberi elmék birodalmában, a tudományban bámulatos vívmányokkal dicsekedhetik, míglen az emberi kedélyek eszményi világában, az etikában, vajmi csekély eredményt ért el a népjellemek nemesítésére nézve: Lessingnek ezen prófétai ihlettel készült drámája még a német színpadokon sem gyakorolta mindeddig azt a népnevelő hatást, melyre annak humánus irányzata czéloz; valamint az emberjogok hirdetése még felvilágosodással büszkélkedő népek szellemét sem menthette meg a durva, középkori jogtiprásba való visszahanyatlástól. Sőt szomorú tapasztalataink folytán még ezt a keserve-sebb igazságot is elmondhatjuk *a 20-ik század küszöbén*: miként a próféták prófétája, Mózes által már az évek ezrei előtt hirdetett ez isteni parancsolat: «Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat» nem csak a pogányság öskorában, de a keresztény civilizáczióinak évszázadain át is egészen a mi napjainkig csupán egy szép, eszményi óhajtás maradt; úgy az író mesterek mesterének, Lessingnek a hittürelmességre oktató, drámai költeménye is csak — költemény maradt, melynek olvasásánál érezzük ugyan a szerető szívnek azon édes bölcseségét, mely oly isten-áldotta emberi egyéniségben rejtett, ki szent gondolataival ezer jövő nemzedéket túlszárnyalt; de érezzük fájdalmasan azt is, hogy talán még sok évszázad fog elsuhanni a kulturélet mezején addig, míg e költői műnek boldogító tana nem többé eszményként, hanem a különféle nemzetek és családok összes rétegeit átható, döntő tényezőként fog korlátlanul uralkodni az emberi társadalom fölött.

«Még nem ismerek — mondotta Lessing Károly

öcscsének — oly helyet német hazámban, a hol ezt a drámát bátran elő lehetne adni nyilvános szinpadon; de üdv annak a helynek, hol az legelőször fog a nyilvánosság elé kerülni». — Mi pedig 125 év után mondhatjuk: «nem ismerünk ugyan még országot a földön, a hol a különféle hitformák daczára a testvériség eszméje, mely ennek a drámának a lelkét képezi, erős köteléket font volna polgár meg polgár között s a felekezeti befolyása tökéletesen megszűnt volna; de üdv, ezer üdv, édes magyar hazánknek is, hol minden ellenséges áramlat daczára, a lelkiismereti szabadság géniusza a testvériség eme szent fonalát fáradatlanul szövö; hol már ezer meg ezer szív és elme találta, mely teljes fogékonysággal bir Lessing e fenséges költeménye iránt; és mely minden sötét előítélet ellen harczolva, epedve várja azt a dicső kort, midőn széles e világon polgár polgárhoz úgy fog szólani, mint Náthán szól a templomoshoz:

Népünket önmagunk választjuk e?
 S népünk mi volnánk? Mit tesz az: a népünk?
 Zsidó s keresztyén, tán előbb zsidó
 S keresztyén, sem mint ember? A, ha benned
 Ismét egy olyat nyernék, a kinek
 Elég, hogy ember!

Ezen bevezető szavak után, melyekkel én fenséges drámánk örök értékét és tán még századokon át tartó aktualitását akartam kiemelni, leszek oly bátor tisztelt hallgatóimnak elébb a dráma keletkezési okát és magasztos czélzatát röviden jelezni; azután ama szép, lélekemelő jelenetnek végső szózatát felolvasni, mely a dráma fény- és gyúpontját képezi, midőn t. i. Náthán

Szaladin szultánnak elbeszéli és fejtegeti a három gyűrőről szóló példamesét, melyet Lessing ugyan Boccaccio «Decameron»-jából merített, de melynek sajátos felfogása által épen ő nem csak világos teremtoi szellemét s művészeti tehetségét, hanem azon szeretetre méltó nemes szivét is nyilvánítja, mely oly tüzesen dobogott az igaz vallás legszentebb gondolataért: a humanitásért. Végül pedig megkísérteni lélektani és ethikai szempontból feleletet adni arra az oly gyakorta és több bírálótól föltett kérdésre: vajjon Lessing miért választott drámája hőséül, t. i. a vallástürelem- és az önzetlen emberszeretetnek jellemzilárd hordozójául, éppen egy zsidó férfit? Mert azon közönséges vélemény, hogy Lessing Mendelssohn zsidó barátjának «Náthán» drámájával örök emlékjelet akart emelni, nem elegendő ok arra, hogy annak lélektani szükségét, mely egy drámai hős megválasztására nézve egyedül döntő lehet, a kritika szigora előtt igazolhassa.

Bölcse Náthán, Lessing költői géniuszának ez utolsó és legtökéletesebb gyümölcse — mint ő maga mondotta — a theologiai vitatkozás tüzeiben érlelt meg. Lessing t. i. kiadta Reimarus szabadelvű theologusnak hátrahagyott iratait, «Wolfenbüttler Fragmente» czíme alatt, melyek az akkori katolikus és protestáns Orthodoxia ellen harczra szálltak és ép azért számos heves papi ellenfélre találtak. A leghevesebb és legdurvább ezen «ecclesia militans» tagjai között Goeze Menyhért a hamburgi főpásztor vala, ki még attól a rágalomtól sem rettegett vissza, hogy Lessing csak azért támadta meg a kereszténységet, mert az amsterdami zsidóság öt ezer arannyal megvesztegeté. Erre

Lessing egy «Anti Goeze» című röpiratot írt, a theologiai polemiának egy remekét, melyben majd a gúnyos élcznek élével, majd a szent harangnak tűzével, majd a bámulatra ragadó hittudomány hatalmával teljesen megsemmisítette ellenfelét. Ámde a cenzura megtiltotta neki az ilyféle röpiratok további kiadását és vajjon egy Lessing elhallgathatott e ily jogtalan tilalom folytán? Bizony nem. «Meg kell próbálnom — írja öcscsének — vajon az én régi szószékemen, a szinpadon, sem engedik-e meg nekem a szabad szónokolást? Szindarabot fogok írni, mely a vallástürelmesség és a humanitás eszméjét hirdesse a világnak; és reménylem, ha a mi jámbor főpásztorunk csontjai már régen porladozni fognak, az még mindig nemesítően fog hatni az emberi társadalomra.»

És csupán öt hónap folyama alatt teremté meg lángelke azt a művet, mely halhatatlanságát bevégzé; mely örök szégyenkőre állított minden Goeze-féle álpapot, ki a «patriarcha» dölyfös személyében oly találóan van képviselve; de mely megtestesíté «Náthán» dicső alakjában azt a messiási gondolatot is, a mely egyedül föltétele a világmegváltásnak: *az önző felekezetiég válaszfalát ledöntő és az önmegtágadó, szeretetre buzdító, valóságosságnak a gondolatát.* Minden oktató szózat, mely Náthán ajkairól ered, hirdeti azt a még mindig el nem ismert igazságot, hogy a különféle hitfelekezeteknek ama többnyire csak véletlen és változékony külformái, csak az idők folyamán kifejlődött szertartásai és dogmái nem képezhetik a vallás lényegét. Ez kizárólag az egy Isten és ennek képeire teremtett ember iránti, minden hiúságtól ment önzetlen szeretetben rejlik, mely-

nek mennyei lángja testvérekké forrasztja a keresztényt, a zsidót, a moszlimot, kedélyük mélyébe oltva Náthán eme szózatát:

Ah, üdv

Nekünk! mert a miért én kereszténynek
Látszom neked, téged viszont zsidóvá
Az tesz nekem!

Náthán legélesebb ellentétében pedig, a *patriarchában*, kinek papi ajkain szintén vallásos oktatás lebeg, de olyan, mely a vallás nevében a gyilkolásra feljogosító ítéletet is nyugodt lelkiismerettel fejezi ki: «Az semmi! a zsidónak égni kell — megmutatja nekünk a költő, mily borzasztó tévedésre, mily állatias szívtelességre ragadja az embert egy dogmai külsőségekben megfásult hitvallomás, bár alapelve a szeretet. Ellenben azon benső keresztény hit, melynek képviselői a nagylelkű templárius bajnok és az egyszerű szerzetes barát, megveti azon dogmát, mely az egyedül üdvözítő gögben minden más hitformának a követőjét oly átkozottnak tekinti, ki ezen a világon sanyargatást, a túlvilágon pedig a pokol kínjait megérdemli. A szerény és igazán jámbor nőiességnek egy gyöngyvirága, Recha, megtestesült bizonyítéka akar lenni annak az igazságnak, hogy leginkább a bölcs vagy a ferde gyermeknevelés hatásától függ az: vajon a felekezetiesség korlátozó elve vagy pedig az erkölcsiség vallása uralkodik-e egész életünkön át elménken és szívünkön. Recha, kinek fogékony gyermeki lelkébe Náthán azt a meggyőződést oltá, hogy egy közös mennyei atya az ő megjutalmazó kegyelmével faj- és felekezetkülönbség nélkül karolja át mindazon földi gyermekeit, kik őt a jóság és

a szeretet erkölcsi szentségében utánozni törekednek — Recha — mondom — ily nevelés mellett nem lehetett az elválasztó felekezetiiség, hanem csak is az egyesítő vallásosság igaz híve.

De mind ezen felekezeteket testvéresítő bölcs gondolatok, melyeket — Heine szavai szerint — maga a humanitás nemtője írt le Lessing keze által, a legvelősebb és legvilágosabb kifejezést nyerték abban a jelenetben, a hol Náthán a szultán előtt amaz ismeretes három gyűrűről szóló példamesének megkapó fejtegetése folytán örök vallási eszményképévé válik az önmegtágadó emberszeretetnek. Ennek a jelenetnek végső szózata, valóban megmentő imádság gyanánt szolgálhat a gyarló embernek, a midőn őt a felekezeti türelmetlenségnek rossz szelleme felebaráti gyűlöletre csábítani akarná.

E jelenetben — a vallástürelmesség fényormára emelte fel Lessing drámai hőjét; és valóban nem csodálkozhatunk, ha egy mohamedán fejedelem ilyen zsidónak barátságáért esedezik.

Am kérdik: vajjon miért ékesített Lessing éppen egy zsidót ilyen tiszta emberszeretetnek dicsfényével? Mely lélektani kényszerből választá a költő a humanitásnak, az igazi vallásosságnak példás hordozójául egyedül Náthánt, a zsidót? Hiszen — mint maga a költő állítja — minden emberi lény ily szent érzelmek és gondolatok valószínűsítésére hivatott isteni teremtmény? Erre a már bevezetésemben érintett kérdésre, szerény véleményem szerint úgy ethikai, mint lélektani szempontból igen egyszerű alapos válasz adható; és ezért csodálkoznom kell, hogy a legalább előttem ismeretes kritika,

mely Lessing e drámájával foglalkozik, erre a feleletre nem jött rá.

Az ethika szigorú álláspontján a vallási türelmesség és a felebaráti szeretetnek gyakorlata az életben nem erény, hanem általános kötelessége kivétel nélkül minden józaneszű, szívben s szellemben némileg művelt embernek. Valamint tehát az, ki az egyistenség eszméjéből logikai kényszerrel eredő e kötelességet nem teljesíti, nem lehet igazán becsületes, a magasabb emberi rendeltetésnek megfelelő egyéniség; úgy viszont az, ki ennek az észszerű parancsolatnak hódol, még nem lehet bajnoka az erénynek. Mert az erény hőségé csak az válik, a ki egy kötelesség teljesítése alkalmával világosan arról tanuskodik, hogy ő a legnagyobb akadályok daczára, melyeket az ellenségeskedő külvilág, a kiméletlen balsors és maga az elkeseredett, megtorlásra jogosan gerjesztett lelkület ő elébe gördítettek, még is rendületlen hű megvalósítója maradt e kötelességnek. Egyedül ily esetben szenteli az ember egyéni erénynyé az általános kötelességet is ama nehéz lelki küzdelem és fájdalmak által, melyeken ő keresztül ment akkor, midőn ő a hatalmas akadályokat, az *ellenkező tette serkentő* indokokat, szóval a boszúra és gyűlöletre csábító ösztöneit erélyesen legyőzte és így nem csak a kötelesség embere, hanem az erénynek önmagán uralgó hőse is vala. És csak is egy ilyen benső lelki harcban megedzett, ártatlanul szenvedett férfit, kinek borzasztó ellenségei között mintegy joga lett volna a gyűlöletre, kellett Lessingnek választania az önmegtagadó emberszeretet drámai hőségül, ha ő meg akart felelni a dráma legfőbb törvényének, mely azt követeli,

hogy az illető hős szívünkben a legmelegebb részvétet, a legbensőbb szánalmat, a legnagyobb csodálkozásra elragadó érdeklődést keltse fel kiváló erényes és erélyes egyénisége iránt. Saladin tehát, a mohamedánus, vagy a keresztény templárius, kik nem az elnyomott puszta létért, nem bujdosó családok biztonsága- és ártatlan magzatok meg hitvesek védelméért küzdöttek keservesen, hanem uralom- és dicsőségért, állami és vallási felsőbbségért harczoltak; ezek nem lehettek drámai, azaz küzdő *erényhősei* a felebaráti szeretetnek. És ha ők ezt gyakorolták is, úgy csupán emberi kötelességüket teljesítették, a mi ugyan tetszést, sőt elismerő tiszteletet ébreszt irántuk elmélkedő lelkeinkben, de korántsem azon irgalom- és részvétteljes csodálkozást, melyre minden érzékeny ember «Náthán»-nál, a muszlimtól és kereszténytől egyaránt megvetett zsidóval szemben szükségképen elragadtatik, kivált midőn saját szájából hallja a megrázó eseményt, hogy hitvesét és hét fiát azok az éltető áldásadásra hivatott keresztény kezek lángoló máglyára dobták.

Mikor jövél, három nap s éjen át
 Porban hamúban feküdém az Isten
 Előtt és sírtam. — Sírtam? Úgy, de közben
 Pörlék is istenemmel, tombolék
 S dühösködém, átkozva magamat
 És e világot, engesztelhetetlen
 Gyűlölséget fogadva esküvel
 A kereszténység ellen.
 De majd fokonként visszatért az ész.
 S szeliden így szólván: mégis van Isten!
 S ez mégis Isten rendelése volt!
 Kelj föl! S im én fölkeltem, Istenemhez

Igy szólva: akarom, ha akarod te,
Hogy én akarjam!

A ki még ilyen test- és lélekmegrázó körülmények között is, melyek egy hitvesétől és magzataitól kegyetlenül megfosztott atyát csakugyan embergyűlöletre feljogosítottak, a vallási türelmesség és a felebaráti szeretetnek gyakorlatára képes, még pedig oly felekezeti gyermeke iránt képes, mely őt a kétség örvényébe sodorta; az, de csak is az lehet csodálatra ragadó *hőse* a tiszta humanitásnak, mely ő nála nem általános kötelesség többé, hanem a lelki küzködések és gyötrelmek tüzeiben megszilárdított erény — egy óriási isteni hatalom! Ám ily borzasztó körülmények között nem élt, vagy jobban mondva, nem élhetett a keresztény vagy a moszlim, hanem csak Náthán, a zsidó.

És valóban, hogy ha mi a középkori történelemnek századokig tartó drámáját, vagy inkább tragédiáját tekintjük; úgy fájdalmasan mondhatjuk, hogy Náthán a zsidó nem egyéni hős jellemet képvisel, hanem egy egész népet, mely szintén szeretni akart, szeretni is tudott daczára annak, hogy hitvallása miatt vadállatként üldöztetett helyről-helyre; hogy ezer meg ezer keresztény embertársa között alig egyre akadt, ki a drámánkban előforduló szerzetes-baráttal szólt volna:

Boszanta sokszor, sírtam eleget,
Ha a keresztyén úgy feledni tudta,
Hogy az urunk szintén zsidó vala.

De hiszem, oly erősen hiszem, mint hogy egy igaz és jóságos Isten örökös fölöttünk, hogy ilyen gyászos, a kultura világát eloltó hanyatlásnak nem indulhat többé az emberi társadalom; hanem ellenkezőleg mind-

inkább közeledik az általános felvilágosodásnak azon nagy és tartós korszaka, melyben a vallási türelmesség és a felebaráti szeretet nem többé egyes kiváló, hős szellemek *erénye*, de minden ember *szent kötelessége* leend; melyben örülnek fogják tartani azt, ki még képes lehet embertársát az ő hitvallása, azaz szívének legbensőbb és legegyénibb meggyőződése miatt gyűlölni. És ha a hazánkbeli különféle felekezetek hívei is mint eme kötelességnek becsületes emberei közreműködni akarnak ama világboldogító kornak előmozdításán; úgy serkentsék csak egymást a türelmességre, a humanításra, t. i. a felekezeti korlátain túlemelkedő önzetlenül szeretni tudó vallásosságra. Mert ily fáradhatatlan serkentés, ily lelkesítő buzdítás nagyon is szükséges, tekintve fenséges drámánk ez intő igazságát:

Ha babonában

Nőttünk fel, annak ránk, habár utóbb
 Felismerjük, hatása van. Bizony
 Nem mind szabad, ki lánczait gunyolja.

Arad.

Dr. Rosenberg Sándor.

RÓMAI EMLÉKEK A PANNON ZSIDÓKRÓL.

Kövek beszélnek. Maradandóbban mint a tovarébenő emberi szó, megbizhatóbban mint a történetírónak könyve, szólnak hozzánk a rég letűnt kornak épütek és sírkövek alakjában ránk maradt emlékei. Az archæologia nem ok nélkül, a mellett hogy maga is a tudás egy ága, még a történetnek is egyik segédforrása,

sőt a mennyiben az ő tanúsága csalhatatlan, a legbiztosabb történetírás.

Az archæologia jön segítségünkre, midőn e haza ősi zsidó lakosságának első nyomait keressük. És ki közülünk nem szeretné e nyomokat megtalálni? Sajátságos varázs rejlik a múltak felélesztésében, oly varázs, mely az emberi tevékenység jó nagy részét leköti. Zsidót találni e földön oly korban, midőn e hazát még Pannoniának nevezték, és midőn a szántóvető magyar helyett a katonának született római volt itt az úr: ez nem aprólékos tudakosság vagy tudományos kuriózum, hanem a kutatni szerető emberi elmének egyik öröme és jutalma, mert némileg újra megalkothat magának egy képet, melyet az idő vasfoga már-már elenyésztetett. E kép Pannoniát tárja elénk, barbár őslakosságával, az uralkodó római légiókkal, a kettő között a kalmár zsidóval, a kire, mint mindenütt, itt is szükség volt. A római legiókat nyomon követte a római zsidó, a ki, a mint egyrészt élelmet és kényelmet szerzett be a katonaságnak, másrészt gazdagságot és talán műveltséget is biztosított az őslakoságnak. Áldásos szerep még akkor is, ha a zsidó maga is jussához jutott. Nem is korlátozták őket a józan rómaiak, hanem engedték őket járni-kelni, tenni-venni kívánságuk szerint.

A Pannoniában élő zsidóság két feliratos emlékeről lesz alább szó, még pedig, mint mindjárt hozzátehetjük, most először lesz róla szó. Eddig csak sejtettük, következtettük, hogy a római Pannoniában zsidók is éltek, most *tudjuk* azt és rá is mutathatunk. Jól tudjuk, hogy a ma élő magyar zsidóság sorsán ez mit sem lendít, nem is a czélből írjuk meg és hangoztatjuk

e dolgot, mert jobban mint régisége által megváltotta létjogosultságát a magyar zsidóság a nemzeti életből kivett becsületes munkarész által; de megírjuk e dolgot először azért, mivel ezzel gyarapszik hazánk östörténetének megismerése, másodszor azért, mivel a hazai zsidóság múltjának úgylis oly száználmasan kevés a látható jele. Hátha e nyomok szem elé állítása új hasonló nyomok feltalálására fog vezetni.

*

Az emlékezet szárnyain egy csendes sírhalom felé szállunk. Tizennyolcz éves ifjú hölgy van ott eltemetve. *Septima Maria* volt a neve és anyja állította neki a sírkövet. Az anya rávésette a sírkőre, hogy zsidónő fekszik ottan. Talán fájt neki, hogy leánya nem zsidók között, meg nem szentelt földön van eltemetve, és azért legalább a kövön kitette, hogy az a föld zsidó hantokat jelez. Máskülönben sem a leánynak, sem az anyának nincsen zsidó hangzású neve. Az anya plane, *Actia Sabinnilla*, a hitfelek közt alig talál egyhamar névrokont. Vagy talán ő maga nem is volt zsidó és csak leánya volt az, és azért hangoztatja, hogy «Judæa» volt? Akkortájt, különösen a hölgyvilágban, gyakoriak voltak az áttérések a zsidó hitre. Ám nézzük magát a sírkövet.

Megtaláljuk a latin feliratok nagy gyűjteményében (*Corpus Inscriptionum Latinarum*, III. kötet, I. rész, folio 463, numero 3687).

D. M.

SEPTIMAE · MARIAE
 IUDEAE · QUAE · VIXIT
 ANNIS · XVIII · ACTIA
 SABINILLA · MATER

*D[uis] M[anibus] Septimae · Mariae · Iudaeae ·
 quae · vixit · annis · XVIII · Actia Sabinilla · mater.*

A sírfelirat első két betűje a latin sírfeliratok szokásos formulája: *diis manibus* (az isteni elköltözött lélek tiszteletére). A zsidók nem iszonyodtak e pogány formulának alkalmazásától, mint azt számos olaszországi sírkőnél láthatjuk. A zsidók e korban egyáltalában egészen római módon temetkeztek, ha ugyanis a rómaiak hullaégetése temetkezésnek mondható. Még kevésbé kell ennél fogva csodálkoznunk a tiszta római neveken. *Maria*, mint zsidó név, előfordul p. o. két ókori zsidó sírkövön Rómában (no. 78 és 83 abban a sorrendben, a hogy *Berliner* összeállította, *Geschichte der Juden in Rom*, I, 81, 82); a név különben nem más, mint a héber *Mirjam*. A vele kapcsolatos *Septima* mint női név szintén előfordul Rómában (u. o. no. 2). Csak az anyának nevére nem találtam példát, ámbar olyan hangzású nevek, mint *Actia Sabinilla* nem hiányoznak Rómában sem. Ugyancsak Rómában ráakadunk a zsidó jelzésre is; p. o. *Marcia*, a jó zsidó nő (no. 81), *Quirinus Judæus* (no. 109). Az ilyen jelzésre annál inkább is szükség volt, mert, mint említettük, a zsidó sír szakasztott olyan volt, mint a pogány római; Pannoniában plane az illetőnek zsidó voltát még csak

a közös zsidó temető sem jelezte, mert ott alkalmasint nem volt külön zsidó temető. A zsidók szórványosan követték a légiókat mint markotányosok, kereskedők, közvetítők és más hasonló minőségben, de hitközségeket alapítani alig volt módjuk. Talán Septima Maria is ilyen markotányosnő volt, a ki anyjával együtt élt az idegen országban, az apa pedig, a kiről a kő meg sem emlékezik, otthon maradt.

A követ, sajnálatunkra, most már sehol sem találjuk. Hírt adott róla Mátyás király idejében egy író, a kit, mivel nevét nem tudjuk, a szakirodalomban *Antiquus*-nak (réginek) neveznek; ez az író az akkoriban még létező római emlékeket gyűjtögette. Műve fennmaradt *Ferrarinus*-nál, a ki 1488 és 1493 közt halt meg, továbbá *Benedictus Rambertus*-nál, a ki velencei ember volt és a kinek műve két kódexben maradt reánk; egy harmadik, kevésbé hiteles kódex Madridban van meg és ebben van ama első gyűjteménynek czime is: *Monumenta in Ungaria reperta ex codice Venetorum legati*, azaz: Magyarországon talált emlékek a velenceiek követének kódexéből. A mi sírkövünk e gyűjteménynek 30. száma. Az első összeíró előbb Tétényből, majd Solymárból említ inscriptiókat, közben van az itt tárgyalt sírkő, melyet *Soklos* (?) helységből valónak mond. Származási helye e szerint mindenestre a római főtelep, Acquincum vagy Ó-Buda közelébe esik. Septima Maria tehát az első névszerint ismert fővárosi zsidó hölgy.

Nagyobb pontossággal nem bírjuk a korát meghatározni, csak a *Septima* melléknév enged némileg arra következtetni, hogy *Septimius Severus* császár idejében

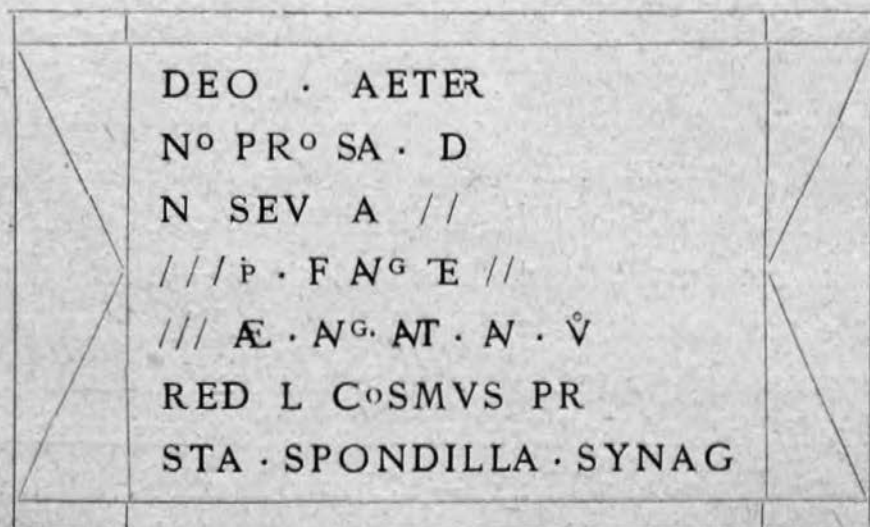
élt; a korbéliek szerették ugyanis a császárok nevét viselni. Ha előttünk feküdnék a kő, talán még többet is olvashatnánk le róla, talán a kő anyaga és formája is nyujtana felvilágosítást, és különösen azt várhatnók, hogy zsidó symbolum volt rajta ábrázolva, mint a hogy a legtöbb római zsidó kövön látható valami zsidó symbolum. *Antiquus* mester talán nem értette e symbolumot vagy a dolog őt nem érdekelte közelebbről és azért nem írta le; mi azonban határozott kárnak tekinthetjük a kő eltűnését. Mennyi hasonló emléket pusztíthatott el a Mátyás után hazánkban dúlt iszonyú vihar!

★

Jobban állunk egy másik emlékkövel; ezt mai napig is láthatjuk a Magyar Nemzeti Múzeumban. Sokáig Duna-Pentelén, Fehérmegyében, volt befalazva a posta-épület falában. Itt fedezte fel Rómer Flóris, a ki először adott róla hírt (*Archaeologiai közlemények*, IV, 60). Levakarta róla a vakolatot és a mészréteget, de a művelet közben, sajnos, egy pár betű lekopott. A második olvasat Ortvay-tól való (u. o. X, 123), de Ortvay semmiben sem járult hozzá a felirat megfejtéséhez. Mikor D. E. *Desjardins*, a kiváló franczia régiségbuvár, a hetvenes évek elején hazánkban járt és leírta a nemzeti múzeum régiségeit, ama duna-pentelei kő még nem volt a múzeumban és így a nagy munkába nem került bele. De midőn a hírneves *Mommsen Tivadar* nálunk járt, a kő már a nemzeti múzeum tulajdonába ment át és *Mommsen* kétszer is leírta. Felvette a nagy latin gyűjteménybe 3327. szám alatt (*Corpus Inscript. Lat.* III. f. 430). *Mommsen* itt nagyjában még Rómer olva-

satát adja vissza, mely az emléket egészen homályosan hagyja. Csak később jött rá Mommsen a valódi olvasatra és azt pótlólag közzétette (*Ephemeris Epigraphica* II, Róma 1875, p. 361, no. 593); ez az olvasat aztán bevétetett a *Corpus* végleges kiadásába.

Én a követ dr. *Kuzsinszky Bálint* szíves kalauzolása mellett tekintetem meg a múzeumban. E kiváló szakember mindenben helyesli Mommsen olvasatát, és a ránk nézve legfontosabb szónak, a *synagoga* előfordulásáról magam is kétséget kizáró módon meggyőződtem. Ime a kő hevenyészett ábrában; hű mását a tulsó oldalon közöljük.

Deo aeterno pro sal(ute) d(omini) n(ostri) Sev(eri) A[lexandri] p(ii) f(elicis) Aug(usti) et [Jul(iae) Mam]mae Aug(ustae) mal(ris) Aug(usti) vot(um) red(dit) l(ibens) Cosmus pr(ae)positus sta(tionis) Spondilla synag . . .

Az örökkévaló Istennek tiszteletére, a mi urunknak, Severus Alexander kegyes boldog császárnak és Julia

Mammaea császárnőnek, a császár anyjának üdvéért fogadalmát örömost beváltotta Cosmus, a Spondilla állomás és a zsinagóga főnöke.

Az utolsó sor okozza a legnagyobb nehézséget. A kőfaragómester, a ki, mint a mesterséges rövidítésekből látszik, nagyon fukarkodott a helylyel és a ki minden sorral, a melylyel lejjebb haladt, kénytelen volt kisebb és kisebb betűket vésni, nagy zavarban lehetett az utolsó sorban, a midőn kevésnek bizonyult a hely. E sorba azért igen sokat szorított össze és a *synag* szónál már a szélig jutott. Úgy gondolom ugyanis, hogy a végén még a latin *que* szócskának kellene jönni, hogy a *fönök* szó ide is tartozzék: az állomás és a zsinagóga főnöke. Máskülönben a zsinagóga szó nem illeszkednék a mondatba. De még így is marad elég nehézség, nevezetesen az, hogy az ember nem tudja, mit jelentsen a *Spondilla* szó. Én — de csakis én, mert mások nem nyilatkoznak a dologról — azt tartom, hogy e szó valami helységet jelent, habár ilyen helyet Pannonia eddig ismert névtárában nem találunk.

Egyébként a kő világosan beszél. Severus Alexander császár idejében, a ki 222—235. uralkodott, állíttatott fel emlékkőnek, nyilván hálából a császár iránt. Rómer Flóris a kő felső részén még egy bevésett fejet is látott, melyet ő Tiberius császár fejének tartott; valószínűbb azonban, hogy a fej Severus császárt akarta ábrázolni. Ennek a fejnek most már semmi nyoma; eltűnt. Severus jól bánt úgy a keresztényekkel, mint a zsidókkal; nem csoda tehát, ha Pannoniában egy zsidót találunk állami szolgálatban. *Cosmus* ugyanis egy adóállomás (*statio vectigalium*, mondja Mommsen) főnöke volt.

A zsidók legrégebb emléke Magyarországon; eredetije a Magyar Nemzeti Múzeumban.

Vagy adóbérlő, vagy adóbeszedő volt; zsidó embernél épenséggel nem szokatlan foglalkozás. A kő nem akart más lenni, mint a hódolat kifejezője az uralkodó császár iránt; a nagy római világbirodalomban ezerszámra emelkedtek ilyen kövek mindenfelé. A ki a kőnek feliratát szerkesztette, jól tudhatta, milyen szél fú Rómából, mert ott csakugyan a császár anyja, Julia Mammæa, tartotta kezében a kormány gyeplőit, érthető tehát, hogy Cosmus, a loyális alattvaló, az anyacsászárné üdvéről is megemlékezik. Szakemberek jobban eldönthetnék mint én, hogy ilyen dupla *votum*, azaz a császár és az anyacsászárné együttes tisztelete, szokásos divat volt-e akkor, vagy csak különös hizelgés volt az Cosmus részéről, hogy a nagyratörő anyacsászárné nevét is rávésette a kőre? Alkalmasint az első lehetőség a helyes szempont. E nő különben nem ismeretlen a zsidó irodalomban; máshelyütt szólok arról, hogy az ú. n. *Elia-Apokalypsis* czélzásokat tartalmaz Julia Mammæára.

Cosmus, a hogy emberünk magát nevezi, tulajdonképen görög név, de nem valami gyakori; *Cosmus* különben egy helység is Palesztinában, melyet Ptolomæus említ fel. Gyakoribb személynév *Cosmas*; így hívták többek között a talmudban és midrásban szereplő egyik rabbinak atyját (Rabbi Jósze ben Koszma). A későbbi időben Jeruzsálemből ismernek egy *Cosmas* nevű keresztény zeneköltőt. A név ellen tehát nem lehet semmi kifogásunk.

Mi volt ez a *Cosmus* a zsinagógában, hogy még az emlékkövön is fölemlíti a zsinagógát? Ő maga állította a követ, tehát azt vésette rá, a mi neki jónak tetszett.

És hogy kitette a zsinagógában viselt hivatalát, nyilván azért tette, mert büszke volt rá. Úgy vagyunk vele, mint azokkal az ókori zsidó római sírkövekkel, melyek tucatszám emlékeznek meg a zsinagógiai méltóságokról; a mit ott görögül *archon* szóval jelölnek, az akar lenni a latin *praepositus synagogae*, a zsinagóga előljárója. A világ minden táján, a hol a római időben zsidók laktak, találtak ilyen, a zsinagógai méltóságokra vonatkozó emlékköveket, sőt vannak olyanok is, melyekről azt vesszük észre, hogy nők is viseltek ilyen zsinagógiai méltóságokat. Mindebből az tűnik ki, hogy a zsinagógában vezető állást elfoglalni nagy dolognak tartatott, és erről érdemes volt még az utókornak szánt emlékeken is eldicsekedni. Nem alaptalan az a föltevés, hogy a zsinagóga vezető férfiai még az állam részéről is bizonyos elismerésben részesültek. Cosmus tehát méltán rávéshette még a szükszavú köre is a maga zsinagógai rangját. Csakhogy úgy kell a dolgot képzelni, hogy ő e rangot valahol otthon, Rómában vagy más községben viselte; nem lehet ugyanis fölteni, hogy a római Pannoniában is oly helyzetben lettek volna a zsidók, hogy községekké tömörülhettek volna.

★

Ennyi az mindössze, a mit a zsidóknak Pannoniában való jelenlétéről az emlékek alapján megtudhatunk. Midőn ez emlékeket a zsidókra vonatkoztatom, egy nagynevű férfiúnak a példájára hivatkozhatom, mert *Theodor Reinach* ugyancsak e két emléket hozza fel annak bizonyosságául, hogy a zsidók a római Pannoniában is megfordultak (*Judaei* czikk, a *Diction. des Ant.*

Grecques et Romanes nem rég megjelent kötetében). Nem fölösleges ezt hangoztatni; vannak kételkedő szellemek, a melyek csak a külföldről jövő világosság láttára rebbennek széjjel. Az így szerteáradó világosság talán utat tör magának hazai tudósaink műhelyébe is, a hol az itt érintett tényekről még nem vettek tudomást.

Évekkel ezelőtt külön füzetben mutattam ki a magyarországi régiségeket a talmudban (Budapest 1893); most már beláthatjuk, hogy ama talmudtudósok látóköre joggal terjedt ki Pannoniára is.*

Budapest.

Dr. Krausz Sámuel.

* E czikket megjelenése előtt idézi *dr. Büchler Sándor* «A zsidók története Budapesten» cz. művében, 14. l.

II.

TÁRSULATI KÖZLEMÉNYEK.

I.

Bánóczi József titkári jelentése.

Előadta az 1901 november 19-iki ülésen.

Tisztelt választmány!

Az év, melyről beszámolni készülök, hijjával van a nagy változásoknak és a nagy eseményeknek; nyugodt működésben biztosan előre haladván, folytattuk és erősítettük társulatunk nemes hagyományait, melyek a felekezeti és nemzeti szellem ápolására intenek bennünket.

A tavalyi tagilletményül megjelent *Évkönyv*, úgy vélem, szerencsés kapcsolatban szolgálja mindkét rendbeli czélt. Első szava «Hódolat Vörösmartynak», a költőnek és az embernek, ki elméjében a nemzet állandó biztosságának módját mérlegelvén, a zsidókról így nyilatkozik: «Ha sem kiköltöztetni, sem megtéríteni nem akarjuk, nem tehetünk sem okosabban, sem igazságosabban, minthogy őket körünkbe fogadjuk, megnyitván nekik iskoláinkat, családi s társalgási köreinket s minden pályát, hogy velünk együtt a közös szabadságban fölnevelkedvén, igaz és szorgalmas honfiakká váljanak» — s az egész nemzethez szól Vörösmarty, fölkiáltván:

Testvérek vagytok, bűnös az, a ki gyűlöl.

Régi és újabb történeti tények, modern filozófiai gondolatok, æsthetikai és társadalmi problémák tárgyalása és

tisztázása a magyarság és zsidóság szempontjából, közben szépirodalmi és verses dolgozatok, s mindannyija irodalmunk mai színvonalán — ilyen volt Évkönyvünk tartalma kezdettől fogva s ilyen az utolsó is.

Nem kevésbé értékes tagilleményünk másik kötete, dr. Büchler Sándor könyve: *A zsidók története Budapesten*, melyet a társaság a Tencer-díjjal jutalmazott. Alapos forrástanulmányokon nyugvó, első összefoglaló története ez a főváros zsidóságának, melyből, jeles szerzője szerint, megértjük, hogy azok a túrés és nélkülözés erényeit századokon keresztül gyakorolták «Istenbe vetett bizalommal, erős meggyőződéssel, hogy az osztályrészükké vált jogtalanságból és súlyos küzdelmekből, ezek pusztá hirén kívül egyéb nem marad utódaikra.»

Bizottságaink szorgalommal és odaadással dolgoznak: a szentírásnak harmadik kötete már sajtó alatt van, az oklevéltár első kötete befejezéséhez közeledik s a folklorbizottság gyűlő anyagával a Magyar-Zsidó Szemle mindenik számában találkozunk. A propaganda is, különösen dr. Stiller Mór elnök és dr. Heller Bernát előadó buzgósága folytán, kezd eredményes lenni. Nekik köszönjük azt is, hogy a budai hitközség 200 K.-val pártoló tagnak belépett. Vajha tehetősebb hitközségeink közül minél többen követnék Buda példáját. Vajha az IMIT mindenik tagja a propaganda munkáját önként vállalt föladataként teljesítené, hogy társulatunkat végre kiemeljük abból az anyagi vesztetlenségből és pangásból, mely tevékenységének nyugodt folytonosságát egyenesen fenyegeti!

Felolvasó bizottságunk teljes sikerrel működik; Társulatunk igazán büszke lehet e sikerére s az ő nevében mondok a bizottságnak és vezetőinek, a fölolvasóknak és a közönségnek e helyen valamennyiünk nevében köszönetet az eredményért, mely mindannyiuk érdeme. Örömmel látjuk azt is, hogy *Kolozsvárótt* egyesület alakult az ily felolvasások

meghonosítására s az igazgatóság arra kéri a tisztelt választmányt, hogy ez egylet támogatására a költségvetésbe külön tételt fölvenni sziveskedjék. Nem teljesítése, csak elismerése akar ez lenni azon kötelességünknek, hogy a felolvasásokat a vidéken is lehetőleg állandósítsuk.

Irodalomtörténeti pályakérdésünk, mely f. évi május 31-ikén járt le, a bírálók egyhangú ítélete szerint nem járt sikerrel. A beérkezett két pályamű nem érdemetlen dolgozat ugyan, de egyik sem olyan, hogy szerzőjét a munka megírásával megbízni lehetne. Az igazgatóság ezért azt ajálja a tisztelt választmánynak, hogy a kérdést újból kitűzni méltóztassék.

Örömmel jelentem, hogy új pályakérdés kiírásához is kérhetjük hozzájárulásukat. *Tencer Pál* kitűnő tagtársunk 2500 K-t gyűjtött, hogy a zsidóság történetét megírassuk. Az igazgatóság Társulatunk e lelkes hívének háláját fejezte ki nagylelkű tettéért s arra kéri a tisztelt választmányt, hogy e pályakérdést is *Tencer Pál* nevéől nevezzük el.

A fájdalom őszinte érzetével kell vesztéseinkről is beszámolnom. Utolsó ülésünk óta hunytak el dr. Goldberg Ráfaél budai rabbi, Lázár Soma Keszthelyen és dr. Halász Ignác kolozsvári egyetemi tanár, választmányi tagok; Ehrlich Mózes, a pesti Chevra elnöke, számvizsgáló; és Makai Emil, felolvasó-bizottságunk tagja. Mindannyian díszei voltak felekezetünknek és díszei Társulatunknak. Emléküket kegyelettel fogjuk megőrizni.

II.

Pályakérdések.

1.

Függőben levő pályakérdés.

Kivántatik a zsidó irodalom története a görög korszak kezdetétől a jelenkorig.

A mű tudományos alapon, népszerű és a nagy közönség tájékozását szolgáló módon irandó meg.

A munka beható tervrajza körülbelül öt nyomtatott ívre terjedő és különböző korszakra vonatkozó kidolgozott részletek kíséretében 1902 szeptember 15-ig adandó be. A pályadíj e tervrajz és mutatvány alapján íteltetik oda és a munka teljes előkészítésének határideje a szerzővel egyértelműleg fog megállapíttatni. Az egész mű terjedelme a társulat kiadványainak nyomtatása szerint legfeljebb 35 ív lehet. Pályadíj 2500 K, mely csupán a kész munkának adatik ki. A jutalom csak önálló becsú műnek ítélhető oda. A nyertes mű tulajdonjoga a társulaté, mely azt tagilletményei sorában fogja közzéadni.

A jeligés levéllel ellátott, idegen kézzel írott munka a társulat elnökéhez Andrásy-út 9. sz. küldendő.

2.

Tencer-díj.

Kivántatik a zsidók története a második templom elpusztulásától a jelenkorig a legújabb kutatások nyomán.

Előadandó a zsidók sorsának fejlődése, jogi viszonyaik, társadalmi helyzetük és kulturállapotuk története az egyes országokban és korszakokban, az irodalom történetének mellőzésénél.

A munka beható tervrajza körülbelül öt nyomtatott ívre terjedő és két különböző korszakra vonatkozó kidolgozott részlet kíséretében 1902 szeptember 15-ig adandó be. A pályadíj e tervrajz és mutatvány alapján íteltetik oda és a munka teljes elkészítésének határideje a szerzővel egyértelműleg fog megállapíttatni. Az egész mű terjedelme a társulat kiadványainak nyomtatása szerint legfeljebb 30—35 ív lehet. A pályadíj Tencer Pál gyűjtése, 2500 korona, mely csupán a kész munkának adatik ki. A jutalom csak

önálló becsű műnek ítéltető oda. A nyertes mű tulajdonjoga a társulaté, mely azt tagilletményei sorában fogja közzéadni.

A jeligés levéllel ellátott, idegen kézzel írott munka a társulat elnökéhez Andrassy-út 9. sz. küldendő.

III.

Jelentés

dr. Venetianer Lajos munkája átdolgozásáról.

Az IMIT pályadíjával kitüntetett munkát új alakjában elejétől végig átolvasván, arról győződtem meg, hogy ezen új alak lelkiismeretes és gondos átdolgozásnak eredménye. Helyesen tette szerző, hogy az előbbeni három rész helyett két részre osztotta föl művét, úgy hogy most az első rész három szakaszban az egész történeti anyagot tartalmazza. Ez első résznek szerkezeti hibái eltűntek; az idézetek, kivonatok és jegyzetek kellő mértékre vannak szorítva. A részletekben is mindenütt észrevehető az új feldolgozásnak gondos munkája. A zsidó község és intézményeinek történetét most is úgyszólván átmetszetben kapjuk, a korszakok és a helybeli különbségek nincsenek elegendő módon tekintetbe véve; de ez nem oly hiba, hogy általa a munkának mint egésznek tudományos értéke csorbulna. Ugy hiszem, hogy vele nemcsak a hazai, hanem az általános zsidó irodalom is nagybecsű gazdagodásban részesül. A második részben tartalmazott, szinte teljességre törekvő anyaggyűjtemény méltón csatlakozik az első rész fejtegetéseihez. Egyes fejezetekben talán nagyon is részletesek a szabályzatokból és rendeletekből nyújtott közlemények (pl. a Franciaországról szóló fejezetben); és czélszerű lenne itt némi rövidítéseket alkalmazni.

A francia idézetekre a korrekturában nagyobb gond fordítandó, mint a jelen másolatban. Az orosz címek egy pár jegyzetben latin betűkkel is átírandók. A francia zsidók szervezetében a «consistoire» szó talán jobban konsistoriummal fordítandó, mint «Tanács»-csal.

Budapesten, 1901 május 27-én.

Dr. Bacher Vilmos.

IV.

Jelentés

«a zsidó irodalom története a görög korszak kezdetétől a jelenkorig» című pályakérdésre beérkezett két versenyműről.

1.

A «Mégis a szellem, az a fő az emberben» jeligés pályamű tervezete nagyjában megfelel a Társulat által kifejezett kívánalmaknak. A terjedelmes anyagot az irodalmi termékek fejlődéséből folyó hat részre osztja. Csupán az első részt, a mely nyolczszáz éves korszakot (331 ante — 500 post) ölel fel, kellene nézetünk szerint ketté vágni, mert két egymástól fajlag eltérő irodalmat, a hellenistikust és a hagyományost, egyesíti. Ezen kívül kihagyandó a pályamű eleje, a mely bibliai iratokat tárgyal.

Minden nép irodalma bizonyos mértékben összefügg politikai történetével és társadalmi állapotával. Fokozott mértékben áll ez a zsidó irodalomról, mely okból csak helyeselhető, hogy az irodalom ismertetését a külső és belső történet nagy vonásokkal való ecsetelése előzze meg vagy kísérje. Nem helyeselhető azonban az, hogy az irodalomtörténet helyett a vallástörténet lépjen előtérbe, mint ezt a pályamű sok helyén látjuk. Hiba az is, hogy egyes művek

tartalmuk szerint vannak ismertetve, és nem mint irodalmi termékek méltatva. Az ismertetés első módja a vallás- és társadalomtörténet feladata, a második az irodalomtörténeté. Sem az apocryph, sem a talmudi irodalom nincs irodalomtörténeti szempontból bemutatva. Az utóbbinál pl. a főjellemző vonás, hogy eredetére nézve tulajdonképen nem is irodalmi termék, ki sincs emelve. Már pedig szerkezete, stílusa stb. csakis ebből a szempontból érthető meg.

A pályázó nagyobb súlyt vet a tények teljességére, mint megértetésükre. Nyomósan állítja, hogy a görög szellem a hellenistikus korban a zsidóságot gyökeresen megrontotta, de nem világosít fel arról, hogy ez a szellem miben állott és rombolása miben nyilatkozott. Elmés megjegyzései vannak a talmudról, de a talmudot magát nem ismerteti. Sehol sem ér rá a dolgot bemutatni, színezni, kidomborítani; siet ténnyről tényre, mintha mind egyforma értékű volna. Az irodalmi termékek becsét nem mérlegelvén, némelykor alárendelt jelenségeknek több tért szentel, mint a fontosabbaknak.

Az előadás kritikai és számos helyen érdekes és találó. Az ítéletek itt-ott merészek, de gondolkodó főre vallanak. A stilus nem egyforma; rendszerint egyszerű és világos, sokszor azonban pongyola és nem szabatos.

A mi a tárgyismereteket illeti, általában kedvezően ítélnünk, Renan, Schürer, Zunz, Grätz, Bacher s mások alapvető munkái felhasználtattak. Önálló kutatásokat népszerű munka írójától nem követelhetünk. Megkívánható azonban, hogy az ismertetés a tudomány színvonalán álljon. Ebből a szempontból ajánlatos, hogy szerző Kautzsch E., Niese, Cohn, Halevy I., Steinschneider M. műveit is értékesítse munkájában. Téves állítások elég nagy számban vannak, de ezeknek felsorolása sok tért venne igénybe és ez már azért sem szükséges, mert könnyen kijavíthatók.

Minden munkát azonban erényei és nem hibái szerint kell megítélni, mert a hibák eltüntethetők és az erények

megmaradnak. Ezt szem előtt tartva, a szerkezet és a tárgyalás módja ellen emelt kifogások daczára azon nézetben vagyunk, hogy szerző határozottan elég készütséggel és képességgel bír arra, hogy a Társulat által kívánt művet megírja. A szükséges átalakítás és csiszolás után a pályamű újra be volna nyújtható.

2.

A **הַיְי מִתְחַמֵּם כְּנֶגֶד אֹרֶן שֶׁל חֻקִּים** jellegű mutatvány kisebb terjedelmű az előbbinél; a hat részre osztott anyagból csak az I. és V. kidolgozását adja. A tervezet, melyet a szerző sem kíván minden részletre nézve véglegesnek tekinteni, alapjában jó. Kijavítandók minden esetre a «Berájta», «A talmud mibenléte» és «A filozófiai ellenhatás kora» fejezetczímek.

Minden részt általános bevezetés előz meg, mely a bemutatott részletből ítélve, nagy vonásokban vázolja az egész kort és jellemzi irodalmát. A korok általános jellemzésére törekszik, e tekintetben az I. művel szemben előnyben van. A részletes ismertetésnél azonban itt is inkább a politikai és vallástörténeti szempont dominál, nem pedig az irodalomtörténeti.

Az előadás menete átlátszó és a külső forma is gondosságra vall, de prózája az előbbinél kevésbé síma és egyenletes és néhol a tartalmatlan szólam is megbontja az előadás nyugodt hangját. A részletek kifejtése nem arányos, itt-ott terjengős, másutt meg szófukar. A nyelvezetről sem mondható kedvező ítélet. Szerző nem ír rosszul, de hibásan. Néha-néha elvétí a szót és felette sok helyen hibás a szórend és az igekötők elhelyezése. Érthetetlen helyek és különös mondatfűzések sem hiányzanak. Ezeket részben kijegyeztük, részben megjelöltük, úgy hogy könnyen elsimíthatók.

Tárgyi szempontból a benyújtott első szakasz mondható a sikerültebbnek, bár ez is némely felesleges és a theológiai képzettséggel nem bíró olvasó ismeretkörét meghaladó részeket tartalmaz. A pályakérdésnek megfelelően az újabb korból is ad mutatványt, s «Mendelssohntól Zunzig» vezeti az olvasót göröngyös és ismétlések miatt fárasztó úton; helylyel-közzel kalauzunk magyarázat helyett pusztá névtárt ad, a mivel nem igen tudunk mit csinálni. Felfogása e korról eredeti, de nem igaz: Mendelssohnnal mostohán bánik el. Azt állítja, hogy M. voltaképen nem a zsidó, hanem a német irodalomba tartozik. Mendelssohn alakjának megrajzolásánál alkalmá nyílt a pályázónak bebizonyítania, hogy méltányolni tudja irodalmunk nagy mozzanatait, hogy magasabb szempontból meg tudja világítani a fejlődés nevezetes fordulópontjait, hogy híven vissza tudja adni egy kimagasló alak vonásait, a mely az idők mesgyéjén állva és új korszakot nyitva, állandóan érdekelte a zsidó szellemi élet alakulásainak szemlélőit és lekötötte figyelmüket. E feladat magaslatára pályázó nem tudott fölemelkedni. A részekben több tárgyi hiba akad mindkét szakaszban, de azok kijavíthatók, a nélkül, hogy az előadáson lényeges változásokat kellene tenni. Ez okból ezeknek felsorolásától eltekintünk.

Szerzőinknek közös fogyatkozásaik, melyek azonban kevésbé egyéniek, mint inkább a zsidó irodalomtörténetnek eddigi fogyatkozásaival kapcsolatosak, hogy æsthetikai szempontokat egyáltalában nem ismernek s az írókat mint egyént mindenestül a monographikus feldolgozásnak engedik át.

A két munka összehasonlítása azt mutatja, hogy a másodiknak kiemelt előnyeivel szemben áll az elsőnek tisztább magyarsága és tartalmasabb volta. Az a meggyőződésünk, hogy a versenyzők az érintett szempontok figyelembe vétele mellett a benyújtottnál tökéletesebb dolgoza-

tot is készíthetnek, ha a pályázat nekik több időt enged. Azt bátorkodunk tehát a tek. Igazgatóságnak javasolni, tűzze ki a kérdést újra 1902 szeptember 15-iki határidővel, oly módon természetesen, hogy a mostani két versenyzőn kívül bárkinek megnyitja a pályát a munkára és az óhajtott sikerre.

Dr. Bánóczy József.

Dr. Blau Lajos.

Dr. Neumann Ede.

V.

Bizottsági jelentések.

1.

A *bibliabizottság* immár teljes bizenyossággal tudathatja az érdeklődőkkel — s ezzel a híradással számol be működéséről — hogy a Szentírás harmadik kötete, mely az utolsó próféták könyveit ezúttal fogja először héber eredetiből magyar nyelven közölni, a következő évben okvetlenül megjelenik.

Dr. Bacher Vilmos.
b. elnök.

2.

Oklevélbizottság.

Igen tisztelt bizottság! Az IMIT oklevélbizottsága megalakulása céljául azt a föladatot tűzte ki magának, hogy a magyar zsidók történetére vonatkozó hivatalos okmányokat összegyűjti és kiadja. A bizottság előterjesztése alapján az igazgatóság 1900 június 13-án velünk kötötte meg a szerződést, melyben arra vállalkoztunk, hogy az 1540-ig

kiadott és részben már megjelent, részben még csak kéziratban meglevő okmányokat összegyűjtjük, azokat rendezzük, magyar nyelven kivonatoljuk és egy kötetben közrebocsátjuk.

Megbízatusunk értelmében a szerződés aláírását követő szeptember hóban munkába fogtunk és első sorban a különböző okmánykiadványokat átnéztük és a mennyiben azokban zsidó vonatkozásuakat találtunk, lemásoltuk. Történeti levéltáraink gyűjteményei már meglehetősen gazdagok és így azoknak figyelmes átolvasása nagyobb gondosságot igényelt. Azt hisszük, lelkiismeretesen jártunk el munkásságunkban, a lemásolt okiratok terjedelme legalább mutatja, hogy dolgoztunk. *Kétszázhárom okmány van kezünk között*, melyeket a különböző gyűjteményekből összeválogattunk és annyira a mennyire már rendeztünk is. A még meg nem jelentekről majd alább.

Megkönnyítették munkánkat Kohn Samuel dr. és Pollák Miksa dr. kiadványai, a melyek a pozsonyi és soproni, részben pedig még más levéltárakban kéziratban meglevő, de még ki nem adott okleveleket tartalmazzák. Ezeket teljes egészükben átvettük és egyelőre még csak arra szorítkoztunk, hogy — a mennyiben eredetijök Budapesten található — az eredetiekkel összehasonlítsuk és szükség esetén kijavítsuk, esetleg az eredetiek hátlapján talált latin kivonatokkal kiegészítsük. Az összehasonlítás munkáját Budapesten különben több okmánytári kivonatokkal végeztük. Így az Anjoukori okmánytár- s a Hazai oklevéltárban napvilágot látottakat is egybevetettük a budapesti levéltárakban megtalálható eredetiekkel és az esetleg szükségesnek mutakozó pótlásokat itt is végeztük.

Jelentésünk benyújtása idejéig a következő már nyomtatásban megjelent okiratgyűjteményeket néztük át:

1. Dr. Kohn Sámuel: A zsidók története Magyarországon,
2. Dr. Pollak Miksa: A soproni zsidók története,
3. Fejér: Codex diplomaticus,
4. Árpádkori uj okmánytár,
5. Uj magyar muzeum,
6. Történelmi Tár,
7. Hazai okmánytár,
8. Windisch: Ung. Mazazin,
9. Theiner; Monumenta,
10. Engel: Monumenta Ungarica,

azonkívül több családi (Zichy, Blagay stb.) és városi levél tárt, valamint a Könyves Kálmán és a Corpus juris zsidó törvényeit.

Jelentésünkbe kell még foglalnunk számos munkát, melyek teljes átnézésével még el nem készültünk, de a melyeket f. é. deczember hó végéig kivonatolunk.

Főadatunkhoz tartozik a még csak kéziratban levő oklevelek kiadása is. Itt eredményekre annyiban mutathatunk, hogy *a M. N. Muzeumban meglevő és még alig ismert Véghelyi Dezső-féle gyűjteményből eredeti harmincznyolcz okmányt lemásoltunk, rendeztünk és kivonattal elláttunk.* A harmincznyolcz közül egyik-másik okmány talán már ismert, *de publicálva mind máig még egy sem lett.* Az említett 203 okmánynyal együtt, tehát 241 okiratnak vagyunk birtokában.

Számos a kiadatlan kézirat Pozsony-, Nagy-Szombat- és Bazinban. Azonkívül még Bécsben is, az udvari valamint a kamarai archivumban. Hogy onnan is másolhassunk, az elmúlt nyáron az itt felsorolt levéltárakat fölkerestük, a kéziratokat megnéztük. Mindazonáltal munkásságunk itt csak annyira terjedt ki, hogy a kéziratok létezéséről tudomást szerezhettünk. Két akadály állott előttünk. Egyrészt a vidéki levéltárak helyiségeinek hosszabb munkára való

alkalmatlansága, másrészt pedig az a tény, hogy munkánkban még nem haladtunk volt annyira, hogy a meglevő gyűjteményekből pontosan megállapíthattuk volna, mi jelent már meg nyomtatásban és mi nem. Mind két hiányon úgy segítünk, hogy a fővárosi levéltár útján a vidéki városokban található kéziratokat idehozatjuk és itt másoljuk, a mire az engedélyt meg is kaptuk. Ebbeli munkánkat a pozsonyi kéziratokkal még ez év folyamán megkezdjük. A bécsi különböző levéltárak kézirat-másolatait az ottani hivatal nekünk collationálva adja ki.

Munkásságunkban már annyira előre haladtunk, hogy pontosan tudjuk, hol és mi a keresni valónk. A munka nehezebb része be van fejezve. A mi még hátra van, azt most már könnyű szerrel fogjuk elvégezhetni. Az ország különböző levéltárainak előzékenysége erősen támogat benne, a miért különös köszönettel tartozunk Dr. Pauler Gyula orsz., Dr. Toldy László székesfővárosi, Batka János pozsonyi és Dr. Kemény Lajos kassai levéltáros uraknak. De legyen szabad köszönetet mondanunk Dr. Kohn Sámuel rabbi úrnak, valamint Dr. Baróti Lajos úrnak is.

Ha semmi akadály közbe nem jön, akkor 1902. év májusában a nyomtatást megkezdhetjük.

Budapesten, 1901. november havában.

Dr. Frisch Ármin,
b. előadó.

3.

A folklóre-bizottság jelentése.

Mult évi jelentésem óta a folklóre-bizottság folytatta megkezdett munkásságát. Az első feladat volt a kinyomatott kérdőívek terjesztése s a néprajzi anyag gyűjtése. A bizottság elhatározta, hogy elnöke útján az Izr. Tanügyi Értesítőben s a Magyar-Zsidó Szemlében közlendő tájékoztató cik-

kel felhívja a tanítók és rabbik figyelmét e feladatra s buzdítani fogja őket az anyaggyűjtésre, Bánóczy József dr. biz. tag pedig a tanítóképző-intézet tanítványai körében fog az ügynek buzgó munkásokat szerezni. A mennyiben szükséges lesz, hogy egyes gyűjtőknek az utazás költségeit megtérítse a bizottság, e célra 100 koronát kért és kapott az igazgatóságtól.

A szétküldött kérdőívekre máris több válasz érkezett az ország különböző részéből, úgy hogy az anyagnak egy kis része már együtt van. Igaz, hogy ez még csak csekély része annak, a mit össze kellene gyűjteni, de reméljük, hogy a figyelem ébrentartása mind több és több érdeklődőt fog a munkában való részvételre serkenteni.

Fontos lépés történt az anyag közrebocsátása terén. A Magyar-Zsidó Szemle szerkesztője, mint bizottságunk elnöke, a folklóre számára külön rovatot nyitott folyóiratában, s az 1901-iki évfolyam máris gazdag anyagot hordott össze. A bizottság tárgyalta az elveket, melyek az anyag közlésében és átírásában a szerkesztőt vezessék, a ki e megállapodásokat az áprilisi számban közölte.

Egyelőre közmondások és zsargon-dalok gyűjtését tűzi ki első feladatul. Közmondásokat közöltek: Galgóczi Ábrahám, Bató I. Lipót, Rosenberg Ede dr.; zsargon-dalokat: Kun Lajos, Bató I. Lipót, Pollák Miksa dr., Halász Ignác dr. A zsidó varázslásról Blau Lajos dr., a kalendáriumi jóslatokról pedig Krausz Sámuel dr. értekezett. Ezenkívül Pollák Miksa dr. sopronmegyei babonákat, közmondásokat és dalokat küldött be a bizottságnak.

Reméljük, hogy a bizottság további munkássága a népköltészet gazdag bányájából még több kincset fog napfényre hozni.

Balassa József dr.

b. előadó.

4.

Igen tisztelt bizottság!

Az 1899. év tavaszán megalakult *felolvasó-bizottság* immár második felolvasó cyclusára tekinthet vissza. Mint a vándor, ki tétova aggálylyal megkezdett útjának egy kiemelkedő pontjához elérve pihenőt tart és a megtett munkára férfias megelégedéssel vet rövid pillantást, úgy a mi bizottságunk is minden szépítgetés és önámítás nélkül örömmel és büszkeséggel idézheti maga elé az 1900/901. évi felolvasások sorozatát. Mert nem maradt mögötte sikerben a tavalyi év estéinek, sőt a gyökérverés és törzshajtás nehézségein túl lévén, már állandó és dús gyümölcсарatással kecsgetetheti valamennyiünk lelkét.

Ha már tavaly szerencsém volt jelenthetni, hogy a szétküldött meghívókra a süükségen felül is történt jelentkezés és csak egy-két helyről részesültünk rideg visszautasításban, akkor az idei felszólítások eredményéről még örvendesebben számolhatok be, a mennyiben visszautasítás egy oldalról sem ért, sőt a cyclus befejezése után abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy jövőre máris az idei estékről elmaradt kiváló felolvasásokkal rendelkezünk, közöttük dr. Ágai és dr. Perls, kiket a régebben jelentkezettek iránti köteles sorrend megóvása miatt az idei cyclusba már nem illeszthettünk be. Igy tárgytalanná is lőn az a tavalyi jelentésünkben felhozott panaszunk, hogy a kellő tartalécsapatról nem történt gondoskodás. Kinek lenne oka panaszra, ha a tartalékesapatban ily vezérekre számíthatunk, mint az említettek?!

De e kedvező körülménynek megvan a maga természetes oka, melyet azért emelek ki, mert felolvasó estéink jövő virulásának és biztos sikerének kulcsát adja.

Ugyanis az a pesszimista felfogás, mely legjobbjaink részéről is ez intézmény iránt oly sokszor elhangzott, az a

gúny, melyet a skeptikusok oly szívesen és olcsón alkalmaztak, az a túlzott liberálizmus, melyet mi zsidók oly szívesen mutatunk, ha valamely tisztán felekezeti célzatú társadalmi mozgalomról van szó — mind ez a halálmadár, mely előre jósolta, sőt talán kívánta gyors bukásunkat és küzdelmünk hiábavalóságát, mindannyian elültenek és a lelkesedés, a buzgóság, a szép remények pacsirtáinak adtak helyet. Talán ma nincs egy sem zsidóságunkban, a ki ez intézményünket feleslegesnek tartaná, sőt talán egy sincs, a ki tagadná, hogy a hozzá fűzött várakozásoknak megfelelt és minden tekintetben bevált. A mélyebben látók talán azt is észre fogják venni, hogy ezen felolvasásokra a mai viszonyok közt égető szükség volt, hogy azoknak a zsidóság szempontjából valószínűségi providentiális hivatásuk van.

De nemesak a magyar zsidóság általában, hanem az izr. mágy. irod. társulat különösen büszke erre az ujonnan nyert forumra.

Mert ha eddig kiadványai útján, bármily kiválóak és elterjedtek is legyenek azok, csak közvetve a holt betű segítségével érintkezett a maga közönségével, úgy most oly közeget teremtett, melyben az élő szó, a személyes meghatottság, az egyéni komolyság és fellépés, hallgatók és előadók között közvetlen és mély kölcsönhatást hozott létre, melyben az előadó érzi, hogy sokan vannak, a kik gyönyörűséggel meghallgatják s a hallgatók szinte kézzelfoghatólag látják, hogy vannak jelesei, a kik tudásukat, személyes érzésüket örömmel közlik és osztják meg vele.

Egy szóval van egy csarnok, egy templom, melyben megszűnnek azok a társadalmi korlátok, melyek, sajnos, a zsidóságon belül is fennállanak és közös gondolatban, közös érzésben a legellentétebb egyének is összeolvadnak.

Szíves engedélyükkel én ezt nagy vívmánynak tartom, úgy a zsidóság, mint a magyarság szempontjából, mert azt hiszem, a zsidóság ez országban úgy teljesíti legjobban köte-

lességét, ha fajának és vallásának értékes vonásait fenn-tartva és tovább művelve, csupán a közös haladás és fejlődés
 czéljából és ideáljaiban a vállvetett munkában asszimiláló-
 dik a nemzet törzséhez.

A fentiek bizonyítására hadd soroljam fel azoknak a ne-
 vét, a kik az ez évi cyclusban bennünket részint felolvasá-
 saikkal, részint szabad előadásaikkal felkerestek:

1900 nov. 4.

1. Dr. Eisler Mátyás : Az erdélyi zsidók multjából.
2. Dr. Sebestyén Károly : Hajón (költ.).
3. Dr. Ágai Adolf : Régi naplóból.

1900 nov. 18.

1. Dr. Heller Bernát : A zsidóság a párisi kiállításon.
2. Palágyi Lajos : A nő a bibliában.

1900 decz. 3.

1. Dr. Venetianer Lajos : Amhórecz.
2. Dr. Feleki Sándor : Az utolsó pillanat (költ.).
3. Dr. Ágai Adolf : Régi naplóból.

1900 decz. 17.

1. Dr. Bacher Vilmos : Zsidó vértanuk a ker. naptárban.
2. Timár Szaniszló : Trifusz Jonathan.

1901 jan. 8.

1. Dr. Blau Lajos : Zsidó varázslók.
2. Lenkei Henrik : Emlék (költ.).
3. Dr. Neumann Árminné : A nő befolyása a családban és
 társadalomban.

1901. jan. 22.

1. Dr. Rosenberg Sándor : Bölcs Náthán.
2. Rokeach Lázár : A palesztinai asszonyok.
3. Dr. Heves Kornél : Boldogság (költ.).

1901 febr. 5.

1. Dr. Schächter Miksa : Zsidó orvosok. I.
2. Dr. Kunos Ignác : A velencei kalmár keleti forrása.
3. Dr. Acsády Ignác : A zsidóság Magyarország multjában.

1901 febr. 19.

1. Dr. Schächter Miksa : Zsidó orvosok. II.
2. Peisner Ignác : A londoni zsidó.
3. Szöllősi Zsigmond : Budapesti lányok.

Vagyis összegezve az egészet : 8 felolvasó estén 20 felolvasó 22-szer lépett a felolvasó asztalhoz, hogy legelőkelőbb irodalmi nyelven és formában részint tudása, részint gondolkodása, részint tapasztalata és érzése eredményét közölje a hallgatósággal.

Ha már a felolvasókban irodalmunk, tudományunk és társadalmi életünk kitünőségeit sikerült összetoborzanunk, ép oly díszet hozott reánk a hallgató közönség. Társadalmunk összes rétegeinek nemes érdeklődését sikerült felkeltenünk s hogy lekötnünk és kielégítenünk is megadatott, bizonyítja ama körülmény, hogy a Sip-utczai díszterem mindig zsúfolva volt férfi- és hölgyközönséggel oly fokozódó mértékben, hogy az utolsó ülésről is csapatostul kellett távoznok a későn érkezetteknek

Tehát jogos önérzettel mondhatjuk, hogy minden vonalon győztünk és a legszebb reményekkel nézhetünk felolvasó estéink további fejlődése elé.

Nem tartom magam illetékesnek, hogy az ezen eredményt előidéző főtényezőknak köszönetet nyilvánítsak ; hadd szóljon helyettem társelnökünk, Tencer Pál, a ki következő beszéddel fejezte be általános taps és éljenzés között idei felolvasó cyclusunk utolsó estéjét : Mindenekelőtt sajnálatát fejezte ki azon, hogy lelkes elnökünk, dr. Ágai Adolf gyengélkedése miatt nem jelenhetett meg az utolsó estén s aztán így folytatta : «Néhány nap előtt 40 éve mult, hogy az akkor megalakult Izr. magyar egyletben meghallgattam az első felolvasót. Azok között, kik akkor jelen voltak, a legtöbb már sírba szállt, közülök dr. Hirschler Ignác és Wahrmann Mór, kiknek arczképe e teremben függ. 40 év mult azóta. A még élők megöregedtek, köztük magam is.

De ha a lelkes hallgatókra nézek, oly érzés fogja el örömtől duzzadó keblemet, mely azt sejteti velem, hogy újból fiatal vagyok. Nem is tudom, hogy ki érdemli itt első sorban a köszönetet. Az IMIT, a felolvasó-bizottság és a pesti izr. hitközség csak szent kötelességet teljesítettek, midőn e szép intézményt támogatták. A köszönetnél többet érdemelnek azonban a jeles felolvasók és a lelkes közönség. Igazán merem állítani, hogy az egyik méltó volt a másikhoz. Midőn ezen 2. cyclusát a felolvasásoknak bezárom, azon forró óhajjal teszem azt, hogy óvják meg a felolvasók és a közönség továbbra is ez intézmény iránt, a mi azonos a magyarság és a magyarhoni zsidóság ügyével, nagybecsű érdeklődésüket!»

1901. márczius havában.

Lenkei Henrik,
biz. előadó.

5.

A propaganda-bizottság.

Bibliánk követelése szerint a honfoglalás megelőzi a zsengek bemutatását. Bizottságunk kénytelen e sorrendet megfordítani: országhódító eredményről bizony ezúttal sem számolhat be, de működésének első zsengeivel már előhozakodhatik. A vége felé hajló évben 100-nál valamivel több rendes és egy pártoló tag lépett társulatunkba. Belépésük, kevés kivétellel, a bizottság közbenjárásának tudható be.

A terjesztés munkájában elismerésre méltó társunk Dr. Szabolcsi Izidor, a budai hitközség elnöke; a vezetése alatt álló hitközség pártoló tagul jelentkezett, gyűjtőive pedig 22 rendes tagot jelentett be. Elismerés illeti tovább Dr. Wellesz Gyulát, Nagy-Bitse rabbiját, a ki hitközségének 16 hívét birta reá társulatunkhoz való csatlakozásra. Ha ezt az arányt hazánk többi részében módosabb községei megközelítenék, akkor sok ezerre menne azok száma, kikhez kiadványaink férnek és a kik kötelességeinkben osztoznak.

Hadd szabadjon hitközségeink rabbijait és előljáróit e helyről is fölkérnem, hogy tevékenységük, befolyásuk körében gondozzák társulatunknak is közérdekű feladatait. Akkor jövő évben büszkébben szólhat jelentésünk.

Budapesten, 1901 december havában.

Heller Bernát,
b. társelőadó.

VI.

Költségvetés.

Zárszámadás 1900 november 1-től 1901 október 31-ig.

Bevétel.

Pénztárkészlet 1900 november 1-én	---	---	---	K	1097.07
Tagdíjakból befolyt:					
	rendes	K	4530.—		
	hátralékos	"	928.—		
	alapító	"	200.—	"	5658.—
Társulati kiadványok és kötés fejében	---	---	---	"	355.34
Adományok	---	---	---	"	132.40
Folyó számla kamat	---	---	---	"	6.36
Záloglevelek kamatai	---	---	---	"	900.—
Steinfeld-féle Biblia-alapítvány	---	---	---	"	2422.68
				K	10571.85

Kiadás.

Titkári fizetés	---	---	---	K	1000.—
Kezelés és porto költség	---	---	---	"	1234.36
Nyomdai kiadás és expeditio	---	---	---	"	4636.52
Írói díjak	---	---	---	"	931.20
Felolvasások	---	---	---	"	800.—
Oklevéltár	---	---	---	"	200.—
Magyar-Zsidó Szemle subventiója	---	---	---	"	800.—
Folyó-számla kamat	---	---	---	"	68.66
Pénztárkészlet 1901 október 31-én	---	---	---	"	901.11
				K	10571.85

Budapest, 1901 október 31-én.

Beck Dénes s. k.,
ellenőr.

Székely Ferencz s. k.,
pénztáros.

Letétben:

K 20000. — 4¹/₂ 0/0-os Belvárosi takpt. záloglevél.

Költségvetés 1901 november 1-től 1902 október 31-ig.

Fedezet.

1. Pénztárkészlet 1901 október 31-én...	K	901.11
2. Rendes tagok járulécai	"	5000.—
3. Hátralékból várható	"	900.—
4. Kamatbevétel	"	1000.—
5. Társulati kiadványok eladásából	"	350.—
6. Ez évben befolyandó Kunewalder-féle hagyaték	"	8000.—
	K	16151.11

Szükséglet.

1. Titkári fizetés	K	1000.—
2. Kezelési és postai költség	"	1351.11
3. Nyomdai kiadás és expeditio	"	4700.—
4. Írói díjak	"	1700.—
5. Budapesti felolvasások	"	800.—
6. Kolozsvári felolvasó egyesület subventiója	"	100.—
7. Oklevéltár	"	800.—
8. Magyar-Zsidó Szemle subventiója	"	800.—
9. Kunewalder pályadíjakra előirányoztatik	"	320.—
Felesleg	"	4580.—
	K	16151.11

Budapest, 1901 október 31-én.

Székely Ferencz s. k.,
pénztáros.

VII.

Az utolsó év jegyzőkönyveiből.

8. Titkár előterjesztésére határozatba megy, hogy az új tagilletmény lesz 1. Évkönyv. 2. Dr. Venetianer könyve. (Marcz. 13.)

12. Olvassatik Tencer Pál úrnak következő levele: «Tekintetes Igazgatóság! Örömmel tapasztalom a szép sikert, melylyel «a Budapest területén fennálló hitközségek története» című pályakérdés járt, melyre a kitűzött díjat én voltam szerencsés annak idején néhány kiváló hitsorsosunk körében összegyűjthetni és az IMIT-nek felajánlhatni. Azt

remélem, hogy egy újabb pályadíj, melyet hasonló módon vagyok kész beszerezni, szintén serkentőleg fog hatni valamely tudós irónkra, hogy oly munkával gyarapítsa a hazai irodalmat, melytől sok tekintetben okulást és tájékozást várhatunk. Úgy képzelem, méltó volna az IMIT-hez és fokozná már eddig szerzett érdemeit, ha sikerülne pályázat útján a zsidóság történetét is megíratnia. Pályadíjul felajánlok ezennel 2500 kétezerötszáz koronát, a mely összeget legkésőbb f. évi május 1-ig lesz szerencsém a Tekintetes Igazgatóságnak beszolgáltatni. A pályakérdés fogalmazását és az összes részletek megállapítását a Tekintetes Igazgatóságra bizom. Én pedig boldog vagyok abban a föltevésben hogy felekezetemnek és irodalmi társulatának oly szolgálatot tehetek, melynek a hazai irodalom is hasznát látja. Kitünő tisztelettel maradtam a Tekintetes Igazgatóságnak Budapest, 1901 márczius 7-én készséges szolgája: *Tencer Pál* s. k.» — Az igazgatóság örvendetes tudomásul veszi Tencer Pál úr ajánlatát és elhatározza, hogy 1. Tencer Pál úr levele jegyzőkönyvbe vétessék, 2. a nemes adományozóhoz külön köszönő levél intéztessék, 3. dr. Bacher Vilmos és dr. Bánóczy József fölkéretnek a Tencer-féle pályakérdés fogalmazására. (Marecz. 13.)

16. Titkár előterjeszti a felolvasó bizottság márczius 8-án kelt leszámolását a mult évadban fölvelt összegről. — Az igazgatóság tudomásul veszi. (Marecz. 13.)

18. Titkár előadja, hogy az irodalom-történeti pályakérdés május 31-én lejár, azt ajánlja, hogy a mennyiben pályaművek beérkeznének, bírálókul felkéressenek dr. Bánóczy József, dr. Kecskeméti Lipót és dr. Neumann Ede. — Elfogadtatik. (Marecz. 13.)

19. Elnök úr előadja, hogy a nemrég elhalálozott Kunewalder L. M. budapesti lakos a társulatot érdeklő következő végrendekezést tette: «XI. A magyar izr. irodalmi társulatnak négyezer forintot hagyományozok Kunewalder L. M.

és F. testvérek czim alatt azon általános módozatok mellett, melyek végrendeletem 11. és 12. pontjában kifejezve vannak Ezen alapítvány kamataiból öt évről öt évre pályadíj irandó ki, felváltva

a) a fiatalabb mindkét nemű izraeliták számára szolgáló és a zsidó vallási érzést ébresztő és hatványozó elbeszélésre ;

b) a felnőtt mindkét nemű izraeliták számára szolgáló és a zsidó vallási érzést hatványozó irodalmi műre.

A pályadíj az elbeszélésre nézve ötven darab aranyban, ellenben az irodalmi műre nézve egyszáz darab aranyban állapíttatik meg, az időközönként felszaporodó kamat többlete az irodalmi társulat szabad egyleti rendelkezése alá esik. Az alapítvány közelebbi módozatai, a bírálók összeállítása és a pályázati kiírás közelebbi határozmányai a végrendeleti végrehajtói bizottság által lesznek megállapítandók a társulati elnökséggel egyetértőleg.

E mellett azonban zsinórmértékül szolgáljon, hogy a pályamunka szerkesztője izraelita legyen és hogy a pályamunka magyar nyelven irandó meg. — Az igazgatóság elnök úr előterjesztését örömmel fogadja. (Marcz. 13.)

25. Elnök úr jelenti, hogy a Steinfeld alapítvány 1901 április 1. 22,703 sz. m. miniszteri rendelet értelmében április 15-én befolyt ; az összeg 2217 kor. 62 fillért tett. — Tudomásul van. (Okt. 29.)

28. Dr. Stiller Mór jelenti, hogy a budai hitközség 200 koronával pártoló tagnak belépett. — Örvedetes tudomásul van. (Okt. 29.)

30. Elnök úr jelenti, hogy Tencer Pál úrtól a részéről kitűzött pályadíjat 2500, kétezeröttszáz kor.-t takarékpénztári könyvecskében átvette. — Örvedetes tudomásul van. (Okt. 29.)

34. Titkár előterjeszti a Kolozsvárott megalakult felolvasó egyesület nevében elnökének, főtisztelendő dr. Eisler Mátyás rabbinak beadványát az igazgatósághoz, mely sze-

rint kéri a társulatot, 1. hogy összes eddigi kiadványait és az ezentul valókat neki megküldje, 2. hogy céljait évi rendes subventióval támogassa. — Az igazgatóság e kérelemnek eleget téve elhatározza, hogy a kiadványok a kolozsvári felolvasó egyletnek megküldendőik és évi rendes subventióul 100, száz koronát vesz föl költségvetésébe. (Okt. 29.)

35. Titkár előadja, hogy az irodalom történeti pályakérdésre a kitűzött határnapra két dolgozat érkezett be. A három kijelölt bíráló közül dr. Kecskeméti Lipót visszalépett s helyette az elnök úrral egyetértőleg dr. Blau Lajos budapesti tanár kéretett föl. — Tudomásul van. (Okt. 29.)

36. Olvastatik a beérkezett pályaművekről beterjesztett három rendbeli bírálat. — Ezek alapján az igazgatóság azt határozza, hogy 1. a pályadíjat nem adja ki, 2. a kérdést újra kitűzi 1902 szeptember 15-iki határidővel, 3. a három terjedelmes kritika alapján a titkár bírálati jelentést szerkeszsen, melyet az összes bírálók aláírnak és az Évkönyvben ez a jelentés lesz közléteendő, 4. a jelíges levelek felbontatlanul megsemmisíttetnek. (Okt. 29.)

43. Titkár indítványára az igazgatóság elhatározza, hogy a bizottságok jegyzőkönyveit minden év végén a titkár átvegye és megőrizze (okt. 29.).

50. Titkár jelenti, hogy a társulati kiadványok után nála befolyt 318 korona 54 fillér; Wodianer bizományossal leszámolás ez idén még nem történt meg. Tudomásul van. (Okt. 29.)

51. Titkár jelenti, hogy a lefolyt tanév végén a következő helyeken osztották ki a társulat kiadványait jutalomkönyvekül elemi iskolákban és talmud tórákban: Aradon, Baján, Budapesten, Győrött, Nagy-Kanizsán, Rozsnyón, Székesfehérvárt és Veszprémben. — Az igazgatóság ezt örvendetes tudomásul veszi. (Okt. 29.)

53. Dr. Mezey Ferencz előadja, hogy dr. Venetianer most megjelenő pályaművének okmánytára rendkívül becses és

kiadásával a társulat nagy szolgálatot tenne az egész felekezetnek.

Dr. Stiller Mór erre kijelenti, hogy ő ez okirattár kiadására a költséget gyűjtés útján egy éven belül be fogja szerezni, s a maga részéről kijelenti, hogy a gyűjtést 100 koronával ezennel megnyitja. Dr. Weinmann Fülöp és Székely Ferencz a maguk részéről is hozzájárulnak a költségekhez 100—100 koronával. — Az igazgatóság hálás köszönettel veszi dr. Stiller Mór igazgatósági tag nagylelkű ajálkozását és elhatározza, hogy a dr. Venetianer gyűjtötte okirattárt, mihelyt a pénz együtt lesz, ki fogja adni. Titkár megbizatik, hogy dr. Venetianert fölkérje, terjeszszzen elő a kiadás módozatáról részletesebb jelentést. (Okt. 29.)

63. Ehrlich Mózes halálával egy számvizsgálói tagsági hely megüresedvén — a választmány erre egyhangulag Breitner Zsigmond L. úrat választja meg. (Novemb. 19.)

64. Elnök úr előterjeszti a zárszámadást a lefolyt évről, valamint a költségvetést a következő évre az igazgatóság megállapítása szerint. — A választmány ezt egyhangulag elfogadja. (Novemb. 19.)

VIII.

A Társulat alapszabályaiból.

A társulat czime és székhelye :

1. §. A társulat czíme : Izraelita Magyar Irodalmi Társulat ; székhelye : Budapest.

A társulat céljai.

2. §. Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat céljai :

a) a szentírás magyar fordításának eszközlése, kiadása és terjesztése ;

b) a szentírásnak és későbbkori vallásos irodalomnak, és általában az izraelita vallás- és erkölcstannak ismertetésére és megvilágítására szolgáló művek kiadása és terjesztése ;

c) a szentírás és a zsidóság történetére s irodalmára vonatkozó előadások szervezésének elősegítése hazai egyetemeink bölcsészeti karán külföldi egyetemek módjára ;

d) ugyancsak e körbe tartozó, valamint egyáltalán az izraelita hitközségi életre vonatkozó nyilvános felolvasások rendezése a fővárosban, valamint a vidéken ;

e) a felekezeti élet ismertetésére és nemesítésére szolgáló népszerű művek és a hitközség feladatával s az általuk nyújtandó hitoktatással összefüggő jelesebb munkák kiadása és terjesztése ;

f) a kijelölt tudományos és közhasznú irodalmi czélok tekintetében pályakérdések kitüzése és jutalmazása.

A társulat tagjai.

3. §. A társulat tagjai lehetnek :

a) izraelita hitközségek, b) egyéb testületek, c) magánosok. A tagok lehetnek : 1. *alapítók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 1000 koronát adnak, mely összeget hitközségek és egyéb testületek öt egymásután következő évi 200 koronás részletekben törleszthetik ; 2. *pártfogók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 400 koronát adnak ; 3. *pártolók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 200 koronát adnak ; 4. *rendesek*, kik hat éven keresztül legalább 8 korona fizetésére kötelezik magukat.

A tagok jogai.

20. §. A tagok, feltéve hogy évi járulékaikkal hátralékban nincsenek, a cselekvő és szenvedő választási jogaik élvezetén kívül tagilletményben részesülnek, még pedig az *alapító*

tagok a Társulat összes kiadványaiban, a többi tagok az igazgatóság által meghatározott mértékben. Az utóbbiak azonfelül a többi kiadványokat kedvezményes áron nyerhetik.

Az alapító tagok a 15. §. értelmében a választmánynak tagjai.

IX.

A Társulat képviselete.

1. IGAZGATÓSÁG.

Tisztviselők :

Elnök : Dr. WEINMANN FÜLÖP, kir. tanácsos, közjegyző.

Társelnök : Dr. BACHER VILMOS, rabbiképzői tanár.

Titkár : Dr. BÁNÓCZI JÓZSEF, tanítóképzői igazgató.

Pénztáros : SZÉKELY FERENCZ, bankigazgató.

Ellenőr : BECK DÉNES, bankigazgató.

Ügyész : Dr. HALÁSZ FRIGYES, ügyvéd.

Az igazg. többi tagjai :

Dr. MEZEY FERENCZ, ügyvéd.

Dr. RÉTHY MÓR, műegyetemi tanár.

SCHILL SALAMON, rabbiképzői tanár.

SCHWEIGER MÁRTON, keresk. tanácsos.

Dr. SIMON JÓZSEF, kir. tanácsos, ügyvéd.

Dr. STILLER MÓR, ügyvéd.

2. VÁLASZTMÁNY.

A) Fővárosi tagok :

Dr. ACSÁDY IGNÁCZ, író.

Dr. ÁGAI ADOLF, író.

Dr. ALEXANDER BERNÁT, egyet. tanár.

Dr. BALASSA JÓZSEF, gymn. tanár.

5. Dr. BÁNÓCZI JÓZSEF, tanítóképzői igazgató.
 Dr. BÁRON JÓNÁS, egyet. m. tanár.
 BECK DÉNES, bankigazgató.
 Dr. BLAU LAJOS, rabbiképzői tanár.
 Dr. FARKAS EMIL, ügyvéd.
10. Dr. HALÁSZ FRIGYES, ügyvéd.
 Dr. KAYSERLING M., rabbi.
 KORNFELD GYULA, az izr. tanítóegyl. elnöke.
 Dr. KÖRÖSY JÓZSEF, stat. hiv. igazgató.
 Dr. KRAUSZ SÁMUEL, tanítóképzői tanár.
15. LENKEI HENRIK, reáliskolai tanár.
 Dr. MARCZALI HENRIK, egyet. tanár.
 Dr. MEZEY FERENCZ, ügyvéd.
 Dr. MEZEI MÓR, orsz. képviselő.
 Dr. MUNKÁCSI BERNÁT, hitk. tanfelügyelő.
20. Dr. NEUMANN ANTAL, ügyvéd.
 POLLÁK LAJOS, rabbi.
 Dr. RADÓ ANTAL, író.
 Dr. RÉTHY MÓR, műegyet. tanár.
 SCHILL SALAMON, rabbiképzői tanár.
25. Dr. SCHILLER ZSIGMOND, szerkesztő.
 SCHÖN DÁVID, hittanár.
 Dr. SIMON JÓZSEF, kir. tanácsos, ügyvéd.
 STERN ÁBRAHÁM, hitk. iskolaigazgató.
 STERNTHAL ADOLF, földbirtokos.
30. Dr. STILLER BERTALAN, egyet. tanár.
 Dr. STILLER MÓR, ügyvéd.
 SZABOLCSI MIKSA, szerkesztő.
 SZÉKELY FERENCZ, bankigazgató.
 TENCER PÁL, író.
35. Dr. WALDAPFEL JÁNOS, gymn. tanár.
 WEISZ BERTHOLD, orsz. képviselő.
 Dr. WEISZBURG GYULA, rabbi.

B) *Vidéki tagok:*

- DR. BAKONYI SAMU, orsz. képviselő, ügyvéd, Debreczen.
 DR. BÁRÁNY JÓZSEF, rabbi, Kecskemét.
 DR. BERNSTEIN BÉLA, rabbi, Szombathely.
 DR. BÜCHLER SÁNDOR, rabbi, Keszthely.
 5. BÜCHLER P., rabbi, Moór.
 DR. EISLER MÁTYÁS, rabbi, Kolozsvár.
 ELFER JAKAB, rabbi, Heves.
 DR. FISCHER MIHÁLY, rabbi, Zombor.
 DR. FLESCH ÁRMIN, rabbi, Mohács.
 10. FRIEDLÄNDER GYULA, Deés.
 FRIEDMANN ÁRMIN, Ujpest.
 GERLÓCZI M. A., rabbi, Fiume.
 HAHN ADOLF, tanár, Székesfehérvár.
 DR. KECSKEMÉTI LAJOS, főorvos, Kecskemét.
 15. DR. KECSKEMÉTI LIPÓT, rabbi, Nagyvárad.
 DR. KELEMEN ADOLF, igazgató, Nyiregyháza.
 DR. KISS ARNOLD, rabbi, Buda.
 DR. KLEIN JÓZSEF, rabbi, Kassa.
 DR. KLEIN MÓR, rabbi, Nagybecskerek.
 20. LEOPOLD SÁNDOR, Szegzárd.
 DR. LÖW IMMÁNUEL, rabbi, Szeged.
 DR. LÖWY MÓR, rabbi, Temesvár.
 DR. NEUMANN EDE, rabbi, Nagykanizsa.
 DR. PERLS ÁRMIN, rabbi, Pécs.
 25. DR. PILLITZ BENŐ, orvos, Veszprém.
 DR. POLLÁK MIKSA, rabbi, Sopron.
 REICH MÁRTON, birtokos, Kalocsa.
 DR. RÓSA IZSÓ, ügyvéd, Szeged.
 DR. ROSENBERG SÁNDOR, rabbi, Arad.
 30. ROSENTHAL NÁNDOR, hitk. elnök, Veszprém.
 SCHREIBER IGNÁCZ, (Győr) Bécs.
 SCHWARZ JAKAB, rabbi, Csáktornya.

- SELTMANN LAJOS, rabbi, H.-M.-Vásárhely.
 Dr. SONNENFELD BERNÁT, ügyvéd, Vágújhely.
 35. STERNTHAL SALAMON, földbirtokos, Temesvár.
 Dr. UNGÁR SIMON, rabbi, Eszék.
 Dr. VAJDA BÉLA, rabbi, Losoncz.
 Dr. VENETIANER LAJOS, rabbi, Ujpest.

C) *Tagok alapító tagsági jogon :*

- GELSEI GUTTMANN VILMOS, kir. tanácsos, Nagy-Kanizsa.
 KOHNER ZSIGMOND, földbirtokos, Budapest.
 SCHWEIGER MÁRTON, ker. tanácsos, Budapest.
 SVÁB KÁROLY, főrendiházi tag, Budapest.
 5. Néhai SVÁB SÁNDOR alapítvány képviselője.
 Néhai HATVANI DEUTSCH BERNÁT alapítvány képviselője:
 HATVANY-DEUTSCH JÓZSEF.
 NAGYKANIZSAI IZR. HITKÖZSÉG képviselője.
 NAGYVÁRADI IZR. HITKÖZSÉG képviselője.
 PESTI IZR. HITKÖZSÉG képviselője: ADLER LAJOS, előljáró-
 sági tag.
 10. PESTI CHEVRA-KADISA képviselője.
 SZABADKAI IZR. HITKÖZSÉG képviselője.

3. SZÁMVIZSGÁLÓK.

- ADLER LAJOS, nagykereskedő.
 BREITNER ZSIGMOND L.
 DEUTSCH SÁMUEL, háztulajdonos.
 FLEISCHMANN EDE, nagykereskedő.
 5. WOLFNER JÓZSEF, gyáros.

X.

Állandó bizottságok.

1.

Szabályzat a bizottságokról.

1. §. Az igazgatóság annyi bizottságot szervez, a mennyit időnkénti feladataihoz képest szükségesnek tart s addig marasztja fenn, a meddig a körülmények kívánják.

2. §. Az igazgatóság jelenleg a következő bizottságokat szervezi:

a) *biblia-bizottság*, feladata a szentírás fordításának szerkesztése s ennek befejezése után a fordítás javításának állandó eszközlése, továbbá a szentírás ismertetésére és megvilágítására szolgáló művek előkészítése;

b) *oklevél-bizottság*, föladata azon oklevelek és adatok gyűjtése, illetőleg tudományos becsű közlésre való alkalmas szerkesztése, melyek a magyar zsidóság állapotát a honfoglalástól fogva megvilágítják;

c) *folklore-bizottság*, föladata a magyar zsidóság eredetére, statisztikájára, nyelvi és életmódbeli viszonyaira, szokásaira és babonáira s a róla való népnyelvbeli adatokra vonatkozó tények gyűjtése és tudományos feldolgozása;

d) *felolvasó-bizottság*, föladata gondoskodni arról, hogy a téli évadban a fővárosban és a vidéken, továbbá a választmányi és közgyűléseken a zsidóság történelmére s irodalmára s a hitközségi életre vonatkozó felolvasások tartassanak;

e) *propaganda-bizottság*, föladata a Társulat iránti érdeklődést a közönség körében lehetőleg ébren tartani és tagok gyűjtését állandóan eszközölni.

3. §. A bizottságok tagjait az igazgatóság választja.

4. §. A bizottságnak jogában áll magát akár a Társulaton kívül álló tagokkal is kiegészítenie, minden ebbeli javaslata azonban az igazgatóság helybenhagyására szorul.

5. §. A bizottságok tagjait az igazgatóság három évre választja; az időközben megválasztott tagok megbízása az egész bizottsággal egyszerre jár le.

6. §. A társulat elnöke és titkára minden bizottságnak állásuknál fogva tagjai s minden ülésre meghivandók.

7. §. Minden bizottság maga választja elnökét és előadóját; ez állások tiszteletiek. Bizottsági elnök csak választmányi, bizottsági előadó csak társulati tag lehet.

8. §. Minden bizottság megalakulása a választmánynak bejelentendő.

9. §. Javaslatait elnöke és előadója által a bizottság írásban terjeszti a társulati titkár útján az igazgatóság elé, mely azok fölött végérvényesen határoz.

10. §. A mennyiben a bizottságok működése pénzkiadásokat tesz szükségessé, erre nézve az igazgatóságnak előterjesztést tesznek.

11. §. Minden bizottság maga állapítja meg, ha szükségét látja, külön ügyrendjét, mely azonban az igazgatóság megerősítésére szorul. Az ügyrend az Évkönyvben közzétetik.

12. §. Minden bizottság legkésőbb október hóban jelentést mutat be működéséről, mely az Évkönyvben közöl-
tetik.

2.

A bizottsági tagok névsora.

Biblia-bizottság:

Elnök: Dr. Bacher Vilmos. *Előadó:* Dr. Krausz Sámuel.

Tag: Dr. Bánóczy József.

Oklevél-bizottság:

<i>Elnök:</i>	Dr. Bűchler Sándor, Keszthely.
Dr. Acsády Ignác.	Dr. Kayserling M.
<i>Előadó:</i>	Dr. Krausz Sámuel.
Dr. Frisch Ármin.	Mandl Bernát.
<i>Tagok:</i>	Dr. Marczali Henrik.
Dr. Bacher Vilmos.	Dr. Málnai Mihály.
Dr. Bárány József, Kecskemét.	Dr. Pollák M., Sopron.
Dr. Bernstein Béla, Szombathely.	Stern Ábrahám.
Dr. Bloch Henrik.	Dr. Venetianer Lajos, Ujpest.
	Dr. Weisz Mór.

Folklore-bizottság:

<i>Elnök:</i>	Dr. Friedmann Dáv., Zsolna.
Dr. Blau Lajos.	Dr. Frisch Ármin.
<i>Előadó:</i>	Gerlóczi M. A., Fiume.
Dr. Balassa József.	Dr. Grünwald Zs., M.-Sziget.
<i>Tagok:</i>	Dr. Kardos Alb., Debreczen.
Dr. Adler Illés.	Dr. Hanvai Lajos, Huszt.
Dr. Bacher Vilmos.	Dr. Herskovits Mózes, Somogy-Szill.
Dr. Bernstein Béla, Szombathely.	Dr. Heves Kornél, Szolnok.
Dr. Blumgrund Naftáli, Abony.	Dr. Kiss Arnold.
Dr. Diamant Gyula, Vukovár.	Dr. Klein József, Kassa.
Dr. Eisler Mátyás, Kolozsvár.	Dr. Kőrösy József.
Feigl L. H., Gyöngyös.	Dr. Kræmer Lip., N.-Szöllös.
Dr. Fényes Mór.	Dr. Krausz Sámuel.
Fischer Sámuel, Miskolcz.	Kroó Hugó, Munkács.
Dr. Frank József, Mura-Szombat.	Dr. Kunos Ignác.
	Dr. Lenke Manó, Besztercebánya.

Dr. Löw Immánuel, Szeged.	Schill Salamon.
Dr. Löwinger Adolf, Szeged.	Seltmann Lajos, H.-M.-Vásárhely.
Dr. Málnai Mihály.	Szilasi Móricz.
Dr. Mandl Ármin, Szigetvár.	Stern Ábrahám.
Moskovits Miksa, Erdőbénye.	Strausz Adolf.
Dr. Munkácsi Bernát.	Singer Izraél, S.-A.-Ujhely.
Dr. Neumann Ede, Nagy-Kanizsa.	Dr. Schwarz Gábor, Zágráb.
Dr. Pap Dávid.	Dr. Schwarz Mór, Győr.
Dr. Perls Armin, Pécs.	Dr. Reismann A., Ungvár.
Dr. Pollák Miksa, Sopron.	Dr. Rosenbaum L., Brassó.
Roboz Andor.	Dr. Vajda Béla, Losonez.
Dr. Rosenthal T., Bonyhád.	Dr. Waldapfel János.
Dr. Rubinstein Mátyás, Orosháza.	Dr. Weiszbürg Gyula.
Dr. Rudolfer An., A.-Lendva.	Dr. Weizkopf Art., Rozsnyó.
	Dr. Wellesz Gyula, N.-Bitse.

Felolvasó-bizottság:

<i>Elnökök:</i>	Dr. Kohner Adolf.
Dr. Ágai Adolf.	Dr. Kunos Ignác.
Tencer Pál.	Dr. Márkus Dezső.
<i>Előadó:</i>	Dr. Mezey Ferencz.
Lenkei Henrik.	Dr. Neumann Ármin.
<i>Tagok:</i>	Palágyi Lajos.
Dr. Balassa József.	Radó Vilmos.
Dr. Blau Lajos.	Dr. Sebestyén Károly.
Dr. Bródy Lajos.	Szabolcsi Miksa.
Dr. Feleki Sándor.	Dr. Schächter Miksa.
Dr. Fraenkel Sándor.	Szatmári Mór.
Gerő Károly.	Székely Ferencz.
Gerő Ödön.	Dr. Vészi József.
Kóbor Tamás.	Dr. Waldapfel János.

Propaganda-bizottság:

<i>Elnökök:</i>	Herzmann Bertalan.
Dr. Stiller Mór.	Káldor Marcell.
Dr. Kohner Adolf.	Dr. Krausz Ede.
<i>Előadók:</i>	Löwy Sámuel.
id. Dr. Glass Izor.	Mandl Mór.
Dr. Heller Bernát.	Dr. Neumann Ármin.
<i>Tagok:</i>	Neuschloss Marcell.
Adler Gyula.	Dr. Réthy Mór.
Auer Róbert.	ruszti Ruszt József.
Dr. Bamberger Béla.	Dr. Simon József.
Beck Dénes.	Surányi József.
Beimel Sándor.	Dr. Stamberger Ferencz.
Déry Károly.	Dr. Stiller Mór.
Dr. Erdélyi Sándor.	Szabolcsi Miksa.
Dr. Farkas Emil.	Szatmári Mór.
Dr. Fraenkel Sándor.	Dr. Tolnai Lipót.
Dr. Halász Frigyes.	Wolfner József.

XI.

A társulat kiadványai.

1. Évkönyv. Szerkesztik dr. BACHER VILMOS és dr. MEZEY FERENCZ. 1895.

Tartalma a társulati közleményeken kívül:

BÁNÓCZI JÓZSEF: Toldi és a biblia.	CSERHALMI H. IRÉN: Lea.
SONNENFELD ZSIGMOND: Az argentiniái zsidó földművelő gyarmatok.	KAUFMANN DÁVID: Budavár visszavivásának egy szemtanuja és leirója.
KOHN DÁVID: Zsidó népmozgalmi statisztika.	MAKAI EMIL: Kelet.
	KOHN SÁMUEL: Vida András contra Velisch József.

- BERNSTEIN BÉLA : A zsidók az 1848/49-iki szabadságharcban.
- SCHWARZ ADOLF : Pædagogiai tanulság a bibliából.
- TENCER PÁL : Egyről-másról és önmagamról.
- BLAU LAJOS : A biblia eszméi a theodiceáról.
- IGNOTUS : A 137. zsoltár.
- STURM ALBERT : Maszkir Nesómosz. Utazás ujságírói sirok körül.
- ROSENBERG SÁNDOR : Rövid elmélkedés az óhéber irodalomról, összehasonlítva az ógöröggel.
- SZATMÁRI MÓR : Zsidók a magyar publicisztikában.
- MAYBAUM ZSIGMOND : Zunz Lipót életéből.
- FELEKI SÁNDOR : Templomban.
- BÜCHLER ADOLF : A makabeusok ünnepének elejei.
- KLEIN MÓR : A zsidó pap helyzete a multban és jelenben.
- RADÓ ANTAL : József és Putifárné története a Sahnamban.
- NEUMANN EDE : A zend vallás befolyása a zsidóságra.
- WEISZBURG GYULA : Szegényügy-szervezet a zsidóknál a talmudi korban.
- KÖRÖS MIHÁLY : Kisértetek.
- SILBERSTEIN ÖTVÖS ADOLF : A zsidó «szellemi fölénye».
- SELTMANN LAJOS : Életképek.
- GERŐ ATTILA : Talisz, Tfilin.
- GELLÉRI MÓR : Az ezredéves kiállítás.
- VAJDA BÉLA : A talmud polemiciája Rómával a jótékony-ságról és könyörületességről.
- KECSKEMÉTI LIPÓT : Zsidó költőkből.
- LEDERER IGNÁCZ : Nap és éj. Juda Alcharizimakáimából.
- GOLDSCHMIED LIPÓT : Magyar zsidó művészek.
- KRAUSZ SÁMUEL : Chanukka.
- V. HEVES KORNÉL : Látogatás.
- SCHUSCHNY HENRIK : A testi nevelés és a zsidóság.
- MEZEY FERENCZ : Onnan hazulról.
- BÜCHLER SÁNDOR : Egy magyar zsidó költő.
- BACHER VILMOS : A francia zsidóság irodalmi társulata.

2. Évkönyv. Szerkesztik dr. BACHER VILMOS és dr. MEZEY FERENCZ. 1896.

Tartalma a társulati közleményeken kívül :

- BACHER VILMOS : Ezer év előtt. STEIN LAJOS : Konstantinápolyi emlékek.
- MAKAI EMIL : Hiszek.

- PAP DÁVID: Zsidók vándorlása.
- KOHN SÁMUEL: Zsidó történelmi emlékek különös tekintettel Magyarországra.
- CSERHALMI H. IRÉN: Eliézer.
- BLAU LAJOS: Az emberi szenvedések.
- KAYSERLING M.: Századunk elejéről.
- GERŐ KÁROLY: Az utczáról.
- KLEIN GOTTLIEB: A farizéusok és szadduczéusok viszonya a makkabéusokhoz.
- BERNSTEIN BÉLA: Az ember tragédiája és a zsidó irodalom.
- KECSKEMÉTI LIPÓT: Hósea próféta és kora.
- BÁNÓCZI JÓZSEF: Magyar zsidók külföldön.
- WALDAPFEL JÁNOS: A biblia az újabb nevelés-tudományban.
- GERŐ ATTILA: Lechó dódi.
- SELTMANN LAJOS: Életképek.
- NEUMANN EDE: Görög és római írók a zsidókról.
- KRAUSZ SÁMUEL: Képdiszítmények a zsinagógában.
- HELLER BERNÁT: Madách Mózes és az Ember Tragédiája.
- BECK MÓR: Az eredendő bűn a zsidó irodalomban.
- ROSENBERG SÁNDOR: A zsidók nyelve.
- POLLÁK MIKSA: A zsidó-jel történetéhez.
- VAJDA BÉLA: A honalapítás és a zsidó vallás.
- BÜCHLER SÁNDOR: Az országos főrabbi-hivatal Magyarországon a XVII. és XVIII. században.
- FRIEDRICH TIVADAR: Hirsch bárónál.
- KÖRÖS MIHÁLY: Elvesztett világ.
- MÁLNAI MIHÁLY: Felekezeti iskoláink.
- VENETIANER LAJOS: Pestalozzi és a talmud tanulásának éneklő modora.
- KECSKEMÉTI ÁRMIN: Az örök zsidó mondája a magyar irodalomban.
- KISS ARNOLD: Őszi hangulat.
- GOLDSCHMIED LIPÓT: A patriárkák alakjai a középkor képírásában.

3. Talmudi életszabályok és erkölcsi tanítások. Héberből fordította és bevezetéssel s jegyzetekkel ellátta dr. KRAUSZ SÁMUEL. 1896.

4. Alexandria-i Philo jelentése a Cajus Caligulánál járt küldöttségről. Legatio ad Cajum. Görögből fordította SCHILL SALAMON. 1896.

5. Évkönyv. Szerkeszti BACHER VILMOS és BÁNÓCZI JÓZSEF
1897.

Tartalma a társulati közleményeken kívül:

- AZ IMIT millenniumi dísz-
ülése:
KOHNSÁMUEL: Elnöki meg-
nyitó.
BÁNÓCZI JÓZSEF: Titkári je-
lentés.
PERLS ÁRMIN: Ahasver.
KLEIN ARNOLD: A magyar
Izraél éneke, midőn az
1000 év betellett.
KÁRMÁN MÓR: Nemzeti és
felekezeti élet.
ALEXANDER BERNÁT: A millen-
niumi kiállításon.
LEIMDÖRFER DÁVID: Zsidó
páholyok.
SZÉKELY FERENCZ: Két levél.
HANDLER SIMON: Abigél.
KECSKEMÉTI LIPÓT: Halottas
szertartások az ősi Izraélben.
FISCHER GYULA: Egy régi
kódex zsinagógiai rendje.
SELTMANN LAJOS: Az arany-
borju és a zsidóság.
MILKÓ IZIDOR: Az egyház-
politikai télen.
- BLAU LAJOS: A régi és az új
zsidóság.
BÜCHLER SÁNDOR: Zsidók a
magyar egyetemen.
ACSÁDY IGNÁCZ: A magyar
zsidók 1735—38-ban.
FELEKI SÁNDOR: Mózes.
SZÁNTÓ KÁLMÁN: Az öreg
doktor elmélete.
BÜCHLER ADOLF: Az ale-
xandriai zsidó bazilika.
BLOCH HENRIK: A francia
zsidó kongresszus története.
STEIGER LAJOS: A zsidó me-
lódiai gyűjtése.
KRAUSZ SÁMUEL: A nagy gyü-
lekezet férfiai.
PILLITZ BENŐ: Luzzatto egy
kiadatlan levele.
LÖWY MÓR: Ezer év.
VAJDA BÉLA: Az orthodoxia
küzdelseiből a zsidóság
multjában.
GERŐ ATTILA: Nóa mánora.
FRISCH ÁRMIN: Szefárd hatás
Magyarországon.

6. A zsidók története Sopronban a legrégebb időktől a
mai napig. Az Izr. Magyar Irod. Társulat által jutalmazott
pályamű. Irta: dr. POLLÁK MIKSA soproni rabbi. Huszonöt
kiadatlan okirati melléklettel. 1897.

7. Évkönyv. Szerkesztik BACHER VILMOS és BÁNÓCZI JÓZSEF
1898.

Tartalma a társulati közleményeken kívül:

- PALÓCZY LIPÓT: Zsidó templomok Európában.
- BACHER VILMOS: Egy feltámadt régi héber író.
- RADÓ ANTAL: A fügefafa.
- KLEIN G.: Erkölcs és vallás.
- RADÓ VILMOS: Kármán Mór.
- SAJÓ ALADÁR: Pro memoria.
- KAYSERLING M.: Egy zsidó állam-alapító.
- BALASSA JÓZSEF: Magyar-zsidó dialektus.
- BÜCHLER SÁNDOR: A magyar zsidók viseletéről.
- ROSENBERG SÁNDOR: A prozeliták befogadása a zsidóságban.
- RÓNA BÉLA: A Salle Judaïqueban.
- VENETIANER LAJOS: A héber-magyar összehasonlító nyelvészet.
- FARKAS IMRE: Instancia az Úristenhez.
- WALDAPFEL JÁNOS: Tanítóképzőnk.
- SELTMANN LAJOS: Életképek.
- FELEKI SÁNDOR: A pesti régi zsidótemetőben.
- LEOPOLD SALMU: Keleti benyomások.
- LENKEI HENRIK: Mózes arcmása.
- PEISNER IGNÁCZ: Zsidó emigránsok.
- BERNSTEIN BÉLA: Reformmozgalmak a magyar zsidóság körében 1848-ban.
- GERÓNÉ CSERHALMI IRÉN: Efraim.
- KECSKEMÉTI LIPÓT: Isten szentsége Ézsajasnál,
- SEBESTYÉN KÁROLY: Itélet napján.
- HELLER BERNÁT: Eszter.
- KLEIN ARNOLD: Neila.
- POLLÁK MIKSA: Az élet becséről.

8. Szentírás. Első kötet. — A tóra. Mózes öt könyve. 1898.

9. Évkönyv. Szerkesztik BACHER VILMOS és BÁNÓCZI JÓZSEF 1899.

Tartalma a társulati közleményeken kívül:

- BLAU LAJOS: Erzsébet királyné.
- TELEKES BÉLA: Erzsébet.
- BALASSA JÓZSEF: A magyar zsidóság néprajzi felvétele.
- ROSENBERG SÁNDOR: A mono-
- theizmus és a fajszármazás elve.
- SZÁNTÓ KÁLMÁN: Nagyralátón.
- MAKAI EMIL: Ágyban, párnák közt . . .

- MANDL BERNÁT: Kazinczy és a zsidók.
- GOLDSCHMIED LIPÓT: A német renaissance és a biblia.
- HERMANNÉ POLITZER BERTA: Három alak.
- SEBESTYÉN KÁROLY: Leányomnak.
- BÁRÁNY JÓZSEF: A kecskeméti zsidók történetéből.
- GERŐ ATTILA: A czionistákhoz.
- LÓWY MÓR: Egy szálló ige az új-testamentomból.
- BRODY HENRIK: A szerelem dalai.
- WEISZ MIKSA: Kollinszky.
- NEUMANN EDE: Philippson Lajos.
- FRISCH ÁRMIN: Az egyházpolitika jegyében.
- RADÓ ANTAL: Jefte lánya.
- VAJDA BÉLA: Hová lettek az alexandriai zsidók?
- FLESCH ÁRMIN: Vendégszeretet a talmudban.
- LENKEI HENRIK: Kain halála.
- PEISNER IGNÁCZ: A Slemil.
- PALÁGYI LAJOS: Mózes.
- BÜCHLER ADOLF: Áldozatok a római császártól s császárárt a jeruzsálemi templomban.
- SZALÁRDI MÓR: Budapest egészségügye és a zsidók.
- GRÜNHUT LÁZÁR: Jeruzsálemi állapotok.
- KRAUSZ SÁMUEL: Attila kardja.
- HANDLER SIMON: Dániel.
- KISS ARNOLD: A hitehagyott.
- FELEKI SÁNDOR: A vén ima-könyv.
- BACHER VILMOS: Három bibliafordítás.

10. Az 1848/49-iki magyar szabadságharcz és a zsidók. Irta dr. BERNSTEIN BÉLA szombathelyi rabbi. JÓKAI MÓR előszavával. 1899.

11. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1900.

Tartalma a társulati közleményeken kívül:

- HAVAS ADOLF: Petőfi.
- LENKEI HENRIK: A zsidó nép.
- BACHER VILMOS: A héber Szirach veszélyben.
- ÁGAI ADOLF: Régi naplók.
- SZÉKELY FERENCZ: Számok és tanulságok.
- KLEIN MÓR: Két vers.
- ACSÁDY IGNÁCZ: Az egyházi szellem és a zsidók.
- MEZEY FERENCZ: A közalap aktái.
- PERÉNYI A.: A legbecsesebb.
- KECSKEMÉTI LIPÓT: Kanaáni bűvész-alakok.
- BLOCH HENRIK: Francia antisemita hírlapok a nagy forradalom idejében.
- HANDLER SIMON: Az eleven válólevél.

- HERMANNÉ POLITZER BERTA: Szarvas Mór úr és neje.
 POLLÁK MIKSA: A nagymartoni zsidók múltjából.
 BLAU LAJOS: Vallásunk jelenéről és jövőjéről.
 TELEKES BÉLA: Mózes árnyéka.
 KONT IGNÁCZ: Egy francia zsidó költő és tanférfiú.
 KRAUSZ SÁMUEL: Zsidó kéziratok a régi budai könyvtárban.
 HAZAI HUGÓ: Szombatos Imádságok.
 GERŐ ATTILA: Fiamhoz.
 STEIN LAJOS: A vallási optimizmus.
 SCHWARCZ GÁBOR: A horvát zsidókról.
 FELEKI SÁNDOR: Az öreg doktor.
 MELLER SIMON: A budapesti új zsidó templom.
 BÜCHLER SÁNDOR: De Judæis.
 HELLER BERNÁT: Tompa Mihály, az evangélium és az Agáda.
 EISLER MÁTYÁS: Apáczai héber tanulmányai.

12. Szentírás. Második kötet. — Az első próféták 1900.

13. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1901.

Tartalma a társulati közleményeken kívül:

- Dr. HELLER BERNÁT: Hódolat Vörösmartynak.
 Dr. BACHER VILMOS: Zsidó vértanúk a keresztény nap-tárban.
 SEBESTYÉN KÁROLY: Hajón.
 Dr. BECK MÓR: A zsidók jelenlegi állapota Romániában.
 ÁGAI ADOLF: Régi naplóból.
 RADÓ ANTAL: Alfieri «Saul»-jából.
 Dr. GOLDSCHMIED LIPÓT: Zsidó stílus.
 Dr. NEUMANN EDE: Nietzsche és a zsidóság.
 KÁLMÁN LÁSZLÓ: Mózes.
 WEISZ ELZA: Első fecskék.
 Dr. KECSKEMÉTI ÁRMIN: A Minnek (Minim).
 LENKEI HENRIK: Emlék.
 MANDL BERNÁT: A magyarországi zsidók tanügye II. József alatt.
 BRÓDY MIKSA: Péntek este.
 Dr. EISLER MÁTYÁS: Az erdélyi országos főrabbi.
 Dr. KLEIN MÓR: Két vers.
 Dr. KISS ARNOLD: Herman és Rebeka.
 SZENTMIKLÓSI JÓZSEF: Nagyanyámról.
 Dr. ROSENBERG SANDOR: A bibliai és a görög világteremtésmonda.

Dr. VAJDA BÉLA: Agrippa zsidó király halála.

FELEKI SÁNDOR: Az utolsó pillanat.

Dr. KAYSERLING M.: Luzzatto

és a magyarországi zsidó tudósok.

Dr. PILLITZ BENŐ. Luzzatto egy kiadatlan levele.

ALEXANDER BERNÁT: A ve-lencei kalmárról.

14. A zsidók története Budapesten. A legrégebb időktől 1867-ig. Az Izr. Magy. Irod. Társ. által a Tencer-díjjal jutalmazott pályamű. Irta dr. BÜCHLER SÁNDOR. 1901.

XII.

A társulat tagjai.

1. ALAPÍTÓ TAGOK.

Özv. hatvani DeutschBernátné, Budapest.

gelsei Guttmann Vilmos, N.-Kanizsa.

Kohner Zsigmond, Bpest. néhai Machlup Adolf.

5 Nagykanizsai izr. hitközs. Nagyvárad izr. hitközség.

Pesti Chevra-Kadisa.

Pesti izr. hitközség.

Schweiger Márton, Bpest.

10 Sváb Károly, Budapest.

Özv. Sváb Sándorné, Budapest.

Szabadkai izr. hitközség. néhai Taub Salamon.

2. PÁRTFOGÓ TAGOK.

Dr. Chorin Ferencz, Budapest.

Löwy Mór, Budapest. néhai báró Schossberger

Henrik, Budapest.

Schreiber Ignác, Bécs.

5 néhai Steinfeld Antal, Debreczen.

néhai Steinfeld Mihály, Debreczen.

Sternthal Adolf, Bpest.

Sternthal Salam., Temesvár.

Dr. Stiller Bertalan, Budapest.

10 Weisz Berthold, Bpest.

3. PÁRTOLÓ TAGOK.

- Adler Lajos, Budapest.
 Aradi izraelita hitközség.
 Bacher Emil, Budapest.
 Beck Dénes, Budapest.
 5 Braun W. Arnold, Meran.
 Breitner Zsigm. L., Budapest.
 Budai hitközség.
 Deutsch Sámuel, Bpest.
 Ebenspanger Lipót, Nagykanizsa.
 10 néhai Ehrlich Mózes, Budapest.
 néhai Frank Antal, Bpest.
 tószegi Freund F., Bpest.
 tószegi Freund Salamon, Budapest.
 néhai Garai Károly, Bpest.
 15 Hartenstein Zsig., Bpest.
 Kecskeméti izr. hitközség.
 Dr. Kohner Ágost, Bpest.
 Kornfeld Zsigm., Bpest.
 megyeri Dr. Krausz Izidor, Budapest.
 20 Leopold Sánd., Szegzárd.
 Linczer Béla, Budapest.
 Losonczi izr. hitközség.
 Marczali izr. hitközség.
 néhai Markbreit Adolf, Bpest.
 25 Dr. Misner Ignác, Budapest.
- Nemes-Vidi izr. fiók-hitközség.
 Ifj. Neumann Adolf, Arad.
 Ó-Kanizsai izr. hitközség.
 Pécsi izr. hitközség.
 30 Dr. Pillitz Benő, Veszprém.
 Popper István, Budapest.
 Reich Márton, Kalocsa.
 Dr. Rosenberg Gyula, Budapest.
 Dr. Ság Manó, Bpest.
 35 Dr. Simon József, Bpest.
 Dr. Schuschny H., Budapest.
 Schweiger Adolf, Budapest.
 néhai Stern Ignác, Budapest.
 Dr. Stiller Mór, Budapest.
 40 Szegzárdi izr. hitközség.
 Temesvár-belvárosi izrael. hitközség.
 Tolna-tamási izr. hitközség.
 lovag Wechselmann Ignác, Budapest.
 Dr. Weinmann Fül., Budapest.
 45 Weisz Manfréd, Budapest.
 Wellisch Sándor és Gyula, Budapest.

4. RENDES TAGOK.

- Ackersmann A., K.-Várd.
 Dr. Acsády Ign., Bpest.
 Adler Dávid, Budapest.
 Adler Gyula, Budapest.
 5 Dr. Adler Illés, Budapest.
 Dr. Adler Mihály, Bpest.
 Dr. Adler Vilmos, Hatvan.
 Abonyi Géza, Bpest.
 Dr. Ágai Adolf, Budapest.
 10 Ágai Ignác, Deés.
 Dr. Alapy Henrik, Bpest.
 Dr. Alexander B., Bpest.
 Alsó-Lendvai izr. hitközs.
 Altmann Ignác, Bpest.
 15 Altheim Osiás, H.-M.-Vásárhely.
 Amster Adolf, Budapest.
 Dr. Anisfeld Endre,
 H.-M.-Vásárhely.
 Aranyosi Miksa, Budapest.
 Auer Róbert, Bpest.
 20 Augenstein Dávid, Bpest.
 Auspitz Adolf, N.-Várad.
 Dr. Bacher Vilmos, Bpest.
 Bach Mór, Pancsova.
 Dr. Bácskai Albert, Bpest.
 25 Bader Samu, Villány.
 Bajai izr. hitközség.
 Bajai Chevra Kadisa.
 Dr. Bakonyi Samu, Debreczen.
 Dr. Bakos Ödön, Nagylak.
 30 Dr. Balassa Józs., Bpest.
 Dr. Balkányi Miklós, Debreczen.
 dr. Balkányi Miksa, Bpest.
 Dr. Ballay Lajos, Bpest.
 Balogh Ármin, Bpest.
 35 Dr. Bamberger B., Bpest.
 Dr. Bánó József, Bpest.
 Dr. Bánóczy József, Bpest.
 Dr. Baracs Marcel, Bpest.
 Dr. Bárány J., Kecskemét.
 40 Bárdos Lipót, Budapest.
 Dr. Báron Jónás, Bpest.
 Bató J. Lipót, Bpest.
 Dr. Bauer Mór, Bpest.
 Dr. Bátori Dániel, Bpest.
 45 Bauer Miksa, Bpest.
 Dr. Baumgarten Samu,
 Budapest.
 Dr. Becher Áron, Nagyszalonta.
 Dr. Beck Adolf, Nagylak.
 Ifj. Beck Adolf, Bpest.
 50 Beck Mór, Bukarest.
 Beck Sándor, Keszthely.
 Beck Oszkár, Bpest.
 Beimel Jakab, Bpest.
 Beimel Sándor Bpest.
 55 Dr. Béla Pál, Budapest.
 Benedek Gábor, Bpest.
 Dr. Berczeller Imre, Budapest.

- Beregi Lajos, H.-M.-Vásárhely.
 Dr. Berényi Sánd., Bpest.
- 60 Berger Arnold, Veszprém.
 Dr. Berger Ferencz, H.-M.-Vásárhely.
 Berger Jakab, Heves.
 Dr. Berger Miksa, Bpest.
 Berkovits Sándor, Bpest.
- 65 Dr. Bernstein Béla, Szombathely.
 Bernstein Samu, Sz.-Fehérvár.
 Beszterczebányai izr. hitközség.
 Bienenstock M., Buttyin.
 Biermann Károly, Bpest.
- 70 Biró Károly, Bpest.
 Birnbaum Imre, Bpest.
 Blau Adolf, Budapest.
 Dr. Blau Henrik, Heves.
 Dr. Blau Lajos, Budapest.
- 75 Blau Pál, Nyiregyháza.
 Blau Rezső, Mohács.
 Bleier Jónás, Budapest.
 Bleuer F. Péter, Laczháza.
 Dr. Bleuer Samu, Bpest.
- 80 Dr. Bleyer Vilmos, Bpest.
 Bleyer Zsigmond.
 Dr. Bloch Henrik, Bpest.
 Dr. Blum Ödön, Bpest.
 Bognár Sándor, N.-Várad.
- 85 Boschán Péter, Budapest.
 Boskovitz Sándor, Bpest.
- Böhm Sámuel, H.-M.-Vásárhely.
 Brachfeld Lajos, Bpest.
 Brachfeld V., Kecskemét.
- 90 Brandstädter Izsák, Bpest.
 Brasch Simon, Buziás.
 Braun József, Eger.
 Braun Károly, Budapest.
 Dr. Braun Lajos, Bpest.
- 95 Brecher D., Besztercze.
 Brecher Hersch, Naszód.
 Breuer Mór, Bpest.
 Bricht Lipót, Bpest.
 Bruck Áron, Bpest.
- 100 Bruck Ármin, Zombor.
 Dr. Bruck Samu, Baja.
 Bruck Izidor.
 Bruck Miksa, Bpest.
 Brust Dávid, Budapest.
- 105 Brüll Zsigmond, Bpest.
 Buck Adolf, Nagylak.
 Budai Chevra Kadisa.
 Bugler Jakab N.-Várad.
 Burger D. J., Debreczen.
- 110 Buttyini izr. hitközség.
 Buziási izr. hitk.
 Dr. Büchler Adolf, Bécs.
 Dr. Büchler S., Keszthely.
 Büchler P., Moór.
- 115 Cohn Dávid, Bpest.
 Csillag Vilmos, Bpest.
 Czakó Ign., S.-A.-Ujhely.
 Czeglédi izr. hitközség.
 Dr. Czigler Ármin, Bpest.

- 120 Czukor Márton, H.-M.-Vásárhely.
Dr. Czukor Soma, Bpest.
Dr. Dalnoky Béla, Bpest.
Danneberg Miksa, Bpest.
Daróczy Rezső, Bpest.
- 124 Debreczeni izr. hitközség.
Detsinyi Károly, Bpest.
Deutsch Antal, Budapest.
Dr. Deutsch Ernő, Bpest.
Deutsch Ign., N.-Bittse.
- 130 Özv. Deutsch G. Sándorné,
Veszprém.
Deutsch Izid., N.-Bogsán.
Deutsch Jakab, Budapest.
Deutsch Jenő, Budapest.
Deutsch Jenő, P.-Gyala.
- 135 Ifj. Deutsch Samu, Szombathely.
Deutsch Tiv., Szombath.
Déri Izidor, Budapest.
Déri József, Győr.
Diamant Sam., N.-Szomb.
- 140 Dr. Dőri Fer., N.-Várad.
Dukász Jakab, Budapest.
Dr. Ecsedi Mór, T.-Méra.
Edelstein Miksa, Bpest.
özv. Egger Dávidné, Budapest.
- 145 Ehrlich Emil, Fiume.
Ehrlich Samu, Ó-Buda.
Ehrmann Leon, Fiume.
jánosi Engel Róbert, Budapest.
- Engel Sándor, Budapest.
- 150 Dr. Engelsmann Izidor,
Budapest.
Dr. Eisler Mátyás, Kolozsvár.
Eisler Mór, Budapest.
Eisler Samu, Budapest.
Elfer Dániel, Budapest.
- 155 Elfer Jakab, Heves.
Eperjesi izr. hitközség.
Eperjesi Chevra-Kadisa.
Epstein Gyula, H.-M.-Vásárhely.
Dr. Ernyei Mór, Bpest.
- 160 Facseti izr. hitközség.
Dr. Faragó Samu, Bpest.
Dr. Farkas Emil, Bpest.
Dr. Farkas J., Szabadka.
Dr. Fayer László, Budapest.
- 165 Feigl L. H., Gyöngyös.
Feiner Mór, H.-M.-Vásárhely.
Dr. Fejér Fer., Debreczen.
Fejér Márton, Budapest.
Dr. Fekete Józs., Buttyin.
- 170 Dr. Fekete László, Késkemét.
Feld Salamon, Budapest.
Feldmann B. Jakab, Sz.-Ujvár.
Feldmann Lajos, Bpest.
Feldmann Salamon, Nagy-Szöllős.

- 176 Feldmayer Ignác, Kecskemét.
Dr. Feleki Sándor, Bpest.
Fényes Dezső, Budapest.
Dr. Fényes Mór, Bpest.
Fischer F. Adolf, Eger.
- 180 Fischer J. József, Ó-Becse.
Fischer János Károly, Bpest.
Fischer L., Fiume.
Dr. Fischer Mih., Zombor.
Fispán Mór, Kecskemét.
- 185 Fiumei Chebra-Kadisa.
Fleischer Miksa, N.-Várad.
Dr. Fleischl Lajos, Bpest.
Fleischl Róbert, Bpest.
Fleischmann Ede, Bpest.
- 190 Dr. Fleischmann Sándor, Bpest.
Dr. Flesch Árm., Mohács.
Fluss József, Budapest.
Dr. Fodor Ármin, Bpest.
Fogarasi izr. hitközség.
- 195 Fornheim Zsigm., Ujpest.
Forrai Gábor, Budapest.
Földesi Joakim, Bpest.
Dr. Fränkl Lipót, Bpest.
Fränkel Sámuel, Ó-Becse.
- 200 Dr. Fränkel Sándor, Budapest.
Dr. Frank József, Mura-Szombat.
Frankfurter Alb., Fiume.
Freiberger Sám., Bpest.
- Dr. Freund Artur, Bpest.
- 205 Dr. Freund J., Debreczen.
Freund József, Ó-Becse.
Frey Gusztáv, Ujpest.
Fried Adolf, Sopron.
Dr. Fried Aladár, Nagy-Szóllós.
- 210 Fried József, Budapest.
Dr. Fried Samu, S.-A.-Ujhely.
Friedler Lajos, N.-Bittse.
Friedländer Lajos, Bpest.
Friedländer Gyula, Deés.
- 215 Dr. Friedmann Miksa, N.-Bittse.
Friedmann Mór, Kassa.
Friedmann Sándor, Nagy-Károly.
Dr. Frisch Ármin, Bpest.
Frisch Lipótné, Tapolcza.
- 220 Dr. Frischmann Gyula, Budapest.
Fröhlich Miksa, Bpest.
Frühauf Rezső, Bpest.
Fuchs Samu, Kecskemét.
Fuchs H., Budapest.
- 225 Füredi Ignác, Budapest.
Dr. Füredi Lipót, Vágújh.
Dr. Gál Jenő, Bpest.
Gálócsi Samu, Deés.
Gansl Ign., L.-Szt.-Miklós.
- 230 Geistl Jenő, Szombathely.
Dr. Gerber Béla, Bpest.
Gerlóczy M. Adolf, Fiume.

- Gerő Ödön, Budapest.
 Gerófi Arnold, Budapest.
- 285 Gerstl Géza, Temesvár.
 Glasz Adolf, Fehértempl.
 Dr. Glass Izor, id., Bpest.
 Dr. Glück Ignác, Bpest.
 Goitein Jónás, Kecskemét.
- 240 budai Goldberger Bertalan, Budapest.
 Goldberger Gusztáv, Bpest.
 Dr. Goldberger Ign., Pécs.
 budai Goldberger Sámuel, Bpest.
 Goldberger J. Mór, Szegzárd.
- 245 Goldfinger Gábor, Bpest.
 Goldmann Jónás, Fiume.
 Goldstein Jakab, Deés.
 Dr. Goldstein Jakab, Szirák.
 Goldzieher Géza, Bpest.
- 250 Dr. Goldzieher Vilmos, Budapest.
 Dr. Gonda Ignác, Bpest.
 Dr. Gonda Zsigmond, Bpest.
 Gondos Miksa, Bpest.
 Golba Vilmos, Bpest.
- 255 Gottesmann Lipót, Nagy-Szóllós.
 Görög Gábor, Bpest.
 Dr. Grauer V., Bpest.
 Greiner Arnold, Eger.
 Greiner Jakab, Bpest.
- 260 Dr. Greiner Sámuel, Veszprém.
 Dr. Grósz Gyula, Bpest.
 Dr. Grósz Lipót, Bpest.
 Grosz Lipót, Kecskemét.
 Grosz Simon, Ó-Becse.
- 265 Dr. Gruber Ármin, Bpest.
 Grünbaum Miksa, Budapest.
 Dr. Grünbaum P., Ó-Becse.
 Grünwald Samu, Bpest.
 Guttmann Emánuel, N.-Szóllós.
- 270 Guttmann Zsigm., Bpest.
 Gyöngyösi keresk. csarn.
 Egy. Győri és Győrszigeti izr. hitközség.
 Gyulai izr. hitközség.
 Dr. Gyulay Noé, Bpest.
- 275 Dr. Haasz Sim., Szucsány.
 Dr. Halász Frigyes, Bpest.
 Halász Mór, Bpest.
 Halász Nátán, Budapest.
 Handler Jónás, Bpest.
- 280 Dr. Handler Sim., Lugos.
 Hartmann József, Fiume.
 Hatvany-Deutsch Béla, Sárvár.
 Hatvany-Deutsch Sándor, Bpest.
 Hauer Miksa, Bpest.
- 285 Havas Béla, Deés.
 Hay Gyula, Bpest.
 Hay Ignác, Bpest.

- Hay Károly, Abony.
 Hecht Emil, Budapest.
 290 Dr. Hecht Ernő, Bpest.
 Dr. Hecht József, Bpest.
 Dr. Hegedüs Izidor, Győr.
 Heinrich M., Csáktornya.
 Heller Ármin, Bpest.
 295 Heller Árpád, N.-Bittse.
 Dr. Heller Árpád, Bpest.
 Dr. Heller Bernát, Bpest.
 Heller Gábor, Bpest.
 Hellsinger Zsigm., Bpest.
 300 Herzeg Géza, Ó-Becse.
 Dr. Hermann J. Mór.
 Dr. Hermann M., Mohács.
 Hermann Antal, Bpest.
 Dr. Hernádi Mór, Bpest.
 305 Dr. Herz Mór, Bpest.
 Dr. Herzog M., Kaposvár.
 Herzfeld Frigyes, Bpest.
 Herzfeld Frigyes, Nagy-
 Bittse.
 Herzfeld Norbert, Bpest.
 310 Herzfeld Mór, Vágújhely.
 Herzmann Bert., Bpest.
 Dr. Herzmann Manó, Mo-
 hács.
 Hesszer Gyula, Baja.
 Heumann József, Moór.
 315 Dr. Heves Kornél, Szol-
 nok.
 Hirsch Nándor, Bpest.
 Hirsch Aladár, Budapest.
 Dr. Hirsch Vilm., Pápa.
 Dr. Hirschler H., Bpest.
 320 H.-M.-Vásárhelyi izr. hit-
 község.
 Dr. Hoffer Lipót, Makó.
 Hoffmann Ármin, Bpest.
 Dr. Hoffmann A., Bpest.
 Dr. Hoffmann Lipót, Lo-
 soncz.
 325 Hoffmann Soma, Kesz-
 hely.
 Dr. Hofmeister J., Halas.
 id. Dr. Holzmann Lajos,
 N.-Bittse.
 Horn Sándor, N.-Bittse.
 Dr. Horn Kár., Esztergom.
 330 Hunwald Lipót, Kolozs-
 vár.
 Dr. Hüvös József, Bpest.
 Ipolysági izr. hitközség.
 Dr. Iricz Adolf, Bpest.
 Iricz Gyula, Makó.
 335 Jasnigi Sándor, Bpest.
 Jászárokszallási izr. hitk.
 Jeremiás Jenő, Bpest.
 Jeremiás és Rosenberg,
 Deés.
 Juhász Mór, Kassa.
 340 Dr. Juszth Á., N.-Szombat.
 Junker Gusztáv, Csurgó.
 Kada Sámuel, Bpest.
 Káldor Marczal, Bpest.
 Kallus Lajos, Besztercze.
 345 Dr. Kanitzer Sándor,
 H.-M.-Vásárhely.

- Kardos Antal, Kecskemét.
 Dr. Kárman Mór, Bpest.
 Karsai Vilmos, Bpest.
 Kassai izr. hitközség.
 350 Kassai Chevra-Kadisa.
 Dr. Kaufmann J., Mohács.
 Dr. Kayserling M., Bpest.
 Kecskeméti izr. hitk.
 Dr. Kecskeméti Á., Makó.
 355 Dr. Kecskeméti Lajos,
 Kecskemét.
 Dr. Kecskeméti Lipót,
 N.-Várad.
 Dr. Kecskeméti Sándor,
 Kecskemét.
 Dr. Kelemen Adolf, Nyir-
 egyháza.
 Dr. Kelemen Miksa, Bpest.
 360 Kell Hugó, Bpest.
 Keller Arnold, Bpest.
 Kemény Dávid, Bpest.
 Kemény Dezső, Bpest.
 Dr. Kemény, Perlak.
 365 Dr. Kende Ádám, Pápa.
 Keszthelyi izr. hitközség.
 Kisbéri izr. hitközség.
 Dr. Kiss Arnold, Bpest.
 Klein Adolf, Ó-Becse.
 370 Klein Ignác, Eger.
 Klein József, Zsarnócza.
 Dr. Klein József, Kassa.
 Dr. Klein Mór, N.-Becske-
 rek.
 Dr. Klug Lipót, Kolozsv.
- 375 Kohn Arnold, Budapest.
 Kohn József, Bpest.
 Dr. Kohn Rezső, Csákova.
 Kohn Vilmos, N.-Bittse.
 Kohn Samu, Szombathely.
 380 Dr. Kohn Sámuel, Bpest.
 Dr. Kohner Adolf, Bpest.
 Kollár Dávid, Budapest.
 Komáromi izr. hitközség.
 Komáromi Chevra-Kadisa.
 385 Konn Lajos, Bpest.
 Kónyi Manó, Bpest.
 Dr. Koritschner L., Pápa.
 Kornfeld Gyula, Bpest.
 Kőbányai izr. hitközség.
 390 Körmendi izr. hitk.
 Dr. Kőrösy József, Bpest.
 Kővári Fülöp, Kecskemét.
 Dr. Kræmer Lipót, N.-
 Szöllös.
 Kramer József, Bpest.
 395 Kramer Malakiás Bpest.
 Kramer Antal, Mohács.
 Krausz Adolf, Bpest.
 Dr. Krausz Ede, Bpest.
 Krausz Manó, Győr.
 400 Dr. Krausz Sámuel, Bpest.
 Kriegler Miksa, Bpest.
 Dr. Krieshaber B., Sorok-
 sár.
 Kron Sámuel Szegzárd.
 Krugstein Izid., N.-Várad.
 405 Dr. Kunos Ignác, Bpest.
 Kurlænder Ede, N.-Várad.

- Dr. Kux Adolf, L.-Sz.-Miklós.
- Dr. Kux Bernát, L.-Sz.-Miklós.
- Dr. Kux Vilm., L.-Ujvár.
- 410 Dr. Kürti József, Bpest.
- Dr. Ladányi Gy., Bpest.
- Lændler Fer., N.-Várad.
- Lamm Antal, Budapest.
- Landsberger Izid., Bpest.
- 415 Lasz Rezső, Budapest.
- Latzko Károly, Bpest.
- Latzko Náthán, Bpest.
- Lázár József, Budapest.
- Lázár Soma, Keszthely.
- 420 Lazarus Adolf, Bpest.
- Lebovics J., B.-Mágocs.
- Dr. Lederer Béla, Bpest.
- Léderer Dávid, N.-Várad.
- Lederer Lajos, Abony.
- 425 Ledofszki Lajos, Szombathely.
- Dr. Leitner Adolf, Bpest.
- Lendvai Sándor, Arad.
- Dr. Lenke Manó, Besztercebánya.
- Lenkei Henrik, Bpest.
- 430 Leopold Károly, Szegzárd.
- Dr. Leopold Kornél, Szegzárd.
- Leopold Lajos, Szilfamarjor.
- Leopold Zsigm., Arad.
- Lévai izr. hitközség.
- 435 Lévai Adolf, Fiume.
- Lévai Antal, Kecskemét.
- Liebermann K., Kassa.
- Dr. Links Ármin, Bpest.
- Dr. Loewy Lipót, Pécs.
- 440 Dr. Loránd Leó, Bpest.
- Dr. Löw Immanuel, Szeged.
- Löwenstein Arn., Bpest.
- Dr. Löwinger A., Szeged.
- Lówy Adolf és fiai, Losoncz.
- 445 Dr. Löwy Fer., N.-Atád.
- Dr. Löwy Jakab, Mohács.
- Lówy Sámuel, Bpest.
- Lukács József, Budapest.
- Lusztig Mór, Arad.
- 450 Makói izr. hitk.
- Makói Chevra-Kadisa.
- Dr. Málnai Mihály, Bpest.
- Dr. Mandl Ármin, Szigetvár.
- Mandl Ede, Nyirbátor.
- 455 Mandl Ignác, H.-M.-Vásárhely.
- Mandl József, Nyirbátor.
- Mandl Miksa, Bpest.
- Mandl Mór, Bpest.
- Mandl Pál, Keszthely.
- 460 Dr. Marczali Henr., Bpest.
- Marton Henrik, Bpest.
- Margalit Alfréd, Toldipusztá.
- Dr. Márkus Dezső, Bpest.

- Dr. Márkus Sámuel, Polgárdi.
- 465 May Sándor, N.-Várad.
Dr. Máyer Ármin, L.-Sz.-Miklós.
Mayer Lajos, Szombat-hely.
Dr. Medrei Béla, Bpest.
Meller Ignác, Győr.
- 470 Messinger Jakab, Bpest.
Dr. Messinger L., Bpest.
Dr. Mezei Mór, Bpest.
Dr. Mezey Fer., Bpest.
Dr. Mihelfy Lajos., Nagy-Várad.
- 475 Militzer Gyula, Eger.
Milkó Jakab, Szeged.
Mogyorósi Zsigm., Bpest.
Dr. Mohr Mihály, Bpest.
Moóri izr. hitközség.
- 480 Dr. Moskovits A., Gál-szécs.
Dr. Moskovics Ernő, Homonna.
Dr. Moskovics Jak., Kassa.
Mosoni izr. hitközség.
Mózes Bernát, Csáktornya.
- 485 Dr. Munkácsi Bernát, Budapest.
Dr. Murányi Ernő, Budapest.
Dr. Müller Ferencz, Szegzárd.
- Müller Lajos, H.-M.-Vásárhely.
Müller Mór, Budapest.
- 490 Münz Sámuel, Budapest.
N.-Becskereki izr. hitközs.
N.-Becskereki Chevra Kadisa.
N.-Bittsei izr. hitk.
N.-Bittsei Chev. Kadisa.
- 495 N.-Kőrösi izr. hitközség.
N.-Szalontai izr. hitközs.
Ney Sándor, Bpest.
Nay Rezső, Budapest.
Dr. Nádas Bernát, Bpest.
- 500 Nádas József, Bpest.
Neu József, Veszprém.
Neubauer Izidor, Győr.
Neubauer Vilmos, Temesvár.
Neufeld Sándor, Bpest.
- 505 Neuhauser Sándor, Vágúj-hely.
Dr. Neumann Antal, Budapest.
Dr. Neumann Árm., Bpest.
Dr. Neumann Ede, N.-Kánizsa.
Dr. Neumann Jákó, Kisbér.
- 510 Neumann József, H.-M.-Vásárhely.
Neumann Károly, Bpest.
Dr. Neumann Mór, Galánta.

- Neumark Ign., Keszthely.
Neuschlosz Ödön és Marcell, Budapest.
- 515 Nord Mór, Budapest.
Nyirbátori izr. hitközség.
Ó-Becsei izr. hitk.
Oblatt Béla, Ó-Becse.
Oblatt Rezső, Bpest.
- 520 O-Budai izr. hitközség.
Ó-Budai Chevra-Kadisa.
Dr. Oppenheimer Ármin, Versecz.
Orosházi izr. hitk.
Orosházi Chevra Kadisa.
- 525 Orsz. rabbiképző, Bpest.
Orsz. izr. tanítóképző int., Budapest.
Orsz. izr. tanítóegyesület, Budapest.
Oszmann Pál, Keszthely.
Ottern Salamon, Bpest.
- 530 ráczalmási Dr. Pajzs Gy., Rác-Almás.
Dr. Pálffy I. D., Bpest.
Pancsovai izr. hitközség.
Dr. Pap Dávid, Bpest.
Pártos Izsó, Makó.
- 535 Pártos József, Eger.
Pesti izr. hitk. fiárvaháza.
Peisner Ignác, Bpest.
Perényi Adolf, Temesvár.
Pető Vilmos, Keszthely.
- 540 Pfeifer Ignác, Bpest.
Pick Ignác, Bpest.
Dr. Pick Jenő, Bpest.
Dr. Pillitz Sámuel, Bala-ton-Szt.-György.
Pintér Gyula, Eger.
- 545 Pintér Gyula, Abony.
Pirnitzer Lajos, Kalocsa.
Pirnitzer József és fiai, Szegzárd.
Dr. Politzer Armin, Nagy-Bittse.
Dr. Policzer Árm., Bpest.
- 550 Politzer Bernát, Budapest.
Politzer Lajos, B.-Gyula.
Pollákné Frisch Adél, Tapolcza.
Pollák József, Bpest.
Pollák Kaim, Bpest.
- 555 Pollák L., Budapest.
Dr. Pollák Miksa, Sopron.
Pollák Sándor, H.-M.-Vásárhely.
Póor Jakab, Bpest.
Dr. Popper Alajos, Debreczen.
- 560 Popper J. D., Mohács.
Popper Károly, Budapest.
Dr. Popper Mór, Bpest.
Dr. Porgesz Samu, Besztercebánya.
Preszler Fer., Eger.
- 565 Dr. Radó Antal, Bpest.
Dr. Radó Ignác, Nagy-Várad.
Radó Vilmos, Bpest.

- Dr. Reiner Albert, N.-Szalonta.
- Dr. Reiner Miksa, Alhó.
- 570 Dr. Rakonitz Mór, Bpest.
- Dr. Reich Miklós, Bpest.
- Reichmann Ármin, Debreczen.
- Reismann Mór, N.-Várad.
- Rémi Jenő, Budapest.
- 575 Dr. Renner Adolf, Bpest.
- Dr. Réthy Mór, Budapest.
- Dr. Révai Izidor, Bpest.
- Révai Miksa, Budapest.
- Dr. Révész Béla, Vác.
- 580 Richter Béla, N.-Abony.
- Roheim Károly, Zombor.
- Rohrlich Imre, Besztercze.
- Róna József, Bpest.
- várhelyi dr. Rósa Izsó, Szeged.
- 585 Dr. Rosenart Miksa, Bpest.
- Rosenberg Bódog, Fiume.
- Dr. Rosenberg Gy., Bpest.
- Rosenberg Ignác, Bpest.
- Rosenberg Ignác, Nagy-Szóllós.
- 590 Rosenberg Márton, Varrannó.
- Rosenberg Mór, Baja.
- Dr. Rosenberg S., Arad.
- Rosenfeld Alfréd, Bpest.
- Rosenfeld M., Sopron.
- 595 Rosenfeld Henrik, Bpest.
- Rosenfeld Henrik, Bicske.
- Dr. Rosenfeld Náthán, Sopron.
- Dr. Rosenthal M., Nagy-Várad.
- Rosner Adolf, N.-Szóllós.
- 600 Rosner Jenő, Eger.
- Özv. Rothhauser Ignáczné, Veszprém.
- Dr. Rothbart J., Bpest.
- Roth Jakab, Szemlak.
- Roth Manó, Ó-Becse.
- 605 Dr. Rott Jakab, Bpest.
- Roz Ignác, N.-Szóllós.
- Rubinstein H., Szegzárd.
- Dr. Rubinstein Mátyás, Orosháza.
- ruszti Ruszt József, Bpest.
- 610 Sacher Gusztáv, Losonez.
- Salamon Árm., Szegzárd.
- Dr. Sámuel Lázár, Bpest.
- Sándor Mór, Lippa.
- Sándor Pál, Budapest.
- 615 Schächter Henrik, Nagy-Bittse.
- Dr. Schächter Miksa, Bpest.
- Dr. Schaffer Mór, Szabadka.
- Dr. Schiff Ernő, N.-Várad.
- Schill Salamon, Budapest.
- 620 Dr. Schiller Zs., Bpest.
- Schlesinger Herman, N.-Szombat.

- Dr. Schlesinger Bernát,
Bpest.
- Dr. Schlesinger Emil,
Zsolna.
- Schlesinger Nátán, Bpest.
- ⁶²⁵ Schmidl Albert, Bpest.
- Schöffler Bódog, Bpest.
- Schön Dávid, Budapest.
- Dr. Schön Vilmos, S.-A.-
Ujhely.
- Dr. Schreiber Ign., Kecskemét.
- ⁶³⁰ Dr. Schreyer Jak., Bpest.
- Schulz József, Bpest.
- Schulz Vilmos, Bpest.
- Schwarz Adolf, Bpest.
- Schwartz Bert., N.-Várad.
- ⁶³⁵ Schwartz Izidor, Bpest.
- Schwarz I., Csáktornya.
- Schwarz Jak., Kecskemét.
- Dr. Schwarz Mór, Győr.
- Schweiger Ignác, Bpest.
- ⁶⁴⁰ Schweiger Imre, Bpest.
- Dr. Schweiger Lázár,
Vág-Ujhely.
- Dr. Sebestyén K., Bpest.
- Seligmann Zs., Bpest.
- Seltmann Lajos, H.-M.-
Vásárhely.
- ⁶⁴⁵ Sieglmann D., Kassa.
- Simon Jakab, Bpest.
- Simon Miksa, Bpest.
- Dr. Singer Brn., Tapoleza.
- Singer Géza, Bpest.
- ⁶⁵⁰ Dr. Singer Jakab, Bpest.
- Dr. Singer Jakab, Temesvár-Gyárváros.
- Dr. Singer József, L.-Sz.-
Miklós.
- Singer Miksa, Orosháza.
- Singer Sándor, Budapest.
- ⁶⁵⁵ Singer Sándor, H.-M.-Vásárhely.
- Somlyói Ign., N.-Szöllős.
- Sommer Ignác, Csapi.
- Dr. Sonnenfeld Bernát,
Vág-Ujhely.
- Sonnenfeld Gyula, Nagy-Bittse.
- ⁶⁶⁰ Soproni izr. népisk. iskolaszéke.
- Spitzer D. H., Budapest.
- Spitzer Gyula, Budapest.
- Spitzer Ignác, Bpest.
- Spitzer Lipót, Szemlak.
- ⁶⁶⁵ Dr. Spitzer Mór, Zombor.
- Stadler Izidor, Szombathely.
- Dr. Stadler Károly, Budapest.
- Stadler Zs., Szombathely.
- Stamberger F., Bpest.
- ⁶⁷⁰ Stark Ármin, L.-Szt.-Miklós.
- Dr. Steiger Lajos, Bpest.
- Steinberger Hermann,
Kalocsa.
- Stein Miksa, N.-Szombat.

- Steiner Albert, Sopron.
- 675 Steiner Ármin, Budapest.
- Steiner Ignác, Marczali.
- Dr. Steiner Jákó, Székes-
fehérvár.
- Dr. Steiner János, Lipppa.
- Steiner József, Budapest.
- 680 Steiner L. József, H.-M.-
Vásárhely.
- Steiner Manó, L.-Szt.-
Miklós.
- Dr. Steiner Márk, Bielitz.
- Steiner Mór, Bpest.
- Steiner M. Alb., N.-Várad.
- 685 Sterk Lipót, Budapest.
- Stern Ábrahám, Bpest.
- Dr. Stern József, Bpest.
- Stern Mór, Budapest.
- Dr. Stern Samu, Bpest.
- 690 Sternlicht. Salamon, Lo-
soncz.
- Strauss Mór, Budapest.
- Surányi József, Bpest.
- Dr. Szabolcsi Iz., Bpest.
- Szabolcsi Miksa, Bpest.
- 695 Szalkai Emil, Nyirbátor.
- Szántó Bertal., Kolozsvár.
- Dr. Szántó Kálmán, Kec-
kemét.
- Dr. Szántó Laj., Kalocsa.
- Szász Béla, Bpest.
- 700 Szegedi izr. hitközség.
- Szegedi Chevra-Kadisa.
- Szegő Benő, Szombathely.
- Szenes Károly, Kolozsvár.
- Dr. Székely Albert, S.-A.-
Ujhely.
- 705 Székely Ferencz, Bpest.
- Székely Ignác, Bpest.
- Dr. Székely Ign., Ó-Becse.
- Dr. Székely Mihály, Te-
mesvár.
- Dr. Székely Miksa, Bpest.
- 710 Székely Salamon, Arad.
- Szél Mihály, Kis-Várda.
- Szeles Henrik, N.-Bittse.
- Dr. Szemző Gy., Szarvas.
- Szemző Sánd., Kecskemét.
- 715 Dr. Szenes Zsigm., Bpest.
- Dr. Szidon Adolf, Versecz.
- Szigetvári izr. hitközség.
- Dr. Sziklai Salam., Bpest.
- Szilasi Mór, Budapest.
- 720 Dr. Szili Adolf, Budapest.
- Szolnoki izr. hitközség.
- Szombathelyi izr. iskola.
- Tafler Jakab, Orosháza.
- Tedesco Bernát, Bpest.
- 725 Temesvár-gyárvárosi izr.
hitközség.
- Dr. Temesváry Rezső, Bu-
dapest.
- Tencer Pál, Budapest.
- Ternyei Antal, N.-Várad.
- Dr. Tolnai Lipót, Bpest.
- 730 Török Kornél, Bpest.
- Trencsényi izr. hitközség.
- Tüköri Vilmos, Deés.

- Uj-Kécskei izr. hitközség.
 Ujpesti izr. hitközség.
 735 Erényi Ullmann Gy.,
 Budapest.
 Dr. Ungar Bernát, Bpest.
 Dr. Ungar S., Eszék.
 Vadas Dezső, Bpest.
 Dr. Varga Géza, Bpest.
 740 Dr. Vajda Béla, Losonc.
 Dr. Vajda Károly, Bpest.
 Vágújhelyi izr. alreálisk.
 Vágújhelyi izr. hitközség.
 Dr. Veisz Sándor, Bpest.
 745 Váradi Dávid, Czegléd.
 Veiszmann Ign., Heves.
 Dr. Venetianer Lajos,
 Ujpest.
 Verseczi izr. hitközség.
 Veszprémi S., Kovászna.
 750 Dr. Viola Ödön, Szombat-
 hely.
 Vitéz Antal, Kecskemét.
 Dr. Waldapfel Ján., Bpest.
 Wechsler Adolf, N.-Várad.
 Weinberger Ign., Ó-Becse.
 755 Weinberger Mór, Rákos-
 Sziget.
 Weinberger Zsig., Eger.
 Weiner Hugó, Bpest.
 Weiner Mór, Szombath.
 Weiss Ármin, Kolozsvár.
 760 Dr. Weiss Béla, Kassa.
 Weisz Adolf, Bpest.
 Dr. Weisz Arn., N.-Bittse.
- Weisz Ferencz, N.-Ka-
 nizsa.
 Weisz Gábor N.-Várad.
 765 Weisz Gyula, N.-Szalonta.
 Weisz Hugó, Győr.
 Weisz Ignác, Eger.
 Weisz Ignác, Besztercze.
 Weisz Jakab, Mohács.
 770 Dr. Weisz József, Kolozsv.
 Dr. Weisz Lipót, Deés.
 Dr. Weisz Miksa, Bpest.
 Dr. Weisz Mór, Bpest.
 Weisz Mór, Kolozsvár.
 775 Weisz Tivad., N.-Kanizsa.
 Weisz Ödön, Baranya-
 Mágócs.
 Weiszberger Antónia,
 Budapest.
 Dr. Weiszburg Gyula,
 Budapest.
 Weiszmann Noé, Bpest.
 780 Dr. Wellesz Gy., N.-Bittse.
 Wertheim Ármin, Sz.-Fe-
 hérvár.
 Dr. Wettenstein Noé,
 Deés.
 Widder Gyula, S.-A.-Ujh.
 Dr. Wiener Márk, Kőszeg.
 785 Dr. Wilhelm Arnold,
 H.-M.-Vásárhely.
 Winterberg Adolf, Nagy-
 Szombat.
 Wodianer Arthur, Bpest.
 Wolf Albert, Bpest.

	Wolf Zsigmond, Mohács.	Zilzer Salamon, Bpest.
790	Wolfner Gyula, Budapest.	Dr. Zipser Jak., Szegzárd.
	Wolfner József, Budapest.	Zwack Ákos, Bpest.
	Wolfner Lajos, Budapest.	800 Zwack Miksa, Bpest.
	Wolfner Tivadar, Bpest.	Zsarnóczai izr. iskola.
	Wollák R., Csáktornya.	Zsengeri Miklós, Bpest.
795	Wollák Samu, Bpest.	Dr. Zsengeri Samu, Bpest.
	Zahn Márton, N.-Bittse.	

Uj tagok *Bánóczi József* társulati titkárnál (lakik VII., Király-utcza 99), vagy *Székely Ferencz* belv. takarékpénztári igazgatónál, a társulat pénztárosánál (IV., Koronaherczeg-utcza 3.) jelentkezhetnek. A *tagsági díjak* az utóbbihoz küldendők.

IZRAELITA NAPTÁR

AZ 1902. POLGÁRI ÉV SZÁMÁRA.

Január.

- 1 5662 **Tébéth** 22.
- 4 Sz. Semóth
- 9 **Sebát** újholdja
- 11 Sz. Váéra
- 18 Sz. Bó
- 23 Sebát tizenötödike
- 25 Sz. Besallách

Február.

- 1 Sz. Jithró
- 7 **Adár** újholdja
- 8 Sz. Mispátim
- Újhold 2. napja
- 15 Sz. Terúma
- 21 Kis Púrim
- 22 Sz. Teczavvé

Márczius.

- 1 Sz. Ki-thisszá
- 8 Sz. Vajjakhél, Sekálim
- 9 **Adár séni** újholdja
- 10 Újhold 2. napja
- 15 Sz. Pekúdé
- 20 Eszter bőjtje
- 22 Sz. Zákhór
- 23 *Púrim*
- 24 Súsán Púrim
- 29 Sz. Czáv. Pára

Április.

- 5 Sz. Semíni. Hachódes
- 8 **Niszán** újholdja
- 12 Sz. Tazría
- 19 Sz. Meczóra
- Sabbáth Haggádól
- 21 Pészach előestéje
- 22 **Pészach** 1. napja
- 23 **Pészach** 2. napja
- 26 Sz. Chól hammóéd
- 28 **Pészach** 7. napja
- 29 **Pészach** 8. napja

Május.

- 3 Sz. Ácharé
- 7 **Ijjár** újholdja
- 8 Újhold 2. napja
- 10 Sz. Kedósim
- 17 Sz. Emór
- 24 Sz. Behár
- 25 Ómer 33. napja
- 31 Sz. Bechukkóthái

Junius.

- 6 **Sziván** újholdja
- 7 Sz. Bemidbár
- 10 Sábúóth előestéje
- 11 **Sábúóth** 1. napja
- 12 Sz. **Sábúóth** 2. napja

- 14 Sz. Nászó
 21 Sz. Beháalóthekhá
 28 Sz. Selách-lekhá

Julius.

- 5 Sz. Kórach
Tammúz újholdja
 6 Újhold 2. napja
 12 Sz. Chukkath
 19 Sz. Bálák
 22 Tammúz 17. böjtje
 26 Sz. Pinechász

Augusztus.

- 2 Sz. Mattóth. Masszeé
 4 **Áb** újholdja
 9 Sz. Debárim. Chazón
 12 Áb 9. böjtje
 16 Sz. Váethchannán
 Náhamú
 23 Sz. Ékeb
 30 Sz. Reé

Szeptember.

- 2 **Elúl** újholdja
 3 Újhold 2. napja
 6 Sz. Sófetim
 13 Sz. Kí-théczé
 20 Sz. Kí-thábó
 27 Sz. Nicezábim. Vajjélekh
 28 Szelíchóth 1. napja

Október.

- 1 Rós-Hassána előestéje
 2 Sz. **Rós-Hassána** 1. napja
5663 Tisri 1.

3 **Rós-Hassána** 2. napja

4 Sz. Háazinú
 Sabbáth Súbá

5 Gedalja böjtje

10 Jóm Kippúr előestéje

11 Sz. **Jóm Kippúr**

15 Szukkóth előestéje

16 **Szukkóth** 1. napja

17 **Szukkóth** 2. napja

18. Sz. Chól-Hammóed

22 Hósána rabba

23 Sz. **Semini aczéreth**

24 **Szimchath** tóra

25 Sz. Berésith

31 **Marchesván** újholdja

November.

1 Sz. Nóach

Újhold 2. napja

8 Sz. Lekh-lekhá

15 Sz. Vajjérá

22 Sz. Chajjé-Szára

29 Sz. Tóledóth

30 **Kiszlév** újholdja

Deczember.

1 Újhold 2. napja

6 Sz. Vajjéczé

13 Sz. Vajjislach

20 Sz. Vajjéseb

25 *Chanukka* 1. napja

30 **Tébéth** újholdja

31 Újhold 2. napja

TARTALOM.

I.

IRODALMI MUNKÁLATOK.

	Lap
<i>Dr. Acsády Ignác</i> , A zsidók a magyarság multjában ...	7
<i>Dr. Fodor Ármin</i> , Mózes magánjogi törvényei ...	20
<i>Dr. Bloch Henrik</i> , Orosz hatóságok, államférfiak, főpapok és írók ítélete az orosz zsidókról ...	42
<i>Dr. Heves Kornél</i> , Három templom ...	63
<i>Ágai Adolf</i> , Régi naplóból ...	66
<i>Kóbor Tamás</i> , Makai Emil ...	79
<i>Dr. Perls Ármin</i> , A másál világából ...	84
<i>Kisteleki Ede</i> , Utolsó zsoltár ...	91
<i>Hermanné Politzer Berta</i> , Szarvas Mór úr gyermekei ...	93
<i>Dr. Kunos Ignác</i> , Adalék a «velencei kalmár» keleti eredetéhez ...	107
<i>Dr. Kecskeméti Lipót</i> , Ámós próféta ...	120
<i>Dr. Löwy Ferencz</i> , A zsidó sibylla verseiből ...	153
<i>Dr. Blau Lajos</i> , Izraél kiválasztásának eszméje ...	158
<i>Sebestyén Károly</i> , Himnusz ...	180
<i>Dr. Bernstein Béla</i> , A türelmi adó Vas megyében ...	184
<i>Kálmán László</i> , Ima ...	207
<i>Dr. Mezey Ferencz</i> , Egy kis törmelék ...	208
<i>Dénes Tibor</i> , Sziszera ...	224
<i>Dr. Heller Bernát</i> , A zsidóság a világkiállításon ...	229
<i>Dr. Steinherz Jakab</i> , A zsidó vallás tana a végső dolgokról (eschatologia) Maimumi világításában ...	247

<i>Feleki Sándor</i> , Gyermekmesék.....	267
<i>Lőrincz Béla</i> , Zsidó műemlékekről.....	273
<i>Dr. Rosenberg Sándor</i> , Bölcshátán.....	283
<i>Dr. Krausz Sámuel</i> , Római emlékek a pannon zsidókról.....	293

II.

TÁRSULATI KÖZLEMÉNYEK.

	Lap
I. <i>Bánóczi József</i> titkári jelentése.....	307
II. Pályakérdések.....	309
III. Jelentés dr. Venetianer Lajos munkája átdolgozásáról.....	311
IV. Jelentés a zsidó irodalom története cz. pályakérdésre beérkezett két versenyműről.....	312
V. Bizottsági jelentések.....	316
VI. Költségvetés.....	326
VII. Az utolsó év jegyzőkönyveiből.....	327
VIII. A Társulat alapszabályaiból.....	331
IX. A Társulat képviselése.....	333
X. Állandó bizottságok.....	337
XI. A Társulat kiadványai.....	341
XII. A Társulat tagjai.....	348
Izraelita naptár az 1902. polgári év számára.....	365

